СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

XI КЛАС НА НАЦИОНАЛНАТА ГИМНАЗИЯ ЗА ДРЕВНИ ЕЗИЦИ И КУЛТУРИ

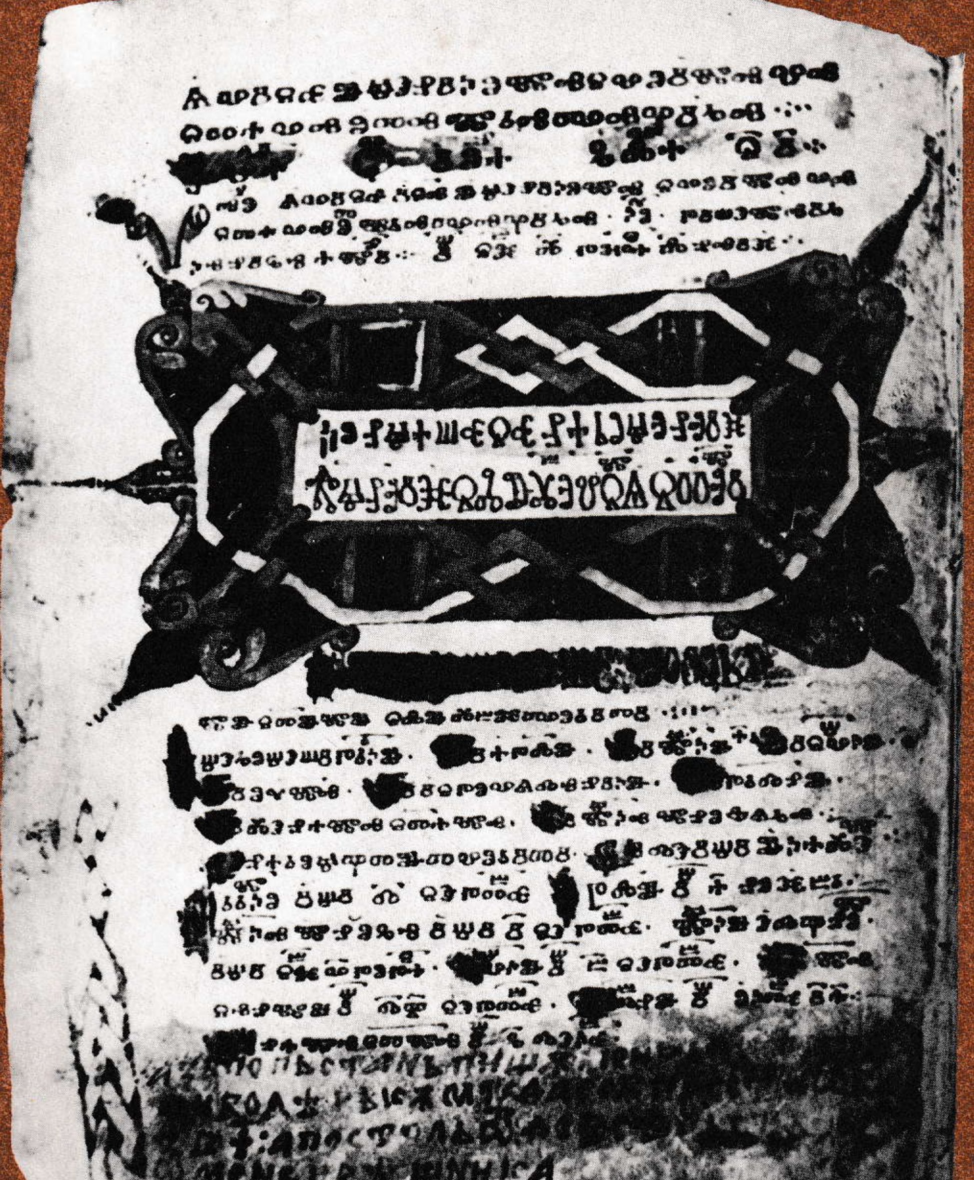

НАРОДНА ПРОСВЕТА

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

стр.	ред	напечатано	да се чете	по вина на
5	6 отгоре	новъін	новѣн	автора
6	15 отгоре	нагость	нагость	автора
10	2 отгоре	*gost-ei̯-s	*gost-ei̯-es	автора
16	4 отгоре	-u-	-ū-	автора
84	1 отдолу	ženons	ženuns	автора
87	1 отгоре	ρь, лъ, ρъ и лъ	ρь, ль, ρъ и лъ	автора
87	22 отгоре	r и ъ	r̥ и l̥	коректора
89	14 отгоре	гласна *j*	съгласна *j*	коректора
91	16 отгоре	мъııѥшн	мъıѥшн	коректора
92	21 отдолу	бѣлн	бѣлнн	коректора
92	12 отдолу	аз оріж	разоріж	печатницата
92	11 отдолу	ρнматъ	нматъ	печатницата
94	1 отдолу	*ei̯ : oi̯ : l*	*ei̯ : l*	автора
95	11 отгоре	слоуш ти	слоушати	печатницата
95	13 отгоре	*būdetj	*bŭdētĭ	печатницата
96	3 отгоре	*er : er*	*ēr : er*	коректора

Старобългарски за XI клас
на НГДЕК

ЖИВКА ИКОНОМОВА
АННА-МАРИЯ ТОТОМАНОВА
ИВАН ДОБРЕВ

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

за XI клас на НГДЕК

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „НАРОДНА ПРОСВЕТА"
СОФИЯ – 1985

Одобрен от Комитета за култура по предложение на комисия в състав: Петър Илчев, Екатерина Дограмаджиева, Ани Михайлова, Лиляна Ставрева, Ангелина Минчева, Гергина Тончева, Нели Пейчева.

37(075)

Учебникът по старобългарски език за единадесети клас на Националната гимназия за древни езици и култури „Константин-Кирил Философ" е продължение на учебника по старобългарски език за десети клас на НГДЕК, излязъл през 1983 год. В него е включен граматичният материал, предвиден в Програмата за обучението по старобългарски език за XI клас, утвърдена от Комитета за култура. Разгледани са имената от *i*-, *ū*-основи и консонантните основи, числителните имена, неизменяемите части на речта и употребата на падежите. Особено внимание е отделено на старобългарските фонетични особености, наследени от праславянски. Дадени са и кратки сведения за старобългарския календар, които са необходими за четенето и тълкуването на текстовете. Номерацията на уроците започва от § 40, като продължава номерацията в учебника за X клас.

В христоматията са включени по-трудни текстове, повечето от които съдържат материал за упражненията към уроците. Принципите на транслитерация на глаголическите текстове са същите, както в първия учебник.

В края на учебника е поместен речник, който е съставен по същия начин както речникът в учебника за X клас и представлява негово продължение.

Задачите със звездичка (астериск) отпред не са задължителни и са предназначени за извънкласна работа.

I. Граматика

§ 40. ГЛАГОЛНА СИСТЕМА

(ПРЕГОВОРЕН УРОК)

1. Кои старобългарски категории на глагола са наследени от индоевропейския праезик и кои са възникнали на праславянска почва?
2. Кои са личните глаголни форми в старобългарски?
3. Колко прости глаголни времена има в старобългарски? Избройте ги!
4. Как се образуват формите за сегашно време? Каква е разликата между тематичните и атематичните глаголи? Как се разпределят тематичните глаголи според вида на сегашната си основа? Посочете по един глагол от всяко спрежение и от всеки разред!
5. Как се изразява бъдеще време в старобългарски? Кои глаголи имат описателни форми за бъдеще време?
6. Колко вида аорист има в старобългарски? Каква е разликата между тях и как се образуват? Кое предизвиква появата на II сигматичен аорист? Кои глаголи могат да имат аористни форми и от трите типа? Дайте примери! Кои аористни типове са надделели в историята на българския език?
7. Какво представлява старобългарският имперфект по произход? Кои глаголи рядко образуват имперфектни форми?
8. Кои други времена освен бъдеще време имат описателни форми в изявително наклонение? Кой е спомагателният глагол в тях?
9. Как се образуват старобългарските форми за повелително и условно наклонение?
10. Какви нелични форми има старобългарският глагол? Кои от тях са и неизменяеми?
11. Какво знаете за произхода на инфинитива и супина? Как се образуват тези форми и каква е тяхната съдба?
12. Колко вида причастия има в старобългарски?
13. Как се образуват деятелните причастия? Какви особености има тяхното склонение? Как се употребяват склоняемите деятелни причастия и каква е тяхната съдба? Какво е станало с несклоняемото деятелно причастие?
14. Как се образуват страдателните причастия и каква е тяхната употреба в старобългарски? Кои са причините сегашното страдателно причастие да изчезне? Как може да се изрази страдателен залог в старобългарски, без да се употреби страдателно причастие?
15. Образувайте всички възможни форми (лични и нелични) от глаголите, които сте посочили в отговора на четвъртия въпрос!
16. Прочетете и преведете притчата за блудния син от Зографското евангелие, дадена в христоматията! Извадете всички глаголни форми и ги характеризирайте морфологично!

§ 41. ОСНОВНИ СКЛОНИТБЕНИ ТИПОВЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ИМЕНА

(ПРЕГОВОРЕН УРОК)

1. По кой признак се групират праславянските склонитбени типове? Как е отразено това групиране в старобългарски?
2. Кои от изучените склонитбени типове са продуктивни?

3. Какви особености има склонението на имената от *o-* и *jo-* основи м. р.? Какви съществителни влизат в него? Дайте примери! Кой склонитбен тип влияе върху *o-* и *jo-* основи, м. р.?

4. При какви имена се явяват родително-винителни форми в ед. ч. и окончание за дат. п. ед. ч. **-ови**? Запомнете, че това е признак на категорията **мъжколичен род**.

5. Каква е разликата между склонението на имената от *o-* и *jo-*основи, ср. р. и склонението на имената от м. р.? Посочете няколко съществителни от *o-* и *jo-*основи, ср. р.!

6. Какви особености има склонението на имената от $\bar{a}$- и $j\bar{a}$-основи? Какви съществителни се скланят така? Избройте няколко от тях!

7. Как се скланят простите прилагателни и каква е употребата им? Избройте и склонете няколко първични и няколко производни прилагателни!

8. С какви наставки се образува сравнителната степен в старобългарски? Образувайте сравнителна степен от прилагателните, които сте посочили в отговор на седми въпрос, и ги склонете!

9. Кои съществителни имена са имали стара *u*-основа? Какви са особеностите на тяхното склонение?

10. Какво представлява звателната форма в старобългарски? При кои имена се среща? Какви са произходът и съдбата ѝ?

11. Кога в старобългарски се употребяват форми за двойствено число? Какво е станало с тях?

12. Характеризирайте морфологично всички изучени именни форми, които сте срещнали в притчата за блудния син!

§ 42. МЕСТОИМЕНИЯ И МЕСТОИМЕННО СКЛОНЕНИЕ

(ПРЕГОВОРЕН УРОК)

1. Какви са най-важните особености на местоименното склонение в старобългарски?

2. Кои местоимения нямат родови форми? Какво е характерно за тяхното склонение? Каква е употребата на възвратно-личното местоимение?

3. Какви типове родови местоимения познавате? Кои от тях имат твърдо и кои — меко склонение? Напишете по избор едно твърдо и едно меко местоименно склонение!

4. Избройте показателните местоимения! Каква е разликата в значението и употребата им? Каква е съдбата на задпоставените показателни местоимения в нашия език?

5. Кога се употребява анафоричното местоимение? Кое местоимение се образува от анафоричното местоимение и частицата **же**?

6. Избройте притежателните местоимения! По какво те се отличават от останалите родови местоимения? Как се изразява в старобългарски притежание чрез местоимение, ако притежателят е трето лице? Преведете на старобългарски: ***неговият баща; нейната майка; неговото дете; техните господари; техният цар!***

7. Кои са старобългарските въпросителни местоимения? Какви местоимения се образуват от тях?

8. Кое е обобщителното местоимение в старобългарски? На какво се дължи по-особеното му склонение? Кое друго местоимение се скланя като него?

9. С какви наставки се образуват местоименните прилагателни? Какво е тяхното склонение?

10. Кои числителни имат местоименно склонение?

11. Кое местоимение участвува в сложните форми на прилагателните и причастията? Какъв е резултатът от сливането на окончанията на простата форма на прилагателното и причастието и съответната форма на местоимението? Как се употребяват старобългарските сложни форми? Кои прилагателни нямат сложни форми? Образувайте сложните форми на прилагателните **лѣвъ** и **тъшть** и ги склонете! Кои форми от сложното склонение на сравнителната степен **бо̑лии** и **новꙑи** и на причастията **ведꙑи** и **приѥмꙑи** се различават от съответните форми на **тъшть**?

12. Прочетете и преведете откъса от Енинския апостол, даден в христоматията! Характеризирайте морфологично всички изучени глаголни и именни форми!

ИМЕННА СИСТЕМА (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

От изученото в X клас и от направения преговор видяхме, че **продуктивните склонитбени типове в старобългарски са *o-* и *jo-*, *ā-* и *jā-*основите.** Старите *u*-основи почти изцяло са се слели с *o-* и *jo*-основите. В достигналите до нас старобългарски паметници всички съществителни, които в праславянски са били от *u*-основи, имат и форми от *o*-основи. От друга страна, и при съществителните от *o-* и *jo-* основи могат да се явят някои от окончанията на *u*-основите. Така например в историята на нашия език окончанието за им. п. мн. ч. **-ове** е изместило почти напълно старото окончание **-и** при двусричните имена от м. р., които след изпадането на краесловните ерове са станали едносрични, напр. стб. **градъ — гради**, но нвб. *град — градове*. Разпадането на старото *u*-склонение е свързано с **прегрупирането на склонитбените типове по родов признак**, което е започнало в праславянски. Още тогава под действието на закона за отварянето на сричката старите тематични гласни са се слели с някои от падежните окончания, като при сливането са станали различни фонетични промени. В повечето случаи старата тематична гласна се е променила качествено и е започнала да се схваща като окончание или като част от окончанието, напр. им. п. ед. ч. *vl̥k-o-s >*vl̥kus*>vl̥ku>*vl̥kъ>**вльkъ**, *sūnus>*synu>**сꙑнъ**; им. п. мн. ч. *vl̥k-o-i>*vl̥koi >**вльци**; вин. п. мн. ч. *vl̥k-o-ns> *vl̥kus>*vl̥kūs>*vl̥ky>**вльkꙑ**; *sūn-u-ns>*sūnūs>*syny >**сꙑнꙑ**; тв. п. ед. ч.* sūn-u-mi> *synъmь>**сꙑнъмь**; дат. и мест. п. ед. ч. *žen-a-i>*ženai>**женѣ**; вин. п. ед. ч. *žen-a-m> *ženan>**женѫ** и т. н. По аналогия това е станало и там, където старата тематична гласна не се е променила качествено, напр. тв. п, ед. ч. *vl̥k-o-mi>*vl̥komь>**вльkомь** и в дат. п. мн. ч. *vl̥k-o-mos>*vl̥komъ>**вльkомъ**; им. п. ед. ч. *žen-ā>**жена**. Подобни промени с тематичните гласни са ставали в старогръцки, срв. напр. дат. п. ед. ч. м. р. *λύκοι>λύκῳ; вин. п. мн. ч. *λύκονς>λύκους; дат. п. ед. ч. ж. р. *χώραι>χώρᾳ; вин. п. мн. ч. ж. р. *χώρανς>χώρας, и в латински, срв. напр. дат. п. ед. ч. м. р. *lupoi> lupō, вин. п. мн. ч. м. р. *lupons>lupōs; дат. п. ед. ч. ж. р. *aquai>aquae, вин. п. мн. ч. ж. р. *aquans>aquās.

Прегрупирането на склоненията в праславянски и старобългарски е било подпомогнато и от **фонетични съвпадения на окончанията**, напр. при *o-* и *u-* основи съвпадат окончанията на формите за им. и вин. п. ед. ч. **вльkъ** и **сꙑнъ** и на формите за вин. п. мн. ч. **вльkꙑ** и **сꙑнꙑ**. Същото явление наблюдаваме и при имената от *i*-основи и консонантните основи, вж. напр. винителните форми за ед. ч. от *n-* и *en-* основа м. р. **дьнь, камень** и от *i*-основа **гость**, дателните форми за ед. ч. от всички консонантни основи, напр.: **дьни, камени, словеси, матери, козьлати** и от *i*-основа **гости**. Имало е и взаимно влияние между имената от *o*-основи, ср. р. и имената от *es*-основи, където съвпадат именителната и винителната форма за ед. ч.,

срв. слово и село, както и стремеж имената от *i*-основи, м. р. да се слеят с имената от *o*- и *jo*-основи поради съвпадането на окончанията им за им. п. и вин. п. ед. ч., срв. огнь и конь. Върху имената от *ū*- основи, които са преход между вокалните и консонантните склонитбени типове, има влияние от *ā*- и *ī*- основи.

В следващите параграфи ще изучим имената от *i*-основи, *ū*- основи, *en*- и *men*-основи, *er*- основи, *es*-основи и *nt*-основи

§ 43. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *i*-ОСНОВИ, МЪЖКИ И ЖЕНСКИ РОД

Старобългарската склонитбена категория *i*- основи включва имена от м. и ж. р. с именително окончание -ь. Имената от *i*-основи, м. р. са малко на брой: боль 'болник', гвоздь 'гвоздей', голѫбь, гость, господь, грътань 'гърло', звѣрь, зѧть, лакъть, медвѣдь 'мечка', ногъть, огнь, пѫть, тьсть, оушидь 'беглец', чрьвь 'червей', ѫгль 'въглен'. Имената от *i*-основи, ж. р. са многобройни. Освен съществителните без наставки вьсь 'село', врьвь, рѣчь, тварь, соль, мышь, пѧдь 'педя', жаль 'гроб', ıадь 'ястие', тук спадат и съществителните с наставки -ость, -ть, -нь, -снь, -знь, -ль, -сль, -ѣль, напр.: нагость, благость, дрьзость, радость, хѫтрость, крѣпость, мѫдрость, кротость, старость; власть, вѣсть, мошть, благодать и благодѣть, чьсть, зависть, съмрьть, памѧть, страсть, сласть, чѧсть, напасть; брань, дань; пѣснь; боıазнь, казнь, болѣзнь; мысль, ıасли, гѫсли; гыбѣль, обитѣль, печаль, кѫпѣль. Повечето от тези производни съществителни са с отвлечено значение. От *i*-основи са били и съществителното людиѥ/людьѥ и числителното триѥ/трьѥ, м. р., и три, ж. и ср. р., които са Pluralia tantum, както и бройните числители от 5 до 9, които са Singularia tantum. Праславянска *i*- основа са образували и несклоняемите прилагателни имена, някои от които, като разлнчь, прѣпрость, соугоубь, испльнь, свободь, са запазени и в старобългарски. Една част от тях имат само адвербиална употреба (вж. § 53).

В старогръцки и латински индоевропейската наставка *-i-* е оставила следи в склонението на имена от типа πόλις, hostis, mare<*mari.

Склонение на имената от *i*- основи м. р. и ж. р.

	ед. ч.	
им. п	гость	кость
род. п.	гости	кости
дат. п.	гости	кости
вин. п.	гость	кость
тв. п.	гостьмь, гостемь	костиѭ/костьѭ
мест. п.	гости	кости
зв. п.	гости	кости
	мн. ч.	
им. п.	гостиѥ/гостьѥ	кости
род. п.	гостии/гостьи/гостеи	костии/костьи/костеи
дат. п.	гостьмъ, гостемъ	костьмъ, костемъ
вин. п.	гости	кости

тв. п.	гостьми	костьми
мест. п.	гостьхъ, гостехъ	костьхъ, костехъ
	дв. ч.	
им. и вин. п.	гости	кости
род. и мест. п.	гостию/гостью	костию/костью
дат. и тв. п.	гостьма	костьма

> Запомнете, че в тв. п. ед. ч. и им. п. мн. ч. склонението на имената от м. р. *i*-основи се различава от склонението на ж. р.! Окончанието за тв. п. ед. ч. ж. р. -иѭ/-ьѭ се е настанило и при съществителните от *ū*-основи и *er*-основи, ж. р.

Дублетните форми **костиѭ/костьѭ** за тв. п. ед. ч. ж. р., **гостиѥ/гостьѥ** за им. п. мн. ч. м. р., **гостии/гостьи/гостеи** и **костии/костьи/костеи** за род. п. мн. ч., **гостию/гостью** и **костию/костью** за род. и мест. п. дв. ч. се дължат на развоя на **ь** пред *j* (вж. § 68). Припомнете си и склонението на **славии, знамениѥ** и **мльнии**!

Дублетните окончания **-ємь** за тв. п. ед. ч. м. р., **-ємъ** за дат. п. мн. ч. и **-єхъ** за мест. п. мн. ч. не се дължат на изясняване на силния **ь** в **є**, защото окончания с **є** намираме и в Савината книга, и във втората част на Супрасълския сборник, в които силният **ь** не се изяснява в **є**. Вероятно за настаняването на дублетните окончания **-ємь, -ємъ** и **-єхъ** е допринесло взаимодействието на *i*-основите с консонантното склонение и с *jo*-основите.

Склонение на числителното **триѥ**, м. р., и **три**, ж. и ср. р.

	м. р.		ж. и ср. р.
им. п.	триѥ/трьѥ		три
род. п.		трии/треи	
дат. п.		трьмъ, тремъ	
вин. п.		три	
тв. п.		трьми	
мест. п.		трьхъ, трехъ	

> Обърнете внимание, че формата **три** е форма за им. п. на ж. и ср. р.!

Числителните от **пѧть** до **девѧть** се скланят като съществителното **кость**.

Както вече узнахме, фонетичните съвпадения между част от окончанията на два склонитбени типа и еднаквият граматически род са предпоставка за частично или пълно изравняване на някои склонения. Понеже именителната и винителната форма на имената от *i*-основи, м. р. ед. ч. е съвпаднала със съответната форма на имената от *jo*-основи, м. р., в старобългарските паметници се срещат имена от стара *i*-основа, м. р. с окончания от *jo*-основи. Най-често това става при имена със съгласна **н** или **р** пред окончанието, защото разликата между палаталните съгласни **н҄** и **р҄** и непалаталните съгласни **н** и **р**, които са се намирали пред предни гласни, не е била голяма. Форми като им. п. ед. ч. **огн҄ь**, род. п. ед. ч. **огн҄ꙗ**, тв. п. ед. ч.

огн҄емь, дат. п. мн. ч. **огн҄емъ** свидетелствуват, че съществителното **огнь** е започнало да преминава към склонитбения тип **конь** (*jo*-основи). Съществителните със съгласни **т, д, п** или **б** пред окончанието **-ь** първоначално преминават към склонитбения тип на имената от *о*-основи, защото разликата между **т, д, п, б** и техните палатализирани съответствия **шт, жд, пл҄, бл҄** е твърде голяма. Вж. **пѫтоу**, **печатомъ**, срв. и нвб. *гълъбът*, *печатът*, както и формите *зеть*, *зетът*, *пъть пътът*. В ония български говори, където рано са се развили меки съответствия на *т* и *д*, днес се срещат форми *зет'ъ*, *път'ъ*. Най-ярко тия противоречиви тенденции в развоя на имената от *i*-основи, м. р. са отразени в склонението на съществителното **господь**.

Морфологични дублети в склонението на съществителното **господь**

	ед. ч.			
им. п.	**господь**			
род. п.	**господи**,	**господѣ** (*jo*-скл.),	**господа** (*о*-скл.)	
дат. п.	**господи**,	**господю** (*jo*-скл.),	**господоу** (*о*-скл.),	**господеви** (*u*-скл.)
вин. п.	**господь**,	**господа** (*о*-скл. род.-вин. форма)		
тв. п.	**господьмь**,	**господемь**		
мест. п.	**господи**			
зв. п.	**господи**			

Формите за вин. п. **господа** и за дат. п. **господеви** са се появили във връзка с развитието на категорията мъжко-личен род. Обърнете внимание, че формата **господѣ** се среща само в глаголическите паметници!

В дв. и мн. ч. са засвидетелствувани следните форми: им. п. мн. ч. **господие**, род. п. мн. ч. **господии**, **господей** и дат. п. дв. ч. **господьма**.

Склонитбеният тип на имената от *i*-основи, м. р. не се е слял безследно с *о*- и *jo*-основи. Още в старобългарските паметници се срещат форми за им. п. мн. ч. като: Зогр.[2] Мт 23.16, Мт 23.24 **вождие**, Супр. 536. 9 **коумирие**; род. п. мн. ч. Асем. Мк 5. 26 **врачеи**; тв. п. мн. ч. Асем. Йо 11.44 **оукроими**, Супр. 92.22—23 **зълодѣими**. Най-трайни следи в българските говори е оставило окончанието за им. п. мн. ч **-ие** < **-ьѥ**, което се е опростило в *-е*. Срв. напр. диалектните форми *тъпане*, *лакте*, *годежаре*, *обичае*, *пъдаре*, а също и мин. деят. причастия *дошле*, *биле*. В книжовния език форми за мн. ч. с окончание *-е* образуват следните пет съществителни: *мъже*, *коне*, *царе*, *крале*, *князе*. Замяната на **-и** с **-ие** > *-е* започва още в старобългарски. Окончанието за им. п. мн. ч. м. р. **-ие** < **-ьѥ** контаминира с праславянската наставка *-ьjе* за образуване на събирателни съществителни от ср. р., *jo*-основи, срав. **камение** < **каменьѥ**, **листвие** < **листвьѥ**. По тази причина е трудно да се прокара граница между събирателните съществителни с окончание *-е* в ср. р. ед. ч. и формите за мн. ч. с окончание *-е*. В някои български говори всички подобни форми са от ср. р. ед. ч. и се членуват с член *-то*: *снопето*, *трън'ето*, *храстето*, *маж'ето* и т. н.

Съществителните от *i*-основи, ж. р. не са съвпаднали по форма с продуктивния склонитбен тип *ā*- и *jā*-основи и са се запазили и до днес като съществителни

от ж. р. с окончание на съгласна. В съвременния руски език те влизат в трето склонение.

Поради честата си употреба звателната форма от *i*-основи **господи** се е запазила и до днес.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Припомнете си какви окончания за мн. ч. имат съществителните от **м. р.** в съвременния български книжовен език! За тях вж. § 20. Какъв е техният произход?

2. Коя от наставките за образуване на съществителни от ж. р., *i*-основи е продуктивна и днес?

3. Склонете съществителните голѫбь, маломошть и людие, като посочите всички фонетични варианти в склонението им!

4. Какво е значението на новобългарската дума *пъти* от пѫти (вин. п. мн. ч- *i*-основа)? Кога се употребява новобългарското окончание *-ища* в *пътища*?

5. Обяснете произхода на новобългарското наречие *отглади*, като имате предвид, че в старобългарски е имало съществително от м. р. гладъ (*о*-основа) и съществително от м. р. гладь *i*-основа).

6. Преведете следните изречения и им направете морфологичен разбор;

1) Зогр. Мт 11.7. тѣмъ же исходѧштемъ. начѧтъ и҃с глати народомъ о иоаннѣ. чесо видѣтъ изидѣте въ поустꙑнѭ. трьсти ли вѣтромь колѣблемꙑ. —2) Зогр. Мт 26.4. и съвѣтъ сътворишѧ на и҃са. да льстиѭ имѫтъ и и оубиѭтъ и. —3) Зогр. Мт 28. 5—6, 8. отъвѣштавъ же а҃гль рече женама. не боита вꙑ сѧ. вѣмь ѣко и҃са. пропѧтаего иштета. нѣстъ сьде. въста бо . . . и ошьдъши скоро отъ гроба. съ страхомь и радостиѭ велиеѭ тѣсте възвѣститъ оученикомъ. 4) Зогр. Мк 10.46. с҃нъ тимеовъ. вартимеи. слѣпъ сѣдѣаше при пѫти хлѣпаѧ.—5) Зогр. Лк 18. 43. и въ слѣдъ его градѣаше слава б҃а. и вси людье видѣвъше. въздашѧ хвалѫ б҃ви. —6) Зогр. Лк 20. 1—2. и бꙑ въ едииъ отъ дьнии. оучѧштю емоу люди въ цр҃къве. и благовѣствоуѭштю. сьсташѧ сѧ ар҄хиереи. и кънижьници съ старци г҃лѭште къ немоу. рьци намъ коеѭ областиѭ се твориши. и къто естъ давꙑ тебѣ область сьѭ.—

7) Мар. Мт 23.37. и҃рме. избивꙑ пр҃кꙑ. и камениемь побиваѩ. посъланꙑѩ къ тебѣ. коль кратꙑ въсхотѣхъ събрати чѧда твоѣ. ѣкоже събираатъ кокошъ птенъцѧ своѩ подъ крилѣ. и не въсхотѣсте.— 8) Мар. Мт 24.6. оуслꙑшати же имате брани. и слꙑшаниѣ брании видите не оужасаите сѧ. —9) Син. пс. 71. 9. прѣдо нь припадѫтъ етиопѣни. и врази его прьсть полижѫтъ. —10) Син. пс. 101. 7. оуподобихъ сѧ неѩсꙑти поустꙑнѣ. бꙑхъ ѣко нощънꙑ вранъ на нꙑрищи. —11) Клоц. 14а 35—40, 14b 1—2. аште ли вѣтъскꙑ се. а не вѣрьно слꙑшиши. обличаѭтъ та. недвижими печати. господьскоумоу порожденью х҃воу гробоу. ѣко бо знаменаномъ печатомь. дѣвъствънꙑимъ затвореномъ. х҃ъ отъ дѣвꙑ роди сѧ. тако не отврьстомъ сѫштемъ. гробънꙑимъ печатомъ. х҃во порожденье бꙑ. —12) Супр. 113. 30, 114.1—2. повѣсивъ же ѥ повелѣ дьрати. желѣзнꙑ ногътꙑ дондеже чрѣва начѧнѫтъ хѫтѣти извалити сѧ на земьѭ. —13) Супр. 147. 6—8. арианъ воевода рече. да исповѣстъ прѣжде има свое и кобь. и отъкѫдоу естъ. —14) Супр. 192. 24—25. по дъвою же дьнию оучинивъ цѣсарь воѩ своѩ. исхождааше на рать. —15) Супр. 210. 3—5. и тако вьсѣкоѩ пакости и вьсѣкоѩ бѣдꙑ. вьсѧ вьсѫдоу испльнишѧ сѧ. —16) Супр. 459. 9—11, 14—15. како въ врата врьтъпоу въходитъ. не отврьзъши вратъ небесьскꙑихъ. нъ врата раю отврьзъ. . . а врата гроба и печати невреждены съхраниѩ.

* 7. Разгледайте реконструираните парадигми на сꙑнъ и гость!

	ед. ч.	
им. п.	*sūn-u-s	*gost-i-s
род. п.	*sūn-ou-s	*gost-ei-s
дат. п.	*sūn-ou-ei	*gost-ei-ei
вин. п.	*sūn-u-n	*gost-i-n
тв. п.	*sūn-u-mi	*gost-i-mi
мест. п.	*sūn-ōu	*gost-ēi
зв. п.	*sūn-ou	*gost-ei

	мн. ч.	
им. п.	*sūn-ou̯-es	*gost-ei̯-s
род. п.	*sūn-ou̯-on	*gost-ei̯-on
дат. п.	*sūn-u-mos	*gost-i-mos
вин. п.	*sūn-u-ns	*gost-i-ns
тв. п.	*sūn-u-mīs	*gost-i-mīs
мест. п.	*sūn-u-su	*gost-i-su
	дв. ч.	
им. и вин. п.	*sūn-ū	*gost-ī
род. и мест. п.	*sūn-ou̯-ou̯	*gost-ei̯-ou̯
дат. и тв. п.	*sūn-u-mā	*gost-i-mā

Запомнете, че в праславянски склонението им е било успоредно! След едни и същи степени на тематичната гласна са стояли едни и същи окончания. Опитайте се да си обясните фонетичните промени с основните гласни *u* и *i*!

44. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *ū*-ОСНОВИ

Тази склонитбена категория включва ограничен брой съществителни имена от ж. р. с именително окончание -ы. Тук спадат имена на лица-жени (предимно роднински) като: **свекры, ѩтры, зълы** и **неплоды**; имена на плодни растения — ***тыкы, смокы**; животни — ***желы**; оръдия на труда — **брады, жрьны, *дьлы**; дрехи — **сракы**; абстрактни имена — **цѣлы, любы** и **прѣлюбы**; съществителното **ло-кы**; заемките **боукы, црькы** и **хорѫгы**.

Праславянският склонитбен тип *ū*-основи е бил доста продуктивен и многоброен. Към него, освен названията на лица-жени, на плодни растения и на абстрактни съществителни, са спадали и някои думи-корени, като *krу и *bry, където *y* означава **ы**. Тези праславянски имена много рано преминават към *i*-основите и старобългарският им облик е **кръвь** и **бръвь**. Броят на имената от *ū*-основи е намалял и поради това, че още в праславянски към основата се е прибавяла продуктивната наставка -ни за имена от *jā*-основи, ж. р. Така се е получила новата наставка -ыни, напр. в съществителните **рабыни, благыни, поустыни**, които произлизат от старите имена от *ū*-основи *raby, *blagy, *pousty. Подобен произход имат и съществителните от м. р., *ā*-основа **владыка**<*u̯old-ū-ka, **ѫжика**>*oz-jū-ka, **ближи-ка**<*bliz-jū-ka, които представляват стара *ū*-основа, разширена с наставка *-k-*.

Склонение на имената от *ū*-основи

	ед. ч.	мн. ч.
им. п.	црькы	црькъви
род. п.	црькъве	црькъвъ
дат. п.	црькъви	црькъвамъ
вин. п.	црькъвь	црькъви
тв. п.	црькъвиѭ/црькъвьѭ	. . . . . .
мест. п.	црькъве	црькъвахъ

Формите за зв. п. ед. ч., тв. п. мн. ч. и за дв. ч. не са засвиделствувани в старобългарски.

Запомнете, че във всички форми, освен формата за им. п. ед. ч., тематичната гласна **ꙑ** от *ū* се заменя с **ъв** от *-ūu̯-*!

Особеностите на *ū* -склонението се дължат на факта, че в праславянски тематичната гласна *ū* се е развивала двояко. Пред съгласна и в края на думата тя се е превръщала в *у* (**ꙑ**), а пред гласна — в *ъv* (**ъв**). Всъщност склонението на имената от *ū*-основи е консонантно *ъv*-склонение, което във формите за дат., тв. и мест. п. мн. ч. е силно повлияно от *ā*-основите.

Чистата *ū*-основа (гласната **ꙑ**, получена от *ū*) откриваме в им. п. ед. ч. и в някои съчетания като **прѣлюбꙑ дѣꙗти** и **прѣлюбꙑ творити**. Освен *ū*-основа, от корена **люб-** е била образувана и *о*-основа, срв. **прѣлюбодѣꙗние**, и *ĭ*-основа, срв. **прѣлюбь**.

В старобългарските паметници вместо винителната форма за ед. ч. може да се употреби родителната. Напр. Зогр. Мт 10. 35. **свекръве своѩ**; Син. пс. 112.9. **вьселѣѩ неплодъве въ домъ**; Клоц. 2a 40—2b 1. **самъ себе чиста хранити. ѣко ц҃ркве бо҃у ст҃ѫѭ.**

Съществителните от ж. р **кръвь** и **бръвь**, които някога са принадлежали към *ū*-склонението, а в старобългарски са имена от *ĭ*-основи, често запазват старите си родителни форми с окончание **-е**, напр. Зогр. Мт 27.24. **неповиненъ есмь. отъ кръве сего правьдьника.**

В историята на българския език съществителните от старата *ū*-основа имат различна съдба. Тези от тях, чиято основа не е била удължена с наставка **-ни̑** (като **поустꙑни̑, рабꙑни̑, благꙑни̑**), или които не са преминали към имената от *ĭ*-основи (като **кръвь, бръвь** и по-късно под църковнославянско влияние и **любъвь**>**любовь**), в съвременния български език имат окончание *-ва*, срв. ***тиква, локва, брадва, желва, буква, свекърва, зълва, етърва, хоругва, църква/черква, делва***. Окончанието ***-ва*** е образувано от наставката **-ъв-** в косвените падежи и от типичното за имената от ж. р. окончание *-а*. Обобщаването на *ъv*- основата е започнало още в старобългарски. Свидетелство за това е именителната форма за ед. ч. в Супр. 346.5. и 348.4. **смокви**.

Впоследствие както при имената от *jā*-основи с наставки **-ꙑни̑, -ни, -чни** нетипичното за ж. р. окончание **-и** е било заменено с *-а*.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Склонете **любꙑ** като съществително от *ū*-основи!
2. Обяснете как се е стигнало до книжовната дума *смокиня* и до диалектната дума *смоква!*
3. Като наследник на старобългарската дума **любꙑ**, но с конкретно значение *'любим/любима'* се среща думата *любе/либе*. Опитайте се да обясните как се е стигнало до тези форми!
4. Преведете и направете морфологичен разбор на откъса от Асеманиевото евангелие, даден в христоматията! Как може да се обясни формата **не прѣлюбь**, която се среща в текста?

ОСНОВИ НА СЪГЛАСНА

Още в праславянски индоевропейските основи на съгласна стават непродуктивен словообразователен тип. Ограничаването на консонантното склонение намира отражение в старобългарските паметници, където имената от консонантна основа са малко на брой. Характерни за консонантното склонение са следните особености:

1. Родително окончание -є за ед. ч. (вж. и окончанието -є на $\bar{u}$-основи).

2. Форма за им. п. ед. ч., различна от останалите форми в склонението (вж. и формата за им. п. ед. ч. на $\bar{u}$-основи). При имената от ср. р. обаче именителната форма по правило съвпада с винителната.

Във формата за им. п. ед. ч. гласната от праславянската наставка се е различавала качествено или количествено от гласната на наставката в косвените падежи. Освен това именителната форма за ед. ч. на консонантните основи е била без окончание. Затова под действието на закона за отваряне на сричката крайната съгласна от наставката е изпадала. Напр. им. п. ед. ч. *mātēr > мати, но род. п. ед. ч. *mātere > матєрє, им. п. ед. ч. *slovos > слово, но род. п. ед. ч. *slovese > словєсє. Срв. и стгр. μήτηρ, род. п. μητρός, γένος, род. п. γένους < *genesos.

3. Именително окончание -є за м. р. мн. ч. (вж. и окончанието -овє на *u*-основи и окончанието -ьє/-ниє на *i*-основи).

Старобългарското консонантно склонение включва имена от трите рода, образувани с наставки *-en-* и *-men-*, *-er-*, *-es-*, *-nt-*. Консонантно склонение в индоевропейския праезик са имали и деятелните причастия, и формите за сравнителна степен. И при двете старобългарски категории се пази старото именително окончание за мн. ч. м. р. -є, а само при причастията от м. р. и понякога от ср. р. е налице старото противопоставяне между основата на им. п. ед. ч. и основата на останалите падежни форми (вж. и § 26, 27 и 38).

Както научихме от § 44, към консонантното склонение отчасти се отнасят и имената от $\bar{u}$-основи, които са от ж. р.

Консонантните основи са изпитали силно влияние от *i*-основите. От тях те са заели окончанията за: тв. п. ед. ч. -ьмъ за м. и ср. р. и -ьѭ/-нѭ за ж. р., дат. п. мн. ч. -ьмъ, тв. п. мн. ч. -ьми, мест. п. мн. ч. -ьхъ, им. и вин. п. дв. ч. -и, дат. и тв. п. дв. ч. -ьма. Всъщност началният ь в тези окончания е резултат от пренасянето на тематичната гласна *i* от окончанията на *i*-основите, а в окончанието за им. и вин. п. дв. ч. тематичното *i* е дълго. Причината за заемането на тематичната гласна *i*>ь е била консонантният завършек на основата, тъй като взаимодействието на крайната съгласна на основата (*n*, *r*, *s* или *t*) с началната съгласна на окончанията (*m* или *s*>*h*) би довело до значителна промяна на основата, напр. формата за тв. п. ед. ч. *akmen-mi би трябвало да изглежда *kame-mi. По същата причина са се развили и дублетните окончания с начално -є: -ємъ за тв. п. ед. ч. м. и ср. р., -ємъ за дат. п. мн. ч. и -єхъ за мест. п. мн. ч. Настаняването на є в тези окончания е било подпомогнато от присъствието на є във формите за род. и мест. п. ед. ч. на трите рода, а при имената от м. р. — и във формата за им. п. мн. ч. Изключение правят $\bar{u}$-основите, които са взели окончанията за дат. п. мн. ч. -амъ, тв. п. мн. ч. -ами (творителните форми са засвидетелствувани в по-късни паметници) и мест. п. мн. ч. -ахъ от $\bar{a}$-основите. Също под влияние на *i*-основите формата за мест. п. ед. ч. при консонантните основи, а понякога и за род. п. ед. ч. може да се срещне с окончание -и вместо изконното -є.

§ 45. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *en-* И *men-* ОСНОВИ, МЪЖКИ И СРЕДЕН РОД

Имената от м. р. с основа на *en-* **и** *men-* в праславянски са окончавали на *-y*. В старобългарски обаче **освен окончание -ꙑ** те **имат и окончание -ь**, присъединено към обобщената основа. Напр. **камꙑ** и **камень**, **пламꙑ** и **пламень**, **єлень**, **прьстень**, **корень**, **ремень**, **степень**, **прѧслень**. По произход **камень**, **пламень**, **єлень**, **корень**, **ремень** и подобни са стари винителни форми, употребени като именителни (срв. им. п. **градъ**=вин. п. **градъ** при имената от *o*-основи, м. р. им. п. **сꙑнъ**=вин. п. **сꙑнъ** при имената от *u*-основи м. р., им. п. **гость**=вин. п. **гость** при имената от *i*-основи м. р.). При имената от ср. р. *men*-основа именителната и винителната форма за ед. ч. има окончание **-мѧ**: **сѣмѧ**, **имѧ**, **брѣмѧ**, **чисмѧ**, **писмѧ**, **племѧ**, **врѣмѧ**.

Склонение на имената от *en-* и *men-* основи м. р.

	ед. ч.
им. п.	**камꙑ**, **камень**
род. п.	**камене**
дат. п.	**камени**
вин. п.	**камень**
тв. п.	**каменемь**
мест. п.	**камене** (конс. скл.), **камени** (*i*-скл.)

Формите на **камꙑ** за мн. и дв. ч. не са засвидетелствувани в старобългарските паметници. Като мн. ч. на **камꙑ** в старобългарски редовно се употребява събирателното съществително от *jo*-основи, ср. р. **камениѥ** < **каменьѥ**.

За да се избегне нетипичното окончание **-ꙑ** за им. п. ед. ч. м. р., съществителните от *en-* и *men*-основи са изменили именителната си форма. Това е могло да стане по два начина. За първия вече споменахме по-горе — основата на косвените падежи се обобщава и към нея се присъединява окончание **-ь**, т. е. винителната форма е започнала да се употребява като именителна. **Същото става и при сегашните деятелни причастия.** Вторият начин е удължаването на именителната форма с наставката **-к-** и преходът на името към *o*-основи. Това е засвидетелствувано още в Супрасълския сборник, където формите на **камꙑкъ** от *o*-основи съжителствуват с формите на **камꙑ** и **камень** от *en*-основи. И двата вида развой са познати на българските говори, срв. ***ремен, кремен, пламен, камен, елен*** и ***ремик кремик, пламик, камик.*** В някои български говори, както и в книжовния език, декомпозираната наставка *-ик* се е заменила с *-ък*, срв. ***камък, ремък, кремък, пламък.***

Склонение на имената от *men*-основи, ср. р.

	ед. ч.
им. п.	**имѧ**
род. п.	**имене** (конс. скл.), **имени** (*i*-скл.)
дат. п.	**имени**
вин. п.	**имѧ**
тв. п.	**именемь** (конс. скл.), **имьмь** (*i*-скл.)
мест. п.	**имене** (конс. скл.), **имени** (*i*-скл.)

мн. ч.

им. п.	имена
род. п.	именъ
дат. п.	именемъ (конс. скл.), именьмъ (*i*-скл.)
вин. п.	имена
тв. п.	имены
мест. п.	именехъ

дв. ч.

им. п.	имени (*o*-скл.), имени (*i*-скл.)
род. п.	. . . . . .
дат. п.	. . . . . .
вин. п.	като им. п.
тв. п.	. . . . . .
мест. п.	. . . . . .

Формите за род. и мест. п. и за дат. и тв. п. дв. ч. не са засвидетелствувани в старобългарските паметници.

Запомнете, че окончанието -ы за тв. п. мн. ч., както и окончанията -ѣ и -и за им. и вин. п. дв. ч. се срещат при всички съществителни от ср. р., които имат консонантна основа! Окончанията -ы и -ѣ са взети от *o*-основите, а окончанието -и- е взето от *i*-основите.

За дублетните окончания в тв. п. ед. ч. , дат. п. мн. ч. и мест. п. мн. ч. вж. Основи на съгласна. Обърнете внимание, че те се срещат и при другите консонантни основи!

От *men*-склонението на ср. р. днес се пазят формите за мн. ч. *имена, племена, семена, знамена, стремена, рамена, времена* и др., но във *вимета, темета,* както и в диалектните форми *имета, семета, племета* старата наставка е изместена от окончанието *-та*, което се е обобщило като окончание за мн. ч. при съществителните от ср. р. с окончание *-е* в ед. ч. (стари *jo*-, *men*- и *nt*-основи).

Съществителното дьнь, което е от стара *n*-основа, в старобългарски е преминало към *i*-основите, но пази и старите си консонантни форми.

Склонение на съществителното дьнь

ед. ч.

им. п.	дьнь
род. п.	дьне (конс. скл.), дьни (*i*-скл.)
дат. п.	дьни
вин. п.	дьнь
тв. п.	дьнемь (конс. скл.), дьньмь (*i*-скл.)
мест. п.	дьне (конс. скл.), дьни (*i*-скл.)

мн. ч.

им. п.	дьне (конс. скл.), дьние (*i*-скл.)
род. п.	дьнъ (конс. скл.), дьнии (*i*-скл.)

дат. п. — дьнемъ (конс. скл.), дьньмъ (*i*-скл.)
вин. п. — дьни
тв. п. — дьны (*o*-скл.). дьньми (*i*-скл.)
мест. п. — дьнехъ (конс. скл.), дьньхъ (*i*-скл.)

дв. ч.

им. п. — дьни
род. — дьноу (конс. скл.), дьнию (*i*-скл.)
дат. п. — . . . . .
вин. п — като им. п.
тв. п. — . . . . . .
мест. п. — като род. п.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Склонете съществителните камень и врѣмѧ в ед. и мн. ч.!

2. Как бихме обяснили появата на новобългарските форми *рамена* и *рамене* при положение, че в старобългарските паметници срещаме рамо от *о*-основи?

3. Кои от следните новобългарски наречия са закономерни наследници на старобългарски форми и кои са получени по аналогия: *пътем, деня, нощя, денем, нощем?*

4. В следващите изречения посочете думите, които са от *еп*- и *теп*-основи или някога са принадлежали към тези основи и обяснете окончанията им:

1) Зогр. Лк 21.5—6. и етеромъ глѭштемъ о цръкъви. ѣко каменьемь добромь. и съсѫды оукрашена естъ. рече. си ѣже видите. придѫтъ дьнье. вь ниже не останетъ камень на камені сьде. иже не разоритъ сѧ. —2) Мар. Мт 24.1—2. и ишедъ іс. и-цркве идѣаше. и приступиша к немоу оученици его показати емоу зданиѣ црквънаѣ. онъ же отъвѣштавъ рече имъ. не видите ли вьсѣхъ сихъ. аминь глѭ вамъ. не иматъ сьде остати камень на камени. иже не разоритъ сѧ. —3). Мар. Мт 24.9. тъгда прѣдадатъ вы въ скръбь. и оубьѭтъ вы. и бѫдете ненавидими вьсѣми ѩзкы имене моего ради. —4) Мар. Мт 24.36—38. а о дьни томъ и о годинѣ той никтоже не вѣстъ. ни анћли нбсции. тъкмо отцъ единъ. ѣкоже бо во дьни ноевы. тако бѫдетъ и въ дьни сна чловѣчскааго. ѣко бо бѣхѫ въ дьни прѣжде потопа. ѣдѫще и пьѭште. женѧще сѧ и посагаѭште. до негоже дьне вьниде ное вь ковьчегъ. —5). Син. евх. 1а 1—6. разоумѣхомъ. како древльнѣа твоѣ тварь. трепещетъ тебе влко. съмотрьше бо вънимѫ сътворение ихъ. многочестьноумоу имени твоемоу дивимъ сѧ. —6). Син. евх. 3b 25, 4а 1—3. ты отъ четыръ стоухии тварь съставль. четырьми врѣмены. крѫгъ лѣтоу вѣньчалъ еси. —7) Сав. Мт 12.34. племѧ аспидово. како можете добро глати. ѫкави сѫще. отъ избытька бо оуста срдцю глѫтъ. —8). Супр. 27.18—21. аште бо бышѧ его вѣдѣли. не бышѧ къ глоухоу и неподвижьноу камыкоу толико творили тъштание. —9) Супр. 74.11—16. разгнѣвавъ же сѧ доук'съ. възьмъ камыкъ. врьже да оударитъ ед'ного отъ стыхъ. възвративъ же сѧ камыкъ на лице кнѧже и съкроуши емоу вьсе лице. —10). Супр. 96.16—17. добра корене добра же и лѣторасль. —11). Супр. 159.15—17. и се емоу рекъшоу измѣни сѧ лице емоу. и бысть акы пламы. —12). Супр. 173.1—3. ставъ оубо на камени свѧтыи старьць на зиои. молѣаше сѧ богоу. —13) Супр. 223. 6—8, 26—29. вьслѣдьствоваста же вьслѣдъ его дъва елени. и шесть дивиихъ козъ. . . тъгда повелѣ свѧтыи артемонъ. еленьма и дивиимъ козам'. ити къ епископоу къ врътоградоу. —14) Супр. 277.12—14. разоумьныими възводимъ степеньми законоположение. —15) Супр. 300.3—5. брѣжьныи же камы. толма соухъ зѣло естъ и безъ влагы. —16) Супр. 316.20—21. како ныня сам' не можеши отъвалити камыка. —17) Супр. 412.2—3. тоже и павьлъ глаголааше. ѣко корень вьсемоу зълоу естъ сьребролюбьствие.

§ 46. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *nt*- ОСНОВИ

Старата склонитбена категория *nt*-основи е включвала имената на животинските рожби от стопанския двор на праславянския човек. Всички имена са от ср. р. и с окончание -е. За разлика от наставките *-en-* и *-men-*, *-es-*, *-er-* и *-u-* наставката *-nt-* е била продуктивна и се е прибавяла към нови славянски корени. В старобългарските паметници обаче са засвидетелствувани форми само от следните съществителни: дѣтѧ, овьчѧ, козьлѧ, осьлѧ, клюсѧ, жрѣбѧ, отрочѧ, агнѧ. Българският книжовен език и народните говори изобилствуват с такива названия, срв. ***прасе, теле, псе, пиле, петле***, както и с по-късно образувани умалителни имена на всякакви животни, лица и предмети с наставки *-е*, *-че* и *-ле*, напр. ***орле, момче, момиче, книжле, краче, столче***. Връзката на тези имена с имената от *nt*-основи личи при вторично образуваните от тях умалителни съществителни ***орленце, момченце, момиченце, книжленце, краченце, столченце***. В старобългарски думите от *nt*-основи имат словообразувателни дублети, образувани с наставките -ишть и -ьць. Срв. напр. дѣтѧ и дѣтишть, отрочѧ и отрочишть, козьлѧ и козьлишть, агнѧ и агньць, жрѣбѧ и жрѣбьць. Обикновено в мн. ч. се употребяват формите от втория тип.

Припомнете си, че с индоевропейската наставка *-nt-* в старобългарски, старогръцки и латински се образуват сегашните деятелни причастия (вж. § 26). В старогръцки склонитбеният тип на *nt*-основите се пази и при имена от типа γίγας, γίγαντος, ὀδούς, ὀδόντος.

Склонение на имената от *nt*-основи

	ед. ч.
им. п.	отрочѧ
род. п.	отрочѧте
дат. п.	отрочѧти
вин. п.	отрочѧ
тв. п.	отрочѧтемь
мест. п.	отрочѧте (конс. скл.), отрочѧти (*i*-скл.)

От това склонение в старобългарските паметници не са засвидетелствувани форми за мн. и дв. ч. Именителната форма за мн. ч. с окончание -ѧта обаче е оставила трайна следа в историята на българския език, като се е обобщила при имената от *jo*- и *men*-основи, ср. р., напр. ***полета, морета, темета, вимета.***

УПРАЖНЕНИЯ

1. Склонете съществителното жрѣбѧ в ед. ч.!

2. Възстановете на старобългарски именителната форма за ед. и мн. ч. на *теле* и *прасе*!

3. Как се скланят съществителните с наставки -ишт- и -ьц-? Склонете дѣтишть и агньць! Като мн. ч. на дѣтишть се употребява събирателното съществително от *i*-основи дѣть.

4. Преведете и анализирайте следните изречения. Посочете имената със стара *nt*-основа.

1) Зогр. Мт 12.11—12. къто естъ отъ васъ чкъ иже иматъ овьчѧ едино. і аште въпадетъ сѧ в сѫботѫ въ ѣмѫ. не ізъметъ ли его. кольми ѹбо лоучиі естъ чкъ овьчѧте. тѣмьже достоітъ въ сѫботѫ добро творити.— 2) Зогр. Мк 5.40. . . . онъ же ізгънавъ вьсѧ. поѧтъ оца отроковици и мрь. и иже бѣшѧ съ нимь. і вьниде іде же бѣ отрочѧ лежѧ.— 3) Зогр. Йо 12.14—15. обрѣте же ис осьлѧ вьсѣдѧ на нє. ѣкоже естъ псано. не бои сѧ дъшти сионова. се црь твоі градетъ. сѣдѧ на жрѣбѧте осълн. — 4) Асем. Мт 2.20. въставъ поими отрочѧ и мрь его. и иди въ землѭ издрвѫ. измрѣшѧ бо искѫщии дшѧ отрочѧте.— 5) Клоц. 1а 34—38. дьнесь же . . . . отроці сърѣтѫ спсітелѣ. ѣко сумеонъ. і вѣтвь

постілаша. ѥ ѣко б҃а бл҃гвиша сѧдѧштаго на жрѣбѧте ѣко і на прѣстолѣ херѹвімьсцѣмь.— 6) Сав. Мт 21.1—2. тогда посъла в҃ ѹченика своꙗ гл҃ѧ има.идѣта въ вьсь ꙗже єстъ прѣмо вама. и абиє обрѧщета осълѧ привѧзано. (sic!) и жрѣбѧ съ нимь.—7) Супр. 341. 4—9. да вънидемъ вь цѣсарьствиѥ небесьноѥ. принесѣмъ вѣниѥ господеви. милости и чловѣколюбьствиꙗ. да вънидемъ въ цѣсарьство небесьноѥ. сърѧштамъ ѥго на жрѣбѧти. —8) Супр. 552. 2—5. пришъдъ же потомь малъі прѣподобьнъи патрикъ єп҃пъ. и цѣловавъ ст҃аго не обрѣте клюсѧте. ѹвѣдѣвъ же отъданоѥ. и коѥѧ вин҃ъі ради. приведе дрѹгоѥ клюсѧ.

* **5**. Реконструирайте праславянското склонение на отрочѧ в ед. ч.! От какво се е развило окончанието *-е*?

§ 47. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *er*-ОСНОВИ

В индоевропейския праезик склонитбеният тип *er*-основи, който в старобългарски е представен само с две съществителни имена мати и дъшти и с числителното четъіре, м. р., и четъіри, ж. и ср. р., е включвал предимно роднински имена. Следи от старата *er*-основа са запазени и при съществителните братръ, дѣверъ, сестра, нестера, свекръі, ѧтръі, които са преминали към други склонитбени типове.

Склонение на съществителното мати

	ед. ч.	мн. ч.
им. п.	мати	матери
род. п.	матере (конс. скл.), матери (*i*-скл.)	матеръ (конс. скл.), материи (*i*-скл)
дат. п.	матери	матеремъ
вин. п.	матерь	матери
тв. п.	материѭ/матерьѭ	матерьми
мест. п.	матери	матерехъ
зв. п.	мати	

Формите за дв. ч. не са засвидетелствувани в старобългарските паметници Неясен е произходът на именителното окончание -и от *-ēr*.

> Запомнете, че при съществителните мати и дъшти родителната форма може да се употреби и като винителна!

Склонение на числителното четъіре

	м. р. мн. ч.	ж. р. мн. ч.	ср. р. мн. ч.
им. п.	четъіре	четъіри	
род. п.		четъіръ, четъірь	
дат. п.		четъіремъ	
вин. п.		четъіри	
тв. п.		четъірьми	
мест. п.		четъірехъ	

УПРАЖНЕНИЯ

1. Припомнете си при кои склонитбени типове има родително-винителни форми!

2. Напишете успоредно парадигмите на мати и μήτηρ, на дъшти и θυγάτηρ! Разгледайте ги и ги сравнете?

3. Преведете следните изречения от старобългарските паметници и определете имената със стара *er*-основа:

1) Мар. Лк 7.12. ѣко же приближи сѧ къ вратомъ града. се изношаахѫ ѹмерошъ сн҃ъ иночадъ матери своеи. і та бѣ въдова. і народъ отъ града мъногъ бѣ съ неѭ —2) Мар. Лк 12.53. і раздѣлѧтъ сѧ отъцъ на сн҃ъ. і сн҃ъ на отца. мати на дъштерь. и дъшти на матерь. свекрꙑ на невѣстѫ своѭ. и невѣста на свекровь своѭ. — 3) Супр. 235.29 — 30, 236.1. тоу бо обрѧштеши алеѯандра. и его матере пѵрониѭ. посълана бо еста и та тамо. — 4) Супр. 397.18—23. егда личеса отьць плачемъ прѣмѣнила сѧ бѣахѫ. и матеремъ срьдьца болѣзниѭ съвиваахѫ сѧ. егда въ матерехъ (прил.) прьсехъ. доухъ тѫжааше болѣзниѭ пригвожденъ. ноздрьми не по чиноу исхождааше . . .

4. Преведете разказа „Смъртта на Йоан Кръстител“ от Зографското евангелие, даден в христоматията! Срещат ли се в него имена със стара *er*-основа?

*5. Кой е новобългарският наследник на дъшти? На какво се дължат диалектните форми *щерка, черка* и *керка*? Как са получени?

§ 48. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ОТ *es*-ОСНОВИ

Този старобългарски склонитбен тип включва малко на брой съществителни имена от ср. р. с именително окончание -о. Те са слово, небо, чоудо, тѣло, дрѣво, дѣло, диво, коло, исто, око, оухо. В старогръцки и латински крайната съгласна *s* от индоевропейската наставка *-es-* се е запазила в им. п. ед. ч., но се е променила в останалите падежни форми. Наследници на индоевропейския склонитбен тип *es*-основи в старогръцки са имената от ср. р. като им. п. τό κλέ-ος (чиста основа) с наставка *-os-* вм. *-es-*, род. п. τοῦ κλέους от* κλέ-εσ-ος, а в латински — имената като им. п. opus от *opos, род. п. operis от *opesis.

Склонение на съществителните от *es*-основи

ед. ч.

им. п.	слово
род. п.	словесе (конс. скл.), словеси (*i*-скл.)
дат. п.	словеси
вин. п.	слово
тв. п.	словесемь (конс. скл.), словесьмь (*i*-скл.)
мест. п.	словесе (конс. скл.), словеси (*i*-скл.)

мн. ч.

им. п.	словеса
род. п.	словесъ
дат. п.	словесемъ
вин. п.	словеса
тв. п.	словесꙑ
мест. п.	словесехъ

	дв. ч.
им. п.	словесѣ (*о*-скл.), словеси (*i*-скл.)
род. п.	словесоу
дат. п.	словесьма
вин. п.	като им. п.
тв. п.	като дат. п.
мест. п.	като род. п.

Окончанието -ꙑ за тв. п. мн. ч. и окончанието -ѣ за им. и вин. п. дв. ч. са дошли от *о*-основите, а дублетното окончание -и за им. и вин. п. дв. ч. е взето от *i*-основите.

Тъй като именителната и винителната форма на съществителните от *es*-основи съвпада с именителната и винителната форма на съществителните от продуктивния склонитбен тип *о*-основи, ср. р., в старобългарските паметници тези съществителни имат форми и като имената от *о*-основи. Обърнете внимание, че в тези форми индоевропейската наставка *-es-* липсва! Така напр. наред с формите от *es*-основи се срещат следните форми от *о*-основи: род. п. ед. ч. слова, ока, оуха, неба; дат. п. ед. ч. словоу, дѣлоу, тѣлоу, оухоу; тв. п. ед. ч. словомь, окомь, оухомь, дѣломь, тѣломь; мест. п. ед. ч. оцѣ, дѣлѣ; им. п. мн. ч. слова, дрѣва, дѣла; род. п. мн. ч. дѣлъ, дрѣвъ; дат. п. мн. ч. тѣломъ, чоудомъ, дѣломъ; тв. п. мн. ч. дѣлꙑ; мест. п. мн. ч. дѣлѣхъ. Тези форми показват, че съществителните от *es*-основи постепенно преминават към *о*-основите. При този процес обаче именителното и винителното окончание -еса за мн. ч. на *es*-основите се настанява и при съществителните, които в старобългарските паметници обикновено са от *о*-основи. Срв. напр. формите: нжеса, чрѣвеса, гранеса, оудеса, които се срещат в по-късни паметници. Именно това окончание се е запазило до днес, срв. нвб. *чудеса*, *небеса*, *дърveса*, *телеса*.

Съществителните око и оухо имат форми за дв. ч. от *i*-основи:

им. и вин. п.	очи	оуши
род. и мест. п.	очию/очью	оушию/оушью
дат. и тв. п.	очима	оушима

Формите *очи*, *уши*, както и старите форми за дв. ч. *ръце*, *нозе*, *криле*, *рамене*, *плещи*, *колене* в историята на българския език са се обобщили като форми за мн. ч. Причината е, че те означават анатомични двойки. Друг остатък от старо двойствено число са *кракà* и *рогà*.

Някои учени приемат, че окончанието *-а/-я* на т. нар. **бройна форма** при имената от м. р. в съвременния български език (срв. *три вола*, *четири учебника*, *осем коня*, *два пътя* и т. н.) също е остатък от старото двойствено число. Но съпоставките със съвременните славянски езици не дават основание за такова твърдение.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Каква е разликата в употребата на *тела* и *телеса*, *слова* и *словеса*?
2. Има ли семантична разлика между формите *дървета*, *дърveса* и *дърва*? Запомнете, че в старобългарски дрѣво за растящо дърво и дръва (Plurale tantum) за дърво като материал са различни думи! Сравнете и руските форми *дерево* и *дрова*.
3. Обърнете внимание, че съществителното *небе* (стара *es*-основа) днес е с променено окончание за им. п. ед. ч.! Защо? Какви са формите му за мн. ч в съвременния български език? Как са получени?

4. Има ли разлика в значението на формите за им. и вин. п. мн. ч. кола и колеса? Какво е станало с формата кола? Кои други стари Pluralia tantum имат подобен развой?

5. Как се съгласуват прилагателните в следните съчетания: Син. евх. 78а 10. милосрьдънама очима, Супр. 457.29. къ Їсоусовама очима? Къде другаде сме срещали подобно съгласуване?

6. Преведете от христоматията откъса от Савината книга! Срещат ли се в текста имена от старата *es*-основа? С какви окончания? Особено внимание обърнете на разночетенията и ги обяснете!

§ 49. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ С НАСТАВКИ -ин-, -анин-/-ꙗнин-, -ѣнин-, -арь- И -тель-

Наставката -ин- влиза в състава на сложните наставки -анин-/-ꙗнин- и -ѣнин-, с които в праславянски и старобългарски са се образували **имена, назоваващи лица от м. р. по място на живеене, национална, верска или социална принадлежност**. Напр. граждании ъ, словѣнинъ, галилѣꙗнинъ, солоунꙗнинъ, самарꙗнинъ, крьстьꙗнинъ и пр. Всички имена от м. р., образувани с наставката -ин-, в ед. ч. се склонят като имената от *о*-основи.

Тъй като наставката -ин- в ед. ч. се е прибавяла към различни основи, в мн. ч., където наставката липсва, е запазено по-старото склонение на съответните съществителни. Така напр. мн. ч. на господинъ е господие < господьꙗ, понеже думата е образувана от господь (*i*-основа), а мн. ч. на жителинъ е жителе (вж. по-долу склонението на имената с наставка -тель-). При имената, които в им. п. ед. ч. завършват на -анинъ-/-ꙗнинъ и -ѣнинъ, наставката -ин- разширява стара консонантна основа и затова склонението им в мн. ч. прилича на склонението на дьнь (*n*-основа).

Склонение на съществителните с наставки -анин-/-ꙗнин- и -ѣнин- в мн. ч.

им. п.	граждане
род. п.	гражданъ
дат. п.	гражданемъ
вин. п.	гражданꙑ
тв. п.	гражданꙑ
мест. п.	гражданехъ

Формите за вин. и тв. п. с окончание -ꙑ са повлияни от *о*-основите.

Праславянските и старобългарските съществителни, образувани с продуктивните наставки -тель- и -арь-, означават **имена на деятели (Nomina agentis)**, напр. оучитель, родитель, прѣдатель, рꙑбарь, мꙑтарь, винарь. Наставката -тель- се прибавя към инфинитивни основи на глаголи, а наставката -арь- — към именни основи. Наставката -тель- е изконна; в старогръцки и латински нейният вид е *-tor-*/*-ter-*, наставката -арь- е заета от латинската наставка *-arius* чрез германско посредничество, срв. ср. гот. bōkareis, mōtareis, ст. горнонем. buohkari с боукаре, мꙑтаре. Имената с наставки -арь- и -тель- по тип приличат на прастарите индоевропейски *er*-основи, но на славянска почва са преминали към *jo*-основите. В мн. ч. обаче те имат и форми като имената от консонантното склонение.

Склонение на съществителните с наставки -тел- и ар- в мн. ч.

им. п.	ѹчителе (конс. скл.)
род. п.	ѹчителъ (конс. скл.), ѹчитель (*jo*-скл.)
дат. п.	ѹчителемъ (*jo*-скл.). ѹчительмъ (*i*-скл.)
вин. п.	ѹчителѧ (*jo*-скл.)
тв. п.	ѹчителъı (*о*-скл.), ѹчители (*jo*-скл.)
мест. п.	ѹчителихъ (*jo*-скл.)
им. п.	рыбаре (конс. скл.), рыбари (*jo*-скл.)
род. п.	рыбарь (*jo*-скл.)
дат. п.	рыбаремъ (*jo*-скл.), рыбарьмъ (*i*-скл.)
вин. п.	рыбарѧ (*jo*-скл.)
тв. п.	рыбари (*jo*-скл.), рыбары (*о*-скл.)
мест. п.	рыбарихъ (*jo*-скл.)

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кои от разгледаните в урока наставки са продуктивни и днес?
2. С кои наставки в съвременния български книжовен език се образуват Nomina agentis от м. р.? Кои са старобългарските им предшественици? Какъв е техният произход?
3. Преведете притчата за лозарите от Зографското евангелие, дадена в христоматията! Намерете имената, които в мн. ч. имат форми по консонантното склонение.

§ 50. СКЛОНЕНИЕ НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ НЕСЛАВЯНСКИ ПРОИЗХОД

Повечето неславянски (гръцки, еврейски и латински) съществителни собствени и нарицателни имена са проникнали в старобългарски език чрез гръцки и **са били нагодени към славянските склонитбени типове.**

Имената от м. р, които в гръцки са имали именително окончание -ος, в старобългарски са се влели в склонението на имената от *о*-основи, м. р. с окончание -ъ в им. п. ед. ч. Тук спадат съществителни собствени като пилатъ от Πιλᾶτος и съществителни нарицателни като икономъ от οἰκονόμος, епископъ от ἐπίσκοπος и т. н. Името на *Христос* в старобългарски има две форми — хрьстъ и христосъ, срв. Χριστός. Формата христосъ със запазено гръцко окончание -ος е по-късна. Подобно е положението и при думата ψαλμός, която в старобългарските паметници обикновено се среща като п(ъ)салъмъ, но, макар и рядко, има форми със запазено гръцко окончание -ος, срв. напр. Супр. 73.10 и 73.14. род.-вин. форма ѱал'моса. Окончанието -ος се пази и в някои гръцки заемки, като: клиросъ от κληρός, прологосъ от πρόλογος, каръкиносъ от καρκίνος, врѫхосъ (наред с врѫхъ) от βροῦχος, филосъ от φύλλος.

Имената от м. р., които в гръцки са били с именителна форма за ед. ч. на -αρος, в старобългарски са могли да бъдат имена от *jo*- или *о*-основи, м. р. Колебания е имало и при възприемането на една и съща дума. Така напр. съществителното собствено име Λάζαρος в старобългарските паметници се среща като лазарь и лазаръ с фонетичен вариант лазоръ.

Гръцките мъжки имена, които са завършвали на -ιος, са били възприети в два

звукови облика, напр. Γρηγόριος е дало грнгорнн от *jo*-склонение и грнгоръ от *o*-склонение, срв. също и ан(ъ)тонин и ан(ъ)тонъ от Ἀντώνιος. Вторият тип е бил по-разпространен, срв. и новобългарските форми *Григор* и *Антон*. Латинските названия на месеците, които в гръцки окончават на -ιος, в старобългарски имат форми като имената от *o*- и *jo*-основи, най-често с родително окончание -а или -ꙗ, напр. Супр. 15.18. марта, Асем. 150а 25. нюлѣ, Асем. 150b 2. феврарѣ. (За названията на месеците вж. и Старобългарският календар).

Гръцките съществителни имена от м. р. с именително окончание -αῖος, както и съществителните имена от м. р. с именително окончание -εύς и с родително окончание -εως в старобългарски завършват в им. п. ед. ч. на -ѣн/-ен и са от *jo*-склонение. В дат. п. ед. ч. обаче те имат окончание -овн, в тв. п. ед. ч. имат окончание -омь, в дат. п. мн. ч. окончанието е -омъ. Такива имена са фарнсѣн/фарнсен от φαρισαῖος, закхѣн(ъ)хен от Ζακχαῖος, нерѣн/нерен от ἱερεύς, нюдѣн/нюден от Ἰουδαῖος.

Имената от м. р. с именително окончание -ης и с родително окончание -ου в старобългарски в им. п. ед. ч. завършват на -ъ и се скланят като имена от *o*-основи, напр.ноанъ от Ἰωάννης. Някои от тях преминават към имената от *jā*-основи и имат именително окончание -нн, напр. манаснн от Μανάσσης. Съществителното собствено име моснн от Μω(ϋ)σῆς има форми по *o*-/*jo*-, *u*- и *jā*-основи.

Форми на съществителното собствено име моснн

им. п.	моснн (*jo*-скл.)
род. п.	мосѣа (*jo*-скл.), мѡснꙗ (*jā*-скл.)
дат. п.	мосѣю (*jo*-скл.), мосѣовн/мосѣевн (*u*-скл.), моснн (*jā*-скл.)
вин. п.	мѡснѭ (*jā*-скл.)
тв. п.	мосѣомь (*o*-скл.), мосеемь (*jo*-скл.)
мест. п.	мосѣн и мѡѵснн (*jo*-скл.)

Имената от м. р. с именително окончание -ας по-често преминават към имената от *ā*-основи, м. р., напр. нюда от Ἰούδας. Името Ἀγρίππας се среща с форма по *ā*-основи агрнпа и с форма по *o*-основи агрнпъ. Срв. и попъ от παπᾶς.

Личните мъжки имена от м. р. с именително окончание -ίας преминават към имената от *jā*-основи с именително окончание -нꙗ, но в тв. п. ед. ч. имат окончание -нємь като имената от *jo*-основите, срв. напр. нсаꙗ от Ἰσαίας, но творителна форма за ед. ч. нсанємь.

Името ан(ъ)дрѣа от Ἀνδρέας се колебае между *jā*-склонението и думите от типа нерѣн/нерен, срв. напр. вин. п. Мар. Мк 3.18. аньдрѣѭ (*jā*- скл.), но Зогр. Мк 1.16. аньдрѣа (*jo*- скл.); род. п. Асем. 127b 13. андреꙗ (*jā*- скл.), но Сав. 134 а 17. аньдрѣ (*jo*- скл.); дат. п. Мар. Йо 12.22. аньдрѣовн (*u*- скл.).

Имената от мъжки род, които в гръцки език в им. п. ед. ч. завършват на -αρ, а в род. п. ед. ч. завършват на -αρος, в старобългарски имат именителна форма за ед. ч. на -арь, срв. напр. кесарь от καῖσαρ, καίσαρος. В ед. ч. те се скланят както имената от *jo*-основи, а за склонението им в мн. ч. вж. § 49.

Съществителните от ж. р. с именителни окончания -α, -ία, -αία в старобългарски стават също имена от ж. р. от *ā*- и *jā*-основи с именителни окончания -а, -нꙗ и -ѣꙗ/-еꙗ, напр. марѳа от Μάρθα, марнꙗ от Μαρία, галнлѣꙗ/галнлеꙗ от Γαλιλαία

Гръцките имена от ж. р. с именително окончание -ή обикновено се възприемат също като имена от ж. р. с именително окончание -ни, напр. параскевьѣни от παρασκευή, иоулианини от Ἰουλιανή. Личното име Μαγδαληνή в старобългарските паметници се среща в две форми: като магдалꙑ̂ни (по-често) и като магдалини.

Гръцките съществителни от ж. р. с именително окончание -ις и с родително окончание -εως обикновено преминават към имената от *i*-основи, ж. р., срв. напр. ересь от αἵρεσις, ѵпостась от ὑπόστασις. Гръцките имена на градове и области с втора съставка -πολις в старобългарски са обикновено от м. р. с именително окончание -ь, а в род. п. имат окончание -ꙗ, срв. напр. Супр. 278.17. никопольꙗ от Νικοπόλεως, Асем. Мт 4.25. декапольѣ от Δεκαπόλεως (в Зогр. обаче формата е декапольѣа, която предполага именителна форма декапольѣи, а в Сав. на същото място стои докапельꙗ от вероятна именителна форма докапельи).

Гръцките имена от ж. р., които в им. п. ед. ч. имат окончания -ίς и -ύς, а в род. пад. ед. ч. завършват на -ίδος и -ύδος, в старобългарски се възприемат с обобщена основа и именително окончание -а. Те се склапят като имената от *a*-основи, напр. тиверида от Τιβερίς, Τιβερίδος, хламида от χλαμύς, χλαμύδος.

Гръцките съществителни от ср. р. с окончание -ον в старобългарски обикновено стават имена от м. р. с окончания като при имената от *o*- и *jo*-основи, напр. скан(ъ)далъ от σκάνδαλον, лен(ъ)тии от λέντιον, преторъ от πραιτώριον. Единственото изключение са думите мѵро от μύρον и еван(ъ)гелие от εὐαγγέλιον.

Гръцките имена от ср. р. с именително окончание -μα и с родително окончание -ματος стават най-често имена от ж. р. с окончание -ма, напр. хризма от χρῖσμα, χρίσματος, катапетазма от καταπέτασμα, καταπετάσματος. Някои от тях се срещат в старобългарските паметници с обобщена основа, срв. напр. формата за вин. и тв. п. мн. ч.ароматꙑ в Зогр. (Мк 16.1; Лк 23.56; Лк 24.1; Йо 19.40), която е в съответствие с формата за им. и вин. п. мн. ч. ἀρώματα от ἄρωμα, ἀρώματος.

Несклоняемите в гръцки език мъжки имена от еврейски произход, които окончават на съгласна, в старобългарски обикновено се вливат в *o*-основите, напр. авра(а)мъ от Ἀβραάμ. Имената, които окончават на -λ, се възприемат двояко. В едни случаи те получават твърдо склонение, напр. дани(и)лъ от Δανιήλ, а в други случаи получават меко склонение, напр. издраиль от Ἰσραήλ, натанаиль/наѳанаиль от Ναθαναήλ. При възприемането на една и съща дума понякога може да се прояви колебание, срв. напр. формите авель и авелъ от Ἄβελ.

Несклоняемите в гръцки език женски имена от еврейски произход, които завършват на съгласна, в старобългарски преминават към имената от *i*-основи, ж. р., напр. роуть от Ῥούθ, елисаветь от Ἐλισαβέτ, рахи(и)ль от Ῥαχ(ι)ήλ.

Несклоняемите в гръцки език имена от ср. р. τὸ μάννα и τὸ πάσχα, заети от еврейски, в старобългарски са имена от ж. р., *a*-основи — ман(ъ)на и пасха, като пасха в дат. п. ед. ч. има форми пасцѣ и пастѣ, които говорят, че думата се е произнасяла по византийски с к, а не с х.

В старобългарските паметници се срещат и германски заемки, напр. хꙑзъ, хꙑзина, кънѧзь, пѣнѧзь, клададь, боукꙑ и др., които са много древни. Те напълно са се нагодили към склоненията на имената от славянски произход. Подобна е била и съдбата на имената, които са се влели в старобългарски от езика на прабългарите, като: бꙑлиꙗ, коумиръ, капь, капиште, ковьчегъ, тикъ, чрьтогъ, бисеръ. Те също са били нагодени към старобългарските склонения. За склонението на Nomina agentis с прабългарската наставка -чии, напр. самъчии, шаръчии, сокачии, кънигъчии, вж. § 18.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Преведете следните изречения! Извадете неславянските думи и посочете гръцките им съответствия! Как са били възприети в старобългарски?

1. Зогр. Мт 10.28 ꙇ не ѹбоите сѧ ѹбиваѭштиихъ тѣло. а дш҃ѧ не могѫштии ѹбити. ѹбоите сѧ паче могѫштааго. ꙇ дш҃ѫ ꙇ тѣло погѹбити въ ꙇеонѣ (Мар. ꙇеоннѣ). — 2) Зогр. Мк 14.5. можааше бо си хризма продана быти. ваште трии сътъ пѣнѧзь. ꙇ дати сѧ ништиимъ. — 3) Зогр. Лк 1.10. ꙇ вьсе множество людии бѣ. молитвѫ дѣѧ. вънѣ въ годъ тьмьѣна (Мар. темьѣна, Асем. тіміана). — 4) Зогр. Лк 3.19. ꙇродъ же четврътовластьникъ. обличаемъ ꙇмъ. о ꙇродьꙗдѣ женѣ братра своего. ꙇ о вьсемь зълѣ еже створи ꙇродъ. — 5) Зогр. Лк 16.24—25. ꙇ тъ възглашь рече. оче аврааме. помилѹꙇ мѧ. ꙇ посъли лазара да омочитъ. коньць прьста своего въ водѣ. ꙇ ѹстѹдитъ ѩзыкъ мои. ꙗко стражѫ въ пламене семь. рече же авраамъ. чѧдо. помѣни ꙗко въсприꙗлъ еси твоꙗ благаа. въ животѣ твоемь. лазарь такожде своꙗ зълаꙗ. нынѣ же сьде ѹтѣшаетъ сѧ. а ты страждеши. — 6) Мар. Мт 6.16. егда же постите сѧ. не бѫдѣте ꙗко и ѵпокрити. посмраждаѭтъ бо лица своꙗ. да б(ѫ)дѫ сѧ авили члвко(мъ) постѧще. — 7) Мар. Мт 17.22—26. живѫштемъ же имъ въ галилеи. рече имъ іс҃ъ прѣданъ имать быти сн҃ъ чл҃вчскыи въ рѫцѣ чл҃вкомъ. ꙇ ѹбиѭтъ і и трети день въстанетъ. к҃. пришедъшемъ же имъ въ каферънаѹмъ. пристѫпиша приемлѭщеи дидрагма. къ петрови и рѣша. ѹчитель вашъ не даетъ ли дидрагма. рече еи. ꙇ егда вънидѣ въ домъ. вари іс҃ гл҃ѧ. что ти сѧ мьнитъ симоне. цс҃ри земьсции отъ кыихъ приемлѭтъ дани. ли кинсь. отъ своихъ ли сн҃въ. ли отъ тѹждиихъ. ꙇ рече емѹ петръ. отъ тѹждиихъ. — 8) Мар. Лк 9.33. рече петръ к іс҃ви. наставьниче добро естъ намъ сьде быти. ꙇ сътворимъ скинии три. единѫ тебѣ и единѫ мосеови (Зогр. мосѣови). ꙇ единѫ илии. — 9) Мар. Лк 13.28. тѹ бѫдетъ плачь и скрьжетъ зѫбомь. егда ѹзьрите авраама и исака и ꙇꙗкова. ꙇ вьсѧ пророкы въ цс҃ртвии б҃жии. — 10) Син. пс. 57.5. ꙗрость іхъ по образѹ змиинѫ. ꙗко аспидъ глѹхы затыкаѭща ѹши свої. ꙗже не ѹслышитъ гласа обаваѭщааго. — 11) Син. пс. 135.2,15. ісповѣдаите сѧ г҃ви ꙗко благъ. ꙗко въ вѣкъ милость его. . . . ї издрасъшю фараоса ї силѫ его въ море чрьмъное. — 12) Син. евх. 46b 1—4. ѹчитель гл҃етъ ти. врѣмѧ мое приближило сѧ естъ. ѹ тебе хощѫ сътворити вечерѭ. пасхѫ съ ѹченикы своими. — 13) Син. евх. 86а 18—21. единьство бж҃ства. вь трехъ сѫще ѹпостасехъ. несъмѣсно прѣбѫдѫще. просто нераздѣльно. ꙇ непристѫпьно. — 14) Клоц. 8а 35—38. ꙇ да вѣсі. ꙗко приемлѫштеі ст҃ыхъ таинъ. недостоино. въ ты наискорѣе въходитъ дьꙗволъ. ꙗкоже тогда въ іюдѫ. — 15) Супр. 70.17—20. вечерѹ же бывъшѹ начѧша пѣти ѱал'мъ сии. живыи въ помошти вышнꙗго. въ кровѣ б҃а небесънааго въдворитъ сѧ. — 16) Супр. 77.10—13. и нынꙗ ты ѥси г҃и иже ѹслышавъ мѡѵсиѭ и даѭшта знамениꙗ и чѹдеса въ егѵптѣ. въ фараѡнѣ и въ людехъ ѥго. — 17) Супр. 78.3—4. ѥдинъ же капикларии бѣаше бьдѧ. — 18) Супр. 437.30, 438.1—2. ꙇсѹсъ вьсѧ приемьѧ. иже и къ ѥдиномѹ[8] на десѧтѣ часѹ пришъдъшиимъ. тожде давъ динарионъ. — 19) Супр. 487.18—20. послѹшаи бо патриар'ха иꙗкова глаголѭшта. сънесете старость моѭ сь печалиѭ въ адъ.

2. В следните изречения открийте думите, образувани с чужди корени, и ги обяснете:

1) Зогр. Мк 7.25—26. слышавъши бо жена о немь. еаже дъщти ꙇмѣаше дх҃ъ нечистъ. пришьдъши припаде къ ногама его. жена же бѣ поганыни. сѵрофиникиссаныни родомь. ꙇ молѣаше и. да ижденетъ бѣсъ. ꙇз дъштере еꙗ. — 2) Зогр. Лк 1.5. бъıстъ вь дьни ꙇрода цр҃ѣ ꙇюдеиска. ꙇереи етеръ ꙇменемь захариѣ. отъ дьневьныѩ чрѣды авиаӑ. ꙇ жена его отъ дъштеръ ароӑ. ꙇма еі. елисаветь. — 3) Мар. Лк 2.25. ꙇ се бѣ чк҃ъ въ нем҃ѣ. емѹже имѧ сѵмеонъ. ꙇ чк҃ъ съ правьденъ и чьстивъ. чаѧ ѹтѣхы ꙇздрвы. ꙇ дх҃ъ бѣ ст҃ъ въ немь. — 4) Мар. Йо 2.1. ꙇ въ третии день бракъ бъıстъ въ кана галилеисцѣи. — 5) Мар. Йо 8.33. отъвѣшташѧ емѹ июдеи. сѣмѧ аврамле есмъ. — 6) Мар. Йо 11.1. бѣ же единъ болѧ лазарь. отъ витаниѧ градьца мариинѧ (в Зогр. мариѧ). ꙇ марты сестры ѩ (вм. еѩ). — 7) Син. пс. 91.13. праведьникъ ꙗко пиникъсъ процьтетъ (вм. процьвьтетъ). і ꙗко кедрі ліванъскыі ѹмъножатъ сѧ. — 8) Син. евх. 57b 22—23. приими дш҃ѫ раба твоего сего. и покои и на лонѣ авра

шевъ. — 9) Клоц. 14 b 34—37. прїде ч҃къ богатъ їменемь іосіфъ отъ арімат҄і. їже бѣ крїѧ сѧ страха ради юдѣіска. прїде же і нікодимъ. — 10) Супр. 250.11—13. владыка же пакы рече аггелоу. тако мѧ вьмѣсти сѣнь авра'мьѩ. — 11) Супр. 392.18—20. помилоуи мѧ господи сыноу давыдовъ. ꙗкоже помилова онѫ хананеѭ. — 12) Супр. 460.20—30, 461. 1—9. тоу авраамъ прадѣдъ х҃совъ жрьць. . . тоу съвѧзаныи исакъ. съвѧзаныи древле отъ авраама. въ адъ низъ печаленъ. . . тоу їѡсифъ съвѧзанъ бывыи въ егоуптѣ въ тем'ници. . . тоу мѡ҃усии въ тьмныихъ низъ. ꙗкоже бѣ въ крабии въ тьмныихъ низъ. тоу данилъ въ прѣисподьнимь гробѣ адовѣ. тоу иеремиꙗ ꙗко въ ꙗмѣ тиньнѣи въ адьстѣамь гробѣ. . . тоу въ чрѣвѣ адьстѣемь лежитъ іѡна. . . тоу давыдъ отьць б҃жии. иже негоже по пльти х҃с родисѧ. . . тоу самъ їѡанъ великыи и болии вьсѣхъ пророкъ. . . — 13) Супр. 458.8—11. и вьселенъскыи же оучитель. блаженыи павьлъ. пишѧ солоуніанемъ рече. не велѭ вам' не вѣдѣти о оусъпьшиіхъ да не скрьбите. ꙗкоже и прочиі неимѫштии надеждѧ. — 14) Супр. 540.12. начѧ еп҃пъ оучити ѧ вѣрѣ крьстьꙗньстѣ.

* 3. Преведете следните изречения! Опитайте се да обясните на какво се дължи разликата между формите крьстиꙗнинъ и христиꙗнинъ!

1) Супр. 14.24—26. и бѣаста лежѧшти тѣлесѣ с҃тоую вънѣ града. не даимѣ възѧти сѧ отъ крьстиꙗнъ. — 2) Супр. 137. 25—26. піѡнии рече ꙗко крьстиꙗни есмъ. — 3) Супр. 223. 18—20. комись рече стар'че. тако ми ѥстъ разоумѣти ꙗко крьстиꙗнъ ѥси. — 4) Супр. 486.1—3. се ѥстъ чьстьныи начѧтъкъ праздьникъ пасхы и си сѫтъ таиньі христиꙗномъ.

4. Преведете от христоматията разказа „Разпъването на Исус Христос“! Открийте всички неславянски думи в този откъс от Зографското евангелие, като ги съпоставите с вариантите им в останалите евангелски текстове, посочени в разночетенията!

5. Каква е разликата в значението на цѣсар҄ь и кесар҄ь? Двете думи имат общ произход. Какъв е той и как може да се обясни различният им изговор?

> Запомнете, че цѣсар҄ь и кесар҄ь се склонят като мытар҄ь (вж. § 49)!

Как звучи днес старобългарската дума цѣсар҄ь?

ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

В праславянски, както и в старобългарски категорията числителни имена не е била граматически обособена. Думите, означаващи числа, са били съществителни, местоимения или прилагателни. Техните корени са наследени от индоевропейския праезик. Моделът, по който се образуват съставните числителни — чрез прибавяне или умножаване, също е индоевропейски. Първични са само бройните числителни. От техните корени са образувани редните числителни, събирателните и дробните числителни. Суплетивните двойки ѥдинъ — прьвыи, дъва — въторыи също са индоевропейско наследство.

§ 51. БРОЙНИ ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

В старобългарски има **само дванадесет прости бройни числителни.** Те са:

1 ѥдинъ, ѥдина, ѥдино

2 дъва, дъвѣ

3 триѥ, три

4 четꙑре, четꙑри
5 пѧть
6 шесть
7 седмь
8 осмь
9 девѧть
10 десѧть
100 съто
1000 тꙑсѧшти/тꙑсѫшти

Всички останали числителни са съчетания от изброените дванадесет прости числителни.

Числителното ѥдинъ, ѥдина, ѥдино има форми само за ед. ч., когато означава количество. Употребено като местоимение, числителното ѥдинъ има и форми за мн. ч., напр. Зогр. Лк 6.4. ιереомъ единѣмъ, μόνους τοὺς ἱερεῖς· Форми за мн. ч. се появяват и когато числителното ѥдинъ пояснява съществително име Plurale tantum, напр. Супр. 59.20. изъ ѥдинѣхъ оустъ. В Супрасълския сборник само формата за им. п. ед. ч. м. р. съдържа -и-, а всички останали форми са от основата ѥдь. Така е и в съвременния български книжовен език, срв. *един*, но *една*, *едно*, *едн* *едного*, *едному*. Числителното ѥдинъ е могло да има и определени форми, напр. Мар. Йо 5.44. ѥдинааго б҃а, Син. евх. 84b13 ѥдиноѥ сп҃ние, Супр. 21.27. ѥдинъи блаже, Супр. 502.27—28. ѥдинъи благъи ѥдинъи чловѣколюбьць.

Числителните дъва за м. р. и дъвѣ за ж. и ср. р. са винаги форми за дв. ч. Определените им форми са оба/обѣ (вж. § 36).

Местоименните числителни ѥдинъ, ѥдина, ѥдино и дъва, дъвѣ се скланят по твърдото местоименно склонение (вж. парадигмата на тъ в § 34).

Числителните м. р. триѥ, ж. и ср. р. три (*i*-основа) и м. р. четꙑре, ж. и ср. р. четꙑри (*er*-основа) имат само форми за мн. ч. За склонението им вж. § 43 и 47.

> Запомнете, че бройните числителни от 1 до 4 в старобългарски се съгласуват със съществителните по род, число и падеж. Напр. ѥдинъ чловѣкъ, ѥдина жена, ѥдино дѣтѧ; дъва града, дъвѣ рѫцѣ, дъвѣ очи; триѥ мѫжи, три главꙑ, три села; четꙑре оученици, четꙑри рабꙑнѧ, четꙑри имена.

Числителните от 5 до 10 включително са стари събирателни съществителни имена и изискват род. п. мн. ч. Числителните пѧть, шесть, седмь, осмь, девѧть са от ж. р., *i*-основи (за склонението им вж. § 43), а числителното десѧть от стара консонантна основа в праславянски е било от м. р. Под влияние на числителните от 5 до 9 то преминава към ж. р., *i*-основи, но пази и някои стари форми.

Склонение на числителното десѧть

	ед. ч.	мн. ч.	дв. ч.
им. п.	десѧть	десѧте (конс. скл.)	десѧти
род. п.	десѧти	десѧтъ	десѧтоу (конс. скл.)

дат. п.	десѧти	десѧтемъ (конс. скл.), десѧтьмъ (*i*-скл.)	десѧтьма
вин. п.	десѧть	десѧти	като им. п.
тв. п.	десѧтиѭ/десѧтьѭ	десѧтꙑ (*о*-скл.)	като дат. п.
мест. п.	десѧте (конс. скл.), десѧти (*i*-скл.)	десѧтехъ	като род. п.

Числителните от 11 до 19 представляват съчетания от съответното числително за броя на единиците и застиналата предложна конструкция на десѧте, в която единствено се пази старият местен падеж на числителното десѧть.

11	ѥдинъ, ѥдина, ѥдино	на десѧте
12	дъва, дъвѣ	на десѧте
13	триѥ, три	на десѧте
14	четꙑре, четꙑри	на десѧте
15	пѧть	на десѧте
16	шесть	на десѧте
17	седмь	на десѧте
18	осмь	на десѧте
19	девѧть	на десѧте

При склонението на тези числителни се изменят само единиците. Напр. им. п. ѥдинъ на десѧте, род. п. ѥдиного на десѧте, дат. п. ѥдиномоу на десѧте и т. н. Съгласуването с имената след тях е като при числителните от 1 до 9, напр. ѥдинъ на десѧте оученикъ, ѥдина на десѧте жена, оба на десѧте оученика, шесть на десѧте ѥзеръ.

Названията на **десетиците** се получават, като се посочи техният брой:

20 дъва десѧти
30 триѥ десѧте, три десѧти
40 четꙑре десѧте, четꙑри десѧти
50 пѧть десѧтъ
60 шесть десѧтъ
70 седмь десѧтъ
80 осмь десѧтъ
90 девѧть десѧтъ

След тези числителни имената винаги са в род. п. мн. ч., напр. дъва десѧти козьлѧтъ. При склонението на числителните 20, 30 и 40 се изменят и двете части, които са съгласувани по род, число и падеж, напр.:

им. и вин. п. дъва десѧти
род. и мест. п. дъвою десѧтоу } козьлѧтъ
дат. и тв. п. дъвѣма десѧтьма }

При числата от 50 до 90 съставката десѧтъ е в род. п. мн. ч. и се изменя само първата част, напр.:

им. п. пѧть }
род. п. пѧти } десѧтъ козьлѧтъ
дат. п. пѧти }
и т. н.

По същия начин се образуват и числителните за **стотиците** и за **хилядите**. Напр.:

200 дъвѣ сътѣ — 2000 дъвѣ тысѫшти
300 три съта — 3000 три тысѫшта
400 четыри съта — 4000 четыри тысѫшта
500 пѧть сътъ — 5000 пѧть тысѫшть
600 шесть сътъ — 6000 шесть тысѫшть
и т. н.

Правилата за склонение и за съгласуване със следващото име са същите както при десетиците.

им. п. три съта овьць — вин. п. три съта овьць
род. п. трии сътъ овьць — тв. п. трьми сътъı овьць
дат. п. трьмъ сътомъ овьць — мест. п. трьхъ сътѣхъ овьць

Числителните с разнородни съставки (единици, десетици, стотици и хиляди в различна комбинация) се образуват чрез подреждане, като пред последната съставка стои съюзът и или ти. Напр.: съто девѧть десѧтъ и/ти девѧть, тысѫшти и/ти ѥдинъ, тысѫшти дъвѣ сътѣ и/ти триѥ на десѧте, шесть сътъ и/ти пѧть десѧтъ.

При тези числителни се скланят всички съставки, а формата на следващото име зависи само от последната съставка. Ако тя е числително, означаващо единици, името се съгласува с нея, а ако тя е числително, означаващо десетици или стотици, името е в род. п. мн. ч.

В старобългарските паметници, за да се означи голямо количество, се употребяват съществителните тьма и несъвѣда, напр. Зогр. Лк 12. 1. о нихъже сънъмъшемъ сѧ тъмамъ народа и Супр. 291. 29—30. и несьвѣдами поѥмлѧ плѣнникъı

Простите бройни числителни са наследени от индоевропейския праезик и повечето от тях имат паралели в гръцки и латински, срв.:

стб.	стгр.	лат.
дъва, дъвѣ	δύο	duo, duae, duo
триѥ, три	τρεῖς, τρία	tres, tria
четыре, четыри	τέτταρες, τέτταρα	quattuor
пѧть	πέντε	quinque
шесть	ἕξ	sex
седмь	ἑπτά	septem
осмь	ὀκτώ	octo
девѧть	ἐννέα	novem
десѧть	δέκα	decem
съто	ἑκατόν	centum

Числителното ѥдинъ се състои от два корена **jed-* и **in-*, от които само вторият е общоиндоевропейски и отговаря на старогръцкото οἰνός и латинското ūnus<*oinos.

Началното *n* на старото числително, означаващо 9 (срв. съответното числително в стгр. и лат.), е било променено на праславянска почва под влияние на десѧть. Числителното тысѫшти има паралел в готското þūsundi и стгорнонем. dūsund. Г ὀκτώ и лат. octo *'осем'* е по произход стара форма за дв. ч., което подсказва, че индоевропейския праезик числената система не е била десетична, а осмична — на

голямото число — осмицата, се е състояло от две четворки. Осмичната система идва от навика на някои народи да броят с палеца, който последователно докосва останалите пръсти. След като пръстите на двете ръце свършат, се започва отново. Затова следващото числително (гр. ἐννέα и лат. novem) е от корена на гр. νέος, лат. novus, стб. **новъ**.

В старобългарските паметници числата се срещат или изписани с думи, или означени с букви. (За числената стойност на буквите вж. § 3 и 70.) Припомнете си, че буквите, означаващи числа, са винаги под титла и често са оградени с точки. Напр. Зогр. Мт 26.15. **они же поставиша емоу л҃ сьребрьникъ**; Мар. Мт 25.28. **имѫщюмоу .і҃. талантъ**. Понякога числата се означават с букви и с думи, напр. Зогр. Лк 15.7 **о п҃тъ. і о девѧти праведьникъ**.

Всички пр.ости числителни бройни са запазени в съвременния български език почти без промяна с изключение на числителното **тысѧшти**, което е изместено от гръцкото χιλιάς, χιλιάδος. Родови форми пазят само числителните *едно* и *две*, а числителните *три* и *четири* имат обща форма за трите рода. Числителните от *пет* до *десет* са се превърнали в неизменяеми прилагателни, които се членуват като имена от мн. ч. От старите падежни форми на числителното *един* по-докъсно са се запазили само *едного* и *едному* в значение на неопределително местоимение. В развоя на българския език формата *двама* (срещаме я още в Зогр. Лк 16.13 **дъвама** наред с **дъвѣма**) е преосмислена като мъжко-лична форма. По неин образец са се образували новобългарските числителни *трима*, *четирима*, *петима*, *шестима*, които се употребяват за множества, съставени само от мъже или от мъже и жени. *Седмина* и *осмина* са от **седмима* и **осмима* с разподобяване на *-мима* в *-мина*). Старобългарските съставни числителни от 11 до 19, както и числителните от 20 до 90 са се превърнали в сложни думи и са се съкратили, срв. нвб. *единайсет*, *дванайсет*, . . . *двайсет*, *трийсет* и т. н. Числителното *двеста* (стб. **дъвѣ сътѣ**) е повлияно от *триста* (срв. диал. *двесте*), а при останалите числителни, означаващи стотици, е използувана формата *стотин* — стар род. п. мн. ч. от събирателното числително *стотина*, срв. нвб. *четиристотин* и т. н.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Преведете на старобългарски и склонете следните съчетания: ***дванайсетте ученици, светичетиридесет мъченици, сто двайсет и три телета, четирима юдейски царе.***

2. Напишете на старобългарски с думи и с кирилски и глаголически букви под титла следните числа: 8, 47, 511, 1187, 6363 (вж. § 3 и 70).

> **Запомнете, че в кирилското писмо хилядите се означават със знаците за единица, в долния ляв ъгъл на които стоят знаците ҂ и #, напр. ҂є. или #є. е равно на 5000.**

3. Преведете притчата за талантите от Марийнското евангелие, дадена в христоматията. Обърнете внимание на съгласуването на бройните числителни имена с останалите именни форми.

§ 52. РЕДНИ, СЪБИРАТЕЛНИ И ДРОБНИ ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

Както вече узнахме, редните числителни (без **прьвъи** и **вторъи**, които са суплетивни) са образувани от бройните числителни с помощта на старите наставки на *о-/jo-* и *а-/ја*-основи. Редните числителни са относителни прилагателни и обикнове-

но имат сложна форма, която се пази и в новобългарски, срв. *първи, втори, двайсти* и т. н. Понякога старите наставки *-о-* и *-а̄-* се прибавят към основата на бройните числителни след допълнителната наставка -ьн-, с която се образуват качествени и относителни прилагателни. Тези редни числителни по-често са в проста форма. Срв. и нвб. *стотен*.

На простите бройни числителни съответствуват следните редни числителни имена:

ѥдинъ, ѥдина, ѥдино	прьвъıи, прьваꙗ, прьвоѥ
дъва, дъвѣ	въторъıи, въто҆раꙗ, въто҆роѥ
триѥ, три	третии, третиꙗꙗ, третиѥѥ
четъıре, четъıри	четврьтъıи, четврьтаꙗ, четврьтоѥ
пать	патъıи, патаꙗ, патоѥ
шесть	шестъıи, шестаꙗ, шестоѥ
седмь	седмъıи, седмаꙗ, седмоѥ
осмь	осмъıи, осмаꙗ, осмоѥ
девать	деватъıи, деватаꙗ, деватоѥ
десать	десатъıи, десатаꙗ, десатоѥ
съто	сътьнъ, сътьна, сътьно
тъıсашти	тъıсаштьнъ, тъıсаштьна, тъıсаштьно

С наставка -ьн- са образувани само числителните сътьнъ и тъıсаштьнъ.

Редните числителни от 11 до 19 са образувани от редните числителни от 1 до 9 и неизменяемото съчетание на десате:

прьвъıи, прьваꙗ, прьвоѥ
въторъıи, въто҆раꙗ, въто҆роѥ
. . . .
деватъıи, деватаꙗ, деватоѥ } на десате

Съставните бройни числителни от 11 до 19 постепенно са започнали да се превръщат в сложни думи и затова в старобългарските паметници тук-там се появяват редни числителни, като: Супр. 254.28 осмонадесатоѥ, Супр. 273.19 деватьнадесатьнѣ'мь, т. е. наставките *-о-* и *-а̄-*, със или без разширението -ьн-, са се прибавяли и към новополучената сложна основа.

Редните числителни за десетиците се образуват с наставката -ьн-. Тя се прибавя към сложната основа

дъва десати	дъвадесатьнъ
триѥ десати	тридесатьнъ
. . . .	
девать десатъ	деватьдесатьнъ

Новобългарските числителни *двайсети, трийсети* и т. н. свидетелствуват, че и при числителните редни за десетиците както при числителните редни от 11 до 19 (вж. по-горе примерите от Супр. сб.) е имало словообразувателни дублети без наставка -ьн-.

Редните числителни с разнородни съставки (единици, десетици, стотици) първоначално са се образували само от редните форми, като пред последната съставка обикновено е стоял съюзът и или ти, напр. Супр. 295.6 седмьдесатьноѥ и деватоѥ, Супр. 302.19 сътънааго четврьтааго. По-късно в редна форма е само последната съставка, срв. нвб. *двайсет и трети, сто и първи* и т. н.

Събирателните числителни дъвоѥ, обоѥ, троѥ, четворо/четверо, пѧторо, шесторо, дморо, осморо, девѧторо, десѧторо са от ср. р. и означават множества от изброими едмети. Числителните дъвоѥ, обоѥ, троѥ имат меко местоименно склонение (вж. 34). В старобългарски те имат и форма за мн. ч. дъвои, обои, трои. Числителните четворо до десѧторо се скланят като имената от ср. р., *о*-основи (вж. § 15).

Старобългарските **дробни числителни** нямат установено словообразуване. В аробългарските паметници се срещат следните съществителни, означаващи части единицата: полъ (*ŭ*-основа) 'половина', четврьть (*ĭ*-основа) 'четвърт', десѧтина (*ā*-основа) 'десета'.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кога в новобългарски се употребява *пръв* и кога *първи*? Посочете примери!
2. Какво значение има днес думата *десетина*? Посочете други числителни с подобно значение, разувани със същата наставка! Кога наставката *-ина* има такова значение? Сравнете с *половина*. *мина, седмина*!
3. От какви старобългарски числителни произхождат днешните форми *двоица, троица, четвоица*? Какво значение имат? А какъв е произходът и значението на *петица, шестица, сѐдмица* и *мица, осмица, десетица, стотица*; *двойка, тройка, четворка, петорка, шесторка, седморка, осорка*? На каква старобългарска основа са наследници новобългарските прилагателни *четворен, петорен, шесторен, седморен* и под.?
4. Какво значение и употреба имат думите *първица* и *вторица*? Как са образувани?
5. Преведете следните изречения и подчертайте редните, събирателните и дробните числителни, ото се срещат в тях:

1) Зогр. Лк 3.1—2. въ пѧтое же на десѧте лѣто (Сав. въ второе на десѧте лѣто). владычьтва. тиверьѣ кесарѣ. обладаѭштю пон'тьскоумоу пилатоу. іюдеѭ . . . бысть гл҃ъ бж҃ии. къ іоанзахариноу с҃ноу. въ поустыни. —2) Зогр. Лк 11.42. нъ горе вамъ. фарисѣомъ. ѣко десѧтинѫ етe отъ мѧты і пигань. і вьсѣкого зельѣ. і мимо ходите сѫдъ і любовь бж҃иѭ. си же подобае сътворити. і онѣхъ не оставлѣти. — 3) Мар. Мт 9.17. ни вьливаѭтъ вина нова. въ мѣхы ветхы. аще ли же ни. просѧдѫтъ сѧ мѣси. і вино пролѣетъ сѧ. і мѣси погыбаѭтъ. нъ вино ново мѣхы новы въливаѭтъ. і обое съблюдетъ сѧ. —4) Мар. Мт 25.6. полоу ношти же въпль бысть. жених грѧдетъ. ісходите въ срѣтение его. —5) Мар. Мк 12.20—22. бѣ же седмь братриа. і пръпоѩ женѫ и оумираѩ не остави сѣмене. і въторы поѩ ѭ и оумьрѣть і тъ не остави сѣмене. і етии такожде.. і поѩсѧ ѭ седмь и не оставиша сѣмене. послѣдь же вьсѣхъ оумьрѣтъ и жена. —6) Мар. Лк 13.7. рече же къ винаревi. се третиее (Зогр. третие) лѣто прихождѫ ишта плода на ковьници сеи и не обрѣтаѭ. — 7) Асем. Мт 22.37—40. і҃съ же рече емоу. възлюбиши г҃а б҃а твоевьсѣмь ср҃дцем твоимъ. и всеѭ дш҃еѭ твоеѭ и всеѭ крѣпостиѭ твоеѭ. и всеѭ мыслиѭ твоеѭ. етъ пръваѣ и большаа заповѣдь. втораѣ же подобьна еи. възлюбиши искрьнѣаго своего ѣко и ъ сѧ. въ сею обою заповѣдію. весь законъ и пр҃рці висѧт. —8) Син. евх. 34а 22—23. донде въ аскъ. третьеи день. не пиѩ ни ѣды. —9) Клоц. 13b 4—6· дъвоі людье вь сіонѣ. въ врѣмѧ нѣи мѫцѣ прідѫ. —10) Супр. 73. 23—28. да оуже ед'но отъ двоего прѣдъложимъ вамъ. или ъшемъ богомъ самомъ великомъ и чьстемъ и даромъ достоиномь быти. или не покоривъшемъ сѧ ѧти поѩсы и воиньство. —11) Супр. 220.10—12. вь лѣто дводесѧтѣное и четврьтоѥ. цѣсара диоиана. мѧтежь бысть великъ. —12) Супр. 254.28—30. въ лѣто осмонадесѧтоѥ ц҃рѣ пеԓськa саво- гонение бысть на црькви христосовы. —13) Супр. 279.13—17. отъврьже сѧ потрѣбъ мирьскыихъ аго на десѧте своѩ врьсты лѣта. и приимъ десѧторо братиѩ хотѧштаѩ сѧ съпасти. моностырь ори тоу. —14) Супр. 302.18—20. и се донде сътънааго четврьтааго своеѩ врьсты лѣта. и ѥстъ старъ. —15) Супр. 322.1—7. дьнесь цѣсарь славы на земи пророчьскы славимъ ѥстъ. и причастьы небесьноуоумоу веселию. земьныѩ сътвори. да покажетъ ѩко тъ ѥстъ господь обоимъ. акы обоихъ. ѥдинѣмь гласомъ съ отцемъ и съ доухомь хвалимъ. (сег. страд. прич.). —16) Супр. .2—4. по истинѣ бѣстъ разбойникъ. ѥдинонадесѧтааго часа дѣлатель. вь сего бо дьне (род. п. вм.) жизни испльни дѣло.

НАРЕЧИЯ

Старобългарският език е наследил богатата праславянска и индоевропейска си-стема от наречия, образувани от именни и местоименни корени. По произход всич-ки произлезли от имена наречия представляват **застинали падежни форми.** При прилагателните окончанията на застиналите падежни форми с наречна (адвербиална) употреба са били преосмислени като наставки, с които се образуват нови наречия. Ето защо от едно прилагателно са могли да се появят няколко наречия с различ-ни наставки. Срв. напр. Зогр. Лк. 7.43. . . . правь сѫдилъ еси с Мар. . . . правѣ сѫдилъ еси. На същото място в Асеманиевото евангелие има правь, а в Савинат книга — право. Срв. и Клоц. 4b 24—25. правъı. блаженъı павелъ глаше.

При образуването на наречия от съществителни имена такова обобщаване на окончанията не е настъпило, макар че се срещат единични случаи, когато по ана-логия окончанията на едни основи са прехвърлени към други основи, напр. долѣ вм. долоу под влияние на горѣ; дьниѭ вм. дьньмь под влияние на нощиѭ. Им известен стремеж да се обобщи окончанието -ь, което измества старото падежно окончание в адвербиалните съчетания от предлог и съществително име. Срв. нап възоупь, което се употребява наред с въкоупѣ.

От думите, означаващи числа, също са могли да се образуват наречия. Наре с отделни застинали падежни форми, като: ѥдиноѭ *'веднъж'*, седмерицеѭ *'седем пъ-ти'* и под., обобщен словообразувателен тип са наречията за кратност като дъва-крата или дъва кратъı и дъвашьди или дъвашьдъı.

Местоименните наречия се образуват с наставки, които имат точно определе-но значение, напр. к-ъ-де (наречие за място), к-амо (наречие за посока), к-ждѣ (на-речие за движение през нещо), к-о-гда (наречие за време) и т. н.

В старобългарски има и няколко наречия, които са от стари глаголни корен Те са: мимо *'покрай'* от ми-нѫ-ти, тъкъма, тъкъмо, тъчиѭ *'само, тъкмо'* от тък-нѫ-ти, отврьнь *'обратно, напротив'* от *врьт-нѫ-ти, въспрь *'нагоре'* от *въспрѣ-ти

Старобългарският език е наследил и няколко праславянски наречия, които не могат да се свържат с нито един съществуващ именен, местоименен или глаголен корен. Това са: абиѥ *'веднага, тутакси'*, бъхъма, бъшиѭ *'съвсем'*, ѥште *'още'*, ни оу *'още не'* и оуже *'вече'*, нъıнѣ *'сега'*, пакъı *'пак'* и паче *'повече, най-много'*.

Повечето наречия са могли да се употребяват с предлози или да бъдат раз-ширявани с представки, напр. до нъıнѣ, прѣпростѣ и т. н.

§ 53. НАРЕЧИЯ, ОБРАЗУВАНИ ОТ ИМЕНА

В праславянски и старобългарски най-много са наречията, които са образува-ни с окончание -о (след меки съгласни -е), -ѣ или -ъı от качествените прилагателни.

Наречията с окончание -о или -е всъщност са форми за вин. п. на прилагател-ните в ср. р., напр. мъного, мало *'малко'*, скоро, присно *'винаги'*, свѣтьло, право, доб-ле *'доблестно'*. Тук спадат и няколко форми в сравнителна степен: вѧште *'повече'*, боле *'повече'*, лоуче *'по-хубаво'*, добрѣѥ *'по-добре'*. Припомнете си, че винителната форма за ср. р. ед. ч. дава наречия и в старогръцки, и в латински. И в новобъл-гарски най-многобройни са наречията, образувани по този начин, срв. *много, мал-ко, бързо, бавно, скоро, светло, леко* и т. н.

От ограничен брой старобългарски прилагателни са се образували наречия

окончания -ѣ, както това е отразено в най-старите паметници: добрѣ, зълѣ, мѫдрѣ, лютѣ. Както личи от примерите с втора палатализация, в окончанието -ѣ се крие старото индоевропейско окончание за мест. п. ед. ч. *о*-основи *-oi̯*, вж. нвб. *блазе*<бла̂зѣ от благъ. Други наречия от този тип в съвременния български език са *добре* и *зле*. Вж. и диалектното *малце* от *малък*, както и родопското *е̂це*, мест. п. от *як*<ѣкъ (старо местоимение).

В адвербиалното окончание -ꙑ се открива старо творително окончание за мн. ч. *о*-основи, срв. правꙑ, малꙑ. Така се образуват предимно старобългарски наречия от прилагателни с наставка -ьскъ: вражьскꙑ, грьчьскꙑ, рабьскꙑ, пьсьскꙑ, вьсѣчьскꙑ. Наследници на този тип в съвременния български език са наречията с окончания *-ски* и *-шки*, напр. *вражески, майсторски, юнашки, глупашки*. Окончанието *-шки* се е получило от -чьскꙑ след изпадането на слабия ь. Думата *всячески* има църковнославянски звуков облик. Тези наречия често се усилват с предлога *по: по детски, по мъжки, по женски*.

В старобългарски са запазени само няколко наречия с окончание -ь, образувани от прилагателни: искрь, прѣмь, свободь, различь, прѣпрость, соугоубь, испльнь. Те са застинали винителни форми от стара *i*-основа. Някои от тях се употребяват и като несклоняеми прилагателни (вж. § 19).

Както знаем, наречията, образувани от съществителни, са застинали падежни форми и в много случаи е трудно да се прокара граница между наречието и обикновената падежна форма. Същото може да се каже и за предложно-падежните конструкции, които често се адвербиализират.

От съществителните са се образували предимно наречия за място, които представляват застинали форми за мест. п. ед. ч., напр. горѣ, долоу, низоу, срѣдѣ, вънѣ, зади или мест. п. дв. ч. межди/междоу. От формата за мест. п. са образувани и наречията за време: оутрѣ, полоу нощи, полоу дьне, зимѣ. (Новобългарските им наследници вж. в § 20, упражнение 2а).

Наречия са образували и старите форми за тв. п. Обикновено това са наречия за време или начин: нощиѭ, дьниѭ, радощами, пољма,ноудьма. (За новобългарските наречия е окончания *-ом* и *-ем* вж. пак § 20, упражнение 2б).

Застинали винителни форми се крият в наречията за посока: вънъ, низъ, близъ, противъ, жтрь. Още в старобългарски наречията за посока започват да се смесват с наречията за място, срв. Мар. Лк 4.9. . . . връзи сѧ отъ сѫдоу низъ с Асем. Мт 4.6. . . . врьꙁи сѧ низоу. В старобългарски език все още се пази и противопоставянето между наречието за посока домови (стар дат. п.) и наречието за място дома (стар аблатив, срв. лат. domō), но в историята на българския език остава само формата *дома*, по-често подсилена с предлог *у — у дома*, която се употребява и за посока, и за място.

Стар аблативен падеж откриваме и в наречието вьчера, което е стара форма на съществителното вечеръ, но с редукция на коренната гласна е в ь.

Още в праславянски съчетанията на предлозите с имената са могли да бъдат адвербиализирани. В старобългарски се срещат разнообразни наречия от този вид.

Съчетания с род. п.: исконн *'от началото'*, бес прѣстани *'непрестанно'*, до врьхоу *'догоре'*, изнѫтри *'изотвътре'*, за оутра *'рано сутрин'*.

Съчетания с дат. п.: по срѣдѣ *'по средата'*.

Съчетания с вин. п.: въиниѫ *'винаги'*, о деснѫѭ *'отдясно'*, о шюѭѭ *'отляво'*, о лѣвѫѭ, подлъгъ *'покрай'*, вънезаапѫ *'внезапно'*, въсоуе *'напразно, всуе'*, въ мѣсто *'вместо'*.

Съчетания с мест. п.: **вькѹпѣ, послѣди.**

Към групата на адвербиализираните предложни съчетания спадат и наречията **изрѧдь** *'изрядно'*, **послѣдь** *'след'*, **вькѹпь** *'вкупом'*, **вьспѧть** *'назад'*, **вьслѣдь** *'след'*, **вьнезаапь** *'внезапно'*, **окрьсть** *'наоколо'*. Силната адвербиализация на тези съчетания личи от това, че те са загубили старите си падежни окончания и са прие- ли окончанието **-ь**. Срв. **изрѧдоу** и **изрѧдь**, **вьнезаапѫ** и **вьнезаапь**, **послѣди** и **послѣдь**. С такова окончание са образувани и наречията: **стрьмоглавь** *'стремглаво'* (срв. **глава** и **оу-стрьмити**), **очивисть** *'очевидно'* (срв. **очи** и **видѣти**) и **особь** *'отдел- но'* (срв. **о себѣ, собоѭ**).

От имена произлизат и наречията, които съдържат основи на думи, означава- щи числа. Някои от тия наречия са словосъчетания, в състава на които участват числителни.

При изреждане като наречия се употребяват формите за ср. р. ед. ч. на ред- ните числителни: **прьвоѥ, въторое** и т. н.

За означаване на **поредност** или **кратност** се използуват творителни форми **ѥдиноѭ** *'веднъж'*, **вьторицеѭ** *'за втори път'*, **третиицеѭ** *'за трети път'*, **четво- рицеѭ** *'четворно, четирикратно'*, **седмицеѭ**, **седморицеѭ**, **седмерицеѭ** *'седем пъти'*, **сьторицеѭ** *'сто пъти'*, също така и **мъножицеѭ** *'много пъти, често'*. Срещат се и форми като: **третиици** *'за трети път'*, **дроугоици** *'друг път'*, **сеици** *'сега, този път'*.

Числителните бройни, съчетани с формите за мн. ч. на съществителното **крат** или със застиналата форма **шьди, шьды**, също са могли да изразяват **кратност**. Напр. **дъва краты, три краты, мъногы краты; дъва шьди/-шьды, тришьди/-шь- ды, мъногашьди/-шьды.** Още в старобългарски тия съчетания се адвербиализи- рат, срв. **мъногократы, многаштн, многышти.** От старобългарските съчетания с **краты** са се получили прилагателни, като: *двукратен, трикратен* и т. н., чиято форма за ср. р. ед. ч. днес се употребява и като наречие, а формите с **-шьди**, **-шьды** са се съкратили и са дали днешните *дваж, триж.*

УПРАЖНЕНИЯ

1. Какви падежни форми откривате в новобългарските наречия:
а) *първом, тихом, леком, скришом, скритом;*
б) *довечера, отзарана, зарана, отръки, допъти, дореда, вкъщи, наземи, отглади;*
в) *пладне, лете, лани;*
г) *днес, нощес, есенес, пролетес, лятос, зимъс, сутринта, вечерта?*

*2. Какъв е произходът на наречието *веднаж/веднъж* и диалектните форми *еднаш, еднъш, е- нуш?* Сравнете ги с *дваж* и *триж* от **дъвашьди/дъвашьды** и **тришьди/тришьды**!

3. На какво се дължат фонетичните различия във формите *далеко — далече, пак—паче, бързо — бърже?* Има ли разлика в значението и употребата на тия думи?

4. Разграничете адвербиалната и адективната употреба на прилагателните в следните изречени-

1) Мар. Йо 20. 6—7. **приде же и симонь петръ вь слѣдъ его. і вьниде прѣжде вь гробъ. і в- дѣ ризы лежашта. і сѹдарь иже бѣ на главѣ его. не съ ризами лежашть. нъ особь съвитъ на еди- номь мѣстѣ.** — 2) Син. евх. 7b 1—2, 12—13. **ѣко г҃і б҃же нашъ. почеты ч҃ка. по образоу своемоу. . . в'сѧ оуды. потрѣбьно оустрои на немь.** — 3) Син. евх. 69а 10—13. **да подобьно очищьше сѧ. д- стоини бѫдемъ. причѧстити сѧ. тѣлѣ и кръви г҃ні.** — 4) Клоц. 9а 24—26. **ты же не іправлѣе- міра без оума сѧ прічѧштаеші жрътвѣ. і исправленье непольѕьно ті бы.** — 5) Клоц. 10а 20—21. **м- облічааше сѧ. ліхо съі кь страстемъ.** — 6) Клоц. 13а 17—19. **чьто оубо вьсѧ ли прѣпрость спасет- ѣвль сѧ вь адѣ б҃ъ.** — 7) Супр. 23. 7—8. **аште ли не хоштеши. прѣпростѣ сьмрьти прѣдамь тѧ.** — 8) Супр. 92. 21—23. **банѣ близъ. скорѫ помошть прибѣгаѭштиимъ подаваѭшти. и то зълодѣни-**

…ѫкав'но примышлѥно бысть. — 9) **Супр.** 169. 4—8. паулъ нѣк'то польскыи ратаи. издравь безъ-…бенъ и простъ житиѥмъ. съ красьноѭ женоѭ съпраже сѧ. злонравьнѫ разоума. ѭже отаи ѥго съг-…рѣшааше. — **10) Супр.** 272. **5—6.** мѣсѧца марта л҃ житиѥ прѣпрость. отьца іѡана игоумена ст҃ыѩ го-…ры синенскы. — 11) **Супр. 280. 3—5.** и божьствьныими напаѩ питии. плодоносьствовати подобьно …званиѩ. сьсѫждааше. — 12) **Супр.** 303.3—**5.** дьнесь отъ мрътвыихъ въстаа лазарь. мно-…гы и разничь гнѣвоу раздрѣшениѥ намъ даѥтъ. — 13) Супр. 319.9—13. придѣте оубо вьси да ра-…доуѥмъ сѧ о г҃и. придѣте вьси ѩзыци да въсплештемъ рѫками. и въскликнемъ богоу съпасоу на-…шемоу. гласомъ веселомъ. не бѫди никтоже лихъ радости. — 14) Супр. 370.9—13. ты притьчѧ подо-…бнша вѣрьнааго роба и неразоумьнааго. и господьне растрошивъшааго. четворы бо сѫтъ вьсѧ. о томь …разничь намъ съказаѭшта. — 15) Супр. 431.14—16. ч'то оубо сътвори сѧ дьнесь. да не просто бо …насъ прѣтекѫтъ. дьни сего чоудеса. — 16) Супр. 454.13—14. ничтоже таково къ пилатоу глаголетъ. …нъ ч'то прошениѥ нѣкоѥ мало. — 17) Супр. 493.8—12. нъ разоумѣвъше нашего владыкы прѣч'стѣ. …ако и богатыѩ равно почьте. и рабы и свободы. и на вьсѣхъ обьштъ даръ излиѩ. въздадимъ …благодетелеви за бывъшѫѭ на насъ милость. въздаанье довольно. — 18) **Супр. 494.19—20.** каѩ бо …польза рьци ми. лихо потрѣбы надымати сѧ. — 19) **Супр.** 549.28—30, 550.1—2 правьдьныи же слы-…шавъ то. и въздѣвъ рѫцѣ на небо. кротцѣ и тихо братоу рече. иди въ имѧ г҃не. и надѣѭ сѧ …акоже обрѣштеши водѫ. и шьдъ отврьзе двьри паничьцѧ. и обрѣте ѭ испльнь.

5. От следващите изречения отделете наречията с окончание -ѣ! Образувайте дублетни форми от същите корени!

1) Супр. 47.9—13. онъ же биенъ и прѣбывъ многы часы вь тѣхъ ранахъ безъ гласа прѣда …дш҃ѫ. и тако добрѣ и прѣподобьнѣ ѥже х҃а ради съповѣданиѥ съконьча ст҃ыи иисиі. — 2) Супр. 109.3—4, 6—11. разгнѣвавъ же сѧ о семъ анѳупатъ. . . и расѣдаа сѧ ѩростиѭ сърадааше съ прѣ-…стола. нечловѣчьствѣ повелѣваа наносити на нь мѫжы. добии же христосовъ кодратъ. ѩко никакоже …ла мѫкъ. поучааше каѭштаа сѧ глаголѧ. добрѣ братиѩ молите сѧ г҃оу прилежьно. — 3) Супр. 301.2—**4.** азъ оубо вьшьдъ к немоу. и страшьноѥ джва чоудо видѣвъ. расмаштрѣхъ прилежьнѣ. — 4) Супр. 349.3—8. тѣмь вьси пророци коуп'но молѩхѫ сѧ. къ богоу глаголѭште. обрати плѣнениѥ наше акы водотечѧ вь югъ. рекше ѩкоже югъ. топлѣ възвѣѩвъ помрьзъшѧ воды. на прьвоѥ …ѥтьство водьноѥ приводитъ. — 5) Супр. 553.30, 554.1—3. тоу оубо пакы а стар'ца бѣсъ. и повръже его на земи. и начѧ ноздрьми и оусты глати хоулы. и оукарати безаконнѣ и неподобьнѣ правьд'-…наго. — 6) Супр. 558.3—6. ст҃ыи же анина абиѥ оувѣдѣвъ само то отъ ст҃ааго д҃ха. призъва ѥдно-…го обыч'нѣ. слоугоуѭштааго ѥмоу льва. и прѣдъложи ѥмоу ѩди многы. — 7) Зогр. л. I б 5—6. по-казаниѥ оудьноѥ на много привраждаѥмо потрѣбьнѣ намъ оучашиѩти (вм. оучашиѥтъ) прѣдълежаштеѥ. —8) Хил. л. II Вб 9—17. каа бо польѕѣ (им. п. ед. ч.) еже вѣдѣти. о бз҃ѣ правая оучениѩ добрѣ. …блѫдѫ дѣати срамьнѣ котерыи же пакы оуспѣхъ цѣломѫдровати добрѣ хоуловати же нечестьнѣ.

6. В следните изречения отделете адвербиализираните съчетания:

1) Зогр. Мт 26.58. петръ же ꙇдѣаше по немь ꙇздалече. до двора архиереова. ꙇ вьшьдъ вънѫтрь сѣдѣше съ слоугами. видѣти кончинѫ. — 2) Зогр. Мк 7.18. тако ли вы неразоумьливи ѥсте. не ра-зоумѣѥте ли. ѣко вьсѣко еже ꙇз вьноу въходитъ въ ч҃ка. не можетъ его оскврънити. — **3)** Зогр. **Мк** 10. 45. онъ же ꙇз лиха въпиѣше. с҃не давъ помилоуꙇ мѧ. — 4) Зогр. Мк 15.38. ꙇ опона црк҃ъвнаа раздъра сѧ на дъвое. съвыше до ниже. — **5)** Зогр. Лк 22.54—55. ꙇмъше же ꙇ (местоим.) вѣсѧ въ домъ архие-…евъ. петръ же ꙇдѣаше вь слѣдъ ꙇз далече. възгнѣштьшемъ же ꙇмъ огнь по срѣдѣ двора. ꙇ въ коупѣ сѣдъшемъ. сѣдѣаше петръ по срѣдѣ ꙇхъ. — 6) Зогр. Йо 19.23. воини же егда пропѧшѧ ꙇса. приѩшѧ ризы его ꙇ сътворишѧ четыри части. комоуждо воиноу часть. ꙇ хитонъ. бѣ же хитонъ нешьвенъ. ꙇ съ врьхоу ꙇстканъ вьсь. — 7) Мар. Мк 7.37. ꙇ прѣизлиха (Сав. лихо) дивлѣахѫ сѧ глѭште. добрѣ вьсе творитъ. . . — 8) Мар. Мк 15.27. ꙇ съ нимь пропѧшѧ дъва разбоиника. единого о деснѫѭ. а

дрѹгааго о шюѭѭ (Сав. о лѣвѫѭ) его. — 9) Асем. Йо 2.7. гл҃а имъ ис҃ъ напльнітє водоносы водън. и напльнишѧ до врьха.—10) Сав. Мт 9.20. и се жена кръвоточивая. вı. лѣтѣ им҃ѫщи. пристѫпьши съ зади коснѫ сѧ краı ризѣ его.—11) Супр. 17.7—8. бѣаше же храмъ коумир'скыи искони. нарицае-мъи петасъ.—12) Супр. 192.21—23. въгодьникъ же божии беспрѣстани молѣаше бога. да въскорѣ съ-творитъ помоштъ о правѣи вѣрѣ.—13) Супр. 275.13—15. дошъдъшоу же емоу нареченааго мѣста. пове-лѣноѥ без лѣности творѣаше.—14) Супр. 285.5—8. чьстьныи оубо їωанъ клѣть прѣимъ. и повелѣн-мльчати прѣбы три лѣта. пѧть вь недѣл҃и дьнии не ѣвьлѣаше сѧ человѣкоу съпроста.—15) Супр. 351.4—6. блѫдьница ѥстъ сласть. сладько ти бесѣдоуѥтъ сърьва.—16) Супр. 364.25—28. нъ обаче їωсиф печали великы на милость прѣложивъ. падъ на выи братии. плака сѧ о н҃ихъ. сь лѣпотъı на выях ихъ плака.—17) Супр. 569.30,570.1. бесѣдоуаше добро ѥстъ вьнѫ молити сѧ и оугаждати богоу.

§ 54. МЕСТОИМЕННИ НАРЕЧИЯ

В праславянски и старобългарски наречия са се образували от следните место-именни корени:

т-	(срв. т-ъ, т-ого, т-омоу)
с- (меко *с'*)	(срв. с-ь, с-его, с-емоу)
к-	(срв. к-ъ-то, к-ого, к-омоу)
вьс- (с меко *с'*)	(срв. вьс-ь, вьс-его, вьс-емоу)
он-	(срв. он-ъ, он-ого, он-омоу)
ов-	(срв. ов-ъ, ов-ого, ов-омоу)
ин-	(срв. ин-ъ, ин-ого, ин-омоу)
**j*-	(срв. *и<**j*-ь, ѥго<**j*-его, ѥмоу<**j*-емоу)

Тези корени придават своето значение (въпросително, показателно, относително или обобщително, вж. § 34, 35, 36) на получените от тях наречия.

От местоименните корени с помощта на различни наставки се образуват след-ните типове наречия:

Наречия за място. Образуват се с наставките -де, -амо, -ждоу/-ждѣ.

Наречията с наставка -де показват **мястото,** където се извършва действието. Наставката се присъединява към местоименния корен с помощта на гласната ъ, която след меките съгласни се превръща **в** ь:

сьде	*'тук, наблизо'*	овъде	*'тук'*
къде	*'къде'*	инъде	*'някъде'*
вьсьде	*'навсякъде'*	иде	*'някъде там'*
онъде	*'там далеко'*		

Наречието иде, обикновено подсилено с частицата же, често се употребява като относителна дума (идеже *'където'*). Когато идеже е след предлог, може да получи епентетично н- (срв. дондеже и доньдеже *'докато'*) и означава време.

От местоименния корен т- в старобългарски е засвидетелствувано наречието тоу *'тук, там'*, което е образувано без наставката -де. Срв. наречието оу, оуже, оубо, не ю, образувано от корен **j*-.

Наречията с наставка -амо (след меки съгласни -ѣмо) означават **посока на движение.** Наречията с наставка -ждоу или -ждѣ означават място, свързано с някаква отправна точка.

тамо	*'натам'*	тѫдоу/тѫдѣ	*'оттам'*
сѣмо	*'насам'*	сѫдоу/сѫдѣ	*'отсам'*
камо	*'накъде'*	кѫдоу/кѫдѣ	*'откъде'*
вьсѣмо	*'на всички страни'*	вьсѫдоу/вьсѫдѣ	*'отвсякъде'*
онамо	*'натам, надалеко'*	онѫдоу. . .	*'оттам, отдалеко'*
овамо	*'насам, натам'*	овѫдоу/овѫдѣ	*'отсам, оттам'*
инамо	*'нанякъде'*	инѫдоу/инѫдѣ	*'отнякъде'*
ѩмо	(обикновено ѩможє) *'където, накъдето'*	ѭдоу (обикновено ѭдоужє)	*'откъдето'*
		обоѭдоу. . .	*'от двете страни'*

Наставката -ждоу или -ждѣ може да се прибави и към някои други основи, на прастари местоимения, срв. вънѫтрьѭдоу *'отвътре'*, вънѣѭдоу *'отвън'*.

Наречията с наставка -ждоу или -ждѣ по-често се употребяват с предлога отъ, напр. отъ тѫдѣ *'оттам'*, отъ сѫдѣ *'отсам'*, отъ кѫдоу *'откъде'* и т. н. Употребени без предлог, тези наречия започват да означават само посоката на движението, т. е. изравняват се с наречията с наставка -амо. В историята на българския език, който е загубил противопоставянето между формите, означаващи мястото на действието, и формите, означаващи посоката на движението, са съвпаднали и трите типа наречия за място, като са запазени единични представители на всяка група. Напр. *тука* или *тук* от тоу-ка, *там* от тамо, *къде* от кѫдѣ, *где* или *де* от кѫдє, *тъдява* от тѫдѣ-ва, *всъде* от вьсѫдѣ, диалектните *кам 'къде'* от камо, *овде 'тук'* от овъдє. Всяко едно от тези наречия изразява и посока, и място. Когато обаче трябва да се наблегне върху отправната или крайната точка на движението или върху насочеността на движението, в съвременния български език се използуват формите с представки: срв. *откъде, накъде, докъде; оттук, дотук, оттам, дотам, натам; отде.* Наречията *от-сам* и *на-сам* са наследници на стб. сѣмо.

Наречия за време. Образуват се с наставката -гда, която се присъединява към местоименния корен с помощта на гласната о (след меки съгласни є).

тогда	*'тогава'*	овогда	*'сега'*
когда	*'кога'*	иногда	*'някога'*
вьсегда	*'винаги'*	єгда	*'когато'*

Редом с формите тогда, когда, овогда и иногда в старобългарски се срещат и формите тъгда, кългда, овъгда и инъгда, които са вторични.

Новобългарските местоименни наречия за време *кога, сега, тога-ва* са се получили след преминаването на наставката -гда в -дга и опростяването ѝ в -га. Наставката -дга (тодга, єдга, кодга) е засвидетелствувана в Листовете на Ундолски, Боянския палимпсест, среднобългарските паметници. Окончанието -а е могло да се замени с творителното окончание -ꙑ, което е служело за образуване на наречия (вж. § 53). Така са се получили формите *сеги-з, тоги-з, тоги-ва.* Наречието от местоименна основа вънѩ е било разширено с новополучената наставка -гꙑ (срв. нвб. *винаги*) и е изместило вьсегда.

Старобългарските наречия с наставка -гда означават точния момент, в който се извършва действието, и не се употребяват с предлози. Изключение е наречието єгда, което има относително значение и често се употребява с предлога въ, който доуточнява значението му, срв. вънєгда *'в този момент, в който'*. В съвременния български език споменатите наречия се употребяват с предлози, срв. *отсега, докога.*

Наречия за количество и степен. Образуват се от местоименни корени с наставката -ли, -ль или -лѣ, която се е прибавяла към корена с помощта на гласната о (след меки съгласни є). В това значение те се употребяват без предлози.

толи, толь, толѣ *'толкова, до такава степен'*
сели, сель, селѣ *'толкова (време), до такава степен'*
коли, коль, колѣ *'доколко, до каква степен'*
ѥли, ѥль, ѥлѣ *'колко много; почти'*

Наречието ѥли, ѥль, ѥлѣ обикновено се употребява като относителна дума, подсилена с представка и с частицата же — дон҄елиже *'докогато, докато'*, отън҄елиже *'откогато, откакто'*.

Наречията с окончание -ли и -лѣ в съчетание с предлозите отъ и до изразяват началния или крайния момент на действието. Срв. Мар. Мт 16.21 отъ толѣ начатъ і҃съ. съказати оученикомъ своимъ и Мар. Мт 24.21 отъ начала вьсего мира до селѣ.

От наречията с окончание -ли с помощта на наставката -к- са образувани местоименните прилагателни толикъ, селикъ, коликъ, ѥликъ (вж. § 34). Постепенно формата им за ср. р. ед. ч., употребена като наречие, е изместила останалите наречия за количество и степен, срв. нвб. *колко* от колико, *толко-ва* от толико.

От наречията с окончание -ль с помощта на наставките -ма и -ми (окончание за тв. п.) се образуват други наречия за количество и степен:

тольма, тольми *'толкова, дотолкова'*
кольма, кольми *'колко, доколко'*
ѥльма, ѥльми *'колкото'*

Наречието ѥльма, ѥльми обикновено се употребява като относителна дума.

Като **наречия за начин на действие** се използуват винителните форми за ср. р. ед. ч. от местоименните прилагателни с окончание -акъ/-ѣкъ и съответните им форми за сравнителна степен:

тако	*'така'*	таче	*'после'*
како	*'как'*		
вьсѣко	*'по всякакъв начин, всякак'*		
инако	*'инак'*	иначе	*'иначе'*
ꙗко	*'като, както'*		

Формата за ср. р. ꙗко обаче се употребява по-често като съюз със значение *че; защото; така че'* (вж. § 60).

По същия начин са образувани и наречията ѥдинако, ѥдиначе *'още'*, обоꙗко *двояко'*, обоꙗче *'обаче'*, част от които се срещат в по-късни преписи на старобългарските оригинали.

От въпросителните местоименни наречия, които са получени от корена на въпросителното местоимение -к, в старобългарски се образуват отрицателните и неопределителните местоименни наречия. Начинът на образуване е същият както при съответните местоимения (вж. § 35): никогдаже, николиже *'никога'*, никакоже, никъдеже; нѣкъгда, нѣкако, нѣкъде. Срв. и нвб. *никога, никак, никъде; някога, някак, някъде.* Днес от въпросителните местоименни наречия се образуват и обобщителните, и относителните местоименни наречия, срв. *всякога, всякак, всякъде, когато, както, където.* В старобългарски обобщителните наречия съдържат коре-

за вьс-, напр. вьсегда, вьсьде, вьсѫдоу или вьсѫдѣ, а относителните наречия съдържат корена на анафоричното местоимение. Относителните наречечия обикновено се подсилват с частицата же: ѥгдаже , ideже, ꙗможе и т. н. Често относителните наречия и местоимения са придружени от наречиетоколиждо, което има неопределително значение, напр. Зогр. Мт 8.19. ид҄ѫ по тебѣ. ѥможе колиждо идеши *ще тръгвя след тебе, където и да идеш*; Зогр. Лк 10.5 въ нѭже домъ вьнидете колиждо. прѣжде глите *в който и дом да влезете, първом казвайте*. За употребите идеже аште, ꙗможе аште и под. вж. § 59.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Какъв е произходът на наречията *отколе* и *доколе*?

2. В следващите изречения отделете отименните и местоименните наречия с окончания -ма,-ми! Сравнете значението им! Каква е синтактичната им служба?

1) Сав. Мт. 24.51. и протешетъ і полъма. и чѧсть его съ упокрызітъі положитъ. — 2) Сав. Лк 11.13. аще оубо вы зъли сѫще оумѣете даꙗниꙗ благаа. даꙗти чѧдомъ вашимъ. кольми паче оць вашь нбсны. дастъ дхъ благъ. просѧщимъ 8 него. — 3) Асем. Йо 11.20. марта же егда оуслыша. ѣко ісъ градет срѣте и. а марна дома сѣдѣаше. — 4) Син. пс. 118.107. съмѣрихъ сѧ вельми гі. живи мѧ по словеси твоемоу. — 5) Син. евх. 88а 8—14. едииъ плачет' сѧ диѣволъ. видѧ тѧ бесплотънꙑхъ аглъ житие приемлѭща. тѣмьже и скрежьщетъ на тѧ зѫбꙑ. ѡбьходитъ назираѩ твое слово. и движение. и възрение. естъ бо дрѫзъ. и бесрама. — 6) Син. евх. 101а 12—16. ппъ въздѣвъ рѫцѣ речетъ вельми. слава въ вꙑшьнихъ боу. и на земи миръ въ члцѣхъ благоволение. 7) Син. евх. 102b 3—4. аще к'то лѫдьми клънетъ. е лѣ да покаетъ. — 8. Клоц. 3b 36—37. нъ аште хоштеши плачі сѧ горько и въздъхні вельми. — 9) Супр. 84.26—30, 85.1—4. сиї величьствомъ тѣла. и юностиѭ раштениꙗ. и силоѭ тѣчень вьсѣхъ своихъ. оуньше вьси въ оимѫство вьчьтени бꙑша. и за браньскѫѭ хꙑтрость. и за мѫжьство дша. того дѣльма. велиꙗ чьсти имѣахѫ отъ цѣсара. имениті сѫште вьсѣми за добрѫ дѣтѣль. —10) Супр. 176. 16—19. нѣсмъ бо толма слаби. да оставим' жизнодавьца. и поклонимъ сѧ бѣгомъ стоуждиимъ. — 11) Супр. 153. 27—29. провъ рече. ѥльма же не хоштеши повиниѭти сѧ цѣсароу въ рѫкѫ въвръженъ бѫдеши. — 12) Супр. 260.30, 261. 1—2. аже мѣните богꙑ штоуждѧ ѥсмъ отъ нихъ. и не поклонѭ сѧ имъ бѣхъма. — 13) Супр. 314. 10—13. и оученици слꙑшавъше рѣша. ти аште лѣнѭ ицѣлѣѥтъ. не тол'ми богочьстьно отъвѣшташа. ꙗко врачьбно. — 14) Супр. 371. 28—30. ѥльма же оубо немоштьнѣи сѫпротивьникъ. толма же и бес простꙑнѧ побѣжденꙑꙗ. — 15) Супр. 414. 1—2. никтоже ноудьма бꙑваатъ добръ. — 16) Супр. 482. 20—22. да оувѣмъ ꙗко не тъкма мѫжемъ. тъчьнее съпасениꙗ страсть хва. нъ и женамъ. — 17) Супр. 490.3—5. аште бо о ѥдиномь грѣшьницѣ каѭштисѧ. радость бꙑваатъ на небеси и по земи. кольми паче о съпасении вьселенꙑꙗ. — 18) Супр. 529. 29—30, 530.1. стꙑи же никакоже бѣхма отъвѣштаваа. биꙗше сѧ въ своѩ прьси. — 19) Супр. 536. 6—7. ч'со радма плачете и рꙑдаете о съмръти моеи. — 20) Супр. 561.15—18. тѫжааше же болми. ꙗкоже ѥдиноѭ отълѫчивъ себе. и заключивъ въ поустꙑни никаможе николиже из неꙗ изліазивъ.

3. Направете морфологичен разбор на следните изречения:

1) Зогр. Мт 13.53—56. и бꙑ егда сконьча іс притъча сиꙗ. прѣиде отъ тѫдѣ. и пришьдъ въ отъчьствие свое. оучаше ꙗ на сънъмиштихъ ихъ. ѣко дивлѣахѫ сѧ емоу и глахѫ. отъ кѫдѣ (Мар. отъ кѫдѫ) семоу есть прѣмѫдрость си и сила. не сь ли естъ тектоновъ снъ. не мати ли его нарицаетъ сѧ марнѣ. и братриѣ его іаковъ. и осифъ. и симонъ. и юда. и сестрꙑ его. не вьси ли въ насъ сѫтъ. отъ кѫдоу оубо семоу вьсѣ си сѫтъ. — 2) Зогр. Мк. 11.12—13. въ оутрьниі. и ишьдъшемъ имъ

отъ витаниѩ въ҆злака. ꙇ видѣ смоковьницѫ ꙇздалече. ꙇмѫштѫ листвие. приде аште оубо обрѧштетъ чьто на неі. ꙇ пришьдъ къ неі. ничьсоже не обрѣте на неи. тъкъмо листвье. не оу бо бѣ врѣма смокъвамъ. — 3) Зогр. Лк 21.2—3. видѣвъ же етерѫ въдовицѫ оубогѫ. вьмѣтаѭштѫ тоу дъвѣ леп'тѣ. ꙇ рече. въ ꙇстинѫ гл҃ѭ вамъ. ѣко въдовица си оубогаѣ. боле вьсѣхъ въвръже. — 4) Мар. Мт 23.27. горе вамъ кънижьници и фарисѣи ѵпокрити. ѣко подобите сѧ гробомъ повапьненомъ. ꙇже въвьнѣѭдоу оубо сѫть красьни. вънѫтрьѭдѫ же пльни сѫть кости мрътвыихъ. ꙇ вьсѣкоѩ нечистоты. — 5) Мар. Мт 24.29—30. абие же по скрьби дьнии тѣхъ. слъньце мрькнетъ. и лоуна не дастъ свѣта своего. ꙇ звѣзды съпадѫтъ с н҃бсе. ꙇ силы небескыѩ двигнѫтъ сѧ. ꙇ тъгда авитъ сѧ. знамение с҃на чл҃вчъ. скааго на н҃бсе. — 6) Мар. Ѝ 8.14. вѣмь отъ кѫдоу придъ и камо грѧдѫ. вы же не вѣсте отъ кѫдоу грѧдѫ и камо идѫ. — 7) Супр. 7.23—26. прѣтварѣше сѧ овогда тоуромъ быв. овогда же криласатамъ п'тицамъ подоба сѧ. орьлоу и стръкоу. — 8) Супр. 22.26. чьсо ради инако рече. и інако сътвори. — 9) Супр. 57.4—9. да оуже ник'деже покоѩ ник'деже ослабьениѩ. ник'деже животорѧшта. нъ вьсьде съмрьть вьсьде печаль вьсьде плачь вьсьде въздыханиѩ. вьсьде колениѩ вьсьде крьви. вьсьде сльзы. — 10) Супр. 61.14—19. отъвѣштавъ же страстьникъ хр҃истовъ рече. окаꙗне и оуныле. и безаконию дѣлателю. аште цѣсароу твоемоу оусташтоу мене не покорихъ сѧ. како ми сѧ естъ тебѣ покорити. — 11) Супр. 80.24—27. сьвѣтъ же сътворьша мѫчителѣ рекоста. сиѩ останькы аште сице оставимъ. въстати ѩ имѫтъ крьстиꙗни. и напльнити вьсь миръ. — 12) Супр. 98.9—13. искоусьнии же и добрии х҃ови раби. съ оуп'ваниемъ въ градѣ прѣбывааху въ мнозѣ радости. ожидаѭште. да некъли некъгда и ти съподобатъ сѧ прославити б҃а. — 13) Супр. 170.21—22. глаголаеемоу паулъ. нѣстъ ми льзѣ инамо ити развѣ сьде. — 14) Супр. 206.24—28. тако небесьское житие прѣподобьнааго отьца нашего исаакиѩ. вьсѭдоуже и вьсѣмо проповѣдаемо. на аггельское се жите многы приведе. — 15) Супр. 415.30. кде хоштеши съготоваемъ ти ꙗсти пасхѫ.

4. Отделете адективната и адвербиалната употреба на формите, образувани от местоименните прилагателни за количество толикъ и коликъ! Запомнете, че като наречия те се употребяват с род. п.!

1) Зогр. Мт 16.9—10. ни ли разоумѣсте ни помыслите. д҃. хлѣбъ. пѧти тысѧшть. ꙇ колико кошьниць възѧсте. ни ж҃. хлѣбъ. четыремъ тысѧштамъ. ꙇ колико кошьниць възѧсте. — 2) Зогр. Лк 15.29. онъ же отъвѣштавъ рече о҃цю своемоу. се колико лѣтъ (Мар. толико лѣтъ) работаѭ тебѣ. ꙇ николиже заповѣди твоеѩ не прѣстѫпихъ. — 3) Мар. Мт. 15.33. ꙇ гл҃ша емоу оученици. отъ кѫдѣ възьмемъ на поустѣ мѣстѣ хлѣбы. насытити толико народа (Сав. ꙗко насытити народъ коликъ). — 4) Мар. Мт 27.13. тъгда гл҃а емоу пилатъ. не слышиши ли колико на тѧ съвѣдѣтельствоуѭтъ. — 5) Клоц. 4а 10—13. відѣ лі испытанье оучителево. въ колицѣ кротості велітъ да прѣбываемъ. ꙇ нашѫ д҃шѫ како оучіштаетъ. — 6) Ен. ап. 6а 16—6б 3. сѣде о деснѫѭ величьствиѣ на высокыихъ толико лоуче бывъ анг҃лъ. елико различнѣе ихъ наслѣдова има. — 7) Супр. 33.27—28. ѡ толикоу вашемоу безоумию. доколѣ прѣбывате въ безоумиі. — 8) Супр. 40.8—10. толико же чьстьно естъ имѧ емоу отъ благодѣти. даныѩ емоу отъ ст҃ааго д҃ха. — 9) Супр. 125.22—26. и пришьдъшемъ имъ видѣша вьси ꙗко живы носѧтъ. и акы на прѣславьно чоудо течаахѫ. колико бръзо народи. ꙗкоже отьрииновати дроугъ дроуга. — 10) Супр. 136.14—19. оученици и дроузии с ними толици. за имѧ оучителѣ своего оумрѣша. коемоу ноужден оумьршоу чловѣкоу. именемь толико лѣтъ бѣси изгонѧтъ сѧ. и елико на величиѩ въ цръкви съборѣи бываѭтъ. — 11) Супр. 174. 5—10. нѣ по колицѣхъ мѣсѧцихъ хрїстосовоѭ благодатиѭ. сьдѣиствоуѭштоу емоу и блаженоумоу антонию. сътвори емоу хызинѫ особь да искоусъ приметь бѣсовъскъ. — 12) Супр. 410.8—10. видиши ли отъ колика мѣста испаде. видиши ли колико оучение прѣобидѣ. видиши ли колико зъло лѣность и охлаждание.

Опитайте се да обясните формата коликоу в следното изречение: Зогр. Лк 15.17. въ себѣ же пришьдъ рече. коликоу наимьникъ о҃ца моего ꙇзбываѭтъ хлѣби. азъ же сьде гладомь гыблѫ. Сравнете го със същия стих в Мар. и Сав.: вь себѣ же пришедъ рече. колико наимьникъ отьца моего. избываѭтъ хлѣби . . .

УПОТРЕБА НА ПАДЕЖИТЕ

В индоевропейския праезик синтактичните отношения между думите са се изразявали с падежни окончания (флексии) и е била характерна безпредложната употреба на падежните форми. Праславянският и старобългарският език наследяват индоевропейската флективна система, но развиват и предложно-падежни съчетания, в които предлогът, наследник на старо наречие, разширява и доуточнява значението на падежната форма. Подобно развитие има в старогръцки и латински. Най-често праславянските и старобългарските предложно-падежни съчетания изразяват пространствени отношения и постепенно изместват старите безпредложни падежни форми с такова значение. Така напр. при означаването на посоката и мястото на действието старобългарските съчетания на предлозите **въ** и **на** с винителен и местен падеж почти изцяло са заменили безпредложната употреба на формите за дателен и местен падеж. С предлога **отъ** е било усилено отделителното значение на родителния падеж, който в праславянски е поел функциите на стария индоевропейски аблатив. В историческия развой на българския език предложно-падежните съчетания разширяват извънредно много своята употреба. Резултатът е появата на обща форма (Casus generalis) след предлози и окончателното разпадане на наследената от индоевропейски падежна система.

§ 55. УПОТРЕБА НА ПАДЕЖИТЕ БЕЗ ПРЕДЛОЗИ

Както вече знаем, от осемте индоевропейски падежа в праславянски и старобългарски са наследени седем, като функциите на стария индоевропейски аблатив са поети от родителния падеж.

Именителен падеж

В именителен падеж стоят:

1. Подлогът на изречението и неговите съгласувани определения, напр. Зогр. Лк 5.30. **і рьпътаахѫ кънижьници і фарисѣі. къ ученикомъ его глѭште;** Зогр. Йо 1.17. **ѣко законъ мосѣомъ данъ бѣ. благодѣть і истина ісхмь бъість;** Мар. Мт. 21.25 **крьщение иоаново отъ кѫдѫ бѣ . . .**

2. Сказуемното определение на подлога (най-често след глаголите **бъіти** и **нарицати сѧ**). Това е т. нар. **втори именителен падеж,** напр. Зогр. Йо 6.51. **азъ есмь хлѣбъ живъі. съшьдъі съ нбсе;** Мар. Мт. 23.10. **ни нарицаите сѧ наставьници.**

Родителен падеж

Родителният падеж има твърде разнообразни употреби, тъй като е наследник не само на стария индоевропейски родителен падеж, но и на стария индоевропейски аблатив. Формите на родителния падеж се употребяват:

1. За означаване на притежание, напр. Зогр. Лк 7.12. **ѣко же приближи сѧ къ вратомъ града. і се ізношаахѫ умьръшь снъ . . .;** Зогр. Лк 3.9. **юже бо сѣкъіра при корене дрѣва лежитъ. . . .;** Зогр. Мт 14.8. **даждь ми . . . главѫ іоана кръстителѣ.**

В старобългарски родителният притежателен често се заменя с притежателни прилагателни, образувани от имена на лица или животни, ако последните не са придружени от прилагателни или местоимения, напр. Мар. Мт. 9.14. **тогда приступишѧ къ**

немоу оученици иоанови глцѥ, срв. с гр. τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννο[υ] λέγοντες, Син. пс. 21.22. спі мѧ отъ оустъ львовъ. і отъ рогъ інорожъ съмѣренъе мое срв. с гр. σῶσον με ἐκ στόματος λέοντος καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου

Типична старобългарска особеност е употребата на дателен притежателе[н] вместо родителен притежателен, срв. напр. Мар. Мт 13.39. а жатва естъ кончин[а] вѣка със Зогр. . . . кончаниѥ вѣкоу, Асем. Йо 12.36. вѣроуите въ свѣтъ. да сн[о]вѣта бѫдете с Мар. . . . сиве свѣтоу. Дателният притежателен разширява употре[б]ата си след X в. и редовно се среща в Савината книга и Супрасълския сборни[к] срв. напр. Сав. Мт 18.10. глѫ бо вамъ. ꙗко агли вь нбсехъ. вьінѫ видѧть лиц[е] оцю ми нбскоумꙋ с Мар. . . . лице отъца моего нбскааго.

2. За означаване на количество — след числителни (вж. § 51), количествен[и] наречия (вж. § 54) и съществителни, които изразяват някакво количество, нап[р.] Зогр. Мт 25.20. і пристѫпль. приимъі д҃ талантъ. принесе дроугѫѭ д҃ талан'т[ъ] Зогр. Лк 15.29. се колико лѣтъ работаѭ тебѣ; Зогр. Йо. 10.8. вьси елико же і[хъ] приде прѣжде мене. татие сѫтъ; Зогр. Йо 21.8. дроузи оученици корабльцем[ь] придѫ . . . влѣкѫште мрѣжѫ рыбъ; Супр. 19.1. абиѥ же приде стадо волов[ъ] из горъі.

Родителен падеж за количество се среща и след някои глаголи, като: испльнит[и] напльнити, насъітити, насладити сѧ, напоити, наложити и т. н., чието действие е свър[з]ано с някакво отделяне, както и след прилагателните пльнъ, испльнь, напр. Зог[р.] Мк 8.4. . . . отъ кѫдоу можетъ къто сиѩ насъітити хлѣба на поустъіни; Ма[р.] Йо 19.29. съсѫдъ же стоѣше плънъ оц'та. они же испльньше гѫбѫ оцьта . . . придѣша къ оустомъ его.

3. За означаване на част от цялото след съществителни като часть, пол[ъ], четврьть и т. н. и след субстантивираните местоимения или числителни от едно д[о] четири: ѥдинъ, ѥтеръ, которъін, къждо, никъто, прьвъін, дроугъін, вьсѣкъ, дъв[а], триѥ, четъіре, иже и др., напр. Зогр. Лк 15.12. . . . оче даждь ми. достоѩѫ[ѭ] часть. імѣньѣ; Зогр. Мк 9.37. іже аште едино таковъіхъ отрочатъ. приіметъ [въ] іма мое; Зогр. Йо 8.7. і рече імъ. іже васъ без грѣха естъ. прѣжде връзи камен[ь] на нѭ. След числителните и местоименията родителният падеж често се съчета[ва] с предлога отъ, срв. напр. Зогр. Лк 19.29. посъла дъва отъ оученикъ своіхъ с Ма[р.] . . . дъва оученикъ своихъ.

Когато прякото допълнение на някои глаголи (предимно с представки) е в р[о]дителен падеж, това означава, че действието на глагола е партитивно — засяга са[мо] част от цялото, напр. Зогр. Йо 2.9. ѣко же въкоуси архитриклинъ вина бъівъшаа[го] отъ водъі; Син. евх. 21а 12. и по амин вьлѣе водъі. ѿ стъі бгоавленеи. вь [...] вьнѫтрь.

4. За означаване на качество, обикновено след съществителни, напр. Зо[гр.] Лк 19.12. чкъ етеръ добра рода. іде на странѫ далече; Зогр. Лк 2.23. вьсѣкъ м[ла]дьньць. мѫжьска полоу. разврьзаѩ ложесна. сто гви наречетъ сѧ; Мар. Мт. 9.1[6] никтоже бо не приставлѣатъ. приставлениѣ. плата не бѣлена ризѣ ветъсѣ.

Родителният падеж след имената, изброени в т. 1—4, е употребен като [...]

съгласувано определение. И понеже определението може да бъде свързано и предикативно, родителната форма в някои случаи е сказуемно определение, напр. Зогр. Мт. 5.3. блажени ништії дх҃омь. ѣко тѣхъ естъ цр҃со нб҃ское; Мар. Лк 2.42. егда бъістъ дъвою на десѧте лѣтоу. вѣшедъшемъ имъ въ и҃мъ.

5. За означаване на прякото допълнение при преходните глаголи с отрицание, напр. Зогр. Мк 4.40. како не имате вѣрꙑ; Зогр. Йо 6.22. видѣвъ ѣко корабл҃ѣ иного не бѣ тоу; Син. пс. 54.24. не дастъ въ вѣкъ млъвꙑ праведьникоу . . . мѫжи кръвꙑ ї льстівꙑ не прѣполовѧтъ дьнꙑ своіхъ. Това е указание, че някогашният човек не е правел голяма разлика между отреченото (неизвършеното) транзитивно (преходно) действие и партитивното (частично извършеното, незавършеното) действие. Отреченото транзитивно действие също като партитивното действие е интранзитивно.

Ако отрицанието не се отнася за глагола, а за някоя друга дума, то прякото допълнение е във винителен падеж, напр. Зогр. Йо 6.32. амин' гл҃ѭ вамъ. не мосн дастъ вамъ хлѣбъ съ н҃се. нъ оц҃ь мої; Мар. Йо 6.27. дѣлаите не брашъно гꙑбѭштее. нъ брашъно прѣбꙑвающее въ животѣ вѣчьнѣемь.

6. След сравнителна степен (вж. § 39)

7. След супина на преходните глаголи прякото допълнение е в родителен падеж (вж. § 11). Обърнете внимание, че старобългарският супин с окончание **-тъ**, който се родее с латинския супин с окончание **-tum, е** старо отглаголно съществително. В такъв случай родителният падеж при супина на преходните глаголи е стар Genitivus obiecti, напр. Зогр. Лк 15.15. посъла і на села своѣ пастъ свиниі е близко по смисъл до *изпрати го на нивите си за пасене на свини.*

8. След някои групи глаголи:

а) След глаголи, които означават осезание, като: видѣти, зьрѣти, слоушати, послоушати, осѧзати, посѣтити, съмотрити, прякото допълнение стои в родителен падеж, напр. Зогр. Лк 7.16. посѣти гь б҃ъ л҃юдиі своіхъ.; Зогр. Мт 6.28. съмотрите цвѣтъ селънꙑхъ како растѫтъ; Зогр. Лк 23.49. стоѣхѫ же в'си знаемиі его іздалече. і женꙑ въшьдъшѧѧ съ н҃имь. отъ галилеѩ зьрѧшта сихъ; Син. пс. 36.37. храни незълобѫ і виждь правотꙑ. Често след тези глаголи се явява и пряко допълнение във винителен падеж, което е по-нова езикова черта.

б) След глаголи, които означават чувства, като: боѩти сѧ, оубоѩти сѧ, оужасати сѧ, гнѫшати сѧ, мьстити, плакати сѧ, постꙑдѣти сѧ, посрам҃лѣти сѧ, срамлѣти сѧ, трепетати, оустрашати сѧ, страдати, косвеното допълнение е в родителен падеж, напр. Зогр. Мк 11.32. боѣахѫ бо сѧ л҃юдиі; Зогр. Мк 8.38. іже бо постꙑдитъ сѧ мене. і моіхъ словесъ . . . і с҃нъ ч҃скꙑі постꙑдитъ сѧ его; Син. пс. 106.18. вьсего брашьна възг[н]ѫша сѧ д҃ша іхъ:

в) След глаголи, които означават отделяне, отстраняване, лишаване, отказване от нещо, като: оубѣжати, отъбѣжати, избавити, избꙑті, отврѣшти сѧ, лишити (сѧ), ослоушати сѧ, отлѫчити (сѧ), разлѫчити, свободити сѧ, отрешти сѧ, оуклонити сѧ, съвлѣшти сѧ и др., косвеното допълнение е в родителен падеж, напр. Зогр. Лк 21. 36. да съподобите сѧ оубѣжати вьсѣхъ сихъ хотѧштихъ бꙑти; Мар. Лк 22. 35. еда чесо лишени бꙑсте; Супр. 143. 20—21. . . . иже дѣлатєль добрꙑи раз-

лѫчаа доухомъ с҃тъıимъ плѣвъı п'шеница; Супр. 475. 13. слъньце свѣта съвлѫкъ с[ѧ] облѣче сѧ въ тъмѫ.

г) След глаголи, които изразяват желание или стремеж към нещо, като: ал[ъ]кати, въспросити, въжделѣти, доити, дотешти, жьдати, пожьдати, жадати, иска[ти], трѣбовати, чаıати и др., прякото допълнение е в родителен падеж, напр. Асе[м.] Мт. 2. 20. измрѣша бо искѫщии д҃ша отрочате; Зогр. Мт 26. 65. чьто еште тр[ѣ]боуемъ съвѣдѣтел҃ь; Зогр. Мк 15. 43. прид҄е іосифъ. . . іже і тъ бѣ чаѩ ц҃рсн[ие] б҃жьѣ; Син. пс 118.40. се въжделѣхъ заповѣдеі твоıхъ.

9. Като обстоятелство за време, което често се среща **при датите**, напр. Асем. 113а 23. м҃ца сеп҃ в҃ с҃таа м҃ка маманта ноульѣна. филипа и теодотіѩ; Сав. 131. 16. м҃ѣ окт҃бра а҃ ананиѩ а҃пла; Супр. 54.5—7. мѣсѧца марта. з҃. мѫчение с҃тъıих[ъ] . . . мѫченикъ. ѳеѡдора. костантина. ѳеѡфила. Обикновено родителният падеж с[е] отнася към съществителното дьнь, което е пропуснато (вж. Старобългарският ка[]лендар).

10. При възклицания след междуметия наред с дателния и звателния паде[ж], напр. Супр. 217.7. ѡ беззаконьнааго възбѣшениѩ; Супр. 323.28—28. ѡ ослоушьливъıих[ъ] отьць; Супр. 341.17—18. ѡ чловѣколюбьствьнааго и свѧтааго гласа.

Дателен падеж

Основното значение на дателния падеж е насоченост на действието към нещ[о] или някого. Тази насоченост може да бъде конкретна (пространствена) и абстракт[на] (когато изразява предназначение). Безпредложният дателен падеж с пространстве[на] насоченост в старобългарски се среща много рядко, напр. Мар. Мт 21.5. се ц҃[рь] твои градетъ тебѣ, и е почти изместен от съчетания на предлозите къ, въ и на [с] различни падежи (вж. § 57).

Дателният за предназначение се среща обикновено след определени глаго[]ли като косвено допълнение. Това са глаголи, които означават:

1. *'Давам'* и *'правя добро на някого'*: дати и неговите производни, твори[ти], дѣлати, родити, помагати, слоужити, работати, оучинити, оугодити, посълати, оу[го]товати, отъпоустити и мн. др. Тези глаголи могат да бъдат преходни или непрехо[д]ни. Напр. Зогр. Мт 7.7. просите. і дастъ сѧ вамъ. . . тлъцѣте і отвръзетъ сѧ в[а]мъ; Зогр. Мт 5.44. добро творите ненавидѧштиімъ васъ; Син. пс. 117.18. ї съмръ[ть] не прѣдастъ мене.

2. *'Причинявам зло на някого'*: вражьдовати, завидѣти, досадити, льсти[ти] сѧ, поносити, рѫгати сѧ, посмиıати сѧ. Тези глаголи обикновено са непреходн[и]. Напр. Зогр. Мт 5.11. блажени есте егда поносѧтъ вамъ; Син. пс. 54.4. ї въ гнѣ[вѣ] вражьдовахѫ мнѣ.

3. *'Казвам, съобщавам, обявявам'*: рештн, глаголати, съказати, бесѣдоват[и], отъвѣштати и др., напр. Зогр. Мт 27.22. глаша емоу вси да распнѣтъ бѫдетъ; Зогр. М[к] 4.34. бес притъча же не г҃лааше імъ. единѣ же съказааше оученикомъ своімъ вс[е]. След рештн и глаголати наред с безпредложния дателен падеж се среща и да[те]лен с предлог къ, напр. Зогр. Мт 12.46. еште емоу г҃лѭштю къ народомъ. се ма[ти] і братрнѣ его стоѣхѫ вънѣ (вж. § 57).

4. *'Появявам се'* или *'показвам нещо пред някого'*: ꙗвити (сѧ), показати, открыти и др., напр. Зогр. Мт 8.4. . . . нъ шьдъ покажи сѧ ар҄хиереови.

5. а) *'Обещавам'* или *'завещавам'*: обѣштати, завѣштати, обрѫчити, жрьти, напр. Супр. 244.3—5. посъланъ бысть аг҄гелъ гаврилъ отъ бога. къ дѣвици обрѫченѣ мѫжоу; Супр. 104.10—11. послоушаи оубо кодрате и пожьри богомъ.

б) *'Уподобявам'* или *'оценявам'*: оуподобити, оуравьнити, съцѣнити, напр. Зогр. Мт 7.24. вьсѣкъ оубо иже слышитъ словеса моѣ си . . . оуподоблѭ и мѫжю мѫдроу . . .; Супр. 331.28—30. искоупоуѭштааго животворьнѫѭ кръвьѭ. своѭ миръ. оцѣнатъ трьмъ десѧтемь мѣдьницъ.

Глаголите, изброени в т. 3—5, са преходни.

6. *'Имам власт над някого или над нещо'*: цѣсарьствовати, сѫдити, велѣти, повелѣти, прѣтити, запрѣтити, възбранити и др. Тези глаголи са непреходни. Напр. Зогр. Мк 8.32. петръ. начатъ прѣтити емоу; Супр. 81.23—24. нам же цѣсарьствоуѭштоу г҃оу нашемоу и б҃оу и сп҃соу . . .

7. *'Имам преимущество или сила по отношение на някого'*: оудолѣти, прѣдолѣти, съдолѣти, одолѣти, оуделѣти, прѣодолѣти, оудоблѣти, оустоꙗти, постоꙗти. Напр. Зогр. Мт 16.18. и на семь камене. съзиждѫ цръковь моѭ. и врата адова не оуделѣѭтъ еи; Супр. 328.3—4. і иже на нь мѫчилъ томоу прѣдолѣ.

8. *'Покорен съм, подчинен съм, противя се на някого'*: повинѫти сѧ, покорити сѧ, поклонити сѧ, молити сѧ, противити сѧ, прѣрѣкати, рьвьновати и др. Напр. Зогр. Лк 2.51. и бѣ повиноуѧ сѧ има . . .; Супр. 13.21—22. не могѫ оставьши его поклонити сѧ бѣсомъ.

9. *'Радвам се, изумявам се'*: радовати сѧ, дивити сѧ, чоудити сѧ, напр. Зогр. Лк 1.63. чюдиша сѧ емоу в҄си.

10. *'Желая, стремя се към нещо'*: хотѣти, рачити, тъштати сѧ, напр. Зогр. Мк 6.22. рече ц҃рь дѣвици. емоуже аште хоштеши дамь ти.

11. *'Възприемам, разбирам'*: вънѧти, наоучити (сѧ), навыкнѫти, разоумѣти, напр. Зогр. Мк 13.28. отъ смоковьница же навыкнѣте притъчи; Син. пс. 21.2. б҃же б҃же мої. вонмі мі . . .

Дателният падеж за предназначение се среща и след прилагателните: длъжьнъ, повиньнъ, подобьнъ, тъчьнъ, равьнъ, оугодьнъ, съгласьнъ, обьшть, извѣстьнъ, съпротивьнъ. Те имат значения, подобни на значенията на глаголите, които изискват дателен падеж, напр. Зогр. Мт 5.21. иже бо оубиетъ. повиненъ естъ сѫдоу; Зогр. Лк 16.5. колицѣмь длъжьнъ еси г҃оу своемоу; Зогр. Йо 8.55. бѫдѫ подобьнъ вамъ лъжь.

Дателният притежателен падеж се е развил от т. нар. **дателен симпатетичен падеж** (Dativus sympatheticus), който има индоевропейско потекло, напр. Зогр. Йо 13.5. и начатъ оумывати нозѣ оученикомъ; Клоц. 5а 12 . . . ослѣпи бо імъ оумъ. Срещаме го в старогръцки, но във византийски е заменен от родителна форма, а в латински е изгубен. Дателният симпатетичен падеж е предикативно свързан. Освен принадлежност означава съпричастност на обекта към глаголното действие, докато дателният притежателен падеж има само атрибутивна функция (вж. по-горе Родителен падеж за означаване на притежание).

Дателният падеж се среща и след безлични глаголи и изрази и означава субекта на глаголното действие.

1. След безлични глаголи: достоитъ, подобаетъ, прѣдълежитъ, довьлѣетъ, сълоучитъ сѧ, приключитъ сѧ и под. Дателната форма винаги се придружава от инфинитив, напр. Зогр. Мт 14.4. не достоитъ ти имѣти ѩ; Зогр. Йо 9.4. мьнѣ подобаетъ. дѣлати дѣла. посълавъшаагего мѧ.

2. След безлични изрази, в които често участвуват наречия, напр. Зогр. Йо 4.52. въпрашааше же часа отъ нихъ. въ которы боулѣе емоу бъіс̑тъ; Супр. 42.20—21. да оукрадетъ немоштьно юмоу юстъ. Често в такива случаи се явява инфинитив, напр. Зогр. Мт 12.4. . . . ихъже не достоино емоу бѣ ѣсти; Мар. Мт 19.24. оудобѣе естъ вельбѫдоу. сквозѣ оуши игълинѣ проити. неже богатоу въ црс̑твие бж̑ие вьнити. Инфинитивът задължително присъствува, ако са употребени безличните изрази: потрѣба юстъ, неволѩ юстъ, ноужда юстъ, нѣстъ лѣть, льзѣ юстъ, врѣмѧ юстъ и под., напр. Мар. Мт 18.7. . . . неволѣ бо естъ прити съканьдаломъ . . . ; Мар. Мт 20.15. или нѣстъ ми лѣтъ сътворити въ своихъ ми еже хоштѫ; Супр. 351.24—25. не бѣ юи врѣмѧ плодъ сътворити съмрьтьнъ.

Понякога в старобългарските паметници се явява т. нар. **втори дателен падеж**. Той винаги е свързан с инфинитива бъіти и едновременно определя първата дателна форма, напр. Зогр. Йо 1.12. дастъ имъ власть чадомъ бж̑иемъ бъіти. вѣроующтимъ въ имѧ его. Вторият дателен падеж се среща и след безлични глаголи и изрази, напр. Зогр. Мк 8.31. подобаетъ сн̑оу ч̑скоумоу. много пострадати. и искоушеноу бъіти. отъ старьць. и архиереі. и кънижьникъ. и оубиеноу бъіти; Супр. 9.1—не добро юстъ бъіти чловѣкоу юд'номоу.

В някои граматики случаите, в които дателната форма е придружена от инфинитив, се тълкуват като употреба на конструкцията Dativus cum infinitivo. Същинската конструкция Dativus cum infinitivo ще бъде разгледана в § 56.

Дателният падеж има и абсолютна употреба в конструкцията Дателен самостоятелен падеж (Dativus absolutus). Тя е разгледана подробно в § 31.

Дателният падеж е характерен и за някои устойчиви изрази след съществителни, като: миръ, слава, чьсть и под., напр. Зогр. Лк 10.5. въ ньже домъ вьнидете. колижьдо. прѣвѣе гл̑ите. миръ домоу семоу; Зогр. Лк 2.14. слава въ въішьних̑ б̑ꙋ; Мар. Мт 21.9. . . . ѡсанна с̑нви давъідовоу; Син. евх. 83b 12—13. емоуже слава и честь. и покланѣние; наречия като горе и тако, напр. Зогр. Лк 6.24. горе вамъ богатъимъ.; Супр. 74.20—22. воювода рече тако ми бози. вльшьство нѣкоюе естъ.

Изолиран тип са изрази като: Зогр. Лк 8.28. и гласомь вельемь рече. чьто есть мьнѣ. и тебѣ ис̑е с̑не б̑а въішьнѣего; Зогр. Мт 27.19. . . . ничьсоже тебѣ и правьдьникоу томоу . . . Тези изрази се тълкуват като хебраизми.

Дателният падеж понякога се употребява и при възклицания, напр. Супр. 13—14. ѡ дивьнъімъ и прѣславьнъімъ дѣломъ.

Винителен падеж

Във винителен падеж стои прякото допълнение и неговите съгласувани определения, напр. Зогр. Мт 26.26. приимъ ис̑. хлѣбъ и бл̑гвивъ. прѣломи і; Зогр. Мт 9.2. и се принесошѧ емоу ославленъ жилами. на одрѣ лежашть. Сказуемно

определение на допълнението е също във винителен падеж. Това е т. нар. **втори винителен падеж**, напр. Зогр. Мт 4.19. і гла іма. градѣта въ слѣдъ мене. і сътворѭ вы чкомъ ловьца.

Имената на лица и на персонифицирани предмети могат да имат родителни окончания, когато са пряко допълнение, вж. § 17, 44, 47.

Винителните форми могат да означават време или някакъв период от времето, напр. Зогр. Мт 28.20. і се азъ съ вами есмь. вьсѧ дни. до сконьчаниѣ вѣка; Мар. Мт 21.18. ютро же възвраштъ сѧ въ градъ възалка.

За падежа на прякото допълнение след глаголи с отрицание вж. по-горе Родителен падеж.

Творителен падеж

Основното значение на творителния падеж е да посочи обстоятелствата, при които се извършва действието, т. е. как, кога и къде се извършва то.

Инструменталният творителен падеж означава средството, с помощта на което се извършва действието, напр. Зогр. Йо 19.34. нъ единъ отъ воинъ. копиемь емоу ребра прободе; Супр. 58.27. желѣзнами веригами съвѧзати ихъ повелѣ. Това е най-старото значение на творителния падеж, от което са се развили всички останали значения.

Творителният падеж на вършителя (субекта) на действието се употребява предимно при сегашни страдателни причастия и посочва от кого се извършва действието, напр. Зогр. Мт 10.22. і бѫдете ненавидими вьсѣми; Зогр. Лк 8.37. страхомь вельемь одръжими бѣахѫ. По значение той е близък на инструменталния творителен падеж. В старобългарски творителният на субекта може да се замени със съчетание на предлог отъ и родителен падеж, напр. Асем. Мт 3.6. и крщахѫ сѧ отъ него въ иерданьстѣи рѣцѣ (вж. и § 57).

Творителният падеж за място означава мястото, където се извършва движението, или мястото, през което се минава, напр. Асем. Мт 2.12. не възвратіша сѧ къ иродоу. нъ инѣмъ пѫтемъ. отідѫ въ странѫ своѭ; Зогр. Мт 7.13. вьнидѣте ѫзъкыими вратъı . . .; Зогр. Мт 15.17. вьсѣко еже въходитъ въ оуста. въ чрѣво въмѣштаетъ сѧ і афедомь ісходитъ (срв. със Зогр. Мк 7.19. . . . і сквозѣ афедонъ исходитъ, където се явява предлог сквозѣ с винителен падеж).

Творителният падеж за време означава кога или за колко време се извършва действието, напр. Зогр. Мт 28.13. рьцѣте. ѣко оученици его ноштиѭ. пришьдъше оукрадоша і; Мар. Мк 14.58. разорѭ црквь сиѭ рѫкотворенѫѭ. і трьми дьньми инѫ нерѫкотворенѫ съзиждѫ.

Творителният падеж за начин на действието означава по какъв начин се извършва действието, напр. Зогр. Мк 16.12. . . . дви сѧ інѣмь образомь ідѫштема на село; Зогр. Лк 3.22. сънидє дхъ стъı. тѣлесьнъıмь зракомь. ѣко голѫбь на нь; Супр. 194.7. рече къ цѣсароу дрьзостиѭ.

Творителният падеж за причина посочва причината за действието или състоянието, напр. Зогр. Лк 19.3. . . . і не можааше видѣти народомь. . .; Син. пс. 30.11. ѣко оскоудѣ (вм. оскѫдѣ) болѣзнъıѭ животъ мої. и лѣта моѣ въздъıханьи. ізнеможе ніштетоѭ крѣпость моѣ; Супр. 414.19. . . . нъ своеѭ емоу лѣностиѭ вьсе бъıстъ.

Творителният падеж за мярка или количество се среща след сравнителна степен и показва в какво се състои превъзходството на единия от сравняваните пред-

мети или лица, напр. Асем. Мт 2.6. и ты віѳлееме земе июдова. нічімъ же меньш єсі вь владкахъ июдовахъ; Супр. 521.2. . . . и ѩкоже велико паденье. толицѣми ваште потемь юго бъістъ исправьюнье. Употребен самостоятелно, означава количество, напр. Супр. 42.29—43.2. . . . стада разлічь воловъ. кобъілъ. козъі овьца мноґъі тъмами пасомъі въ горахъ неблюдомѣ.

Творителният ограничителен падеж означава по отношение на какво се проявява признакът, напр. Зогр. Мт 9.2 і се принесоша емоу ослабленъ жилами . . .; Зогр. Лк 2.52. ис же спѣаше прѣмѫдростиѭ і тѣломь. і благодѣтьѭ.; Син. евх. 26а 8. . . да и тѣломъ ицѣлѣетъ.

Като творителен ограничителен падеж могат да се тълкуват и формите числомь, числеменьмь, родомь, именьмь, които имат почти наречна употреба, напр. Зогр. Й 6.10. възлеже оубо мѫжь числомь. ѣко пѧть тъісѫшть; Супр. 297.27. жена нѣкт кападокиса родомь васили на же именемь. . .

Творителният падеж за качество има същото значение, както и родителния падеж за качество (вж. по-горе), напр. Зогр. Мк 1.23. іѣ на сънъмиштн(хъ) іхъ. чк нечистомь дхомь; Супр. 294.9—12. и побесѣдоуюши къ чрьньцоу їωаноу къ мл чалнвоуоумоу. мѫжоу правьдивоу и добромъ житиимъ. сѫштоу епископоу.

В творителен падеж се поставя и допълнението на глаголите със значение

1. *'Владея'*: власти, съвласти, обладати, напр. Зогр. Мк 10.42. вѣсте ѣко мьна штеі сѧ власти ѩзъікъі. оустоѩтъ імъ. і велици іхъ обладаѭтъ іми; Мар. Мт 20.25 . . . и велицин обладаѭтъ малъіми.

2. *'Кълна се; заклинам'*: клѧти сѧ, заклинати, напр. Зогр. Мт 5.34. азъ ж глѭ вамъ. . . не клѧти сѧ отънѫдь небомь . . .; Зогр. Мт 26.63. заклинаѭ т бмь живъімь . . .

3. *'Женя се'*: женити (сѧ), оженити сѧ, напр. Зогр. Лк 16.18. женеі сѧ поушт ницеѭ отъ мѫжа. прѣлюбъі дѣетъ.

Същият падеж се употребява и след глаголите: а) пешти сѧ, пъвати, оупъват напр. Зогр. Мт 6.25. не п'цѣте сѧ дшеѭ своеѭ. чьто ѣсте іли что пиете. ни т ломь вашимь. въ что облѣчете сѧ; Супр. 112.18—20. погоубьѭ тѧ аште и вл шъвами своими пъваюши; б) хвалити сѧ, величати сѧ, напр. Син. пс. 48.7. . . . ї м жьствомъ богатьства своего хвалѧщесѧ; в) възгнѫшати сѧ, стъідѣти сѧ, срамлѣ сѧ, напр. Син. евх. 79а 6. и не възгнѫшаи сѧ мноѭ грѣшьникомь. След последн те три глагола се среща и родителен падеж (вж. по-горе).

Творителният падеж може да стои и след прилагателните длъжьнъ, довьлы довольнъ и след съществителното дльжьникъ, напр. Зогр. Лк 3.14. . . . і доволь бѫдѣте оброкъі вашими; Мар. Мт 18.28. . . . іже бѣ длъженъ емоу сътомь пѣнѧз Мар. Мт 18.24. привѣсѧ емоу длъжьникъ едииъ. тъмоѭ таланътъ.

Местен падеж

Безпредложният местен падеж почти не се употребява в старобългарски паметници. Остатъци от него се срещат като изключения при названията на град вете, напр. Асем. 127а26—27. мца то и стни оць нах. архипъ бъвшихъ црн г дѣ; Асем. 141а 27. мца ен нд стаа оца наго. гліґора бгословца. еппа бънві

ннзнанзнн, или в единични случаи, когато се означава време и място, напр. Мар. Мт 17.18. и нцѣлѣ отрокъ томь часѣ; Супр. 81.3. . . . ꙗко сѫтъ съхранены кости наша семь мѣстѣ. Сравнително по-чести са адвербиализираните форми за местен падеж, като: знмѣ, горѣ, полоу ноштн, долоу, вънѣ, низоу, задн, врьхоу и др. вж. § 53.

След всички глаголи с представка при-, които означават *'допирам се, докосвам се, присъединявам се'*, **допълнението редовно стои в местен падеж.** Това са глаголите прикоснѫти сѧ (също и коснѫти сѧ), прилѣпити сѧ, приложити (сѧ), прилежати, пристати, присѣдѣти, приставити, припасти, причѧстити сѧ, причисти сѧ, напр. Зогр. Лк 15.15. и шьдъ прилѣпи сѧ единомь отъ жителъ тоѩ страны; Мар. Мт 19.5. и прилѣпитъ сѧ женѣ своеи; Супр. 18.9—10. привѧзаша стааго дѫбѣ сѫхѣ аворовѣ. Вместо безпредложен местен падеж след тези глаголи може да се употреби дателен падеж с предлог **къ**, напр. Зогр. Мк 10.7. сего ради оставитъ ч҃къ о҃ца своего и м҃рь. и прилѣпитъ сѧ къ женѣ своеи, срв. с Мар. Мт 19.5 по-горе.

УПРАЖНЕНИЯ

1. При коя категория думи в съвременния български език има остатъци от склонение и какви? Как се употребяват оцелелите падежни форми?
2. Как се изразява дателното отношение в съвременния български език?
3. Как се изразява притежанието в съвременния български език?
4. Какво стои на мястото на ограничителния творителен в съвременния български език?
5. В следващите изречения отделете случаите на употреба на дателен симпатетичен, дателен притежателен и дателен за предназначение:

1) Зогр. Мт 11.20. тъгда начѧтъ поносити градомъ. —2) Зогр. Мт 15.23. онъ же не отъвѣшта ей словесе. — 3) Зогр. Мт 15.25. она же пришьдъши поклони сѧ емоу г҃лѭшти. г҃и помози ми. —4) Зогр. Мт 16.4. родъ зълы прѣлюбодѣи. знамениѣ иштетъ. и знамение не дастъ сѧ емоу. тъкъмо знамение ионѣ пророкоу (срв. с Мар. . . . знамение ионы пророка). —5) Зогр. Мт. 26.51. и се единъ отъ сѫштиихъ съ иcомь. простьръ рѫкѫ извлѣкъ ножь свои. и оудари раба ар'хиереова. и оурѣза емоу оухо. —6) Зогр. Мк 12.19. оучителю. не мосн ли нап'са намъ. ѣко аште комоу братръ оумьретъ и оставитъ женѫ. а чѧдъ не оставитъ. да поиметъ братръ женѫ его. и въскрѣситъ сѣмѧ братра своего. —7) Зогр. Мк 15.11. архиереи же поманѫша народоу. да паче варавѫ отъпоуститъ имъ. —8) Зогр. Лк 11.6. иде къ м'нѣ. дроугъ ми. приде съ пѫти и не имамъ чьсо положити прѣдъ нимь. —9) Зогр. Лк. 22.25. онъ же рече имъ. ц҃ре ѩзыкомъ. оустоѩтъ имъ. и обладаѭште ими. благодѣтеле нарицаѭтъ сѧ. —10) Зогр. Йо 12.47. и аште кто оуслышитъ. г҃лы моѩ. и не съхранитъ ихъ. азъ не сѫждѫ емоу. не придъ бо да сѫждѫ мироу. нъ да съпасѫ миръ. —11) Асем. Мт 25.6. се жених҃ грѧдетъ. исходите въ сърѣтение емоу (срв. със Зогр. сърѣтение его). —12) Асем. Лк 1.26—27. посъланъ бысть архангелъ гавриилъ о҃ б҃а. въ градъ галилеискъ имѧ емоу назарефъ. къ дѣвѣ обрѫченѣ мѫжю. емоуже имѧ иосифъ. —13) Син. пс. 7.17. обратитъ сѧ болѣзнъ его на главѫ емоу. и на връхъ емоу неправьда его. сънидетъ. —14) Син. пс. 33.10. оубоите сѧ г҃ѣ вьси с҃ти его. ѣко нѣсть лишениѣ боѩщиимь сѧ его. —15) Син. пс. 69.3. да възвратѧтъ сѧ вьспѧть. і постыдѧтъ сѧ хотѧштеи моемоу зълоу. —16) Син. пс. 113.19. боѩштеи сѧ г҃ѣ оупъваша на г҃ѣ. помоштьникъ і заштитьникъ імъ естъ. —17) Син. евх. 24b 1—2. w҃че с҃ты врачю д҃шамъ и тѣломь. —18) Син. евх. 85b 11—13. радоуите сѧ со мноѭ. ѣко обрѣтъ драгъмѫ погыбъшѫѭ ми.—19)Син.евх.86b 4—5. помѧни ны сп҃е въ ц҃рствьи си. —20) Клоц 4a 32—34. не оучааше ли г҃ла аште кто тѧ оударитъ въ деснѫѭ ланитѫ обрати емоу и дроугоуѭ. —21)

Клоц. 6а 15—17. отъ вола та бо вьсьде намъ віна бъіваетъ. добръімъ і зълъімъ. —22) Клоц. 7а 27—28. поітє намъ пѣснь гнж. —23) Сав. Мт 8.28. въ оно пришьдъ іс въ землж гєргєсниномъ. сърѣтоста і в бѣсьноуѭща сѧ (срв. със Зогр. въ странж ћер'ћеснн'скж). —24) Сав. Йо 14.26. тъжде дхъ стъі егоже посълетъ оць въ имѧ мое. тъ въі наоучитъ всемоу. и въспомѣнетъ вамъ все еже рѣхъ вамъ. —25) Супр. 86. 19—22. тѣм'же бъістъ вьсѣмъ ѥд'но имѧ. оуже бо ни онъ. ни онъ. нъ вьси крьстиꙗни наричеми бъівааху. —26) Супр. 156.7—8. алеѯандръ глагола не льсти сѧ кназоу. —27) Супр. 33. 5—6. се цѣсарь твои градетъ ти правьдивъ. —28) Супр. 412. 2—3. тоже и павьлъ глаголааше. ꙗко корень вьсемоу зълоу ѥстъ сьребролюбьствиѥ. —29) Супр. 486.22 —26. добро ѥстъ врѣма дьньсь вьсѣмъ намъ въз'пити. реченоѥ блаженъімъ ддомъ. кто възглаголетъ силъі гнѧ. оуслъішанъі сътворитъ вьсѧ хвалъі ѥго. есе намъ приде възлюбьѥноѥ и сьпасноѥ праздьньство.

6. Преведете началото на Житието на четиридесетте севастийски мъченици от Супрасълския сборник, дадено в христоматията! Обяснете значението на безпредложните падежни форми, срещащи се в откъса!

§ 57. КОНСТРУКЦИИТЕ DATIVUS CUM INFINITIVO, ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO, ACCUSATIVUS CUM PARTICIPIO

В индоевропейския праезик падежните форми в съчетание с неличните форми на глагола са образували конструкции, които са се употребявали като разширени части на изречението — допълнение, подлог или обстоятелство. Остатъци от това състояние има не само в старогръцки и латински, но и в старобългарски. На старобългарския е присъща конструкцията Дателен самостоятелен падеж (Dativus absolutus), вж. § 31 и вероятно конструкцията Дателен падеж с инфинитив (Dativus cum infinitivo), която се среща доста по-рядко от Дателния самостоятелен падеж. Наред с това в старобългарските паметници в ограничен брой случаи се срещат конструкциите Accusativus cum infinitivo и Accusativus cum participio, които са попаднали в книжовния език под влияние на гръцките оригинали.

Конструкцията Дателен падеж с инфинитив (Dativus cum infinitivo) съответствува на старогръцката и латинската конструкция Accusativus cum infinitivo. Състои се от име в дателен падеж и инфинитив на преходен глагол. Превежда се с подчинено изречение (допълнително, подложно, обстоятелствено), като името в дателен падеж става подлог, а инфинитивът — сказуемо. Употребява се:

1. Като разширено допълнение след глаголи със значение *'говоря, мисля, вярвам, зная, узнавам, заповядвам, осъждам, позволявам, допускам, правя'* и под. Превежда се с подчинено допълнително изречение, напр.:

Зогр. Мк 14.64. ѡни же вси осждиша і. повиньноу бъіти съмрьти. . . *и те всички го осъдиха да бъде наказан със смърт*, οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν ἔνοχον εἶναι θανάτου . . . , qui omnes condemnaverunt eum esse reum mortis.

Зогр. Лк 20.27. пристжпиша же етеріи отъ садоукеі глѭще. въскрешенью не бъіти. . . *казвайки, че няма възкресение*, προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων, οἱ ἀντιλέγοντες (вар. λέγοντες) ἀνάστασιν μὴ εἶναι, accesserunt autem quidam Sadducaeorum qui negant esse resurrectionem.

Син. евх. 18а 21—23. пакъі изволи възвратити сѧ емоу *позволи му пак да се върне*, πάλιν ἐπανελθεῖν εὐδόκησον.

Супр. 107.17—19. не вѣровасте ли бъіти въскрешению мрьтвъімъ. не вѣсте ли ꙗко огню неоугасаемоу бъіти . . . , οὐκ ἐπιστεύσατε ἀνάστασιν εἶναι νεκρῶν; οὐκ ἐμάθετε πῦρ ἄσβεστον εἶναι . . . ;

Супр. 176.15—16. терентии рече. мьнѣлъ ли еси страхъі оубоꙗти сѧ намъ Τερέντιος εἶπεν· „Νομίζεις φόβῳ δελεάσαι ἡμᾶς;"

Супр. 203.29—204.1—2. иже ваю варивъ сътворитъ ми хъізинж сѣсти ми въ нен, εἴ τις ὑμῶν προφθάσας ποιήσει μοι κελλίον τοῦ κατοικῆσαί με ἐν αὐτῷ.

Супр. 206.2—3. **мнозн же молѥахѫ н прнтн емоу въ домꙑ нхъ,** οἱ δὲ πλεῖστοι αὐτῶν ἠξίουν τοῦ παραγενέσθαι εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

Супр. 519.24—25. **потомь оувѣдѣша нѣкоемоу отъшьл'цоу бꙑтн на мѣстѣ томь,** μετὰ ταῦτα ἔγνωσαν εἶναι τινα ἀναχωρητὴν κατὰ τόνδε τὸν τόπον.

2. Като разширен подлог след аористната форма за 3 л. ед. ч. **бꙑстъ**, която се употребява безлично със значение *'случи се'*. Превежда се с подчинено подложно изречение, напр.:

Зогр. Лк 6.6. **бꙑстъ же въ дроугѫѭ сѫботѫ. вьннтн емоу. въ сънъмнште н оучнтн** ***случи се . . . да влезе в синагогата и да поучава,*** ἐγένετο δὲ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν, factum est autem et in alio sabbato ut intraret in synagogam et doceret.

Зогр. Лк 16.22. **бꙑ же оумрѣтн ннштюмоу. н несеноу бꙑтн а҃н҃лꙑ. на лоно авраамле,** ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ, factum est autem ut moreretur mendicus et portaretur ab angelis in sinum Abrahae.

3. Като обстоятелство след съюза-наречие **ѣко**. Превежда се с подчинено обстоятелствено изречение за следствие, напр.:

Зогр. Мт 8.24. **н се трѫсъ велн бꙑстъ въ морн. ѣко покрꙑватн сѧ кораблю вльнамн . . .** ***тъй че корабът се покриваше от вълните,*** καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων, et ecce motus magnus factus est in mari ita ut navicula operiretur fluctibus.

Зогр. Мк 15.5. **і҃с же къ немоу ннчьсоже не отъвѣшта. ѣко днвнтн сѧ пнлатовн . . .** ***тъй че на Пилат беше чудно,*** ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλᾶτον, Iesus autem amplius nihil respondit ita ut miraretur Pilatus.

Супр. 139.7—11. **едннъ от' воннъ оударн н по главѣ вел'мн ѩкоже врѣднтн его. онъ же помльча. рѫцѣ же оударьшоуоумоу его. н ребра обдрьнша сѧ. ѩкоже едъва емоу отъдꙑхатн,** εἷς τῶν διωγμιτῶν ἔκρουσε κατὰ τῆς κεφαλῆς μεγάλως ὥστε τραυματίσαι αὐτόν· ὁ δὲ ἡσύχασεν· αἱ χεῖρες δὲ τοῦ πατάξαντος αὐτὸν καὶ τὰ πλευρὰ ἐφλέγμαναν ὥστε μόλις αὐτὸν ἀναπνεῖν.

В старобългарските паметници има случаи, в които конструкцията Dativus cum infinitivo е калка на гръцката конструкция Accusativus cum infinitivo и се употребява като обстоятелство за цел, напр. Зогр. Лк 2.27. **н прнде д҃хомь вь цр҃къвь. егда вьвѣсте роднтелѣ отроча і҃са. сътворнтн нма по обꙑчаю законноумоу о немь . . .** ***да извършат на него обичая по закона,*** καὶ ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ, et venit in spiritu in templum et cum inducerent puerum Iesum parentes eius ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo.

Конструкцията Accusativus cum infinitivo се среща след глаголите **глаголатн** ***'говоря, казвам; наричам, назовавам',*** **мьнѣтн** и **непьштеватн** ***'мисля, смятам, считам'.*** Тя представлява разновидност на двойния винителен падеж. Най-често в конструкцията участвува инфинитивът **бꙑтн**, напр.:

Зогр. Мт 16.15. **вꙑ же кого мѧ г҃лете бꙑтн** ***а вие кой казвате, че съм?,*** ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; vos autem quem me esse dicitis.

Зогр. Мк 6.49. **онн же вндѣвъше і по морю ходѧшть. непьштеваша прнзракъ бꙑтн** ***а те, като го видяха да ходи по морето, помислиха, че е призрак,*** οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἔδοξαν ὅτι φάντασμά ἐστιν, at illi ut viderunt eum ambulantem super mare putaverunt fantasma esse.

Зогр. Лк 9.18. і въпроси ѧ гл҃а. кого мѧ непьштюѫтъ народи бъіти *за ко-го ме мисли народът?*, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς λέγων, τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι; et interrogavit illos dicens quem me dicunt esse turbae.

Вместо инфинитив в подобна конструкция може да участвува деятелно причастие във винителен падеж. В такъв случай конструкцията се нарича **Accusativus cum participio**, напр.:

Зогр. Мт 16.13. кого гл҃ѭтъ мѧ чл҃и сѫшта сн҃а ч҃скаго *за кого ме мислят човеците — мене, сина човешки?*, τίνα λέγουσιν (вар. τίνα με λέγουσιν) οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; quem dicunt homines esse filium hominis.

Зогр. Лк 2.44. мьнѣвъша же і въ дроужинѣ сѫштъ. придете пѫтъ . . . дьни *като мислеха, че той е с дружината . . .*, νομίσαντες δὲ αὐτὸν εἶναι ἐν τῇ συνοδίᾳ ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν . . . , existimantes autem illum esse in comitatu venerunt iter diei . . .

Мар. Лк. 11.18. гл҃те о вельзѣвоулѣ изгонѧщь мѧ бѣсъі *казвате, че аз чрез Велзевула изгонвам бесовете*, λέγετε ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια, dicitis in Beelzebub eicere me daemonia.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Припомнете си какво е значението и употребата на старобългарската конструкция Дателен самостоятелен падеж (Dativus absolutus)!

2. Разгледайте примерите в урока и определете какви старогръцки конструкции или изречения се превеждат със старобългарските конструкции Dativus cum infinitivo, Accusativus cum infinitivo и Accusativus cum participio! Какво има на същите места в латинския превод на евангелието?

3. Преведете следните изречения и отделете различните конструкции:

1) Зогр. Мк 3.20—21. і придоша въ домъ. і събъраша сѧ пакъі народи. ѣко не мошти имъ ни хлѣба сънѣсти. і слъішавъше іже бѣахѫ оу него. ізидѫ ѩти і. гл҃аахѫ бо ѣко неистовъ естъ. —2) Зогр. Мк 4.30—32. чесомоу оуподобимъ цр҃сие б҃жие. ли коеі притъчи. приложимъ е ѣко гороушьно зрънѣ. еже егда вьсѣно бѫдетъ въ землѭ. мьне всѣхъ естъ сѣменъ. земънъіхъ. і егда вьсѣно бѫдетъ въздрастетъ. і бѫдетъ боле всѣхъ зелиі. і творитъ вѣтви велиѣ. ѣко мошти подъ сѣниѭ его. птицамъ н҃ебскъімъ витати. —3) Зогр. Мк 5.2—4. і излѣзъшю же емоу іс кораблѣ. абье. сърѣте и отъ гробъ ч҃къ. д҃хмь нечистомь. іже жилиште імѣаше въ гробѣхъ. і ни желѣзномь ѫжемъ. его никтоже можааше его съвѧзати. за н҃е емоу много кратъі. пѫтъі і ѫжи желѣзнъі. съвѧзаноу сѫштю прѣтръзаахѫ сѧ отъ него ѫжа желѣзнаа і пѫта съкроушаахѫ сѧ. і никтоже его не можааше оумѫчити —4) Зогр. Лк 5.7. і помаиѫша причѧстьникомъ. іже бѣахѫ въ дроузѣмь корабли. да пришьдъше помогѫтъ імъ. і придоша і испльниша оба кораблѣ ѣко погрѫжати сѧ іма. —5) Зогр. Лк 24.6—7. помѣнѣте ѣкоже гл҃а вамъ. еште съі въ галилеі гл҃ѧ. ѣко подобаатъ сн҃оу ч҃скоумоу. прѣданоу бъіти въ рѫцѣ ч҃къ грѣшьникъ. і пропѧтоу бъіти і третиі д'нь въскрьснѫти. —6) Мар. Мт 8.27—28. ізиде же іс҃ъ и оученици его. въ вьси кесариѩ филиповъі. і на пѫти въпрашааше оученикъі своѩ гл҃ѧ имъ. кого мѧ гл҃ѭтъ чл҃вци бъіти. они же отъвѣшташѧ. ови иоана кр҃стителѣ. і инии илиѭ. а дроузии единого отъ пр҃къ. і тъ гл҃а имъ въі же кого мѧ гл҃те бъіти. отъвѣштавъ же петръ гл҃а емоу. ты еси х҃ъ. —7) Мар. Мт 22.23. вь ть день пристѫпишѧ къ немоу гл҃ѭште садоукеи. не бъіти въскрѣшению. —8) Мар. Мт 27.19. сѣдѧштю же емоу на сѫдишти. посъла къ немоу жена своѣ гл҃ѭшти ничьсоже тебѣ і праведьникоу томоу. мъного бо пострадахъ дьнесь вь сьнѣ его ради. — 9) Мар. Мк 1.40—43. і приде къ немоу прокаженъ молѧ и. і на колѣноу падаѩ и гл҃а емоу. ѣко аште хоштеши можеши мѧ иштистити. іс же милосрдовавъ простеръ рѫкѫ коснѫ и. і гл҃а емоу хощѫ иштисти сѧ і рекъшю емоу. абие отиде проказа отъ него. і чистъ бъістъ. і запрѣщь емоу абие изгъна и. —10)

Мар. Йо 21.4—6. оутроу же абие бꙑвъшю. ста і҃с при брѣзѣ. не познаша же оученици его ѣко і҃с єстъ. гл҃а же имъ і҃с. дѣти. єда что сънѣдьно имате. отъвѣшташа же емоу ни. онъ же рече имъ. въврьзѣте о деснѫѭ странѫ корабла мрѣжѫ. и обрѧштете. въврѣгѫ же. і к томоу не можаахѫ привлѣшти ѥѩ. отъ множьства рꙑбъ. —11) Клоц. 7а 7—10. ѣві сѧ слънъце праведьное. сего ради сѣнь прѣста. слъньцю бо сѫштю. сѣнь таітъ сѧ. —12) Супр. 17.17—22. они же шьд'ше аша благо василиска. и съвѧзавъше ѥго сътвориша ѥмоу оноуштѫ. и гвоздиѩ острꙑ вънозиша въ оноуштѫ. и обоуша и. и биѭште ѥго женѣахѫ. ꙗкоже кръви ѥго землѭ полиꙗти. —13) Супр. 52.10—15. дондоша копаѭште до сѫсѫдъ крьчажьнꙑихъ. и видѣвъше ѩ съ многомъ оутвръждениімъ свѧзанꙑ печати оловѣнѣи имѫшта числомъ л҃. и дивлѣахѫ сѧ помꙑшлꙗѭште ч'то се бѫдетъ. и въздвигнѫти хотѧште отъ нихъ не въз'могоша тѧжькомъ сѫштемъ имъ. мнѣахѫ бо ѩ злата пльнꙑ сѫшта. —14) Супр. 108.22—28. тѣм'же кричъ великъ сътворьшемъ на мнозѣ часѣ. и поврьгъшемъ сѧ на земи и прьстиѭ посꙑпавъшемъ главꙑ своѩ. толикъ трепетъ бꙑстъ прѣдъстоѩштиимъ. ꙗкоже и тъчьѭ крьстиꙗномъ ѥдинѣмъ плакати сѧ съ ними. —15) Супр. 127.22—27. кꙑи коупъ боліи ѥстъ плѣвънꙑи ли или п'шеничьнꙑи ѥгда бо придетъ дѣлатель съ лопатоѭ потрѣбити тока. плѣвꙑ льгъкамъ сѫштамъ. оудобь вѣтромъ отъносѧтъ сѧ. а пшеница тоу останетъ. —16) Супр. 551.26—30, 552.1—2. оубогъ же нѣкꙑ тъгда пришьдъ въ манастꙑрь. плачѧ и рꙑдаѩ глаголааше дльжника имѣти близъ не мошти же сѧ ѥмоу чимъ искоупити. оумилосрьдивъ же сѧ правьдъ (чети правьдьнъ) же. иже иного нич'соже имꙑ. дастъ клюсѧ оубогоуоумоу. и рече иди продаждь се и искоупи сѧ дльгоу.

УПОТРЕБА НА ПАДЕЖИТЕ С ПРЕДЛОЗИ

Предлозите в индоевропейския праезик са били самостоятелни думи с адвербиално значение. Постепенно те са загубили своята самостоятелност и ударението си и са станали проклитики. Могли са да се свързват както с глаголни, така и с именни форми, доуточнявайки тяхното значение. От приглаголната им употреба са възникнали представките, а от употребата им при имената са възникнали предлозите. Старото лексикално значение е запазено по-добре в представките, които не са имали синтактична служба. В съчетание с имената старите наречия са губели конкретното си значение и в зависимост от падежа, с който са се свързвали, са придобивали ново значение и нова синтактична употреба.

Старобългарският език е наследил праславянските предлози, които се употребяват и като представки не само при глаголите, но и при имената, произлезли от глаголи. Това са т. нар. **първични предлози или представки**. Повечето от тях имат индоевропейски произход. Тъй като връзката между представките и глаголните корени е била по-здрава, отколкото връзката между предлозите и падежните форми, в някои производни глаголи откриваме по-старинната форма на предлога-представка, срв. напр. сън-ѣсти и съ отьцемь, вън-ити и въ ꙗдѣѭ. Предлогът-представка прѣ- пази старата си форма само в производни думи, повечето от които са глаголи, напр. прѣ-ити, прѣ-стѫпити, прѣ-образити и др. Като предлог в старобългарските паметници прѣ- се среща с наставка -дъ, срв. напр. прѣдъ мъноѭ. В някои случаи предлозите по-тясно са се свързвали и с имената. Тези предложно-падежни съчетания са губели своето конкретно значение и са се превръщали в наречия (вж. § 53).

Наред с първичните предлози или представки в старобългарски има наречия и наречни изрази, които се употребяват като предлози и пазят конкретното си значение и ударението си. Те никога не се срещат като представки. Условно ги наричаме **вторични**.

§ 57. ПЪРВИЧНИ И ВТОРИЧНИ ПРЕДЛОЗИ, КОИТО УПРАВЛЯВАТ ЕДИН ПАДЕЖ

Първични предлози

Предлогът без има същото значение като новобългарския предлог *без*. **Употребява се само с родителен падеж.** Съчетанията на без с родителен падеж от части са заменили стария аблатив и изразяват отделяне, лишаване от нещо, напр. Зогр. Лк 22.35. егда посълахъ вы. безъ вълагалишта і бес пиры. і бе сапогъ; Зогр. Йо 1.3. і бежнего ничьтоже не бысть; Син. евх. 98а 22. миромь гю помолни сѧ . . . ѡ съконьчати емоу. съмыслъ единачьнааго образа. бес порока и безъ блазна.

Като представка без се свързва само с именни корени, напр. безбрачьнъ, бесплодьнъ, бечьстьнъ/бештьстьнъ, беззаконие, безвѣрие и др. Някои от тези съчетания са калка на гръцки сложни думи с α-privativum, напр. беззаконие от ἀνομία, безвѣрие от ἀπιστία, безначальнъ от ἄναρχος и др.

С предлога и с представката без, както и с останалите предлози и представки с крайна съгласна з, стават фонетичните промени, които са предизвикани от закона за отваряне на сричката. За тях вж. § 62.

В старобългарските паметници въз се среща предимно като представка, която означава издигане, изкачване, напр. възити, въздвигнѫти, въздѣти, или начало на действие, напр. възати, възглаголати, въспѣти, въсплескати. Много рядко въз **е предлог с винителен падеж** и означава замяна на едно нещо с друго, напр. Зогр. Йо 1.16. приахомъ. благодѣть въз благодѣть; Супр. 446.3. и въс толико прѣбываниѥ. приемыжтъ отъданиѥ. Пространственото значение на предлога въз, което не е засвидетелствувано в старобългарските паметници, се пази и до днес в някои български говори, ср. напр. *ела въз мене*; *въз горна страна*.

Предлогът до **се употребява само с родителен падеж** и означава достигане на някакъв предел:

а) в пространството, напр. Зогр. Лк 4.29. і ведоша і до врьхоу горы;

б) във времето, напр. Зогр. Мт 13.30. оставите коупьно расти обое до жатвы;

в) при определяне на количество, напр. Супр. 18.7—8. бѣаше же ихъ до три на десѧте;

г) при определяне на степен, напр. Зогр. Мк 14.34. прискрьбьна естъ дша моѣ до съмрьти;

В редки случаи до има значение *'срещу'*, напр. Супр. 421.26—27. аште имаши что до врага своего. истрьгни гнѣвъ.

Старото пространствено значение на до *'достигане до някакъв предел'* се пази в глаголната представка до-, напр. доити, донести, домыслити, досадити, дожьдати и др.

В новобългарски предлогът *до* означава и близост до нещо, напр. *изправен до стената.*

Предлогът из **се употребява само с родителен падеж.** Първоначалното му значение *'излизане от вътрешността на нещо'* се пази добре в глаголната представка из-, напр. изити, извести, испоустити и др. Като предлог с родителен падеж из изразява отношения в пространството, най-често след глаголи с представка из-, напр. Зогр. Мт 15.11 нъ исходѧштее із оустъ скврьнитъ чка. В такива случаи предлогът из може да се замени с предлога отъ, срв. напр. Асем. Йо 12.1 идеже б

лазаръ оумеръı. егоже въскрѣсі из мрътвъниихъ і҃съ със Зогр. . . . отъ мрътвыихъ, срв. още и Мар. Мт 17.9. доньдеже с҃нъ чл҃вчскыи из мрътвыихъ въскръснетъ със Зогр. Лк 16.31. ни аште къто отъ мрътвыихъ въскръснетъ.

Предлозите отъ и из взаимно се заменят и при означаването на време, напр. Мар. Лк 18.21. вьсѣ си съхраниихъ изъ юности моеѩ срв. със Зогр. . . . отъ юности.

Рядко из означава материала, от който нещо е направено, напр. Супр. 451.22 вътъпъ ис камене. идеже х҃с роди сѧ.

В историческия развой на българския език предлогът из до голяма степен е бил изместен от предлога отъ.

Предлогът **къ се употребява само с дателен падеж.** Съчетанията му с дателен падеж първоначално са означавали предмет или лице, към което се насочва действието. От това пространствено значение, което е добре запазено в старобългарски, напр. Зогр. Мт 26.57. они же (по)имъше і҃са ведоша и къ каіафѣ ар'хиерею; Зогр. Лк 24.12. петръ же въставъ тече къ гробоу, се е развило и значението за цел, напр. Зогр. Йо 4. 35. възведѣте очи ваши і видите н҃ивы. ѣко плавы сѫтъ къ жатвѣ; Зогр. Мт. 5.13. ни чьсомоу же бѫдетъ къ томоу. Съчетанията на къ с дателен падеж могат да означават и приблизителност при опреляне на времето, напр. Супр. 75.22. по молітвѣ къ шестоуоумоу часоу ношти. и гласъ бысть к'нимъ.

При много старобългарски глаголи, които изискват безпредложен дателен, се срещат съчетания с предлога къ. Това са най-вече глаголите със значение '*казвам, съобщавам*', вж. § 55.

Поради това, че в старобългарски къ не служи за представка, следи от крайната съгласна н се пазят само във формите на анафоричното местоимение след предлози.

Наследник на предлога къ в съвременния български език е *към*.

Предлогът **отъ се употребява само с родителен падеж.** Първоначалната му форма е била без краен ер, вж. § 62. Тази форма е запазена като представка, напр. отрокъ, отити, отврѣшти, отврѣсти. Основното значение на предлога отъ е отделяне от изходен пункт. Отделянето се е изразявало конкретно най-вече след глаголи за движение, напр. Зогр. Мт 28.8. і ошьдъши скоро отъ гроба; Зогр. Йо 18.28. ведѧ же і҃са отъ каіафы. въ преторъ. В такива случаи предлогът отъ често се замества с предлозите из (вж. по-горе) и съ (вж. стр. 63).

От основната отделителна (аблативна) употреба на предлога отъ са се развили съчетания, които изместват безпредложния родителен падеж, означаващ част от цялото, вж. § 55. Срв. напр. и Зогр. Лк 19.29. посъла дъва отъ оученикъ своіхъ с Мар. посъла дъва оученикъ своихъ.

Съчетанията с предлога отъ могат да изразяват произхода на някого или материала, от който е направено нещо, напр. Зогр. Йо 11.1. бѣ же етеръ бола лазарь отъ витаниѩ; Супр. 201.13—14. бѣаше ж[е] тоу григории наньзианъскъıи. и ахвании отъ солоуна; Зогр. Йо 4.46. сътвори отъ воды вино; Зогр. Йо 19.2. съплетъше отъ трънинѣ вѣньць.

От конкретното пространствено значение на отъ се е развило и причинно значение в случаи като: Зогр. Мт 14.26. і отъ страха възъпиша; Супр. 39.14—15. и плакаахѫ сѧ тѫжаште отъ болѣзни палениѩ.

Съчетания с предлог отъ стоят и на мястото на инструменталния творителен падеж, напр. Зогр. Лк 15.16. і желааше насытити сѧ. отъ рожьцъ; Супр. 344.18—19 иже отъ пѫти хлѣбъ пѫтъ тысѫшть до сытити накрьмн, както и на творителния падеж на субекта при страдателен залог (вж. § 55).

Предлогът отъ може да изразява и начален момент, напр. Зогр. Йо 19.27. і отъ того часа поѧтъ ѭ оученикъ; Асем. Мт 1.17. вьсѣхъ же родовъ. ѿ авраама до дда. родовъ гі те. и ѿ дда до прѣселениѣ вавілон'скааго. родовъ гі те. и ѿ прѣселениѣ вавилонскааго до ха. родовъ гі те; Зогр. Мт 13.35. отъкрыѭ съкрьвенаѣ. отъ съложениѣ вьсего мира.

В съвременния български език предлогът *от* има същите значения и употреба.

Предлогът при **се употребява само с местен падеж** и означава близост до нещо, напр. Зогр. Мт. 15.29 і пришьдъ отъ тѫдѣ іс. іде при мори галилѣистѣмь; Мар. Мк. 4.1 і пакы начѧтъ при мори оучити . . . і вьсь народъ бѣшѧ при мори на земи; Супр. 67. 5—7. да ꙗкоже оубо ношаахѫ сѧ сквозѣ рѣкѫ добрыимь мѫченикомъ тѣлеса. при брѣзѣ пришедъше сташѧ.

От това пространствено значение се е развило значението *'в присъствие на'*, напр. Супр. 149.15—16. и азъ тѧ принооуждѫ. при народѣ вьсемъ сем'. исповѣдати ꙗко ѥстъ богъ; Супр. 259. 15—18. иже отъвръжетъ сѧ мене при чловѣцѣхъ. то и азъ отъвръгѫ сѧ ѥго. при отьци моѥмъ небесьстѣмь. и при свѧтыихъ аггелѣхъ.

Предлогът при може да означава и време, напр. Зогр. Мт 27.46. при девѧтѣі же годиѣ. възъпи іс; Мар. Лк 24.29. облѧзи съ нама ѣко при вечерѣ естъ.

Предлогът оу **се употребява само с родителен падеж** и има две основни значения:

1. Отделяне обикновено след глаголи, означаващи *'моля, искам'*, напр. Сав. Мт 5.42. рече гь просѧщюмоу 8 тебе даі. и хотѧщаго оу тебе въ заимъ въздѧти не възврати; Син. пс. 103.21. ї испросіте оу ба піщѫ себѣ.

В тези случаи предлогът оу често се заменя с предлога отъ, срв. напр. Асем. Йо 4.9. како ты июдеи сы просішн оу мене піті със Зогр. . . .отъ мене; срв. и Зогр. Мт 5.42. просѧштюмоу оу тебе дан і хотѧштааго отъ тебе заѧти... със Сав. (вж. по-горе).

2. Пространствена близост, напр. Зогр. Лк 9.47. приімъ отроча постави е оу себе; Зогр. Лк 11.37 молѣаше і фарисѣі етеръ. да обѣдоуетъ оу него; Супр. 539.10 оу гроба ѥго вѣр'нии стлъпъ поставиша велнкъ.

Вторични предлози

Като предлози в старобългарски се употребяват и някои наречия. Съчетанията в които те участвуват, означават предимно отношение в пространството или времето.

С родителен падеж се употребяват следните наречия:

близь и искрь — означават бизост до нещо, напр. Зогр. Лк 19.11. тъ бѣ близъ ілма; Зогр. Йо 4.5. приде же въ градъ самарьскъ. нарицаемы соухарь. іскрь вьси ѭже дастъ іѣковъ іосифоу сноу своемоу.

Подобно значение имат окрѫгъ и окрьсть, които означават положение около нещо, напр. Мт 8.18. оузьрѣвъ же ис҃. многы народы окрьстъ себе. повелѣ ити на онъ полъ; Супр. 14.29—30. и сѣдѣахѫ окрѫг' тѣлесоу юю.

кромѣ — означава *'настрани, вън от'*, напр. Зогр. Мк 5.10. и молѣаше и много. да не посълетъ ихъ кромѣ страны. От това значение се е развило и значение *'без'*, срв. напр. Син. евх. 57а 12. ты бо единъ в'сего грѣха кромѣ еси.

развѣ — означава *'освен'*, напр. Зогр. Мт 14.21. ѣдѫшиихъ же бѣаше мѫжь. пѧть тысѧшть. развѣ женъ и дѣтии.

вънѣ и вънъ означават положение или движение извън нещо (вж. § 53), напр. Супр. 14.24—25. и бѣаста лежашти тѣлесѣ стоую вънѣ града; Супр. 229.15. излѣзоша же звѣрие вънъ цръкъве.

вънѫтрь — означава положение или движение към вътрешността на нещо, напр. Супр. 199.24—26. аште да сѧ обраштетъ кто отъ васъ вънѫтрь града събираѩ въ цръкви правовѣрныихъ.

по срѣдѣ, по срѣдоу, по срѣди — означават място в средата на нещо, напр. Зогр. Мк 6.47. бѣ бо кораблъ по срѣдѣ морѣ.

врьхоу — означава положение върху повърхността на нещо, напр. Асем. Мт 5.14. не можетъ градъ оукрыти сѧ врьхоу горы стоѩ.

прѣжде — означава *'преди'*, напр. Зогр. Йо 17.24. ѣко възлюбилъ мѧ еси. прѣжде сложениѣ в'сего мира.

въ . . .мѣсто — означава замяна; родителната форма се вмества между двете съставки на адвербиалното съчетание, напр. Асем. Мт 2.22. слышавъ же. ѣко архилаи цр҃ствоуетъ въ ирода мѣсто оц҃а своего.

Наречията ради, радьма, дѣлꙗ и дѣльма се употребяват с родителен падеж постпозитивно и означават *'заради'*, напр. Зогр. Мт 5.11. и рекѫтъ. вьсѣкъ зълъ глъ на вы. лъжѫште мене ради; Супр. 439. 27—28. и то вьсе врагъ дѣлꙗ бываатъ.

С дателен падеж се употребяват:

противѫ, което означава движение срещу нещо, напр. Зогр. Мт 8.34. и се вьсь градъ изиде противѫ ис҃ви, и прѣмо, което означава положение срещу нещо, напр. Зогр. Мт. 27.61. бѣ же тоу марии магъдалыни. и дроугаѣ мариѣ сѣдѧшти прѣмо гробоу.

С винителен падеж се употребяват:

сквозѣ и скозѣ — означават преминаване през вътрешността на нещо, напр. Зогр. Лк 8.1. и тъ прохождааше сквозѣ грады. и в'си (Мар. скозѣ); Супр. 67.1. тѣлеса ст҃ыихъ ношаахѫ сѧ сквозѣ водѫ.

по дльгъ — означава *'по дължина на; покрай'*, напр. Супр. 146.9—11. тъ ишедъ на походъ подлъгъ рѣкѫ оузьрѣ издалече плъкъ великъ народа градѫштъ.

С творителен падеж се употребява междю/междоу, което е запазило значението си в съвременния български език, напр. Зогр. Лк 11.51. отъ кръве авелѣ праведънааго. до кръве захариѩ. погыбъшааго междю ол'таремь. и храмомь. еи гл҃ѭ вамъ. възиштетъ сѧ отъ рода сего.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кои употреби на старобългарските предлози къ и отъ могат да бъдат заменени с падежна фор[ма] без предлог ?Дайте примери!

2. Какво е било изконното значение на предлога и представката оу? Сравнете морфологични[те] дублети оу-богъ и небогъ *'беден'*! Какво е значението на корена бог-? Кои други думи са образувани о[т] него и какво е тяхното значение?

* 3. Кои местоименни наречия са послужили за модел при образуването на новобългарския пре[д]лог *към* (който означава посока) от старобългарския предлог къ?

4. Продължете превода на Житието на четирдесетте севастийски мъченици! Извадете съчетани[я]та на имената с предлозите, които управляват един падеж, и определете тяхното значение!

§ 58. ПЪРВИЧНИ ПРЕДЛОЗИ, КОИТО УПРАВЛЯВАТ ДВА И ПОВЕЧЕ ПАДЕЖИ

Предлогът въ има същото значение като новобългарския предлог *в/във*. **Употребява се с винителен и местен падеж.** Съчетанията на въ с винителен и мест[ен] падеж изразяват:

1. Отношения в пространството

а) С винителен падеж предлогът въ означава посока или движение към вът[ре]шността на нещо, напр. Зогр. Лк 14.5. осьлъ. ли волъ. въ кладазь въпадетъ с[ѧ] Зогр. Лк 22.46. да не вънидете въ напасть; Супр. 517. 25. и потомъ женѫ оу[...] поустити вь женьскꙑи манастꙑрь.

б) С местен падеж предлогът въ означава местонахождение или действие въ[в] вътрешността на нещо, напр. Зогр. Лк 2.16. обрѣтѫ марихѫ же і осифа. і младьньць л[е]жашть въ ѣслехъ; Зогр. Мт 12.5. іерей въ цркъве. сѫботѫ скврънатъ; Син. п[с.] 104.18. въмѣриша въ оковехъ ноѕѣ его; Син. евх. 67 а 18—20. вь дѣвѣ прѣстѣ[мь] стꙑимь дхомь. бесѣмени зачатъ сѧ.

След глаголи със значение *'слагам; падам'* предлогът въ се съчетава по-чест[о] с местен падеж, когато изразява целта на движението, и по-рядко с винителен п[а]деж, когато се набляга на самия процес. Това важи най-вече за глаголите с пре[д]ставка по-: положити, поставити, погрѧзити, поврѣшти, както и глаголите паст[и] (сѧ), сѣсти, съкрꙑти и под., напр. Зогр. Лк 11.33. никътоже свѣтильника вьжег[ъ] въ кровѣ полагаетъ; Зогр. Лк 13.21. подобъно естъ квасоу. егоже приемъши же[на] съкрꙑ въ мѫцѣ; Мар. Мт 17.15. мъножицеѭ бо падаеть на огнь. і мъножице[ѭ] въ водѫ.

От конкретното пространствено значение на предлога въ са се развили и дру[ги] значения:

а) С винителен падеж предлогът въ означава цел, напр. Зогр. Лк 1.77. да[ти] разоумъ спеньѣ людемъ его въ оставленье въ отъпоуштенье грѣхъ нашихъ.

Подобно е и значението на предлога въ след глаголи, които означават промя[на] или превръщане, напр. Супр. 480.25. водѫ вь вино прѣложилъ.

б) С винителен и местен падеж предлогът въ означава начин на действ[ие], напр. Зогр. Мт. 13.30. съберете пръвѣе. плѣвелъ. і съвѧжате ѧ въ снопꙑ; Зо[гр.] Мк 4.24. въ нѭже мѣрѫ мѣрите. намѣритъ сѧ вамъ. і приложитъ сѧ вамъ; Зо[гр.] Лк 16.10. вѣрънꙑ въ малѣ. і въ мноѕѣ вѣрьнъ естъ. і невѣрънꙑ въ малѣ. і [въ] мнозѣ неправьдьнъ естъ.

2. Отношения във времето

Предлогът **въ** с винителен и местен падеж означава времето, през което се извършва действието, напр. Зогр. Лк. 14.17. **і посъла рабꙑ своѧ въ годинѫ вечерѧ**; Зогр. Лк 21.37. **бѣ же въ дьне оучѧ въ цркъве.**

Предлогът **въ** с винителен падеж може да означава и колко време ще трае действието, напр. Син. пс. 32.11. **съвѣтъ же г҃нь вь вѣкъ прѣбꙑваетъ. мꙑслі срьдьца его въ родъ і родъ.**

Представката **въ-** се свързва предимно с глаголи. Пред гласна тя пази старата си форма **вън-** < *vъn < *un < *on, напр. **вънити, вънѧти, вънѹшити, вънимати** и др. Крайното **н** е запазено и във формите на анафоричното местоимение с **т.** нар. **епентетично н,** вж. § 34. Обобщаването на тези форми е ставало поради честата им употреба след предлозите **въ, съ** и **къ**, получени от *vъn, *sъn и *kъn.

Предлогът **за се употребява с винителен, творителен и родителен падеж.** Първоначалното му значение е движение назад или положение зад нещо. Това значение е съхранено отчасти в глаголите **заити** и ***засѣсти**. Предлогът **за** в старобългарски изразява:

1. Отношения в пространството

С винителен падеж **за** означава насочено назад движение, а с творителен падеж — положение зад нещо. Често двата падежа се заместват в зависимост от начина, по който се предава действието: като процес — с винителен падеж, напр. Сав. Мт 4.10. **тогда рече емоу і҃с. иди за мѧ сотоно**, или като резултат — с творителен падеж, напр. Зогр. Мк 8.33. **запрѣти петрови г҃лѧ. іди за мъноѭ сотоно.** Срв. и употребата на предлога **въ** с винителен и местен падеж.

От конкретното пространствено значение на предлога **за** са се развили други значения.

за с винителен падеж означава:

а) предмет или лице, което се хваща или държи, напр. Зогр. Мт 9.25. **въшьдъ же ѧтъ ѭ за рѫкѫ;**

б) предмет или лице, в чиято полза се извършва действието, напр. Зогр. Йо 10.11 **пастꙑрь добрꙑ полагаетъ д҃шѫ своѭ за овьцѧ;**

в) причина, напр. Зогр. Йо 19.38. **іосифъ. іже бѣ отъ аримаѳѣѩ. сꙑ оученикъ і҃съ. таинъ же за страхъ іюдеискъ;**

г) замяна, напр. Зогр. Мт. 5.38. **око за око. і зѫбъ за зѫбъ;**

д) цел, напр. Син. евх. 60 а 2. **за о҃свщение в'сѣхъ насъ д҃шъ прѣдъ г҃демь. г҃ю помолимъ сѧ.** В старобългарски тази употреба на предлога **за** е много рядка, но в новобългарски тя е преобладаваща.

2. Отношения във времето

В старобългарските паметници се среща само адвербиализираното съчетание **за оутра**, в което предлогът **за** е свързан с родителен падеж, напр. Зогр. Мк 16.9. **въскръсъ же за оутра. въ прьвꙑ сѫботѣ. авн сѧ.** В такава употреба новобългарският предлог *за* означава за колко време се извършва действието. напр. *излекува ме за неделя.*

Предлогът **на се употребява с винителен и местен падеж.** Съчетанията му с винителен и местен падеж изразяват:

1. Отношения в пространството

а) на с винителен и местен падеж означава движение към повърхност или по-ложение върху повърхност, напр. с винителен падеж Зогр. Мт 5.1. вьзнде на горѫ; Зогр. Лк. 21.12. възложатъ на вы рѫкы своꙗ; Супр. 18.4—5. дондоша на село да почнѫтъ мало; с местен падеж Зогр. Мт 27.19. сѣдаштю же емоу на сѫдништи; Зогр. Мт 26.69. петръ же вьнѣ сѣдѣаше. на дворѣ; Супр. 131.2. да не вьлѣзѫтъ на позорншти.

След глаголи със значение *'слагам; падам'* предлогът на, подобно на предлога въ (вж. по-горе), се съчетава по-често с местен падеж, напр. Зогр. Мт 10.34. не мьните. ѣко приддъ положити мира на земи; Син. пс. 20.4. положілъ еси на главѣ его вѣньць.

б) на се свързва със съществителните бракъ, брань, вечерꙗ, жатва, колада, крьштение, обѣдъ, пиръ, рать, съборъ, сѫдъ, тръгъ. Съчетанията на тези съществителни с винителен падеж означават отиване (на сватба, война, вечеря и т. н.), напр. Зогр. Лк 22.66. и вѣсд і на съборъ свої; Мар. Мт. 22.3. и посъла рабы своꙗ призъвати зъванꙑꙗ на бракъ; Син. пс. 93.15.донжьдеже правъда обратітъ сѧ на сѫдъ. Съчетанията с местен падеж означават присъствие или участие (в сватба, война, вечеря и т. н.), напр. Мар. Мт 23.6. любѧтъ же прѣждевъзлѣганиѣ на вечерѣхъ. и прѣжде сѣданиѣ на сонъмиштихъ; Супр.72.26—27. помьните ли когда сѧ б'рахомъ на вѧлицѣ брані.

От конкретното пространствено значение на предлога на са се развили и други значения:

а) От пространствени съчетания като Зогр. Йо 8.7. врьзи камене на нѭ са се появили съчетания на предлога на с винителен падеж, които изразяват враждебно отношение, напр. Зогр. Лк. 21.10. въстанетъ бо ѩзыкъ на ѩзыка. и цсо. на цр. Супр. 127. 9—10. или рѫптати на ба .или противити сѧ мѫчении. В тези сл уч. предлогът на се превежда *'срещу, против'*.

б) на с винителен падеж, както и предлогът въ, означава цел, напр. Зогр. Й 18.37. азъ на се родихъ сѧ. и на се придъ; Син. евх. 27а 7—9. ты самъ влко с масло се. да бѫдетъ на ицѣление. помазаѭщиимъ сѧ имь; Супр. 369.3—4. се невѣст… никъ градетъ. изидѣте на срѣтение емоу.

Подобно на въ предлогът на с винителен падеж се употребява след глаго… като прѣложити, прѣтворити, които изразяват промяна на състоянието, напр. Су… 344.21. водѫ на вино прѣтвори; Супр. 144.24—26. прѣписахъ протлъковавъ отъ роумъ… ѩзы[ка ѩзы]ка на грьческъ.

в) на с винителен падеж подобно на въ означава начин на действие, на… Зогр. Мт 27.51. и се катапетазма цркъвънаѣ. раздьра сѧ. съ вꙑшьнѣго крахѣ. … нижьнѣаго. на дъвое.

г) на с местен падеж се използува при определяне на цена, напр. Зогр. … 26.9. можааше бо се муро. продано быти на мнозѣ *защото това миро можеше да бъде продадено за много* [*пари*]; Син. евх. 47b 19—20. на немьже въза оучени… его. л̄ сьребрьникъ *за него ученикът взе трийсет сребърника*.

д) на с винителен падеж се употребява след глаголи със значение *'вярвам, …дявам се, уповавам се'*, напр. Мар. Йо 3. 16. да вь[сѣ]кꙑ вѣроуѧи на нь…

погыбнетъ *та всеки, който вярва в него*...; Син. пс. 56.2. на тѧ оупъва дш҃а моѣ. и на сѣнѣ крілоу твоею надѣѭ сѧ *на тебе се уповава душата ми и на сянката на крилете ти се надявам*; Супр. 5. 4—5. посъла аг҄гела своѥго и покры мѧ прѣбогѫѭ ꙗко оуп'вахъ на нь.

е) на с местен падеж се употребява след глаголи със значение *'владея'*, напр. Син. евх. 56а 26—56b 1. ѣко ты дръжиши. и цр҃ствоуеши на насъ *защото ти владееш и царствуваш над нас*; или след съществителните власть и область, напр. Зогр. Мт 10.1. дастъ імъ власть. на доусѣхъ нечистыхъ *даде им власт над нечистите духове.*

2. Отношения във времето

Изразяват се от съчетания на предлога на с винителен и местен падеж. Съчетанията са синонимични на съответните съчетания на предлога въ (вж. по-горе), напр. Зогр. Лк 16.19. весела сѧ на в'сѣкъ дьнь свѣтьлъ (кога); Зогр. Лк 18.4. не хотѣаше на дльзѣ же врѣмени (за колко време).

В историческия развой на българския език при загубата на склонението предлогът на е разширил твърде много своята употреба. Съчетанията на предлога на с общата падежна форма (Casus generalis), които са означавали цел, са заменили безпредложния дателен падеж. Същевременно предлогът на е изгубил и значението си *'срещу, против'*, а време може да означава само в адвербиални съчетания, като *напролет, наесен, навеки.*

Предлогът о **се употребява предимно с местен падеж и рядко с винителен падеж.** Конкретното пространствено значение на о е било *'покрай, край'*. То е запазено само в съчетанията с местен падеж, напр. Зогр. Мк 1.6. бѣ же іоанъ облъченъ власы вельбѫждн. і поѣсъ оусъмѣнъ о чрѣслѣхъ его; Мар. Мк 3.32. і сѣдѣаше о немь народъ; Супр. 77.30. слъньце о н҄ихъ въсиꙗ топло ꙗко въ жѧтвѫ.

Остатъци от пространственото значение на о с винителен падеж се пазят в адвербиализираните съчетания о шюѭѭ, о лѣвѫѭ, о деснѫѭ и след глаголи със значение *'допирам се, докосвам (се)'*, напр. Асем. Мт 4.6. да не прѣткнеши о камень ногѫ твоеѭ; Супр. 558.28. и ногама прѣдъ н҄има опрѣ сѧ о стлъпъ.

Пространственото значение на о се пази и в представката о- или об-, напр. оградити, обити, обавити, облѣшти и т. н.

В повечето случаи обаче конкретното значение на предлога о е избледняло и той е придобил най-различни значения:

1. След глаголи със значение *'казвам; мисля; изпитвам някакво чувство'* о с местен падеж означава *'за'*, напр. Зогр. Йо 2.21. онъ же гл҃аше о цръкъви; Зогр. Йо 2.25. къто съвѣдѣтельствоуетъ о чл҃цѣ; Зогр. Мт 6.28. і о одеждн чьто сѧ печете.

2. о с местен падеж изразява средството, с чиято помощ се извършва действието, напр. Зогр. Мт 9.34. о кънѧзи бѣсъ ізгонитъ бѣсы *чрез (с помощта на) бесовския княз изгонва бесовете*; Зогр. Мк 9.39. никътоже бо естъ. іже творитъ силѫ. о имени моемь... *който извършва чудеса чрез (с помощта) на моето име.*

В някои случаи употребата на предлога о с местен или с винителен падеж е неясна и може да бъде тълкувана различно. Тези случаи нямат подкрепа в съвременните славянски езици, напр. Зогр. Мт 25.21. о малѣ бѣ вѣрьнъ *в малкото бе верен*; Зогр. Мк 15.24. раздѣльше ризы его меташа жрѣбьѧ о н҄а *като разделиха дрехите му, хвърлиха жребие за тях*; Мар. Йо 11. 4. си болѣзнь нѣстъ къ съмрьти нъ о

славѣ б҃жи҄ *тая болест не е за умиране, а за слава божия*; Син. пс. 21.19. и о ризѫ моѭ меташѧ жрѣбьѧ *и за дрехата ми хвърлиха жребие.*

Във вариант об предлогът се среща рядко, и то само с винителен падеж. Употребата му е също неясна, напр. Мар. Мт 19.1. і приде въ прѣдѣлы июдеискы. об онъ полъ иорьдана *и дойде в пределите юдейски, отвъд Йордан* (буквално *на другата страна на Йордан*); Зогр. Лк 6.12. і бѣ об нощь въ молитвѣ б҃жи҄ *и прекара нощта в молитва към бога* (буквално *беше през нощта в молитва към бога*).

В съвременния български език *о* се среща като представка и много рядко като предлог след глаголи, които означават допиране.

Предлогът по **се употребява с дателен, винителен и местен падеж.** Съчетанията с по изразяват:

1. Отношения в пространството

а) по с дателен падеж означава, че действието се извършва върху някаква повърхност, напр. Зогр. Мт 14.25. іде къ ни҄мъ и҃с. хода по морю; Зогр. Лк 8.39. і иде по вьсемоу градоу проповѣдаѩ; Зогр. Йо 19.3. і биѣахѫ і по ланитама; Син. пс. 10.1. прѣвітаі по горамъ ѣко птіца.

б) по с винителен падеж означава, че действието се разпространява на много места. В такъв случай винителната форма е в мн. ч., напр. Мар. Мт 24.7. і бѫдѫтъ гладн и пагоубы. і трѫси по мѣста; Супр. 1. 23—25. и образы златы поставьѭ ти по вьсѧ грады; Супр. 292. 3—7. старѣишинамъ же и хранителемъ тоѩ поустъіна възвѣстивъшемъ о ратьницѣхъ хранити сѧ. по манастырѧ великыѩ лавры.

в) по с местен падеж означава последователност в пространстото, напр. Зогр. Мк 3.7. і много народъ отъ галилеѩ. по не҄мь ідоша *и много народ от Галилея тръгна след него*; Зогр. Лк 23.26. задѣша емоу крьстъ носити по і҃сѣ *принудиха го да носи кръста след Исус.* В това значение предлогът *по* се среща и днес в някои български диалекти, срв. *нема цел ден да тичам по тебе.*

От конкретните пространствени значения на по са се развили и други значения:

а) по с дателен падеж означава разпределение, напр. Зогр. Лк 10.1. посъла ѩ по д'вѣма; Мар. Мт 20.9. приѧсѧ по пѣнѧзю; причина, напр. Мар. Мт 19.3. аште достоитъ ч҃лкоу поустити женѫ своѭ по вьсѣкои винѣ; съразмерност (в такъв случай се превежда *'според'*), напр. Зогр. Лк 2.24. і дати жрътвѫ по реченоумоу. въ законѣ г҃ни; Зогр. Мт 9.29. по вѣрѣ ваю бѫди вама.

б) по с винителен падеж означава ограничаване, напр. Син. евх. 67b 9—14. отъмываемъ же пакы грѣхы отъ себѣ (погрешно вместо себе)... іcповѣдаѭщіе сѧ боу. съвѣдѫщюмоу ѩ по имена; Син. евх. 106b 20—21. съвязавъше и по рѫцѣ и по нозѣ.

След глаголите ѩти сѧ, дрьжати сѧ предлогът по с винителен падеж означава придържане към нещо, спазване на нещо, напр. Супр. 203. 17—19. подобаатъ възвратившоу сѧ мьнѣ. дрьжат (чети дрьжати) сѧ по своѥ дѣло въздрьжаниѣ *трябва, като се върна, да се придържам към въздържание*;Супр.277.3—4. оумоленъ же бывъ. пакы по прьвыи сѧ ѩ чинъ *след като бе убеден* (*след като го склониха*), *пак се залови* (*захвана*) *за първата служба.*

Причинно значение на по откриваме само в адвербиализираните съчетания по чьто *'защо'* и по не҄же *'понеже'*.

в) по с местен падеж означава *'в полза на някого'* напр. Зогр. Лк 9.50. ѥже бо нѣстъ на вы по васъ естъ *защото, който не е против вас, е за вас*; Клоц. 11b 1. по гн҃ борѧ ноштьѭ *за господа сражавайки се нощем*. Употребява се и след глаголи със значение *'плача, тъгувам'*, напр. Супр. 38. 4—5. и положь главѫ своѭ на колѣноу плака по нихъ *и като положи главата си на коленете, плака за тях*

2. Отношения във времето

а) по с винителен падеж означава постепенно разпространение на действието за дълъг период от време, напр. Зогр. Мт 26.55. по в'сѧ д'ни сѣдѣхъ съ вами. въ цр҃къве оучѧ *през всичките дни седях с вас, поучавайки в църквата*; Супр. 532. 12—14. вьсь же градъ. и окрѫгъндаѧ его вьси. - памѧть его по вьсѧ лѣта творѧште. праздьникъ великъ имѫтъ *целият град и околните му села, като почитат всяка година паметта му, голям празник имат*; Супр. 566. 23—24 ... побѣдѫ сътвори по вса лѣта. на пагоубныѩ персы ... *победи за дълго време* (буквално *за много години) хищните перси.*

б) по с местен падеж означава последователност във времето, напр. Зогр. Мт 26.2. вѣсте ѣко по дъвою дьноу пасха бываетъ *знаете, че след два дни е Пасха*. Зогр. Мк 1.14. по прѣдании же ιоановѣ. приде ис҃ въ галилеѭ *а след предаването на Йоан, пристигна Исус в Галилея.*

по с местен падеж означава време и в адвербиализираните съчетания по семь, по сихъ, по томь *'след това, после'*; по мънозѣ *'след дълго време'* и др.

Повечето значения на предлога по се срещат и в съвременния български език.

Предлогът съ **в старобългарски се съчетава само с родителен и творителен падеж.** Старата форма на предлога е запазена в представката сън- или сѫ-, напр. сънити, сънѣсти, сънѧти, сѫпротивити (сѧ), сѫмьнѣти сѧ, сѫсѣдъ, сѫпрѫгъ, сѫпьсъ и др.

съ с родителен падеж означава отделяне или отдалечаване от повърхността, напр. Зогр. Мт 8.1. съшедъшю же емоу съ горы. въ слѣдъ его ιдѫ народи мнози; Мар. Мт 15.27. ιбо и пси ѣдатъ отъ кроупицъ падаѭштихъ съ трапезы господеи своихъ. Значението на предлога съ е близко до значението на предлога отъ, срв. Зогр. Мт 15.27... падаѭштиихъ отъ трепезы с Мар.

Рядко съ с родителен падеж означава начален момент на действие, напр. Супр. 35. 8—10. съ вечера идѫште вь съборьнѫѭ ѥмоу цр҃ькъве.

По-често предлогът съ се употребява с творителен падеж. Това съчетание е заменило стария безпредложен социативен творителен, напр. Зогр. Мт 26.69. ι ты бѣ съ ιс҃омь галилѣιскъιмь; Зогр. Мк 2.16. съ мытари и грѣшьникы ѣстъ ι пьетъ; Син. пс. 68.31. въсхвалѭ има б҃а моего съ пѣсниѭ; Супр. 172. 10—11. бѣсъ же съ хулоѭ въпиѣаше.

От старите значения на предлога съ днес се пази само социативното значение. На мястото на стария инструментален творителен падеж в съвременния български език стоят съчетания на имена с предлога *с*.

Предлозите надъ, подъ и прѣдъ са се образували с помощта на наставката -дъ от предлозите и представките на, по и прѣ-. **Употребяват се с винителен и творителен падеж.** Най-често изразяват отношения в пространството и значението им е същото както в съвременния български език.

Появата на винителна форма след предлозите надъ, подъ и прѣдъ зависи от

условията, споменати при предлозите въ и на по-горе, напр. Зогр. Йо 1.52. отъ сел[...] оузьрите нбо отврьсто. і аньлы бжиѩ. въсходаща. і съходаща. надъ сна чск[...] аго; Зогр. Мт 10.18. і прѣдъ владꙑкꙑ же і цра. ведени бѫдете мене ради; Зогр. Лк 7.6. нѣсмь бо достоинъ. да подъ кровъ мои вьнидеши.

Творителен падеж след предлозите надъ, подъ и прѣдъ се явява тогава, когат[о] действието се възприема статично, напр. Супр. 568. 16—17. облачьцъ малъ ꙗви с[ѧ] надъ народомъ; Зогр. Мк 6.11. отътрасѣте прахъ. іже єстъ подъ ногами вашим[и] Син. пс. 17.7. и вопль мои прѣдъ нимъ вьнідетъ вън-оуші его.

От съчетанието на предлога надъ и творителния падеж с пространствено зна[-] чение са възникнали конструкции, които изразяват превъзходството на предмет ил[и] лице спрямо нещо или някого, напр. Зогр. Мт 10.24. нѣстъ оученикъ надъ оучи[-] телемь. ни рабъ надъ гмь своимь.

По подобен начин съчетанията на предлога подъ с творителен падеж са за[-] почнали да означават подчиненост, напр. Зогр. Мт 8.9. ібо азъ чкъ есмь под[ъ] владꙑкоѭ. імꙑ подъ собоѭ воинꙑ.

Предлозите подъ и прѣдъ могат да означават и време. В такива случаи подъ се свързва с винителен падеж, а прѣдъ — с творителен падеж, напр. Син. евх. 44[.] 21—23. трасомꙑ же да въкоусимъ подъ вечеръ. мало кашица; Супр. 446. 29—3[0] 447.1. приимѣте оуготованоѥ вамъ цѣсарьствиѥ. прѣдъ сложениѥмъ мира.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Как е възникнал новобългарският предлог *зад*? На кой старобългарски предлог е наследник [и] в какво значение?

2. Какъв е произходът на новобългарския предлог *през*? Сравнете го с предлога *пред*! Кой ст[а-] робългарски предлог е бил заменен от *през*?

3. Какво е общото и различното между предлозите из и въ, съ и на? Запомнете, че те се нам[и-] рат в постоянна връзка!

4. Какви значения имат представките за-, на-, по- ,при- и прѣ- в старобългарски и новобългарск[и]

5. Довършете превода на Житието на четиридесетте севастийски мъченици! Извадете всички съ[-] четания на имена с предлози и определете тяхното значение!

СЪЮЗИ

В старобългарски има два типа синтактични връзки — **съчинение (паратаксис) и подчинение (хипотаксис).** Средствата за изразяването на тези връзки обаче с[а] твърде разнородни, макар че общо взето имат един произход.

Докато съчинителните съюзи са стари местоименни частици с не съвсем ясе[н] произход, подчинителните съюзи по произход са предимно неслужебни думи. В по[-] вечето случаи това са най-обикновени местоимения или наречия.

Съчинителните съюзи са по-старинни, защото в историята на човешкото мисле[-] не и на човешкия език най-напред е възникнала присъединителната връзка — отна[-] чало, за да означи множества от нееднородни предмети, а по-късно — за да сглоб[и] отделните смислови единства в разказ. При това сглобяване от някои разновидност[и] на присъединителната връзка се е развила и подчинителната връзка.

Разграничаването на съчинителните съюзи от подчинителните в праславянски [и] старобългарски не е било завършено. Това личи от факта, че от една страна, няко[и] частици освен за съчинение служат и за подчинение, а от друга страна — че няко[и] наречия и местоименни форми са синоними на съчинителните съюзи.

В следващите два параграфа ще разгледаме най-често употребяваните старобългарски частици, местоимения и наречия със съюзна служба.

§ 59. ПРАСТАРИ СЛУЖЕБНИ ДУМИ В СЪЮЗНА УПОТРЕБА

В индоевропейския праезик не е имало разлика между съюзите и частиците. Едни и същи служебни думи, образувани от местоименни корени, са служели за връзка между думи и изречения, като същевременно в зависимост от контекста са придобивали различен смисъл. Едва след като индоевропейската езикова общност се разпада, едни от служебните думи започнали да се употребяват предимно като съюзи, а други — предимно като частици.

Старобългарските текстове ни представят различни етапи от тоя процес. По правило прастарите служебни думи са употребени между еднородни части на изречението или стоят в началото на изречението, а като частици, с изключение на отрицанието не, са употребени предимно след първата ударена дума в изречението. Такива прастари служебни думи, освен частицата не, са и,а, да, нъ, же, бо и ли.

Съюзът и, по произход стар местен падеж *е-i̯ от местоименен корен, служи за присъединяване; приблизителното му значение отначало е било *'също и'*, напр. Зогр. Мк 12.6. посъла і того къ нимъ; Супр. 482. 4—5. сего ради оуб) и мы. дльж'ни ѥсмъ трьпѣти зълыихъ чловѣкъ прѣштеньꙗ; срв. и нвб. *ще дойда и аз.*

В старобългарски и в повечето случаи се употребява като **съчинителен съюз.** Той свързва или еднородни части в изречението, напр. Зогр. Йо 1.19. егда посълаша іюдеи отъ і͞лма. ерея і левьꙗнты; Супр. 5.12—15. и принесоша дръва и огнь. и іждегоша въ ровѣ. таже повелѣ вьврѣшти паула и улиꙗниѭ въ огнь, или присъединява едно към друго простите изречения, напр. Зогр. Лк 10.30. ч͞къ етеръ съхождааше. отъ і͞лма въ ерихѫ. і въ разбоиникы въпаде. іже і съвлъкъше і. і язвы възложьше отидоша. і оставьше і елѣ живъ сѫшть; Зогр. Мт. 7.25. і сънидѫ дъждь і придѫ рѣкы. і възвѣаша вѣтри. і нападѫ на храминѫ тѫ. і не паде са. основана бо бѣ на камени.

В старобългарските паметници вместо и понякога се употребява и **съчинителният съюз** ти от местоименния корен т-, напр. Син. евх. 68а 4—6. чадо не оустыди са лица ч͞лча. ти потаи ч'то сѫщее вь тебѣ; Супр. 87.13—15. поч'то рече льстиши ны ѡ богобор'че. отъстѫпити отъ б͞а живааго. ти работати бѣсомъ пагоубьныимъ.

В отрицателни изречения вместо и се употребява ни (< не и), напр. Зогр. Лк 23.40. ни ли ты боиши са б͞а; Зогр. Лк 14.12. егда твориши обѣдъ. ли вечерѭ. не зови дроугъ твоихъ. ни братриꙗ твоꙗ. ни рожденьѣ твоего. ни сѫсѣдъ богатъ. В съчетание с въпросителните местоимения къто и кыи частицата ни образува отрицателни местоимения (вж. § 35).

От сливането на и с въпросителната частица ли, сродна с лат. ille, се е получил **разделителният съюз** или, напр. Зогр. Йо 4.27. і никътоже не рече чесо іштеши. ли чьто г͞лаеши съ неѭ; Супр. 65.11. покори ми са. и ѥдиноумень ми бѫди. или злѣ оумьреши акы сии. По-често с разделителна функция се среща съчетанието ли. . .или, понякога или. . .или, напр. Мар. Мт 22.17. достоино ли есть дати кинъсъ кесаревн или ни; Супр. 34.23—25. глаг͞оли ми ты к'то ѥстъ б͞ъ. ты ли. или ѥже

м'ноѭ проповѣдаѥмъ; Мар. Лк 12.11. не пцѣте сѧ како или что отъвѣштаате или что речете (срв. със Зогр. не пьцѣте сѧ како ли чьто помꙑслите. ли чьто речете); Супр. 290.19—21. не пьцѣте сѧ глаголѭште. что ꙗмъ или что пиѥмъ. или въ что облѣчемъ сѧ.

Съюзът а, стар аблативен падеж от местоименен корен, изразява **слабо противопоставяне,** напр. Зогр. Мт 9.37. жѧтва оубо многа. а дѣлатель мало; Зогр. Лк 21.33. нбо і землꙗ мимо іде҅тъ. а словеса моꙗ не імѫтъ прѣіти; Супр. 405.27—28. прѣданꙑи бо іс вьсь миръ сьпасе а прѣдавꙑи ѥго юда доушѫ своѭ погоуби.

Понякога към съюза а в рамките на въпросителното изречение се прибавя въпросителната частица ли, напр. Зогр. Мк 15.31. дроугъ дроугоу глаахѫ. інꙑ спе. а ли себе не можетъ съпасти; Супр. 502.5—6. робъ ѥже вьсхотѣ то же сьтвори. а ли владꙑка не може.

Прастарото местоименно наречие да е имало утвърдително значение *'така'*, което е запазено в съвременния български език. Употребено като съюз, **да въвежда подчинено изречение, изразяващо заповед или желание**, напр. Зогр. Мт 9.30. і запрѣти іма ис. гла. блюдѣта да никтоже не оувѣстъ; Мар. Мт 20.31. народи же запрѣтишѧ има да оумлъчит е.

В описателните форми за повелително наклонение (вж. § 14) да също изразява заповед или желание, напр. Зогр. Мт 6.9—10. тако оубо молите сѧ вꙑ. ѡче нашь. іже еси на небесехъ. да ститъ сѧ імѧ твое. да приде҅тъ цсрствие твое. да бѫдетъ волꙗ твоꙗ.

да може да бъде и **съчинителен съюз** със значение *'та'*, синоним на и, напр. Супр. 503.15—17. вѣстъ бо то и сльнце. того бо ради и оустѫпи да ношть въ дни сътвори.

В съчетание с други частици или съюзи да образува сложни съюзи, напр прѣжде даже не *'преди да'*, напр. Зогр. Мк 14.72. прѣжде даже коуръ не възгласитъ. дъва кратꙑ отъврьжеши сѧ мене три кратꙑ, и не да ли *'не ли, за да'*, напр Зогр. Мк 4.21. егда приходитъ свѣтильникъ. да подъ спѫдомь положенъ бѫдетъ. ли подъ одромь. не да ли на свѣштьникъ възложатъ і.

Съюзът нъ, сроден с нꙑнѣ и лат. nunc, nuper, изразява **силно противопоставяне**, напр. Зогр. Лк 8.52. нѣстъ оумрьла дѣвица. нъ съпитъ; Супр. 140.12—14. отъвѣшта нѣсмъ обоуꙗлъ. нъ живааго бога боѭ сѧ. Вариантът но се появява още в старобългарски, срв. Супр. 386.21—23. нꙑнꙗ же о селицѣ добрѣ не радоуѭтъ сѧ, но плачѫтъ сѧ.

Съюзът нъ се среща в съчетание а не нъ, чието значение е *'камо ли'*, срв. Супр. 82.28—30, 83.1—2. а аште и ѥдинъ би бꙑлъ чоудимꙑи. довьлѣаше нашеи силѣ одолѣти. а не нъ толико множьство. трѫтъ оимьскꙑи. плъкъ непрѣборимꙑи. тъчьнъ и на бранехъ непобѣдимꙑ.

Частиците бо, же, ли и не се употребяват самостоятелно или в съчетание с други частици или съюзи. Всички те, с изключение на отрицателната частица не, стоят след първата ударена дума в изречението.

Съчинителната употреба на бо е трудно да се отдели от подчинителната. Обик-

новено бо се превежда *'тъй като, защото, понеже; следователно'*, напр. Зогр. Мт 5. 18—19. аминъ. аминъ. глѭ вамъ. доꙇдеже прѣꙇдетъ нбо і землѣ. писмѧ едино. ли едина чръта не прѣꙇдеть отъ закона. доꙇдеже всѣ бѫдѫтъ. іже бо разоритъ единѫ заповѣдь. і сихъ малъꙇхъ. і наоучить тако чкꙑ. мьнии наречетъ сѧ въ црсии нбсцѣмь; Супр. 16.7—9. нъ не бои сѧ отъ мѫкъ азъ бо есмъ съ тобоѭ. и не иматъ тебе вредити страхъ чловѣчьскъ. Често бо съответствува на старогръцката частица γάρ, срв. напр. Зогр. Йо 3.2. сь приде къ немоу нощиѭ. і рече емоу рав'ви. вѣмь ѣко отъ ба пришьлъ еси оучитель. никътоже бо не можетъ знамени сихъ творити. ѣже тꙑ сътвориши. аще не бѫдетъ бъ съ нимь, οὗτος ἦλθεν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλέλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ δύναται ταῦτα τὰ σημεῖα ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ, Супр. 71.16—19. противѫ твоемоу нравоу и имѧ твое положено бꙑстъ. агриколаоу свѣрепъ бо еси льстець, καλῶς ἐπεκλήθη τὸ ὄνομά σου Ἀγρικόλαος· ἄγριος γὰρ εἶ κολακευτής.

От бо и и е образуван съюзът ибо, който има същото значение като бо, напр. Мар. Мт 26.73. въ истинѫ и тꙑ отъ нихъ еси. ибо и бесѣда твоѣ авѣ тѧ творитъ; Супр. 113.9—10. многашди бъраша сѧ съ мноѭ ибо не прѣмогоша мене.

Съюзът оубо, получен от наречието оу и бо, **присъединява заключителни изречения.** Значението му отчасти съвпада със значението на бо и ибо *'и тъй, прочее, следователно'*, напр. Зогр. Мт 5.48. бѫдѣте оубо съвръшени. ѣко і оць вашь нбс(къ) съвръшенъ естъ; Супр. 12.16—23. паулъ же и оулиѣни възъписта коуп'но великомъ гласомъ глаголѭшта крьстиѣна есвѣ. и въ хса имавѣ надеждѫ. а бѣсомъ не покланѣевѣ сѧ. и богомъ твоимъ не слоуживѣ. и мѫкъ твоихъ не боивѣ сѧ. примꙑшлѣи оубо мѫкꙑ еликꙑ хоштеши.

Частицата же е една от най-често срещаните в старобългарски. Тя има предимно **усилително значение** — употребява се след думата, на която пада фразовото (логическото) ударение, напр. Зогр. Лк 7.36. молѣаше же і. етеръ отъ фарисѣи. да би ѣлъ съ нимь. С частицата же се образуват относителните, отрицателните и неопределителните местоимения и наречия (вж. § 34, 35, 54), както и съюзите даже и неже, неже ли.

Понякога же може да се употреби като **противопоставителен съюз.** В такива случаи же отговаря на старогръцката частица δέ, напр. Зогр. Мт 13.4—5. ова оубо падоша при пѫти... дроугаѣ же падоша на каменихъ, ἃ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδὸν... ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, Син. пс. 101.27. та погꙑбнѫтъ тꙑ же прѣбꙑваеши, αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμενεῖς, Супр. 79.15—17. мꙑ ѣкоже измрьли бѣхомъ сьномъ. онъ же бьдѣ въ вьсѭ нощь, ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἀπενεκρώθημεν, ἐκεῖνος δὲ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἦν γρηγορῶν, Супр. 481.8—10. хоулимъ не възхоулѣаше. страждѧ не прѣштааше. прѣдааше же себе сѫдаштоуоумоу въ правьдѫ, βλασφημούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ ἑαυτὸν τῷ κρίνοντι, δικαίως.

С частицата ли се образуват онези въпросителни изречения, в които обикновено няма въпросителни местоимения или наречия. Употребата на *ли* в такива изречения е задължителна и днес, срв. напр. Зогр. Мт 7.22. гн гн. не въ твое ли іма пророчьствовахомъ *Господи, Господи, не в твое ли име пророкувахме?*

В тези случаи ли пази старото си енклитично място. Същата частица може да

стои и след въпросителната дума и тогава има усилително значение, напр. Супр. 523.25—28. како възьрѭ на небо. како ли владꙑкꙑ х҃са имѧ дръзнѫ призъвати. ѥгоже отъвръгъ сѧ оставихъ. како ли благꙑни ѥго надѣѭ сѧ приѩти ч҄то *Как ще погледна към небето? Как ли ще дръзна да призова името на владиката Христос? Този, когото оставих, понеже се отрекох от него. Как ли се надявам да получа нещо от неговата благост?*

В служба на **разделителен съюз** ли стои в началото на изречението или пред думата, която присъединява, напр. Зогр. Мт 7.9. ли къто естъ отъ васъ ч҃къ; Зогр. Мт 10.14. исходѧште из домоу. ли из града того. отътрѧсѣте. прахъ отъ ногъ вашихъ. Разделителното значение на ли се усилва при повторна употреба, напр. Зогр. Лк 12.11. не пьцѣте сѧ како ли чьто помꙑслите. ли чьто речете и при съчетаване със съюза или (вж. по-горе Мар. Лк 12.11 и Мар. Мт 22.17), срв. също Зогр. Лк 7.19. тꙑ ли еси грѧдꙑи. или иного чаемъ с Мар. тꙑ ли еси грѧдꙑи. ли иного чаемъ.

Отрицателната частица не, сродна с онъ, пази своето значение и днес. Тя се съчетава и с други съюзи и частици, напр. не да ли, прѣжде даже не, а не нъ (вж. по-горе).

Сложните съюзи неже, неже ли и негъли, некъли *'отколкото'* се употребяват при сравнение, напр. Зогр. Лк 15.7. тако радость бѫдетъ на н҃се. о единомь грѣшьницѣ каѭшти сѧ. неже о п҃тъ. и о девѧти правьдьникъ. Вж. и § 39.

Съюзът негъли, некъли в някои случаи означава *'може би, дано'*, напр. Зогр. Лк. 20.13. рече г҃ь винограда. чьто сътворѭ. посълѭ с҃нъ мои възлюбленꙑ. некъли сего оусрамлѣѭтъ сѧ (Мар. . . . негъли сего видѣвъше оусрамлѣѭтъ сѧ).

Сложният съюз небонъ е получен от старото съчетание не бо *'защото не'*. Съюзът небонъ е синонимичен на съюзите бо и ибо и означава *'защото, понеже, тъй като'*. Срв. напр. Супр. 288.1—2. печальнь ѥсмь отьче. не бо хотѣх҄ да бꙑ кто оувѣдѣлъ таинꙑ сеѩ *печален съм, отче, защото не исках някой да узнае тази тайна* със Супр. 347.8—12. съвѣдѣтельствоуѥтъ ми павьлъ глаголѧ. глаголѭ оубо. дѣеши отьринѫ люди своѩ господь не бѫди. не бо нъ и азъ издраилтѣнинъ ѥсмь. отъ сѣмене авраамьꙗ. племене веньꙗминиꙗ . . . *нима бог отхвърли своя народ? Няма да го бъде! Защото и аз съм израилтянин . . . и* Супр. 507.12—14. вѣрьствоуѥмъ ꙗко то сътвориши. не бо н҄ ни блѫдьницѧ съ слъзами к тебѣ прибѣгъшѧ (к тебѣ погрешно повторено) не отъбѣже *вярваме, че ще направиш това, защото не избяга от блудницата, която със сълзи дотича при тебе.*

Изброените дотук съюзи и частици са индоевропейско наследство. Има обаче старобългарски служебни думи като аште и ѥда, които са възникнали на праславянска почва.

В аште се крие прастарата форма на съюза а (*at) и още някакъв стар местоименен корен. Като калка на гръцката модална частица ἄν и ἐάν аште стои след относителните местоимения и наречия и обикновено се превежда *'и да'*, напр. Зогр. Мк 9.42. и иже аште съблазнитъ единого отъ малꙑхъ сихъ. вѣроуѭштиихъ въ мѧ. добрѣе емоу єтъ (чети добрѣе емоу естъ) паче. аште обложѧтъ камень. жрьновьнꙑ о вꙑ (чети вꙑи) его. и въвръгѫтъ и въ море *и който и да съблазни едного от тия малките, които вярват в мене, за него е по-добре, ако му надянат воденичен камък на шията и го хвърлят в морето*, гр. καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν

τούτων τῶν πιστευόντων [εἰς ἐμέ], καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται μύλος ὀνικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν, Мар. Мк 14.13—14. . . сърагштета въі чл҃вкъ. въ скѫдельннцѣ водѫ носа. по немь ндѣта. і ндеже аште вънндетъ рьцѣта гн҃оу домоу. ѣко оучнтель гл҃тъ . . . *и където и да влезе, кажете на стопанина*. . ., гр. . . . ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ, καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει . . . В тези примери значението на аште се приближава до значението на наречието колнжьдо (вж. § 54).

Като съюз аште **въвежда условно изречение**, напр. Зогр. Мт 24.43. аште бн вѣдѣлъ гн҃ъ храма въ кѫѭ стражѫ тать прндетъ. бьдѣлъ оубо бн. Срв. и стиха от Зогр. Мк 9.42, даден по-горе. Със съюза аште може да се присъедини и косвен въпрос, напр. Зогр. Мт 27.49. і прочнı гл҃ахѫ. останн да вндимъ аште прндетъ. ілнѣ сп҃стъ его. Навярно в последния случай аште калкира гръцката частица εἰ, срв. οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, ἄφες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

В условно изречение вместо аште може да се употреби и съюзът а, срв. напр. Супр. 307.21—22. рече бо юмоу. а бн бъıлъ сьде не бъı мн оумрьлъ братъ.

аште може да се усили с частиците да и лн, напр. Супр. 324.23. почто на безъратнн мнр' оустнте ратн. аште да юсте съıнове снѡнн. лнкоунте съ чадъı своимн; Зогр. Йо 10.37—38. аште не творѭ дѣлъ о҃ца моего. не емлѣте мн вѣръı аште лн творѭ. аште і мьнѣ вѣръı не емлете. дѣломъ моıмъ вѣрѫ імѣте. да разоумѣете.

Съчетанието аште н се употребява като отстъпителен съюз със значение *'макар че'*, напр. Зогр. Лк 18.4—5. послѣдь рече вь себѣ. аште і б҃а не боѭ са. і ч҃къ не срамлѣѭ са. за не творнтъ мн троудъ вьдовнца сн. да мьштѫ ѥѩ.

Съюзът юда изразява несигурност и се превежда *'да не би'*, напр. Зогр. Лк 11.35. блюдн оубо. еда свѣтъ іже (естъ) вь тебѣ. тъма естъ *и тъй, гледай светлината, която е в тебе, да не би да е тъмнина;* Зогр. Лк 14.8. егда възванъ бѫдешн на бракъ. не садн на прѣдьннмь мѣстѣ. еда къто чьстьнѣн тебе бѫдетъ. зъванъıхъ *когато си поканен на сватба, не сядай на предно място, да не би някой от поканените да е по-почетен от тебе.*

В пряк или косвен въпрос юда има значение *'нима'*, напр. Зогр. Йо 9. 40. і рѣша емоу. еда і мъı слѣпн есмъ; Зогр. Лк 3.15. чаѭштемъ же людьмъ. і помъıшлѣѭштемъ вьсѣмъ. въ срьдьцнхъ своıхъ. о іоан'нѣ еда тъ естъ х҃ъ.

Често след юда се срещат въпросителните наречия како, колн и когда, които усилват значението ѝ на несигурност, напр. Зогр. Йо 7.26. і ннчесоже емоу не гл҃ѭтъ. еда како разоумѣша кънязн ѣко сь естъ х҃ъ; Син. пс. 90.12. на рѫкахъ возъмѫтъ та. еда когда прѣтъкнешн о камень ногѫ твоѭ.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кои от изброените съюзи и частици се пазят днес? Какво значение имат?

2. Посочете новобългарските съюзи, в които влизат старобългарските съюзи и частици, изброени в урока!

3. Преведете следните изречения! В кои от тях частицата лн е употребена в съюзна функция?

1) Зогр. Мт 10.37. іже любнтъ о҃ца лн матерь паче мене. нѣстъ мене достоıнъ. іже любнтъ

сна ли дъштерь паче мене. нѣстъ мене достоинъ. — 2) Мар. Мт 11.3. рече емоу. ты ли еси грѧдый. ли иного чаемъ срв. със Зогр. ты ли еси грѧдан. или иного чаемъ). — 3) Зогр. Мт 12.33. ли сътворите дрѣво добро. и плодъ его добръ. ли сътворите дрѣво зъло. и плодъ его зълъ. отъ плода бо дрѣво познано бѫдетъ (срв. със Сав. или творитъ дрѣво доброе агодѫ емоу добрѫ. или творитъ дрѣво прахънено . .) — 4 Зогр. Лк 12.41. рече же емоу петръ гн. къ намъ ли притъчѫ сьѭ глеши. ли къ вьсѣмъ. — 5) Зогр. Йо 18.33. вьниде же пакы пилатъ въ преторъ. и гласи іса и рече емоу. ты ли еси црь июдеискъ. — 6) Мар. Мт 19.29. и вьсѣкъ иже оставитъ братриѭ ли сестры. ли отца ли матерь. ли женѫ ли дѣти. ли села ли храмы. имене моего ради. съторицеѭ приметъ. и живота вѣчьны наслѣдитъ (срв. със Сав. и всакъ иже оставитъ. братиѭ или сестры. или оца ли мтре. или женѫ. или чѧда. ли села. или храмы . . .). — 7) Асем. Йо 4.27. и никтоже не рече чесо ищеші. лі чьто глеши съ нимъ срв. със Зогр . . . ли чьто глеши . . .). — 8) Син. пс. 48.17. не бои сѧ егда разбогатѣетъ чвкъ. ли егда оумъножітъ сѧ съ нимъ слава домоу его. — 9). Син. евх. 72 а 11—15. в'сего еже азъ помьниѭ. любо не помьниѭ. ѣже азъ съвѣдыі съгрѣшихъ. любо не съвѣды. иѫждеѭ любо не иѫждеѭ. съпа ли бьдѣ. — 10) Супр. 25. 22—23. ч'то ѥстъ слажде свѣтъ ли или тъма. — 11) Супр. 334. 27—30. повѣждь ми оубо ѡ жидовине. ч'то сѧ пророкы величаѥши. а прорицаѥмааго кориши. како ли вьлежиши кънигахъ. разоума написаныихъ ослоушаѧ сѧ.

Обърнете внимание на следващите две изречения. В тях ли и или са употребени в значение *'отколкото'* след сравнителна степен: 1) Зогр. Мт 26.53. ли м'ните ти сѧ. ѣко не могѫ ныне. оумолити оца моего. и приставитъ м'нѣ. ваште. ли дъва на десѧте леђеона аглъ. — Супр. 147. 19—21. изволихъ паче приимѣтати сѧ въ домъ ба моѥго. или жити въ жилиштихъ грѣшьникъ.

4. Прегледайте Житието на четиридесетте севастийски мъченици, което вече сте превели. Извадете съюзите и частиците в съюзна употреба и определете тяхното значение!

§ 60. МЕСТОИМЕНИЯ И НАРЕЧИЯ В СЪЮЗНА УПОТРЕБА

В старобългарски най-често съюзна употреба са имали относителните местоимения и наречия.

Падежните форми на местоимението иже редовно служат за относителни съюзи и въвеждат **подчинени определителни изречения**, напр. Зогр. Мк 11.2. идѣта въ вьсь ѣже естъ прѣмо вама. и абье въходѧшта вь нѭ. обрѧштета жрѣбьць привѧзанъ. на немьже нѣстъ не оу никтоже отъ чкъ вьсѣлъ; Син. пс. 108.19. бѫді емоу ѣко риза вь нѭже облачітъ сѧ. и ѣко поѣсъ імъже вьінѫ поѣсаетъ сѧ, **подчинени подложни изречения**, напр. Зогр. Мк 8.34. иже хоштетъ по мнѣ ити. да отъврьжетъ сѧ себе. и възьметъ кръстъ свои. и грѧдетъ по мнѣ, и **подчинени допълнителни изречения**, напр. Зогр. Лк 22.60. рече же петръ чловѣче не вѣмь еже глеши.

Относителните наречия ѥгда(же), ѩко(же), идеже, иде(же), ѩможе, ѩдоуже, ѥли, ѥльма(же) освен **подчинени определителни изречения** могат да въвеждат и **подчинени обстоятелствени изречения за време, начин, място и сравнение.** Понеже тези наречия не са имали конкретно обстоятелствено или показателно значение, те са разширили съюзната си употреба и са започнали да изразяват и **причинно-следствени отношения.** Подобно е и развитието на ѥже, имьже, поне(же), зане(же) — застинали падежни форми на относителното местоимение.

Първоначалното значение на наречието за начин ѩко е *'като, както'*. С такова относително значение ѩко се **употребява при сравнение**, напр. Мар. Мт 22.30.

въ въскрѣшении бо ни женатъ сѧ ни посагаѭтъ. нъ ѣко ан҃ли б҃жии н҃бсе [сѫ]сѫтъ; Мар. Мт 21.26. вьси бо ѣко пр҃ка имѫтъ иоана. Пред числителни ꙗко означава *'около'*, напр. Зогр. Йо 4.6. часъ бѣ ѣко шестъı. В значение *'като'* вместо ꙗко може да се срещне наречието акъı (окъı), срв. Мар. Лк 22.31. рече же г҃ъ симоне симоне се сотона проситъ васъ да би сѣлъ ѣко пшеницѫ със Зогр. . . . акъı пьшеницѫ. Когато сравнението е разгърнато в цяло изречение, напр. Зогр. Мт 6.12. і отъпоусти намъ дльгъı наш(ѧ). ѣко і мъı отъпоуштаемъ дльжьникомъ нашимъ, наречието акъı не се употребява. В такива случаи по-често се явява наречието ꙗкоже, срв. Зогр. Мт 6.2. егда оубо твориши милостъıнѭ. не въстрѫби прѣдъ собоѭ. ѣко ѵпокрити творѧтъ с Асем. егда оубо творите мілостъıнѭ. не въстрѫбіте прѣдъ собоѭ. ѣкоже и ѵпокріті творѧтъ. При сравнение наречията ꙗко, акъı и ꙗкоже могат да бъдат придружавани от съюза и, който усилва значението им, вж. напр. по-горе Зогр. Мт 6.12 и Асем. Мт 6.2.

В старобългарските текстове обикновено ꙗко е подчинителен съюз. Най-често той въвежда подчинени допълнителни изречения и се превежда с *'че'*, напр. Зогр. Йо 9.20. отъвѣштасте імъ родителѣ его і рѣста. то вѣвѣ ѣко сь естъ с҃нъ наю. і ѣко слѣпъ роди сѧ, или пряка реч и тогава не се превежда, напр. Зогр. Йо 10.36. въı г҃лете ѣко власвимл҃ѣеши. Към ꙗко в значение *'защото, понеже'* могат да се присъединяват и подчинени обстоятелствени изречения за причина, напр. Зогр. Йо 18.19. і слоугъı огнь сътворьше. ѣко зима бѣ. і грѣахѫ. Съюзът ꙗко може да има и значение *'така че'* и да стои в началото на следствени изречения, напр. Зогр. Мт 12.22. і ицѣли і. ѣко слѣпъ і глоухъ і глаше і глѧдааше.

Относителното наречие за време егда означава *'когато'* и като относителен съюз въвежда подчинено обстоятелствено изречение за време, напр. Зогр. Мк 11.1. і егда приближи сѧ въ и҃лмъ. . . . посъла дъва отъ оученикъ своихъ. Формата с представка вънегда означава *'през това време, докато'*, напр. Супр. 296.1—4. помъıшлениѥ же вьна видѣти како отълѫчаѥтъ сѧ доуша отъ тѣлесе. и вънегда о семъ бога молꙗаше. въсхъıти сѧ разоумомъ въ с҃тѫѭ виѳлеемъ.

Като относително наречие за място иде, идеже, иждe означава *'където'* и се използува като относителен съюз, който въвежда подчинено обстоятелствено изречение за място или подчинено определително изречение, срв. Супр. 404.27—30. разоумѣвъ же і҃с отиде отътѫдѣ. отиде иде и нѣстъ видѣти. бѣжа ижде завистъ не раждаѥтъ сѧ. отиде кде любъı живеть и Зогр. Мт 6.19. не съкръıваите себѣ съкровишта на земи. ідеже чрьвь і тьлѣ тьлитъ. ідеже татие подъкопаваѭтъ і крадѫтъ. В старобългарски такава употреба могат да имат и останалите относителни наречия за място ꙗможе и ꙗдоуже, напр. Зогр. Мт 25.26 . . . вѣдѣше. ѣко жьнѭ ідеже не сѣхъ. і събираѭ ꙗдоуже не расточихъ. **Наречието** иде, ижде **може да има** и значение *'тъй като, понеже, защото'*, напр. Зогр. Лк 1.34. рече же марие къ а҃глоу. како бѫдетъ се. іжде мѫжа не знаѭ (Мар. иде).

Формата доньдеже, доиде, доидеже *'докато'* означава само време, напр. Зогр. Мт 24.34. не мимоідетъ родось. доидеже вьсѣ си бѫдѫтъ.

Относителното наречие ѥли като съюз означава *'ако'* и въвежда подчинено условно изречение. Употребява се винаги противопоставено на како, напр. Супр. 442. 20—25. ѥли бо връховьни-і-хъ. вратарица женъı словесе не сътрьпѣ. и прочии же

вьсн. съвазана тъчьѭ оузърѣвъше разбѣгоша са. како оубо оумъıслнлн бъıша. на коньца вьселенъıѩ тештн. н въсадитн сътвореноѥ слово о въскрѣсеннн.

Производните относителни наречия донелѣже, донелнже *'докато'* и отънелѣже, отънелн(же) *'откакто'* се употребяват като относителни съюзи за време, напр Зогр. Лк 7.45. сн же отъ нелнже вьнндъ. не прѣста облобъızаѭштн ногоу моѥю (Мар. отъ нелн); Сав. Лк 17.8. н лн не речетъ. оуготоваı нѣчто вечерн н прѣпоıасавъ сѧ слоужнть мн донелѣже ıамь н пнѭ. н потомь ıасн н пнешн тъı (Мар. доньдеже).

Относителното наречие ıельма, ıельмаже има основно значение *'колкото'*, напр. Супр. 123. 23—26. нагъ бѣхъ н облѣкосте ма. въ темьннцн н прндосте къ мьнѣ. ıельма оубо сътворнсте ıедномоу отъ братнѩ сеѩ моѩ хоудъıѩ. то мьнѣ сътворнсте. Употребено като съюз, то означава *'щом като'* и обикновено въвежда подчинено обстоятелствено изречение за условие, напр. Супр. 366. 3—9. ıелма господннъ мон госпожде не вѣстъ ннчсоже нз мене. ıеже ıемоу въ домоу. нъ вьсе ıестъ далъ въ рѫцѣ мон. а ннчсоже не вѣстъ развѣ тебе нм'же жена ıемоу ıесн. како могѫ азъ сътворнтн непрнıазнннноıе се дѣло. тн съгрѣшнтн прѣдъ богомь.

Застиналата местоименна форма за ср. р. ıеже се употребява за изразяване на причинно-следствени отношения, напр. Зогр. Лк 1.21. ı бѣша людьѥ жндѫште захарнѩ. ı чюждаахѫ са еже мѫждааше въ цр҃кве; Супр. 108. 20—21. своımн кръвьмн очнстнте са отъ грѣхъ н ıеже пльтнѩ побѣжденн бъıсте. (За типичната употреба на падежните форми на относителното местоимение нже като относителен съюз вж. по-горе.)

Като причинни съюзи в старобългарски се използуват и адвербиализираните предложни съчетания зане, занеже, поне и понеже, в които се крие винителната форма на анафоричното местоимение за ср. р., напр. Зогр. Мт 13.6. слъньцю въснѣвъшю прнсвадѫ. за не не ımѣахѫ коренıе ı нсъхоша; Асем. Мт 18.32. рабе лѫкавъıн. весь длъгъ твон отъпоустнхъ тебѣ. понеже оумолн ма; Супр. 406. 1—2. того дѣльма стенн. того плачн. поне н сам господь нашъ того плака.

Същата употреба има и застиналата творителна форма на относителното местоимение за ед. ч. нмьже, напр. Зогр. Йо 2.24. самъ же нс҃. не вѣдааше себе въ вѣрѫ ıхъ. ımьже самъ вѣдѣаше вьсе.

В съвременния български език относителните местоимения и наречия ***който, където, когато, както, щото, дето*** и т. н. също се използуват като съюзи. Те са образувани обаче от корена на въпросителното местоимение. Единствена следа от старото относително местоимение е причинният съюз *понеже.*

Наречието обаче от корена об- се използува като **противопоставителен съюз** със значение ***'впрочем, но, обаче, напротив'***, напр. Зогр. Лк 22.21. ѡбаче се рѫка прѣдаѭштааго ма. съ мноѭ естъ на трепезѣ; Супр. 110. 3—5. да оубо не гнѣван са на на. ıако отвръгоша са тебе. древьıе. обаче стоат' непрѣклоннн. Със същото значение съюзът *обаче* се употребява и днес.

Като старобългарски съюзи се употребяват и някои единични форми на показателното местоимение тъ. Това са тн (вж. § 59), то и тѣмь, тѣмьже.

Съюзът то е **съчинителен**, напр. Супр. 78. 12—16. помъıшлıаше вь себѣ глаголѧ. четъıре десате нхъ ıестъ. то како ıед'ном8 нѣстъ вѣньца. н разоумѣв' ıако прнбѣгъıн въ банѭ. не прнч'тенъ бъıстъ к ннмъ. Среща се и в началото на главно изречение в условен период, напр. Сав. Мт 19.17. онъ же рече ем8. что мѧ глешн

бл҃га. никто же бо благъ тъкмо б҃ъ единъ. и аще ли хощеши вь живнь вьнити. то съхрани заповѣди, срв. с нвб. . . . *и ако искаш да влезеш в живота [вечен], то упази заповедите.*

Съюзът тѣмь, тѣмьже въвежда **следствени изречения** и означава *'следователно, така че, затова'*, напр. Зогр. Мт 12.12. кольми оубо лоучні естъ чкъ овьчате. тѣмже достоітъ въ сѫботѫ добро творити; Супр. 239. 16—18. егда рекѫ сынъ давидовъ. поне ты еси отъ отьца давидова тѣмь глаголахъ.

Наречието тачє от местоименния корен т-, употребено като съюз, означава *'и тогава; и след това, най-после, най-сетне'*, напр. Супр. 275. 27—30, 276.1. абие же въскочивъ за оученика своего молитвѫ твораше. тачє пришъдъшоу емоу вечер'. въпрашааше его. еда ти сѧ что зъло сътвори.

Като **разделителен съюз** често се употребява наречието любо, което по произход не е местоименно, напр. Зогр. Лк 12.38. любо въ въторѫѭ. любо въ третиѭ стражѫ придетъ; Супр. 326. 3—6. да любо блаженіе дѣтьско приимете акы лѣпо. любо ли съ благочьстиимъ и дѣти намъ дадите. Същото наречие придава неопределително значение на думите, които придружава, напр .Супр. 101. 21—24. о вьсѣкомъ бо крьстіанѣ. казнь цѣсарьска лежитъ. любо оубогъ естъ любо богатъ. любо сановитъ любо смрьдъ. то ни того пощадитъ сѫдъ (вж. и § 35).

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прегледайте отново Житието на четиридесетте севастийски мъченици! Ако в текста му се срещат местоименни форми и наречия, употребени като съюзи, посочете ги и определете тяхното значение.

2. Преведете следните изречения от различни старобългарски паметници! Опитайте се да определите в какви функции са употребени наречията ѣко и ѣкоже!

1) Зогр. Мт 10.23 егда же гонѧтъ вы въ градѣ семь. бѣгаите въ дроугъі. аминь бо гл҃ѭ вамъ. ѣко не имать исконьчати сѧ градъ і҃левъ. дон'деже придетъ с҃нъ ч҃скы. —2) Зогр. Мт 11.23—24. і ты каф'ерънаоумъ. вьзнесы сѧ до н҃бсъ. до ада сънидеши. за не аште въ содомѣхъ. биша силы былы. бывъшаѧ въ тебѣ. прѣбылы быша. до дьнесьнѣаго д'не. обаче гл҃ѭ вамъ. ѣко земли содомьсцѣ. отърадьнѣе бѫдетъ въ дьнь сѫдьны неже вамъ.—3) Зогр. Мк 4. 26—27. тако естъ ц҃рсвие б҃жие ѣкоже ч҃къ вьмѣтаетъ сѣмѧ въ землѭ. і съпитъ. і въстаетъ ноштъ і дьнь. і сѣмѧ прозѧбаетъ. і растетъ ѣкоже не вѣстъ онъ. —4) Зогр. Лк 1. 1—4. по неже оубо мнози начѧшѧ. чинити повѣсть. о извѣстъныихъ въ насъ вештехъ. ѣкоже прѣдашѧ намъ. бывъшеі искони самовидьци. і слоугы словеси. изволи сѧ і мьнѣ хождьшю. ис прьва по вьсѣхъ. въ истинѫ по радоу. псати тебѣ. славьны т'еофиле. да разоумѣеши. о нихъже наоучилъ сѧ еси словесехъ. оутвръжденье. —5) Зогр. Лк.1 3—4 гл҃ѭ вамъ. нъ аште не покаете сѧ. і вси такожде погыбнете. ли они осмь на десѧте. на наже паде стлъпъ силоуамьскъ. і поби ѩ. мьните ли ѣко ти длъжьнеише бѣшѧ. паче вьсѣхъ ч҃къ. живѫштиіхъ въ і҃лмѣ. —6) Зогр. Лк 19. 2—4. і се мѫжь именемь нарицаемы закьхеа. і сь бѣ старѣі мытаремъ і тъ бѣ богатъ. і искааше видѣти і҃са. къто естъ. і не можааше видѣти народомь. ѣко тѣломь малъ бѣ. і прѣди текъ вьзлѣзе на с'укомариѭ. да видитъ і҃са. ѣко тѫдѣ хотѣаше минѫти. —7) Зогр. Лк 19.41. і ѣко приближи сѧ. видѣвъ градъ плака сѧ о немь. — 8) Зогр. Лк 20. 3—6. въпрошѫ вы і азъ единого словесе. і рьцѣте ми. крьштенье іоан'ново. съ н҃се ли бѣ. і ли отъ ч҃къ. они же помышлѣахѫ вь себѣ гл҃ѭште. ѣко аште речемъ отъ н҃се. речетъ къ намъ. по чьто оубо не вѣровасте емоу. аште ли речемъ отъ ч҃къ. людье вси каменьемь побиѭтъ ны. извѣстьно бо бѣ людьмъ.

о ꙇоан'нѣ ѣко пророкъ бѣ. —9) Зогр. Йо 7.7. не можетъ миръ ненавидѣти васъ. мене же ненавидитъ. ѣко азъ свѣдѣтельствоуѭ о немь. ѣко дѣла его зъла сѫтъ. —10) Зогр. Йо 21. 15—17. егда же обѣдоваша. гла симонови петроу ис симоне ꙇонинъ любиши ли мѧ паче сихъ. гла емоу еі гн. ты вѣси ѣко люблѭ тѧ. гла емоу паси агньцѧ моꙗ. гла емоу пакы въторицеѭ. симоне ꙇонинъ любиши ли мѧ. гла емоу. еі. гн. ты вѣси ѣко люблѭ тѧ. гла емоу паси овьцѧ моꙗ. гла емоу третицѥ. симоне ꙇонинъ любиши ли мѧ. оскрьбѣ петръ. ѣко рече емоу третицеѭ. любиши ли мѧ. ꙇ гла емоу. гн. вьсе ты вѣси. ты вѣси ѣко люблѭ тѧ. гла емоу ис. паси овьцѧ моꙗ. —11) Мар. Мт 26. 75. ꙇ помѣнѫ петръ гла исусовъ ꙇже рече емоу. ѣко прѣжде даже кокотъ не възгласитъ. три краты отъвръжеши сѧ мене. ꙇ ишедъ вонъ плака сѧ горько. —12) Мар. Мт 27. 1. съвѣтъ сътвориша вьси архиереи и старьци людьсции на иса. ѣко оубити и. —13) Асем. Йо 17. 1—2. и възведъ очі свои на нбо и рече. ѡче приде годіна прославі сна своего. да и снъ твои прославитъ тѧ. ѣкоже далъ емоу еси власть вьсѣкоѩ плъті. да вьсе еже емоу еси далъ. дастъ имъ живота вѣчьнꙑи. —14) Асем. Йо 21. 8—9. а дроузии оученици корабицемъ прідѫ. не бѣша бо далече ѡтъ земѧ. нъ ѣко дьвѣ сьтѣ лакоть. влѣкѫще мрѣжѫ рꙑбъ. и ѣко извлѣша на землѭ. видѣша огнь лежащь. и рꙑбѫ на немь лежащѫ. и хлѣбъ. — 15) Сав. Мт 6.5. и егда молиши сѧ. не бѫди ꙗко и лицемѣри. ꙗко любѧтъ. на сънѣмищихъ. въ стьгнахъ. на распѫтиихъ стоꙗще молити сѧ. да ꙗвѧтъ сѧ члкомъ. —16) Сав. Мт 28. 3. бѣ же зракъ его ꙗко млъни. и одежда его бѣла ꙗко снѣгъ. —17) Син. пс. 3.8. въскрьсни ги спи мѧ бже мои. ѣко ты порази вьсѧ враждоующаꙗ мнѣ вьсоуе. —18) Син. пс. 18.6—7. і ть ѣко жених исходѧ отъ чрътога своего. възрадоуетъ сѧ ѣко исполинъ тешті пѫтъ. —19) Син. евх. 3b 9—11. дне. горы възиграша сѧ. ѣко овьни. ꙇ хлъми ѣко агньци. —20) Син. евх. 58 а 9—11. хвалимъ тѧ ги бже нашь. ѣкоже тебѣ единомоу живот бесъмрътенъ естъ. —21) Клоц. 3b 11—13. блажені изгънаніи правьды раді ѣко тѣхъ естъ црсствие небское. —22) Ен. ап. 32 б 4—6. възносите гѣ ба нашего. поклоните сѧ подъножию ногама его ѣко стъ естъ. —23) Супр. 29. 15—18. нъ послоушаите и не ожесточите выѩ вашеѩ к' немоу. понеже ꙗко рѣхъ не имате мошти сътрьпѣти ꙗрости гнѣва ꙗемоу. — 24) Супр. 105. 2—6. блаженꙑи же кодратъ. ꙗко по истинѣ добии страстотрьпецъ. доброчьстиꙗ. добыѥ сътрьпѣ лютыѩ ты мѫкы. и не прѣмѣни сѧ отъ бжиꙗ надеждѧ. —25) Супр. 133. 4—6. симъ реченомъ бывъшемъ ведоша ꙗ вь темницѫ. идѣаше же вьслѣдь народъ многъ. ꙗкоже пльномъ бꙑти вьсѣмъ стъгнамъ'.

ПРАСЛАВЯНСКИТЕ ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ, ОТРАЗЕНИ В СТАРОБЪЛГАРСКИ

Старобългарският език е притежавал динамична звукова система. От една страна, в нея ясно се открояват черти, които се дължат на трайното въздействие на **двете главни тенденции в късния праславянски — тенденцията за нарастваща звучност и тенденцията за палаталност.** От друга страна, в нея се раждат нови тенденции, които понякога са коренно противоположни на праславянските. Така напр. след изпадането на слабите ерове (вж. § 6) са се появили затворени срички, а в една част от старобългарските говори меките шушкави и съскави съгласни са започнали да затвърдяват.

§ 61. ПРАСЛАВЯНСКАТА ТЕНДЕНЦИЯ ЗА НАРАСТВАЩА ЗВУЧНОСТ

(ПРЕГОВОРЕН УРОК)

1. Сравнете старобългарското именително окончание на имената от *о*-основи **м. р.** ед. ч. със съответните старогръцки и латински окончания на имената от второ склонение!

Сравнете още **мати** със стгр. μάτηρ (μήτηρ) и лат. mater, **дъшти** със стгр. θυγάτηρ, както и **то** с лат. istud и стинд. tad(t) *'то, това'*!

Защо старите крайни съгласни *s*, *m*, *n*, *r*, *d* и *t*, които се пазят в старогръцки, латински и староиндийски, липсват в старобългарски?

2. Припомнете си какви промени стават с шумовите съгласни **п, б, т, д, з, к** и **г** в края на корените на глаголите от I спрежение, първи разред, пред инфинитивното окончание**-ти**. Дайде примери!

Как изглеждат предлозите **въ, къ** и **съ** пред формите на анафоричното местоимение? Как изглеждат представките **въ** и **съ** при глаголите с начална гласна? Напишете няколко такива глагола! Защо крайното *n* от старата форма на предлозите и представките се пази в тези случаи?

Обяснете какво е станало със сричковата граница в примерите, които ще посочите!

3. Напишете инфинитивните и аористните форми за 1 л ед. ч. на глаголите **мьрѫ, бор̑ѭ сѧ, мел̑ѭ, кол̑ѭ**! Как се нарича промяната, която се е извършила в тях?

4. Напишете инфинитивите и аористните форми за 1 л. ед. ч. на глаголите **кльнѫ, пропьнѫ, начьнѫ, възьмѫ**!

Сравнете старобългарското окончание за винителен падеж ед. ч. на имената от *ā*-основа със съответното окончание на старогръцките и латинските имена от I склонение!

Сравнете старобългарското окончание за 1 л. ед. ч. сег. вр. с презентния завършек за 1 л. ед. ч. на латинския конюнктив, както и окончанието за 3 л. мн. ч. на старобългарския прост аорист със завършека за 3 л. мн. ч. на втория аорист в старогръцки.

Сравнете **ѫгълъ** с лат. angulus, **памѧть** с лат. mens, mentis, **сѣмѧ** с лат. sēmen, **пѧть** със стгр. πέντε, **пѫть** със стгр. πόντος и с лат. pons, pontis, **зѫбъ** със стгр. γόμφος!

Как са възникнали носовите гласни **ѧ** и **ѫ** в посочените примери?

5. Какво е старобългарското именително окончание за мн. ч. м. р. на имената от *о*-основи? Сравнете го със съответното окончание в старогръцкото II склонение!

6. Сравнете и старобългарското окончание за дателен и местен падеж ед. ч. *ā*-основи с дателното окончание за ед. ч. в старогръцкото I склонение!

Какви са старобългарските повелителни форми при глаголите от I и II спрежение? Сравнете ги с формите на старогръцкия презентен оптатив (деятелен залог), с който старобългарското повелително наклонение има еднакъв произход. Напишете съответните форми на глаголите **бьрати** и φέρω!

Напишете инфинитивите и аористните форми за 1 л. ед. ч. на глаголите **поѭ, цвьтѫ словѫ, пловѫ, ревѫ/ровѫ**! Какъв е произходът на гласните **и, ѣ** и **оу** в написаните форми?

Коя е причината да се извършат процесите, забелязани от вас в т. 1—5? На какво се дължи стремежът в края на сричката да стои гласна?

Разделете на срички старобългарските думи: **въздрастъ, сътворити, съпати, крикъ, благъ, кънѧгꙑни, отокъ, славии, сѫдии, сѫмьнѣти сѧ, иштадиѥ, нравъ, мрѣти, остръ, възъпити, въпити, авл̑ениѥ, страмъ, бесцѣньнъ, бештисльнъ, издрешти, сѣꙗниѥ, вѣниѥ, листвиѥ, ютро, подъпѣга, гнѫсити сѧ, разгнѣвати сѧ, сънѣсти, отврѣсти.**

Обърнете внимание, че на тенденцията за нарастване на звучността се подчиняват и думите от неславянски произход, срв. Єгупьтъ с Αἴγυπτος, Капєрънаоумъ с Καπερναούμ, Павьлъ с Παῦλος, Роуть с Ῥούθ, Рахиль с Ῥαχ(ι)ήλ, Єлисаветь с Ἐλισαβέτ, Аньдрѣа с Ἀνδρέας, Маръта с Μάρθα, Издраиль с Ἰσραήλ, Авраамъ с Ἀβραάμ, Иисоусъ Христосъ с Ἰησοῦς Χριστός, Иоанъ с Ἰωάννης, єванъгєлиѥ с εὐαγγέλιον, пъсалъмъ с ψαλμός, сканъдалъ със σκάνδαλον, єхидьна с ἔχιδνα, фарисѣи с φαρισαῖος, єрєсь с αἵρεσις, миро с μύρον, цѣсарь и кесарь с καῖσαρ, кънѧꙃь със стнем. *kuning, пѣнѧꙃь със стнем. *phening, кладѧꙃь със стнем. *kalding.

Разгледайте вариантите на името Πιλᾶτος Πόντιος в старобългарските паметници: Пилатъ Понтътьскъ, Пилатъ Пѫн'тьскъ, Пилатъ Пѫнтьскъ и Пилатъ Пѫтьскъ! Опитайте се да ги обясните!

§ 62. ОПРОСТЯВАНЕТО НА НЯКОИ ГРУПИ ОТ СЪГЛАСНИ

Една от основните тенденции, определили звуковия строеж на праславянски и старобългарски, според традиционно възприетата терминология е **тенденцията за нарастваща звучност** (вж. и „Звуков строеж на старобългарския език" в учебника за X клас, стр. 34). Всъщност става дума за **подреждането на звуковете в сричката според величината на тяхната артикулационна енергетичност или напрегнатост.**

Най-малка е енергетичността на беззвучните проходни съгласни **с**, **ш** и **х**, след които се нареждат беззвучните преграднопроходни съгласни **ц** и **ч**. По-голяма е енергетичността на звучните проходни съгласни **з** и **ж** и на беззвучните преградни съгласни **п**, **т** и **к**, а още по-голяма — на звучната преградно-проходна съгласна **ꙃ**. След нея идват звучните преградни съгласни **б**, **д** и **г**. Измежду всички съгласни с най-голяма енергетичност се характеризират сонорните **м**, **н**, **р** и **л**, към които в старобългарски се е присъединила и билабиалната съгласна **в**, по произход сонор (от старо *u̯* между две гласни). В тази група **в** и носовите сонорни съгласни **м** и **н** имат по-малка енергетичност от ликвидните сонорни съгласни **р** и **л**.

Таблица на старобългарските съгласни по артикулационна енергетичност

<table>
<tr><th colspan="8">НАРАСТВАНЕ НА ЕНЕРГЕТИЧНОСТТА</th></tr>
<tr><th colspan="6">ШУМОВИ</th><th colspan="2">СОНОРНИ</th></tr>
<tr><td>беззвучни</td><td>проходни
С, Ш, Х</td><td>преградно-проходни
Ц, Ч</td><td>преградни
П, Т, К</td><td></td><td></td><td rowspan="2">носови
М, N
и
билабиална
В</td><td rowspan="2">плавни
Р, Λ</td></tr>
<tr><td>звучни</td><td></td><td></td><td>проходни
З, Ж</td><td>преградно-проходна
Ꙃ</td><td>преградни
Б, Д, Г</td></tr>
</table>

В таблицата не е включена палаталната сонорна съгласна *j*. В късния праславянски и в старобългарски йотата не се среща след съгласни, а само между две гласни в начало на сричка или в начало на дума (вж. § 5 и 10).

Гласните са звукове с най-голяма енергетичност и затова в праславянски и в старобългарски те винаги стоят в края на сричката.

Обърнете внимание, че съгласните с най-голяма енергетичност, а именно р и л, също могат да се намират в края на сричката и да се проявяват като гласни!

Подредбата на съгласните в праславянската и старобългарската сричка се обуславя не само от величината на тяхната енергетичност, но и от **асимилацията (уподобяването по звучност: беззвучност)** на съседните съгласни. В резултат на тези закономерности са възможни два типа редове: **беззвучни, сонорни, гласни** или пък **звучни, сонорни, гласни.** При това, ако в началото на сричката стоят две звучни шумови съгласни или две беззвучни шумови съгласни, първата от тях задължително трябва да бъде проходна — с, ш, х, з или ж, а втората може да бъде проходна, преградна или преградно-проходна.

Ето как може да се представи графически подреждането на звуковете в старобългарската сричка:

Строеж на сричката в праславянски и старобългарски

<table>
<tr><td colspan="3">НАЧАЛО НА СРИЧКАТА</td><td colspan="3">КРАЙ НА СРИЧКАТА</td></tr>
<tr><td colspan="6"></td></tr>
<tr><td colspan="5">СЪГЛАСНА</td><td rowspan="3">ГЛАСНА</td></tr>
<tr><td>беззвучна</td><td>проходна
с, ш, х</td><td>преградна
п, т, к
или
преградно-проходна
ц, ч</td><td rowspan="2">носова сонорна
м, н
или
била-биална
в</td><td rowspan="2">плавна сонорна
р, л</td></tr>
<tr><td>звучна</td><td>проходна
з, ж</td><td>преградна
б, д, г
или
преградно-проходна
ѕ</td></tr>
</table>

Таблицата не означава, че една сричка трябва да съдържа всички изброени типове съгласни, а само показва **възможната подредба** на звуковете в сричката.

Примери за подредбата на звуковете в старобългарската сричка:

ра-схꙑ-ти-ти, и-сшь-дъ (но обикновено и-шь-дъ), бе-сцѣ-нь-нъ (наред с бе-цѣ-нь-нъ), бе-счь-сти-ѥ (наред с бе-чь-сти-ѥ), оу-спѣ-хъ, бе-сплъ-ть-нъ, ста-до, о-ть-чь-ство, стра-хъ, ра-ско-па-ти, въ-скрѣ-си-ти, склѧ-ѕь, свѣ-шта, смо-кꙑ, снѣ-гъ, сра-мл̂ꙗ-ти сѧ, сло-во;

бе-штѧ-дъ, къ-шнѣ-а-ше, шлѣ-мъ;

к̂ни-хчи-и (но обикновено къ-н̂и-гъ-чи-и), хра-бъ-ръ, хлѣ-бъ;

цви-сти, црь-кꙑ (праслав. *cr̥’-ky);

чрѣ-сла, чло-вѣ-къ;

въ-здѣ-ти, въ-здра-стъ, въ-збо-ꙗ-ти, и-згъ-на-ти, въ-звра-ти-ти, и-зне-мо-шти, зми-и, зра-къ, зла-къ;

и-жде-нѫ-тъ, жрѣ-бѧ;

при, плѣ-ва, пль-нъ (праслав. *pl̥’-nъ);
тво-ри, три-ѥ, тлѣ-шти;
ква-съ, кра-сти, клѧ-ти;
ѕвѣ-зда;
брѣ-гъ, бла-гъ;
двь-рь, дроу-жи-на, длъ-гъ (праслав. *dl̥-gъ), дла-нь;
гво-здь, гнѣ-въ, грѣ-хъ, гла-съ;
врѣ-мѧ, вль-къ;
мрѣ-ти, млѣ-ти;
нра-въ.

Ако в групите от съгласни, възникнали след преместването на сричковата граница, съгласна с по-голяма енергетичност се е оказвала пред съгласна с по-малка енергетичност, първата съгласна е изпадала. В случай че една до друга са попадали съгласни с еднаква енергетичност или пък се е получавала двойна съгласна, първата съгласна от групата в едни случаи е изпадала, а в други случаи се е разподобявала.

1. Двойните съгласни *ss* и *tt* са се опростявали по следния начин: групата *ss* се е опростявала в *s*, а групата *tt* се е разподобявала в *st*.

2. Пред съгласната *s* всички стари шумови съгласни *s*, *z*, *t*, *d*, *k*, *g*, *h* (<*s*), *p* и *b* са изпадали.

3. Пред съгласната *t* са могли да стоят само съгласните *s* и *š*. Старобългарската съгласна с пред т може да е наследник и на *s*, *z*, *t* или *d*.

Горните три явления можем да открием в следните категории старобългарски думи:

а) в първия сигматичен аорист на глаголите от I спрежение, първи разред, с инфинитивна основа на шумова съгласна, напр.

*nēs-s-o-m>*nē-ssъ>*nē-sъ > нѣсъ
*vēd-s-o-m>*vē-dsъ>*vē-sъ > вѣсъ

Припомнете си как се променя *s* след *k* и *g*!

б) във формите за 2 л. ед. ч. сег. вр. на атематичните глаголи, напр. *dād-sī>*dā-dsī>даси; *es-sī>*e-ssī>ѥси; *jād-sī>*jā-dsī>ꙗси; *vēd-sī>*vē-dsī>вѣси.

в) в инфинитивите и супините на глаголите от I спрежение, първи разред, с инфинитивна основа на *s*, *z*, *t* и *d*, напр.

*nes-tī>*ne-stī > нести
*vez-tī>*ve-ztī>*ve-stī > вести
*plet-tī>*ple-ttī>*ple-stī > плести
*ved-tī>*ve-dtī>*ve-stī > вести

г) при съществителните с наставка *-t-*, образувани от корени, които завършват на *s*, *z*, *t* и *d*, напр.
*vold-tь>*vol-dtь>*vla-stь> власть
*strad-tь>*stra-dtь>*stra-stь> страсть .
*čьt-tь>*čь-ttь>*čь-stь> чьсть

Съгласната *k* е изпаднала пред *t*, когато след *t* е имало задни гласни, напр. *plek-tǫ>*ple-ktǫ>плетѫ, срв. и стгр. πλέκω.

Групата *kt*, получена от *kt* и *gt*, пред предните гласни се е променяла в št. Това е ставало както в инфинитиви, напр. *rek-tī>*re-ktī>рештн, *mog-tī>*mo-gtī>моштн, така и в имена с наставка *-t-*, напр. *pek-tь>*pe-ktь>пешть, *mog-tь>*mo-gtь>мошть, *nok-tь>*no-ktь>ношть, а също така и в думите дъштн от основа *dukter- и пештера от pekterā.

Съгласните *p* и *b* са изпадали пред *t*, напр. *greb-tī>*gre-btī>гретн, *tep-tī>*te-ptī>тетн.

4. Съгласните *t*, *d*, *p* и *b* са изпадали пред *n*. Това е ставало редовно в инфинитивната основа на глаголите от II спрежение с корен, който завършва на една от посочените съгласни, напр.

*svьt-no-tī>*svь-tno-tī > свьнѫтн

*ou-ved-no-tī>*ou-ve-dno-tī> оувѧнѫтн

*ou-sъp-no-tī>*ou-sъ-pno-tī>оусънѫтн

*po-gyb-no-tī>*po-gy-bno-tī> погынѫтн

В старобългарски е възможно съгласната б да се запази пред наставката -нѫ-, за да се уеднаквят основите, напр. погыбнѫтн и погыбатн, но срв. канѫтн и капатн.

5. Съчетанията *tm* и *dm* са се опростили в *m*, напр. *vert-me>*ver-tme>врѣмѧ, срв. с врѣтено; *pled-me>*ple-dme>племѧ, срв. с плодъ. Изключение е числото седмь (вж. обаче рус. *семь*).

6. Съчетанията *tl* и *dl* са се опростявали в *l*, и то само в средисловие при следните случаи:

а) в миналото деятелно II причастие на глаголите от I спрежение, първи разред, и II спрежение, първи разред, напр.

*plet-lъ>*ple-tlъ> плелъ

*ved-lъ>*ve-dlъ> велъ

б) в именната наставка *-dlo*, напр.

*my-dlo> мыло

*gr̥-dlo> гръло

Това явление не е познато на западнославянските езици. В старобългарски има начални групи тл и дл, които са се появили в резултат на ликвидната метатеза, срв. тлѣштн от *telk-tī, длань от *dol-nь. Тези групи не се променят. След изпадането на слабите ерове възникват нови съчетания *тл* и *дл* в думи като *светло*, *подло* и др.

7. Групите *sr* и *zr* са се променяли в *str* и *zdr*, напр. остръ, срв. стгр. ἄκρος, нздраиль, срв. гр. Ἰσραήλ.

Към промените на групите от съгласни се отнасят и случаите, когато предлозите или представките без краесловен ер са се присъединявали към думи с начална съгласна.

Предлози или представки с крайна съгласна з

Пред думи с начални съгласни с, з и ш крайната съгласна з на предлозите или представките без, въз, нз и раз изпада, напр. бе-сѣмене, възьрѣтн, ншьдъ. По-късно крайната съгласна на предлога може да се възстанови пред ш, напр. Супр. 558. 23—24. н ïсшъдъ нѣкын отъ жнвѫштнїхъ тоу вндѣ.

Пред съгласната ч има три възможности:

а) з да се обеззвучи, напр. бесчьстиѥ, бесчиниѥ.

б) От групата $s\check{c}$ да се получи $\check{s}\check{c}$ и после $\check{s}t$, напр. иштистити, бештадъ, бештьстьнъ. Тези съчетания са преобладаващи в старобългарските паметници.

в) По образеца на ишьдъ и под. съгласната з да изпадне пред ч, напр. и-чрѣва, бе-чьсти, бе-чѧсти, неичьтенъ.

Вместо съгласна ж в старобългарски след з намираме група жд. Наченките на този развой са в праславянски, където от първата палатализация на g се е получило $d\check{z}$, а групата $zd\check{z}$ се е променила в žd. Развоят на групата zdž е същият, както на групата sč (вж. т. 5) — zdž най-напред е минавало в ždž, а после в žd, напр. иждити; раждешти; ижденѫ, ижденеши (срв. инфинитива изгънати).

Пред ц са възможни същите варианти, както пред ч:

а) Групата сц остава неизменна, напр. исцѣлити, бесцѣньнъ.

б) Групата сц се опростява в ст, напр. истѣлити, истѣлениѥ.

в) Съгласната с изпада пред ц, напр. ицѣлити, ицѣлениѥ, бецѣньнъ.

Пред останалите беззвучни съгласни з се обеззвучава, напр. въскрии, въспѣти, распѧти, исходити, бес плода.

Между крайната съгласна з на предлозите или представките и началната съгласна р се появява д, напр. издрешти, въздрастъ, из-д-рѣкы, из-д-раѩ, без-д-разоума, раздрѣшити.

След крайната съгласна б на предлога или представката об началната съгласна в изчезва, напр. *ob-vī-tī>*o-bvī-tī>обити, *ob-velk-tī>*o-bvel-ktī>облѣшти, *ob-vī-tā-tī>*o-bvī-tā-tī>обитати, *ob-vor-tī-tī>*o-bvor-tī-tī>обратити, *ob-ve-zā-tī>*o-bve-zā-tī>обѧзати, *ob-vē-sī-tī>*o-bvē-sī-tī>обѣсити.

Съгласната б изпада пред шумовите съгласни и пред сонорната съгласна м, напр. оградити, одѣти, окопати, оплотъ, омꙑти, одрьжати и др.

В късните старобългарски паметници предлозите и представките с крайна съгласна з, а също и представката об се появяват със запазена крайна съгласна, след която обикновено стои еров знак, напр. безврѣменьнъ, безъхоулѣти, разъврѣшти объходити, объдрьжати, объстоѩти, обънишꙿтати.

Примерите, в които крайното т на представката от- е изпаднало пред шумови съгласни, са малко на брой поради стремежа да се запази крайната съгласна. Те са оходити, ошьдъ, оставити, окрꙑти. В случаи като оходити, оставити, остѫпити не е ясно дали представката е от- или об-. Към предлога от твърде рано е била присъединена гласната ъ За това говорят случаите, в които ерът се е изяснил в силна позиция, напр. Син. пс 114. 7. ѣко їзѧ дш҄ѫ моѭ ото съмрьти. ѡчи мои отъ слезъ. ї ноѕѣ мои отъ въсползениѣ.

Пред сонорната съгласна р и пред стария сонор в представката от- по-често се явява без ъ, напр. отрокъ, отрѣшти, отврѣсти, отврѣшти. Иначе редовно се срещат примери като отъдати, отъпоустити, отълѫчити.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Дайте примери, в които при образуването на първи сигматичен аорист крайната коренна съгласна изпада!

2. Сравнете стгр. ὕπνος със сънъ! Опитайте се да откриете общия корен на двете думи! Кои старобългарски думи са образувани от същия корен?

*3. Опитайте се да обясните защо името срѣдьць (от гр. Σαρδική и лат. Serdica) е било възприето от византийците като (Σ)τριάδιτσα!

4. Кои са инфинитивите на следните глаголни форми: оусъпе, прнсвадоша, оутопѫ, нзгыбе осльпъше, прозабе?

5. Кой е коренът на думата прншьствне?

6. Кои са корените на глаголите възбънѫтн, канѫтн, освьнѫтн, сългънѫтн, нстонѫтн?

7. Кои са корените на новобългарските думи *погълна, върна, обърна, загина*?

ПРОМЕНИТЕ СЪС СТАРИТЕ ДИФТОНГИ И С ДИФТОНГИЧНИТЕ СЪЧЕТАНИЯ, КОИТО СА СЪДЪРЖАЛИ НОСОВА ИЛИ ЛИКВИДНА СЪГЛАСНА

Ранният праславянски е наследил от индоевропейския праезик дифтонгите с начална съгласна *a, o, e* и с втори елемент консонантното *i* и консонантното *u*. Началната праславянска гласна е могла да бъде дълга или кратка. Това са дифтонгите *ai, oi, ei, au, ou, eu*. Те се наричат **низходящи**, понеже консонантният елемент е на второ място. След като се проявява праславянският стремеж в края на думата или пред съгласна сричката да се отвори, дифтонгите се монофтонгизират.

Втори елемент на праславянските дифтонгични съчетания с начална съгласна *a, o* и *e* са могли да бъдат и сонорите *n, m, r* и *l*. За да се отвори сричката, с тези дифтонгични съчетания също са ставали промени.

Дължината на гласната не е била от значение при монофтонгизацията и при преобразуването на дифтонгичните съчетания. Пред гласна консонантният елемент на дифтонга се прехвърля към следващата сричка, като *i* минава в *j*, а *u* минава в *w* и после във *v*. Към следващата сричка преминават и съгласните *n, m, r* и *l* от дифтонгичните съчетания. При това дължината на гласната се запазва. За качественото преобразуване на дългите и кратките праславянски гласни вж. § 5.

§ 63. МОНОФТОНГИЗАЦИЯ НА ДИФТОНГИТЕ

Дифтонгите *ai* и *oi* пред съгласна и в края на думата се променят в ѣ₂ и н₂ (вж. § 7), напр.

цѣна от *kai-na, срв. стгр. ποινή (π е получено от k^w), както и каıатн сѧ от *kai-a-ti > *ka-ja-ti (където дифтонгът ai е пред гласна);

лѣвъ от * lai-u-os, срв. стгр. λαι(F)ός и лат. laevus;

пѣтн от poi-ti, срв. поıѫ от *poi-o > *po-jo и стгр. παιάν, παιάνος и παιήνων в значение *'химн, молебна песен'*;

дѣта от *doi-te, срв. доıтн от *doi-i-ti *do-ji-ti.

Припомнете си, че гласните ѣ₂ и н₂ от дифтонгичен произход се явяват в склонението на имената и в спрежението на глаголите и че пред тях със задноезичните съгласни к, г, х става втора палатализация!

Дифтонгът *ei̯* пред съгласна и в края на думата се превръща в **и**, а пред гласна консонантното *i̯* преминава към следващата сричка. Пред *е* дифтонгът *ei̯* минава в *ij* (*eie> ije>ьje*). Следователно на прастарото *-ei̯e-* в старобългарски съответствуват написанията **-ьѥ-** или **иѥ-**, срв. напр. **вьѥши** или **виѥши** от **vei̯-e-šī* > *vь-je-šī и **вити** от *vīti (формите за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. са с редуцирана гласна по аналогия: **вьѭ** и **виѭ**, **вьѭтъ** и **виѭтъ** като **вьѥши** и **виѥши**), срв. също и **вѣꙗти** от *vēi̯-a-tī>*vē-ja-tī; **зима** от *zei̯-ma и стгр. χειμών, **трьѥ** и **триѥ** и стгр. τρεῖς от * τρει-ες.

> Пред **и** от *ei̯* става първа палатализация, срв. напр. **чистъ** от *kei̯t-tos.
> Обърнете внимание, че монофтонгизацията на дифтонгите е по-ново явление от първата палатализация!

Дифтонгите *au̯* и *ou̯* пред съгласна или в края на думата се монофтонгизират в **оу**, а пред гласна консонантното *u̯* преминава към следващата сричка и се превръща във **в**, напр. **гоумьно** от *gou̯-mьno, срв. **говадо** от *gou̯-edo >*go·wedo и стгр. βοῦς (в което β е от g^u);
оухо от *au-sos, срв. лат. auris<*ausis;
тоуръ от tau̯-rъ, срв. стгр. ταῦρος и лат. taurus.

Дифтонгът *eu̯* пред съгласна и в края на думите се монофтонгизира в гласна *ü*, която постепенно преминава в *ju*. Вероятно глаголическата буква Ⱓ съответствува на *ü*, а кирилската буква **ю** съответствува на *ju* (вж. § 7). Примери:

рюти от *reu̯-tī, срв. **ревѫ** от *reu̯-o>*re-wo;

людиѥ от *leu̯-deies, срв. стгр. ἐλεύθερος

блюсти, блюдѫ от корен *beu̯d->*bü·d->*bjud-, срв. стгр. πεύθομαι.

Дифтонгът *eu̯* пред задна гласна се променя в **ов**, напр. **новъ** от *neu̯-os> *nowos, стгр. νέ(F)ος и **невѣста** от *neu̯-ēsta >*ne-wēsta;

пловѫ от *pleu̯-o > plo-wo, срв. стгр. πλέ(F)ω;

слово от*sleu̯-os > *slo-wo, срв. стгр. κλέ(F)ος.

Групата **ов** на мястото на дифтонга *eu̯* е могла да се обобщи и се среща и пред предни гласни, напр. **пловеши** вм. ***плевеши** по подобие на **пловѫ**. По аналогия и инфинитивната форма на **пловѫ** е **плоути** вм. очакваното **плюти**.

Освен низходящи дифтонги в праславянски е имало и **възходящи**, при които консонантният елемент е на първо място. Тези дифтонги не са се монофтонгизирали, защото строежът им не противоречи на тенденцията за нарастваща звучност, напр. **квасъ** от *ku̯o-sъ, **хватати** от *hu̯o-ta-ti.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кой е старобългарският наследник на праславянското *vei̯dos? Коренът на думата е индоевропейски. В старогръцки от него е образувано съществителното (F)εῖδος. От същия корен в старогръцки има глагол (F)εῖδον в аорист и (F)οῖδα в перфект.

Кои са старобългарските им съответствия?

2. Коя старобългарска дума се е получила от праславянската *saus̯us (старогръцкото съответствие е αὖος)? Припомнете си как се променя *s* след гласната *u* в праславянски!

3. Думите *струя* и *остров* са образувани от един корен. Кой е той?

4. Сравнете думите *венец* < вѣньць и *повой*! Кой е техният корен? Опитайте се да възстановите праславянските им форми!

§ 64. ПРОМЕНИТЕ С ДИФТОНГИЧНИТЕ СЪЧЕТАНИЯ, КОИТО СА СЪДЪРЖАЛИ НОСОВА СЪГЛАСНА

В определени позиции от дифтонгичните съчетения с носова съгласна са възникнали носовите гласни ѫ и ѧ (вж. § 7).

Когато са се намирали пред съгласна, но не и в краесловие, дифтонгите *on*, *om*, *an* и *am* са се превърнали в ѫ. Пред глас на и пред *j* носовият елемент преминава към следващата сричка, напр.

пѫть от *pon-to, срв. **опона**<*ob-pona;

гѫба от *gam-ba, срв. стгр. γάμφαι

ѫзъкъ от *an-zъkъ, срв. стгр. ἄγχω и лат. angustus, ango.

Срв. и окончанието **-ѫтъ** за 3 л. мн. ч. сег. вр. със съответното старогръцко окончание -ουσι от **-onti* и с латинското окончание *-unt* от **-ont*.

Пред съгласна дифтонгите *en* и *em* се променят в ѧ, напр.

пѧть от *pen-tь, срв. стгр. πέντε;

зѧть от *zen-tь (от индоевропейския корен *gen-, вж. лат. gener):

мѧти от *men-tī, срв. **мьнѫ** < *mьn-o;

възѧти от *vъz-em-tī, срв. **възьмѫ** < *vъz-ьm-o.

Припомнете си, че при глаголите, чийто инфинитив завършва на **-ѧти**, коренната гласна е нормална в инфинитивната основа, а в сегашната основа е редуцирана!

Праславянският език е наследил от индоевропейския праезик сричкотворните *n̥* и *m̥*, които са се превърнали в нови предни и задни дифтонгични съчетания *in*, *im*, *un* и *um*. Пред съгласна групите *in* и *im* са дали ѧ, а пред гласна и пред *j* групите *in* и *im* са дали **ьн** и **ьм**, напр.

памѧть от *pamn̥-tь>*pamin-tь, срв. и **мьнѭ** от *mn̥j-o>*mь-njo;

десѧть от *desm̥-tь > *desim-tь, срв. лат. decem.

Вж. също 1) окончанието за 3 л. мн. ч. сег. вр. **-ѧтъ** при атематичните глаголи **вѣдѣти, дати** и **ꙗсти**, напр. **дадѧтъ** от *dad-n̥tъ>*da-dintъ, и 2) ѧ във формите на имената от *nt*-основа без именителната и винителната форма за ед. ч., срв. напр. основата за косвените падежи **телѧт-** от *teln̥t- > *telint-. Вероятно съчетанията *un* и *um* пред съгласна са дали ѫ в незасвидетелствувания писмено инфинитив на глагола ***дѫти**, от който в старобългарските паметници се срещат формите **дъмѣаше** и **надъменъ**. В тези форми съчетанието *um* е пред гласна. Следи от *un* намираме и в **гънати** от *gn̥-ā-tī > *gun-ā-tī.

В краесловие гласната ѫ се е получила:

1. От дифтонгите с дълго ā, напр. във вин. п. ед. ч. ā-основи и в 1 л. ед. ч. сег. вр. Срв. водѫ със стгр. χώραν и с лат. terram; берѫ с 1 л. ед. ч. сег. вр. на латинския конюнктив feram.

2. От окончанието *-ont в 3 л. мн. ч. на простия аорист, напр. падѫ от *pad-ont. Срв. стгр. 3 л. мн. ч. на II аорист ἔλιπον от *ἐ-λιποντ.

Гласната ѧ в краесловие се е получила:

1. От дифтонгите с дълго ē, напр. в им. и вин. п. ед. ч. на имената от *men*-основи, ср. р., срв. сѣмѧ от *sēmēn, и във вин. п. ед. ч. на личните местоимения мѧ от *mēn, тѧ от tēn, сѧ от *sēn.

2. От окончанието *-n̥t* в им. и вин. п. ед. ч. на имената от *nt*-основи, напр. телѧ от *teln̥t>*telint.

3. От окончанието за 3 л. мн. ч. на сигматичния аорист *-sn̥t>сѧ>шѧ, срв. вѣсѧ от *uēds-n̥t.

В историческия развой на българския език носовите гласни са се деназализирали. В съвременния български език наследници на ѫ са гласните ъ (в книжовния език и в диалектите) и *а, ô, о, ê, у* (само в диалектите), а наследници на ѧ са *е* (в книжовния език и в диалектите) и *'ъ, 'ô 'о* (само в диалектите). Съвременните книжовни дублети *жътва* и *жетва* от жѧтва, *шъпа* и *шепа* от шѧпа, *шътам* и *шетам* от шѧтати имат среднобългарско потекло. Следи от назализма пазят архаичните български говори в Солунско, Костурско и Южна Албания. Там намираме съчетания от гласна и носова съгласна, но вътре в думата, напр. *глѐндаме* от глѧдати, *грѐнда* от грѧдѫ, *пѐнда* от пѧдѫ, *дъмп* от дѫбъ, *гàмба* от гѫба.

В краесловие съчетанията *on, un, in* и *ons* не са се превърнали в носови гласни. Техният развой е следният:

on>un> ъ във вин. п. ед. ч. на имената от *o-* и *u*-основи, напр. влькъ от *vl̥'kon >*vl'kun и сынъ от *sūnun, срв. стгр. λύκον и лат. lupum.

*on>*ъ в род. п. мн. ч., напр. влькъ от *vl̥'kon>*vl̥'kun, срв. стгр. λύκων. Старогръцкото окончание за род. п. -ων е от *-ōn.

*jon>*ь, срв. окончанието за вин. п. ед. ч. м. р. *jo*-основи и окончанието за род п. мн. ч. на имената от *jo-*, *jā*-основи и *i*-основи.

При имената от ср. р., *o*-основи краесловното *on* в им. и вин. п. ед. ч. е дало о под влияние на местоимението за ср. р. ед. ч. то, срв. иго със стгр. ζυγόν и лат. iugum.

in> ь във вин. п. ед. ч. на имената от *i*-основи, напр. гость от *ĝostin, срв. стгр. πόλιν и лат. hostem.

in > ь във вин. п. ед. ч. на имената от *men*-основи м. р., *ū-* и *er*-основи. В тези форми *in* е получено от *n̥*. Вж. напр. камень от *kamenn̥ > *kamenin, локъвь от *lokъvn̥ > *lokъvin; матерь от *matern̥ > materin. Срв. стгр. ἄκμονα < *ἄκμονν̥; μητέρα < *μητερν̥, ποιμένα < * ποιμενν̥.

В съчетанията *ons, uns* и *āns, ins* носовата съгласна *n* изпада, а гласната пред нея се удължава по следния начин:

1. *ons > uns > ūs >* ы. Вж. вин. п. мн. ч. на *o*-основи, напр. вльκы от *vlkons, срв. λύκους < λυκονς; също и в им. п. ед. ч. м. р. на имената от *men*-основи, напр. камы от *kamons, срв. стгр. ἄκμων < ἄκμονς. Сходен преход *āns,> ūns > ūs>* ы има във вин. п. мн. ч, на ā-основи, напр. жены от ženons < *ženans, срв-

стгр. χώρας < χωρανς. Развой *onts* > *ons* > ꙑ се наблюдава в им. п. ед. ч. м. и ср. р. на сегашните деятелни причастия при глаголите от I и II спрежение, срв **берꙑ** от *beronts със стгр. φέρων < * φεροντς, φέροντος и лат. ferens, ferentis.

На съчетанието *jons* в старобългарски съответствува ѧ, срв. **влькꙑ** с **конѧ**, **женꙑ** с **боурѧ** и **берꙑ** със **знаѧ**. В севернославянските езици на това място е стояла гласната ѣ, получена от *ě*.

2. *uns* > *ūs* > ꙑ. Вж. вин. п. мн. ч. на *u*-основи, напр. **сꙑнꙑ** от *sūnuns.

3. *ins* > *īs* > и. Вж. вин. п. мн. ч., *i*-основи, напр. **гости** от *gostins, срв. стгр. πόλεις < *πολινς и лат. hostes < *hostins; вин. п. мн. ч. *men*-основи м. р., *u*-основи и *er*-основи, където *ins* е от *n̥s*, напр. **камени** от *kamenn̥s > *kamenins; **локъви** от *lokъvn̥s < *lokъvins; **матери** от *matern̥s < *materins. Срв. и стгр. ἄκμονας, μητέρας и лат. matres < *matrn̥s.

УПРАЖНЕНИЯ

1. В кои от посочените думи съчетанията от гласна и носова съгласна са на мястото на ѫ и ѧ и къде има вторичен назализъм: *скъмпу, с'ȧнкуй (всяко), прънт, пънт' а (пътя), мънч (мъж), бънчва, пинтѐл, зент, пент, мънглà, глъмбòк*? Опитайте се да възстановите старобългарските им форми!

*2. Как е заета в праславянски готската дума handags *'ловък, сръчен'* или handugs *'мъдър'*? А старонемските kuning, pfening и *kalding?

*3. Кои старобългарски думи могат да се открият в румънските заемки dumbravă, dungă, luncă, scump, cinste, grindă, rînd?

§ 65. ПРОМЕНИТЕ С ДИФТОНГИЧНИТЕ СЪЧЕТАНИЯ, КОИТО СА СЪДЪРЖАЛИ ЛИКВИДНА СЪГЛАСНА (ЛИКВИДНА МЕТАТЕЗА И СОНАНТИЧНИ *r̥* И *l̥*)

Към дифтонгичните съчетания спадат и съчетанията *or*, *ol*, *er* и *el*, с които, за да се отвори сричката, също са ставали промени.

Ако в началото на праславянската дума групите *or* и *ol* са стояли пред съгласна, в старобългарски и у всички южни славяни те са се променили в **ра** и **ла** — ликвидната съгласна се е преметнала, а гласната се е удължила. Явлението се нарича **ликвидна метатеза**. Пред гласна и пред *j* ликвидната съгласна преминава към следващата сричка, напр.:

рало от *or-dlo, срв. с **орати** от *or-ā-ti;
равьнъ от *orv-ьnъ;
рамо от *or-mo;
расти от *ors-tī;
представката **раз** от *orz;
лакъть от *ol-kъ-tь.

В старобългарските паметници има няколко случая, в които ликвидна метатеза не се е извършила — стара група *ol*, преобразувана в **ал**, продължава да стои в началото на думата. Срещат се **ал(ъ)кати** и **лакати**, **ал(ъ)дии** и **ладии**, **ал(ъ)нии** и **лании**. Понякога има колебание между **ра** и **ро**, напр. **рабъ** и **работати**, но **робъ**; **разга** и **розга**, **развѣ** и **розвѣ**.

Извън южнославянските езици ликвидната метатеза на началните групи *or* и *ol* също се е извършила, но гласната се е удължила само ако интонацията е била

възходяща, напр. рус. *рало, лань, лакомый* При низходяща интонация не е настъпило удължаване на гласната, срв. рус. *локоть, ровный, рост.*

Ликвидната метатеза на групите *or, ol, er* и *el* **между съгласни** не е общославянско явление. Тя се е извършила в южнославянските езици, а също и в чешки и словашки, където гласните *о* и *е* са се удължили в *а* и *ě*. Според повечето изследователи ликвидната метатеза се е извършила и в полски език, без обаче да се удължи гласната. В източнославянските езици след съчетанията *or, ol, er* и *el* допълнително се е развила гласната *о* или *е* и е настъпило пълногласие. Някои учени предполагат, че и в полски съчетанията *or, ol, er* и *el* са имали подобен азвой, но после гласната пред ликвидната съгласна е изчезнала.

На съчетанията *or, ol, er* и *el* между съгласни в старобългарските паметници съответстват ра, ла, рѣ и лѣ, срв.

братн сѧ от *bor-tī se с борѭ сѧ

клатн от *kol-tī с колѭ

мрѣтн от *mer-tī с мьрѫ

млѣтн от *mel-tī с мелѭ

Таблица за резултата от промяната на групите *or, ol, er* и *el* между съгласни в различните славянски езици

праславянски	старобългарски	чешки	руски	полски
*vorna	ВРАНА	vrána	ворона	wrona
*golva	ГЛАВА	hlava	голова	głowa
*berza	БРѢЗА	bříza	береза	brzoza
*melko	МЛѢКО	mléko	молоко	mleko

Забележка: руското *оло* на мястото на старото съчетание *el* се дължи на особения изговор на източнославянското *l*. То е било лабиовеларно (ł) и е променило *е* в *о*.

Наставката *-ter* във формата за им. п. ед. ч. на имената от *er*-основи след изпадане на краесловното *r* се е преобразувала в -тн, срв. матн със стгр. μήτηρ.

Праславянският език е наследил от индоевропейския праезик и два вида сричкотворни *r̥* и *l̥*. Подобно на сричкотворните *n̥* и *m̥* те са се превърнали в нови дифтонгични съчетания *ir* и *il*, *ur* и *ul*. По-късно под действието на закона за отваряне на сричката от съчетанията *ir, il, ur* и *ul* пред съгласна отново възникват **сонантични** *r̥* и *l̥*. Пред гласна и пред *j* ликвидната съгласна се пази, защото преминава към следващата сричка.

В онези старобългарски паметници, в които се прави графична разлика между предните (меките) и задните (твърдите) сонантични *r̥* и *l̥*, предните сонантични *r̥'* и *l̥'* обикновено се означават с рь и ль, напр. **тврьдъ, жльтъ, пльнъ,** а задните — с ръ и лъ напр. **тръгъ, гръло, длъгъ.** С тези буквени означения се отбелязват и съчетания на ликвидните съгласни със следващите ерови гласни, т. е. съчетанията *-rь, -lь, -rъ* и *-lъ*. В първия случай еровият знак е само графичен белег за сричкотворния характер на плавната съгласна, докато във втория случай той отразява същинска ерова гласна, която в силна позиция може да се изясни в о или є. Тога-

ва вместо рь, лъ, ръ и лъ се появяват форми ре, ле, ро и ло, напр. крьстъ минава в крестъ, прѣльсть — в прѣлесть, кръвь — в кровь, плъть — в плоть. При изписването на думи със сричкотворни r̥ и l̥ появата на съчетания ре, ле, ро и ло е невъзможна.

Още в старобългарски предните сричкотворни r̥' и l̥' са се слели със задните сричкотворни r̥ и l̥. Ето защо в двуеровите ръкописи по-чести са написанията ръ и лъ, напр. сръдьце, плънъ, вльк, мрьтвъ и др. Понякога липсва еров знак, напр. врхоу, срдьце, цркъве в Зогр.; скврнаштаа, милосрдова в Мар.; тврд, съмрті в Син. пс. В Македонския кирилски лист, който е едноеров ръкопис, еровият знак стои пред плавната съгласна, срв. вьрхь, гърдь, дьрзостнѫ, а във формата дьльжаѥ от същия паметник еровият знак стои и пред, и след плавната съгласна. Такива графични варианти могат да се тълкуват двояко: или че са се произнасяли сричкотворни r̥ и l̥, или че са се произнасяли съчетания *ъr* и *ъl*, каквито се срещат и до днес в някои български говори на мястото на старите сонантични r̥ и l̥.

След изпадането на слабите ерове са възникнали нови, вторични сонантични r̥ и l̥ на мястото на съчетанията *rъ*, *rь*, *lъ* и *lь* в думи като: сльза, крьстъ, крьстити, кръвь, плъть, под влияние на формите за останалите падежи, където еровете са слаби. Доказателство за това са форми като: крвь, крститель в Мар.; кртѣ и крста в Клоц.; плъти в Македонския кирилски лист. В развоя на българския език вторичните сонантични r̥ и l̥ имат еднаква съдба с първичните сонантични r̥ и l̥, наследени от праславянски. В съвременния български книжовен език на мястото и на първичните, и на вторичните сонантични r и ъ намираме групите *ър* и *ръ*, *ъл* и *лъ*. За да установим дали сонантичните r̥ и l̥ са първични, трябва да се обърнем към съвременния руски език, където на мястото на първичните сонантични рь и ръ стоят групите *ер* и *ор*, а на мястото на първичните сонантични ль и лъ стои групата *ол* (поради лабиовеларния характер на ł в старото съчетание *ъl*). Напр.

стб. зрьно, рус. *зерно*, следователно в праслав. *zr̥'no

стб. плънъ, рус. *полный*, следователно в праслав. *pl̥'nъ

стб. бръзъ, рус. *борзый*, следователно в праслав. *br̥zъ

стб. хлъмъ, рус. *холм*, следователно в праслав. *hl̥mъ

На мястото на старите съчетания *rь*, *lь*, *rъ* и *lъ* в руски стои *ре*, *ле* *ро*, и *ло* Напр.

стб. брьниѥ, рус. *бренный*, следователно в праслав. *brьnije

стб. сльза, рус. *слеза*, следователно в праслав. *slьza

стб. грьмъ, рус. *гром*, следователно в праслав. *grъmъ

стб. блъха, рус. *блоха*, следователно в праслав. *blъha

УПРАЖНЕНИЯ

1. В кои думи е извършена ликвидна мататеза и в кои не:
градъ, страна, класъ, брѣгъ, срамъ, прасѧ, крава, дрѣво, правъ, нравъ, блато, злато, братъ, мразъ, класти, красти, съдравъ, слабъ, слѣдъ, брада, гласъ. **Възстановете праславянските им форми!**

2. В думите чрѣсла, почрѣти, шлѣмъ, жлѣсти **се е извършила ликвидна метатеза, а в думите** крѣпъкъ, погрѣбати, хлѣбъ, клѣтъка **съчетанията** рѣ **и** лѣ **не са резултат па ликвидна метатеза. По какво съдим за това?**

3 В следния списък отделете думите със сонантични r̥ и l̥:

гръдъ, отврьзъ, прьсть, прьси, глътати, брьвьно, бльснѫти, трьхъ, кръха, бръвь, врьхъ, чрьнъ, чльнъ, мльчати, трьнъ, гръбъ, влъшвенне, стлъбъ, слъньце, бльвати, пльвати, оустрьмити сѧ, мрькнѫти. Възстановете праславянския им облик!

*4. За какво свидетелствуват групите *ar*, *er* и *al* в праславянските топоними в Гърция Γαρδενίκια, Βάλτουκα, Δερνίτσα, Χάρμα, както и в заемките μέρζα, σάλμα?

*5. Един от най-старите начини за словообразуване е удвояването на звукоподражателни корени. Кои старобългарси думи са получени от *гол-голъ, *кол-колъ, *пер-поръ *и тон-тьнъ?

§ 66. ПРАСЛАВЯНСКАТА ТЕНДЕНЦИЯ ЗА ПАЛАТАЛНОСТ

(ПРЕГОВОРЕН УРОК)

1. Какво означава терминът **палаталност**? Какъв е неговият произход?

2. Избройте палаталните съгласни в старобългарски! Кои съгласкови съчетания също са палатални?

3. Как са се получили в старобългарски палаталните съгласни и палаталните съчетания?

4. Какво означава терминът **палатализация**? Колко палатализации са се извършили в праславянски и по какво се различават?

5. Припомнете си, че палатализациите в старобългарски се пазят само като историческо редуване в определени морфологични категории!

а) Посочете в кои морфологични категории на старобългарския глагол има условия да се извърши първа палатализация: инфинитив, супин, сегашно време, имперфект, аорист, сегашно деятелно причастие, минало деятелно причастие I, сегашно страдателно причастие, минало страдателно причастие!

От кои спрежения и разреди са глаголите, при които е възможно да се извърши първа палатализация? Избройте някои такива глаголи!

При образуването на кои именни форми става първа палатализация?

Избройте именните наставки, пред които задноезичните съгласни **к**, **г** и **х** са се променили в **ч**, **ж** и **ш**! Дайте примери с такава промяна!

б) В кои форми на спрежението и склонението се е извършвала втора палатализация? В кои от тях редуването се е запазило до днес? Кои са причините в останалите форми то да изчезне?

в) В кои старобългарски именни наставки имаме резултат от третата палатализация? Избройте ги!

Къде в глаголната система се наблюдава трета палатализация? Има ли условия за трета палатализация в глагола **навꙑцати, навꙑцаѭ, навꙑцаѥши**? Сравнете го с **навꙑкнѫти**! Как може да се обясни появата на **ц** в **навꙑцати**?

6. Какво намираме в старобългарски на мястото на старата съгласна *j*?

а) При глаголите от кои старобългарски спрежения се е появявала съгласната *j*? В кои форми? Пазят ли се следи от нейното въздействие днес и къде?

б) В кои старобългарски именни склонения е имало *j*?
Кои типове съществителни, прилагателни и причастия спадат към тях? А кои местоимения пазят следи от *j*?

Дайте примери, в които *j* да се намира а) след съгласна и б) след гласна!

7. Припомнете си как си съответствуват окончанията на твърдите и меките склонитбени типове при старобългарските имена и местоимения! Какво влияние е оказвала старата съгласна *j* върху следващите задни гласни **о**, **ъ** и **ꙑ**? На какво се дължи редуването между **ѣ**$_2$ в твърдия вариант и **и**$_2$ в мекия вариант (вж. § 62)?

Какво намираме вместо **ѧ**, **оу** и **ѫ**, когато са в същата позиция?

Задната гласна *а* след старата съгласна *j* също се е прегласяла в съответ-

ната предна гласна *ě*. Впоследствие обаче гласната *ě* се е разподобила в *a*, напр. *douhjā >*douhjě > доуша, * bourjā>bourjě> боурꙗ. Повечето учени смятат, че глаголическият знак ⰰ, употребяван редовно в началото на сричката и след меките сонорни съгласни р҄, л҄ и н҄, отразява резултата от прегласа на *ja* в *ě*. Следи от това има и в кирилското написание сънѣсти, срв. ꙗсти.

Припомнете си, че и глаголическият знак ⰹ вероятно предава гласната *ü*. която се е получила от дифтонга *eu* или от праславянската гласна *u* след *j* в окончанията на мекия склонитбен вариант. Затова глаголическата буква ⰹ стои по-често в окончанията за дат. п. ед. ч. и зват. п. ед. ч. на *jo*-основите и им. и вин. п. дв. ч. на *jo-* и *jā*-основите, независимо от това дали съгласната пред нея е затвърдяла или не. В кирилските старобългарски паметници буквата ю стои само след меките съгласни р҄, л҄ и н҄, но почти не се пише след затвърделите шушкави и съскави съгласни. Това означава, че кирилската буква ю бележи *ju* и че кирилската азбука е била създадена, когато гласната *ü* след старата гласна *j* се е разподобила в *u*.

Предполага се също така, че глаголическата буква ⱙ не означава *jo* както кирилската буква ѭ, а широка предна носова гласна, съответствуваща на ѫ. От това следва, че развоят на *ǫ* след *j* е успореден на развоя на *ā* и *u* след *j*.

Задните гласни са се прегласяли в предни не само след *j* и след съгласните ч, ж, ш, р҄, л҄, н҄ и съчетанията шт и жд, които са получени под въздействието на старата съгласна *j*. Това е ставало и след съскавите съгласни ц, ꙃ и с, получени при третата палатализация. Припомнете си склонението на смекчените *o* и *ā*-основи и на местоименията вьсь и сиць.

8. Обобщете какви типове промени са станали поради праславянската тенденция за палаталност!

Последица от тази тенденция е, че пред праславянски предни гласни са могли да стоят само меки съгласни и обратно. Това явление се нарича **синхармонизъм.** Вторичните разподобявания на гласните *ě* и *ü* след *j* и след меките съгласни са нарушили синхармонизма и са прекратили действието на тенденцията за палаталност, т. е в старобългарски след меки съгласни стоят вече и задни гласни.

§ 67. ПРОТЕЗИ

Пред повечето гласни в праславянското начало на думата са се развивали консонантните елементи *j* и *w*, които се наричат **протези.** Появата им е свързана с тенденцията звучността в праславянската сричка да нараства. Протези не са станали само пред гласните *o* и *ǫ*. Като изключение се сочат старобългарските думи воня (срв. ѫхати) и съвѧзъ (срв. ѫза).

Пред гласната ь винаги се е появявала протетична съгласна *j*. Още в праславянски съчетанието *jь* е дало *i*. Ето защо в старобългарските паметници на мястото на етимологичния начален ь стои буквата и. Срв. имѫ, приимѫ, имамъ с възьмѫ, сънемѫ. Предполага се, че глаголическата буква ⰺ (транслитерирана с ı) първоначално е означавала слабото ⰺ, получено от *jь* в думи като имѧ, игра, из, игла и др. (вж. § 2). В началото на сричката гласната и е могла да се получи и от съчетанието на етимологичната съгласна *j* със следващата гласна ь, вж. напр. формата за вин. п. ед. ч. на анафоричното местоимение и от **jь*, срв. въ нь҄; вж. и достоинъ от *dostoj-ьnъ, но грѣшьнъ.

Предполага се, че протетична съгласна *j* се е развивала и пред началното *i*, но поради близката артикулация на двата звука съчетанието *ji* е минавало в *i*, напр. искати от *jiskati, ити от *jiti. Същия развой има и съчетанието на етимологичната съгласна *j* с *i* във формите на анафоричното местоимение имь от *joimь, имъ от *joimъ, ихъ от *joihъ.

Вероятно протезата на *j* е била редовна и пред *e*. Йотацията на началното є се отбелязва само в кирилските паметници, напр. єдинъ, єзеро, єстъ и др. В глаголицата няма знак за йотувано *e*. Там буквата Э стои и на мястото на етимологично съчетание *je*, както е във формите на анафоричното местоимение. Липсата на знак за йотувано *e* в глаголицата може да има две обяснения — или че йотацията на началното *e* е ставала навсякъде, или пък че тя изобщо не е съществувала.

Пред носовото *e* протезата на *j* е била задължителна и кирилските паметници я отбелязват, напр. в Супрасълския сборник и Савината книга редовно се пише ѩзыкъ, ѩти, ѩдро, ѩѕа. Най-старата глаголица е познавала само един знак за носово *e*—Ѥ. За неговия развой вж. § 2.

Началната гласна *ě* също е получавала протетична съгласна *j*, но *jě* е минавало в *ja*, срв. ꙗсти от *jědti и сънѣсти от *sъnědti, ꙗхати от *jěhati и рус. *ехать*, ꙗдро от *jědro и вън-ѣдра.

Появата на протетична съгласна *j* пред *ě* в началото на думата създава условия да се развие протеза и пред етимологичното *ā*, макар и само в определени случаи. В старобългарските паметници колебанията между авити и ꙗвити, авѣ и ꙗвѣ са чести, а след съюза и понякога се появяват форми като ꙗгнѧ вм. агнѧ, ꙗзъ вм. азъ и под., напр. Мар. Мк 11.29. въпрошѫ и ѣзъ вы єдиного словесе; Мар. Лк 5.13. і ѣби(би)є проказа отидє отъ него; Мар. Лк 6.32. і ѣште. . . любите любѧщѧѧ вы; Мар. Йо 14.3. и ѣште идѫ оуготоваѭ мѣсто вамъ. Такова колебание не се наблюдава в думи като ꙗже, ꙗмо(же), ꙗсьнъ, ꙗръ, ꙗрость, ꙗма, където съчетанието *ja* е прастаро.

Протетичната съгласна *j* е доста честа и пред началното старобългарско оу, вж. югъ, юноша, ютро, юже. Срещат се обаче и форми с начално оу като оутро, не оу, оучити и др.

В старобългарски не стоят в началото на думата гласните ъ и ы, тъй като още в праславянски пред тях се е развило протетично *w* (билабиално *в*). По-късно то се е превърнало във в-. Срв. напр. въпити от *upiti и възъпити, вън от *un и стгр. ἐν, лат. in, выдра от *ūdra и стгр. ὕδρα, навыкнѫти от *naūknoti и наоучити.

Протетичното *w* се е развило, след като индоевропейската висока гласна *u* се е делабиализирала и е понижила гласежа си. По същия начин при делабиализацията на ѫ през среднобългарския период се развива протетично *в*, срв. ѫже, *ѫтъкъ, ѫгль, ѫдица с *въже*, *вътък*, *въглен*, *въдица*.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Пазят ли се в съвременния български език колебанията при йотацията на началното *а* и *у*? Как е в диалектите и в книжовния език?

2. Какво става, когато интервокалната съгласна *j* изпадне? Защо става така? В кои морфологични категории това явление е най-често?

*3. Реконструирайте праславянския облик на думите бои, вои, крои, рои, ратаи, ходатаи, мои, твои, свои!

*4. Старобългарският глагол ѥдати има същия корен като думите жда, жже, съвждъ. Кой е коренът? Какви предположения могат да се направят за появата на протетичното ѥ- във ѥдати? Какво оэн чават наследниците на този глагол в руски и български?

§ 68. РАЗВОЙ НА ъ И ь ПРЕД *j* И н

Старобългарските гласни ъı и н често стоят на мястото на гласните ъ и ь пред *j* и н. В сложното склонение на прилагателните и причастията, напр. формата за им. и вин. п. м. р. ед. ч. добръıн е получена от добръ и анафоричното местоимение н<*jь, а снн̂нн — от снн̂ь и н, формата за род. мн. ч. добръıнхъ е получена от добръ и нхъ, а снн̂ннхъ — от снн̂ь и нхъ. Във всички форми на имената с именително окончание -нн или -нѥ, като: славнн (м. р. *jo*-основа), мльнин (ж. р. *ja*-основа), знаменнѥ (ср. р. *jo*-основа), гласната н пред падежното окончание е получена от ь — славнн идва от славьн, мльнин — от мльньн, знаменнѥ — от знаменьѥ. Формите за род. п. мн. ч. *i*-основи гостнн и костнн произлизат от гостьн и костьн. Във всички форми за сегашно време на глаголите от III спрежение, чиято инфинитивна основа завършва на ъı и н, гласните ъı и н са получени от ъ и ь, напр. мъıѭ, мъıѥшн е от mъjǫ, mъješi, а пнѭ, пнѥшн — от *pьjǫ, pьješi. Пред проклитика с начално н или *j* крайният ер на предходната дума също минава в ъı, напр. въıнѭ от въ нѭ, вндѣвъıн от вндѣвъ н (ἴδων αὐτόν). Явлението е наследено от праславянски, но съдбата на новите ъı и н в отделните славянски езици е различна. Все още преобладава схващането, че гласните ъı и н, получени от ъ и ь пред *j* и н, са запазили качествата на еровете, т. е. били са редуцирани. Основание за това дават следните факти:

1. В едни позиции т. нар. редуцирани ъı и н се запазват, а в други изчезват. За българския език силна е позицията под ударение или пред н, което впоследствие се консонантизира, срв. нвб. *бѝя, пѝя, вѝя; пѝй, бѝй, вѝй; Злѝ дол, Бѐли Искър, бо̀жи*<*божий*<божнн<божьн, *вълчи, лѝси, за̀ешки, човѐшки*<*човешкий*<чловѣчьскъıн *пъ̀рви, вто̀ри*. Във всичко останали случаи ъı и н изпадат, срв. народните отглаголни съществителни *писане, ходене, бавене* срещу стб. пнсанѥ, хожденѥ, бавл̂енѥ (вж. § 32), както и *свиня̀*, диал. *зъмя̀, деня̀, нощя̀*<ноштнѭ, срв. и *наля̀х* срещу стб. налнꙗхъ.

2. Пред редуцираното н, получено от ь, в старобългарски може да настъпи изясняване на еровете, напр. в Зогр. волнѣ < вълнѣ; Син. пс. нечестнѭ <нечьстнѭ; воснѣ< въснѣ; Син. евх. прншествне <прншьствне; бренне<брьнне, трестнѣ, трестнѭ <трьстнѣ, трьстнѭ; цѣловнѭ<цѣлъвнѭ; любовнѭ<любъвнѭ; Клоц. бренне <брьнне; воснѣвъшю<въснѣвъшю; Супр. прншествнѥ<прншьствнѥ; нашествнꙗ<нашьствнꙗ; цѣсарествнꙗ<цѣсарьствнꙗ.

3. Пред н от *j*ь т. нар. редуцирани ъı и н са могли да се променят в о и є. Като изясняване се тълкуват следните случаи: ѫжавон, свдтон, грѣшьнон, костен, гостен, знаменен, сѫден, прѣдаме-н, сьмѣрнто-н, оубнѣмо-н, както и съвременните *славей, гвоздей, улей, сипей, ручей, Радой, Благой.*

4. В склонението или спрежението на категориите, посочени по-горе, има графични дублети с ъı и ъ, н и ь (за тях вж. и § 17, 18, 32, 37, 39, 43).

Напоследък обаче се налага противоположното схващане, че **ъı** и **н**, получени от развоя на еровете пред *j* и **н**, не са били редуцирани, а нормални гласни. Впоследствие те са споделили съдбата на първичните гласни **ъı** и **н**, които твърде рано са се слели в една гласна *и*. Гласната *ц* в нашия език се е запазила под ударение, а извън ударение и в съседство с друга гласна се е консонантизирала, срв. *край, рай, бой, вой* и т. н. Изясняването на еровете в предходната сричка, описано в т. 2, може да се обясни с ранната консонантизация на **н** в *j*. Промените, изложени в т. 3 и 4, лесно могат да се обяснят, ако се приеме, че интервокалната съгласна *j* е изпаднала. Изпадането на *j* е често явление в старобългарски, особено пред гласната **н** от всякакъв произход (вж. § 66). В такъв случай промените в т. 3 са нормално изясняване на силен **ъ** или **ь**, а не са изясняване на **ъı** и **н**. А вариантите с **ъ** и **ь** означават, че поради изпадането на интервокалната съгласна *j* там не са се получили **ъı** и **н**.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Обяснете как са се получили новобългарските думи *грозде, лозе, зеле!* Какво е било значението на техните старобългарски съответствия?

2. Какъв е произходът и старото значение на новобългарската дума *сирене* (срв. с *ядене пиене*)?

3. Обяснете различните форми на имената *Радой — Ради; Драгой—Драго—Драги; Благой—Благо!*

4. На какво се дължат различията между диалектните форми *змѝя* и *зъмя̀?*

*5. Как се е получило новобългарското наречие *винаги*, което е заместило старобългарското вьсегда? Спомнете си кое старобългарско наречие от именен произход има същото значение!

6. В кои от посочените форми ъı и н стоят на мястото на редуцирана гласна и в кои форми произходът им е друг; несъıн (сег. деят. причастие) — несъıн (мин. деят. I причастие); ведъıн (сег. деят причастие) — ведъıн (мин. деят. I причастие); бѣлъıн, сннн (им. п. ед. ч. м. р.). бѣлн, сннн (им. п. мн. ч. м. р.) бѣлъıѩ (им. и вин. п. мн. ч. ж. р.), бѣлъıнхъ (род. п. мн. ч.), бѣлъıнхъ (мест. п. мн. ч.), снннхъ (род. п. мн. ч.), снннхъ (мест. п. мн. ч.).

7. В следните откъси от различни старобългарски паметници извадете примерите със следи от развоя на еровете пред *j* и н! Обяснете графиката им!

1) Зогр. Мк 1.7. градетъ крѣплеı мене. въ слѣдъ мене. — 2) Зогр. Лк 1.70—72. ѣкоже гла оусты стъıхъ. сѫштн'хъ отъ вѣка. пророкъ его. спенье отъ врагъ нашнхъ. ıздрѫкъı вьсѣхъ, ненавндѧштнхъ насъ. сътворнтн мнлость съ оцн нашнмн. ı помѣнѫтн завѣтъ стоı своı. — 3) Мар. Мк 14.57—58. ı еднни въставъше лъжѫ съвѣдѣтельствоваахѫ на нь гаште. ѣко мъı слъıшахомъı-н глѭшть. ѣко азъ аз оріѭ цркві сиѭ рѫкотворенѭѭ. — 4) Мар. Йо 8—12. азъ есмъ свѣтъ мнроу. ходан по мьнѣ. не рнматъ ходнтн въ тьмѣ. нъı-нматъ свѣта жнвотънааго. — 5) Мар. Йо 17.19. да бѫдѫтъ н тн сштенне въı-нстннѫ. — 6) Мар. Йо 19.16. тъгда же прѣдастъı-нмъ да н пропьнѫтъ. — 7) Мар. Йо 21.2. бѣахѫ въ коупѣ снмонъ петръ. ı тома нарнцаемон блнзнцъ. — 8) Асем. Мт 21.38. дѣлателе же тн егда оузьрѣша снъ рѣша въ себѣ. сь естъ наслѣдьннкь прідѣте оубнѣмо н. н оудръжнмъ достоѣнне его. — 9) Сав. Мт 14.22. н абне подвнже оученнкъı. вьлѣстн въ корабь. н варнтн на ономь полоу. — 10) Син. пс. 9. 24. ѣко хвалімъ естъ грѣшьнон вь похотехъ дша своеѧ. — 11) Син. пс. 21.9—10. оупъва на гѣ да ізбавіто-ı. н спето-ı ѣште хоштетъ емоу. ѣко т-ъı-сръгоı мѧ іштрѣва оупъванѣе мое отъ сосъцю матері моеѧ. — 12) Син. пс. 34.27. да въздрадоуѭтъ сѧ н възвеселѧтъ сѧ хотѧщен правъдѣ моеı. ї глѭтъ воїнѫ да възвелїчнтъ сѧ гъ хоташтні міроу рабі его. — 13) Син. евх. 3b 16—18. вельмн вьпнѭ н глѭ. велен· есн гı. ı чюдьна дѣла твоѣ. — 14) Син. евх. 10b 2—14. гı бже в'седръжнтелю. сътворен чка. по образоу твоемоу ı по подобествью. ı давъ емоу жнвотъ вѣчьнъı. ıзволен

стыѩ и славьнъѩ апл҃ы своѩ. петра ꙇ павъла. ꙇ филипа. ꙇ варътоломѣа. братрꙑ бꙑти. не ѫзоѭ родьства. нъ вѣроѭ. ꙇ любовиѭ. дховъноѭ. съподоблен стаа мч҃ка. серьѥиѣ. ꙇ вакъха. братра бꙑти. бл҃ги ꙇ раба твоѥ сиѣ. сего и сего. — 15) Син. евх. 50а 6—8. ємоуже июдеи запльваша очи. ꙇ трѣстиѭ биша и по главѣ. — 16) Син. евх. 80а 18—24, 81b 1—3. хвалимъ тѧ г҃і ꙇзбавльшааго. по м'нозѣи милости твоеи. раба твоего сего. ѡтъ соуѣтьнааго житиѣ сего мира. ꙇ призъвавъ и въ чистое се обѣтованиѥ. съподоби и жити достоино. аг҃лскоумоу житью. ꙇ съхрани и отъ непризнинъ сѣтеи. очищаѩ ємоу д҃шѫ и тѣло. съхрани и до съкончаниѣ.—17) Клоц. 5а 11—12. чъто хоштете мі дати ꙇ азъ вамъ прѣдамі и (Мар. Мт 26.15. ꙇ азъ вамъ прѣдаме-и). — 18) Клоц. 10а 16—17. без дѣла оубо бꙑ небо. кꙑ исправленью нечъсти.—19) Супр. 19.25—27. идѣте благословѥнниі от'ца моѥго приімѣте оуготованоѥ вамъ цѣсарествиѥ.—20) Супр. 106.25—27. видиши ли колико множьство крьстиѩнъ пожръша б҃ви.—21) Супр. 285.27—30, 286.1—2. въсхотѣ блаженꙑи сава поставити и въ санъ цръкъвьнꙑи. ако добра и съвръшена чрьница сѫшта. и поимъ и въ свѧтꙑи град'. приведе къ блаженикоу илии архиепискоупоу.—22) Супр. 351.8—10. сица бѣ и змиѩ сладька беседоѭ. нъ горька льстиѭ. сладько вкоушениѥ нъ горько падениѥ.—23) Супр. 384.24—30. не бо нъ и мꙑ. видѧште новꙑи съборъ. цръкъвьныѩ дѣти окрьсть стоѩшта. и чаѭште словесьнааго без льсти млѣка словеси. съсъ оума своѥго даѥмъ. не да накръмимꙑ ихъ. оубози бо ѥсмъ и ништи словесꙑ нъ да любьве и знои прѣставимъ.—24) Супр. 553.25. ѩже ти дастъ благодать бжиѩ не съкрꙑи.

СТЕПЕНУВАНЕ НА ГЛАСНИТЕ

В индоевропейския праезик гласните *е* и *о*, които са били разновидности на една и съща прастара гласна, се се редували в определени позиции фонетично. В покъсното развитие на индоевропейския праезик редуването на *е* и *о* се е превърнало в морфологично явление. Гласните *е* и *о* вече не са се схващали като разновидности на една и съща гласна, а редуването им придобивало словообразователна функция. **Такова редуване се нарича апофония.** Освен качественото редуване (*е* : *о*) е съществувало и количествено редуване (*е* : *ē*, *о* : *ō*). Гласните *е* и *о* (дълги и кратки) са имали редуциран вариант (*ь*). **Участниците в редуването се наричат степени или алтернанти.** Степента *о* е била характерна за именните корени, а степента *е* — за глаголните корени, срв. φόρος с φέρω, съборъ със съберѫ. Апофонията се среща и в наставките, срв. редуването на тематичните гласни *о* и *е* в сегашно време или в склонението на имената от *о*-основи в старобългарски и II склонение в старогръцки; напр. берѫ < *berōm, но берете; φέρω, но φέρετε; влькъ < *vl̥'kos, но вльче; λύκος, но λύκε и др.

§ 69. ПРАСТАРИТЕ РЕДУВАНИЯ НА ГЛАСНИТЕ. ОБРАЗУВАНЕ НА VERBA ITERATIVA

В самостоятелния развой на индоевропейските езици старото редуване като словообразувателен начин е било изместено от префиксацията и суфиксацията. Затова в много случаи то не може да се открие. Такова е и положението в праславянски и старобългарски, където по-простото индоевропейско редуване се е усложнило допълнително по две причини: 1) индоевропейското количествено противопоставяне на гласните е преминало в качественото и 2) законът за отваряне на сричката е предизвикал промени на старите дифтонги и дифтонгични съчетания. На мястото на индоевропейското редуване *е* : *о* : *ē* : *ō* : *ь* (редуцирана степен) в старобългарски намираме є : о : ѣ : а : ь, ъ. **Старото индоевропейско количествено редуване е било**

преосмислено и използувано при образуването на праславянските многократни (итеративни) глаголи с инфинитивна наставка -$\bar{a}$- чрез удължаване на коренната гласна. При образуването на итеративните глаголи е съществувал стремеж да бъде удължена най-кратката от наличните степени. По този начин и редуцираните гласни **ъ** и **ь** са започнали да се редуват с **ꙑ** и **н**, напр. итеративът на (**прѣ**)**рештн** е бил (**прѣ**) **рѣкатн**, но след появата на корен с редуцирана степен -**рьц**- във формите за повелително наклонение възниква нов итератив (**прѣ**)**рнцатн**.

Пълният ред на алтернантите в старобългарски е **є : о : ѣ : а : ь : ъ : н : ꙑ**, при условие че след гласната не е стояла стара сонорна съгласна, следвана от консонант. При това не всички степени на гласната са запазени в един и същ корен.

текѫ : токъ, потокъ, отокъ : тѣхъ (аорист), **оутѣкатн : нстачатн : тьцн : протнцатн**

рекѫ : рокъ, отрокъ, пророкъ : рѣхъ (аорист), **нздрѣкатн, рѣчь : рьцн : нарнцатн**

гребѫ : гробъ : грѣсъ (аорист), **погрѣбатн : грабнтн**

плєма < *pledme : **плодъ**.

Откриваме редуване и при някои стари наставки, които в старобългарски вече се възприемат като окончание или част от окончание:

1. В сегашно време: **несешн, несетъ. . .**, но **несѫ** < *nesōm, **несѫтъ** < *nesonti;
2. В простия аорист: 1. л. ед., мн. и дв. ч. **падъ** < *padom, **падомъ** < *padomos, **падовѣ** < *padovē и 3 л. мн. ч. **падѫ** < *padont, но **паде, падетъ** и т. н.
3. В *o*-основи: **влькъ** < *vl'kos, но **вльче**,
4. *В es*-основи: **небо** < *nebos, но **небесе**.

В два старобългарски случая не е представена редуцираната, а нулевата степен:

1. Срв. формата **сѫтъ** за 3 л. мн. ч. сег. вр. на глагола **бꙑтн**, както и формите за сег. деят. прич. **сꙑ, сѫштн** и т. н., които са с нулева степен на коренната гласна, и останалите форми за сег. вр. на глагола **бꙑтн**, в чийто корен **ѥс**- коренната гласна е с *e*-степен;
2. Срв. окончанията за 2 и 3 л. ед., мн. и дв. ч. на първи сигматичен аорист (вж. § 22) с нулева степен и окончанията за 1 л. ед., мн. дв. ч. с *o*-степен.

Ако след гласната, която се степенува, е стоял стар сонор, редуването се е усложнявало. Пред следваща съгласна или в края на думата са се получавали дифтонги и дифтонгични съчетания, които са се променяли, а пред гласна сонорът е преминавал към следващата сричка (вж. § 63 и 64).

Старобългарските съответствия на гласната *i* и низходящите *i*-дифтонги:

	пред гласна (вж. § 63)	пред съгласна
ei̯	**ь***j*	**н**
oi̯	**о***j*	**ѣ**
ēi̯	**ѣ***j*	**н**
ōi̯	**а***j*	**ѣ**
i̯	**ь***j*	**ь**
ī	**ь***j*	**н**

внтн < *vīti : **вьѭ** < *vei̯ōm : **вѣньць** < *voi̯nькъ : **повон** < *povoi̯ь

цвнстн < *kvei̯ttī : **цвѣтъ** < *kvoi̯tъ : ***цвьтѣтн** < *kvitētī: **цвьтѫ** < *kvitōm

Пред окончанията на *i*-основите е имало редуване *ei̯* : *oi̯* : *i* (вж. § 43, упр. 6

Старобългарските съответствия на гласната *u* и низходящите *u*-дифтонги:

	пред гласна (вж. § 63)	пред съгласна
eu̯	ев, ов	ю, оу
ou̯	ов	оу
ēu̯	ѣв (пред предна гласна)	ю
ōu̯	ав	оу
u̯	ъв	ъ
ū	ъв, ꙑв	ꙑ

слово<*sleu̯os, словеси<*sleu̯esi: слоути<*sleu̯ti, слоухъ, слоуш ти : слава*<slōu̯a: слꙑ-шати<*slūsāti.

блюдо, блюсти<*beu̯d-: боудити<*bou̯d-: бъдѣти <*budeti, възбънѫти < vъzbudnoti.

Пред окончанията на *u*-основите е имало редуване *ou* : *u* (вж. § 43, упр. 6).

Старобългарските съответствия на сонорите *n̥* и *m̥*, съчетани със степените на предходната гласна:

	пред гласна	пред съгласна
en (*em*)	ен (ем)	ѧ
on (*om*)	он (ом)	ѫ
ēn (*ēm*)	ѣн (ѣм)	ѧ
ōn (*ōm*)	ан (ам)	ѫ
n̥ (*m̥*)>*in* (*im*)	ьн (ьм)	ѧ
n̥̄ (*m̥̄*)>*īn* (*īm*)	ин (им)	ѧ

пѧти<*penti: пѫто<*ponto, опона<*obpona: пьнѫ< *pinōm <*pn̥ōm : пропинати< *pro pīnāti<*propn̥āti

възѧти<*vъzemti : въземлѭ<* vъzemjom: възьмѫ <vъzimōm <*vъzm̥ōm, възьмъ <*vъzimъ<*vъzm̥us

В наставката на *en-/men*-основите пред окончанията е имало редуване *mōn*: *men* при м. р. и *mēn*: *men* при ср. р. (вж. § 45 и 63).

Старобългарските съответствия на сонорите *r̥* и *l̥*, съчетани със степените на предходната гласна:

	пред гласна	пред съгласна
er (*el*)	ер (ел)	рѣ (лѣ)
or (*ol*)	ор (ол)	ра (ла)
ēr (*ēl*)	ѣр (ѣл)	рѣ (лѣ)
ōr (*ōl*)	ар (ал)	ра (ла)
r̥ (*l̥*)>*ir* (*il*)	ьр (ьл)	рь (лъ) сонантични
r̥̄ (*l̥̄*)>*īr* (*īl*)	ир (ил)	рь (ль) сонантични

берѫ <*berōm: брѣмѧ<*berme: съборъ<*sъborъ: бьрати<*birāti : събирати<*sъ-birāti

влѣшти <*velkti̅ : **влачити** < *volki̅ti̅ : **облакъ** < * obvolkъ : **вльқъ** (мин. деят. I прич.) < <*vilkъ <*vl̥̅'kъ: **съвлицати** < *sъvi̅lkāti̅ <*sъvl̥̅'kati .

В настав̊ката на *er*-основите редуването е б̊ило *er* : *er* (вж. § 47 и 64).

УПРАЖНЕНИЯ

1. Каква е разликата в значението на двойките еднокоренни глаголи вести, ведѫ: водити, вождѫ; вести, везѫ: возити, вожѫ; влѣшти: влачити; вълѣсти: вълазити; гънати, женѫ: гонити гонѭ; нести: носити? Глаголите с *е*-степен в коренната гласна се наричат **определено моторни**, а глаголите с *о*-степен — **неопределено моторни**. Пази ли се разликата между тези групи глаголи в съвременния български език и къде? Сравнете ги със съвременния руски език!

2. Образувайте итеративи от следните глаголи: прогонити, приходити, пригвоздити, затворити, въпросити, оутонѫти, оумолити, родити, напьсати, постьлати, назьрѣти, въздъхнѫти, лобъзати помьнѣти, съзъвати, посълати, свьнѫти, оусънѫти, покрꙑти, летѣти, съжешти, съплести, прокладти начѧти, плоути, помошти, прикоснѫти сѧ, прѣбꙑти. Запомнете, че при образуването на итеративите тематичната гласна и в инфитивната основа на глаголите от IV спрежение се превръща в *j*!

3. Разгледайте следните глаголи: свьтѣти сѧ, дрьжати, бльштати, трьпѣти, довьлѣти, късьнѣти, мльчати, мрьзѣти, мьнѣти, скръбѣти, смрьдѣти, тъштати, бъдѣти, врьтѣти сѧ, грьмѣти зьрѣти, прильпѣти, льштати сѧ, мъчати, пльзѣти, пьрѣти сѧ. Кое е общото в морфологичния им строеж? Какво изразяват? Опитайте се да откриете с какви други степени на коренната гласна се срещат посочените глаголи, като имате предвид и новобългарските им наследници!

4. Открийте корените в следните групи еднокоренни думи и възстановете праславянските им форми: *бия : бой; пия:запой; гния : гной; сияя : усой; почина : покой; рея се : рой; почит : чета; пека: припичам; седло : сядам : садя, сажди; чеша : коса; време : вретено : въртя, обърна, завърна, бърша: бриша; дера : раздор : съдирам; меля, мелница : млях : млин; страна : простра : простирам; дух : въздъхна : дишам; проклет, клетва : кълна : проклинам; губя : сгъна : гибел, гина; треса се : тръс; тежък : тъга, тъжен; мразя, мраз : мръзна, омръзна; трева : тровя, отрова; легна : сложа, полог слагам; влеза, влязох : лизя, излаз : влизам : облека : облак, облачен : обличам; спра : спирам; извра : извирам : извор : иззара; горя : жар : нагар; мрак, смрачава се : мръква; нож : пронижа; позор : заря: зрак, здрач, съзра : съзирам; уча, наука : навик; прах : пърхут : пръст* (ж. р.); *пръскам, пръсна : пришка, пришка; донеса : нося, донос : донасям; клепало, клепя : клопам; глух, заглушавам : глъхна; дребен, дребосък : дробя; длето : дълбая; чист : цедя; хуля : хилав; спор : съперник : препирам се; пепел : паля, пламък; тясна, тесен : натисна, натискам; стреме : стръмен; струг, стружка : стържа режа, рязах : поразя, сразя; доведа : водя, водач; среда : сърце, сърдя се; стеля : стол : застлан : потилам.*

Старобългарските числени и календарни означения

Както е известно (вж. § 2), в старобългарската писменост не е имало цифрови означения, а редица глаголически и кирилски букви под титла са изразявали числата. Напр. ⰰ҃=1, ⰱ҃=2, ⰿ҃=40, ⱃ҃=100, ⱄ҃ⱀ҃ⰶ҃=257, а҃=1, в҃=2, л҃=30, ф҃=500, рпд҃=184, ҂ѕул҃=6430. Разчитането на буквите с числена стойност става с помощта на таблицата от § 2, като, разбира се, внимаваме, дали работим с оригинален кирилски текст, или с кирилска транслитерация на оригинален глаголически текст.

Напр. Мт 25.14. Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσεν τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκεν πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἓν е предадено в Савината книга с ꙗко же б҃ чл҃къ отъходѧ. призъва рабы своѩ. и прѣдастъ имѣние свое. овомоу же дастъ е҃ талантъ. овомоу же в҃. овомоу же а҃, а в кирилската транслитерация на текста от Асеманиевото евангелие — по следния начин: ѣкоже бо чл҃къ отходѧ. призъва рабы своѩ. и дастъ имъ имѣние свое. овомоу дастъ: д҃: талантъ. овомоу же : б҃ : овомоу же единъ. В първия случай трябва да прочетем е҃ като пѧть, в҃ като дъва, а а҃ като единъ според числените стойности, които имат съответните букви в кирилицата, а във втория случай трябва да прочетем д҃ (ⰴ҃) като пѧть и б҃ (ⰱ҃) като дъва според числените стойности, които имат съответните букви в глаголицата.

Когато старобългарските книжовници от X в. са преписвали с кирилски букви глаголическите оригинали, те са постъпвали като днешните издатели — поставяли са по правило в преписа си кирилската буква със съответната числена стойност напр. предавали са ⰴ҃ (=5) с е҃ (=5), а не с д҃ (=4). Някъде обаче те са забравили да сторят това, с което са променили смисъла на текста и са затруднили днешното му прочитане. В някои по-късни славянски преписи са се появили нови числени означения, които се нуждаят от допълнително пояснение (напр. ⱍ҃ =1000 и ⱎ҃ =2000 в хърватската глаголица, ѧ҃=900 у руските средновековни книжовници).

За да бъдат правилно прочетени и разбрани някои стари славянски оригинални и преводни текстове, са необходими и известни познания за старобългарския календар: имена на дните от седмицата, имена на месеците, имена на християнските празници, означения на годината, в която е станало дадено събитие. За основа на старобългарския църковен календар е послужил византийският календар. Но върху византийската основа има наслоения от страна на: славянския народен календар до покръстването (славянските народни имена на месеците), прабългарския календар, който до покръстването е бил официален календар на българската държава (източноазиатския дванадесетгодишен кръг, в който всяка година носи името на някакво животно), европейския средновековен календар, с който българските славяни са се запознали още до покръстването си (вж. напр. наименованието срѣда, при положение че среда на седмицата е четвъртият ден или четврьтъкъ — противоречие, което се дължи на външно влияние) творческото дело на Константин Кирил-Философ, създателя на моравско-панонското летоброене, отделни старобългарски книжовници, които са се опитвали да преправят или да пригодят византийските летобройни системи. Техниката за тълкуване на календарните бележки в ръкописите също се нуждае от пояснения.

§ 70. СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ЧИСЛЕНИ ОЗНАЧЕНИЯ

Старобългарските глаголически и кирилски букви се срещат като числени означения главно в календарните бележки и при номерацията на главите от богослужебните книги. Примери:

а) от Асеманиевото евангелие

мца де нд родство га наго исха·: — ева о иоана гла г·: — (25.XII, глава 3 от Йоан)

мца фер нг. обрѣтение гла стааг· иоана прча ев ѡ ма гла рб·: — (24.II, глава 102 от Матей според разпределението на Евсевий Кесарийски = Мт 11. 2—9)

мца ию зі стаго апла тадѣа. и зі окто· — (19.VI. с препратка към четивото на 18. X)

б) от Савината книга

въ срѣ великъıѧ не ева ѡ ма · гла сод (глава 274)

ева ѡ иwа гла рпд (глава 184)

мѣ маиа а прока еремиѧ. ева ѡ ма псано. кѳ июнıа (1 май, с препратка към 29 юни)

не з ева ѡ ма гла ое (7 неделя, глава 75)

При записа на числата от 11 до 19 е съществувала т. нар. права (йонийска) система, в която буквата за десетицата е пред буквата за единиците (ıа, Ⰺⰰ = 11, ıв, Ⰺⰲ = 12, . . . ıѳ, Ⰺⱚ = 19), и т. нар. инверсна система, в която буквата за десетицата е след буквата за единиците (аı, ⰰⰺ = 11, вı, Ⰲⰺ = 12, . . . ѳı, ⱚⰺ = 19).

Примери за правата (йонийската) система:

а) от Зографското евангелие (означения на глави)

рıа, рıд, рıе, рıз, тıв, тıж, ıв, ıе, ıж, рıв, рıз, сıа, сıг, сıж

б) от Синайския псалтир (номера на псалми)

ıа, ıв, ıж, ıз, рıа, рıв, рıд, рıз

в) от Добромировото евангелие, ранен среднобългарски паметник, преписан в началото на XII в.

ıв о прокаженѣмь.

ıг о wслабенѣмь.

ıѳ о сноу вьдовица.

Примери за инверсната система:

а) от Савината книга

не аı ева ѡ ма г смд

сж еı ева ѡ лоу г сд.

не ѳı ева ѡ ма г снı

не е поста. ева ѡ марь. гла рвı

б) От Асеманиевото евангелие

не жı но лѣ ев. ѡ лоу гла снж·: —

мца сеп бı стааго мка корната еппа конска·:

м҃ца окто з҃і. стааго ап҃ла еѵ҃аста лоукꙑ꙽

в) от Марийнското евангелие

е҃і о избъранни ап҃лъ꙽

ж҃і о блаженниихъ꙽

з҃і о сотьницѣ꙽

Буквата с най-голямо числено значение, която срещаме в глаголическите старобългарски ръкописи от X-XI в., е Ⱅ=300 (според разпределението на Евсевий Кесарийски евангелието от Матей се състои от 355 части. повечето от които са отбелязани в Зографското или в Асеманиевото евангелие, напр. т҃лꙗ =351, т҃жі = 317, т҃з = 309). За числените стойности на буквите от Ⱆ=400 до Ⱌ=900 съдим от по-късните хърватски глаголически паметници и от някои по-късни кирилски текстове, където отделни букви са употребени с числените значения, които са имали в глаголическата азбука. Напр. в среднобългарския Григоровичев паримейник, преписан на кирилица към края на XII в., буквата ц има числена стойност 900, каквато числена стойност има и буквата Ⱌ в хърватската глаголица. Ако приемем, че Ⱌ е означавало 900 и в най-старата глаголица, то буквите Ⱆ, Ⱇ, Ⱈ, Ⱉ, Ⱋ и Ⱌ, които стоят непосредствено след Ⱅ=300, ще получат следните стойности: Ⱆ=400, Ⱇ=500, Ⱈ=600, Ⱉ=700, Ⱋ=800, Ⱌ=900, каквито стойности (ѿ вм. Ⱉ=700, п вм. Ⱋ=800) виждаме в следния текст от Григоровичевия паримейник (Битие 5. 14—17):

и бꙑ вьсѣхъ днеи каиновѣхъ꙽ лѣ꙽ ц҃꙽ ѳ҃і꙽ и оумрѣтъ꙽ житъ же маленлъ꙽ лѣ꙽ р҃ѯе꙽ и роди їареда꙽ и жітъ же маленлъ꙽ рожден їареда꙽ ѿ҃꙽ л҃꙽ лѣ꙽ и роди снꙑ и дъщера꙽ и бꙑ вьсѣхъ днеи маленлевѣхъ꙽ лѣ꙽ п҃се и оумрѣтъ꙽

καὶ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἡμέραι Καϊνᾶν δέκα ἔτη καὶ ἐνναχόσια. καὶ ἀπέθανε. καὶ ἔζησε Μαλελεὴλ πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν Ἰάρεδ. καὶ ἔζησε Μαλελεὴλ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτὸν τὸν Ἰάρεδ, ἔτη τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια. καὶ ἐγέννησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας. καὶ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἡμέραι Μαλελεήλ, ἔτη πέντε καὶ ἐνενήκοντα καὶ ὀκτακόσια. καὶ ἀπέθανε

В най-старата глаголица буквите след Ⱌ (= 900), а именно Ⱍ, Ⱎ, Ⱏ, ш, Ⱐ, Ⱏ, Ⱑ, Ⱖ, Ⱘ, Ⱓ и Ⱔ (вж. § 2), не са имали числена стойност и не са били означения за хилядите. Хилядите или са се изписвали изцяло (вж. напр. Асем Мт 14.21 вѣдъшиихъ же бѣ мѫжь ѣко пѧть тꙑсѭщь), или са били предавани с буквите от Ⰰ(=1) до Ⰺ (=9) и формите на тꙑсѭщь (вж. напр. Йо 6.10 и възлеже оубо мѫжь числомъ ѣко д. тꙑсѭщь в Асеманиевото евангелие, но ѣко пѧть тꙑсѭшть в Зографското и Марийнското евангелие). В по-късната хърватска глаголица на буквата Ⱍ е била приписана числена стойност 1000, на Ш — 2000, на ı (буква, която е заменила Ⱏ и Ⱏ) — 3000, на Ⱓ — 5000. Това свидетелствува и за преустройството на самата азбука, свързано с отпадането на редица букви. В хърватския азбучен списък буквата Ⱈ е заела мястото на изчезналата буква Ⱖ и е започнала да се употребява с числено значение 600 (напр. Ⱈ҃Ⰻ҃Ⰰ=621), буквата Ⱐ е била сметната за вариант на Ⱏ, а буквата Ⱎ — за несамостоятелен знак, тъй като е могла да се замества с ШⰕ. Освен това хърватските паметници са едноерови (изпърво само с Ⱏ, а по-късно само с ı, което стои на мястото на Ⱏ, след ш), без носови гласни (и следователно без Ⱘ и Ⱔ). За същински букви след Ⱌ са били сметнати само знаците Ⱍ, ш, ı (=Ⱏ и Ⱏ) Ⱑ и Ⱓ, които са получили следните числени стойности — Ⱍ=1000, ш=2000, ı =3000 Ⱓ=5000, както свидетелствуват хърватските глаголически ръкописи от края на XIV в., а също и старочешките преписи от хърватските глаголически оригинали. Буквата

ѧ, непосредствено след Ⱇ=5000, би трябвало да има числена стойност 4000, която не е отразена в оцелелите текстове. Понякога в хърватските текстове се срещат и означения като: ⰓⰟ=4000, ⰓⰟ=5000 и под., напр. ⰓⰟⰍⰍ=5020.

Численитe стойности на кирилските букви съвпадат точно с численитe стойности на съответните букви от византийската азбука. Сред двадесет и четирите букви на византийското писмо не е имало знаци с числени стойности 6, 90, 900. Като буква с числена стойност 6 се е използувал знакът ѕ (вав), като буква с числена стойност 90 — знакът ϙ (копа), като буква с числена стойност 900 — знакът ϡ (сампи), които са били възприети и в старобългарската кирилица.

Примери за ѕ(=6) и ϙ(=90) от Савината книга:

с҃ж з҃ не пеньтнк҃стнна. єв҃а ѡ нѡ҃а гл҃а ҁкѕ

не ѕ҃ єв҃а ѡ м҃а гл҃а о

въ не по рождьствѣ х҃вѣ. єв҃а ѡ м҃а г҃ ѕ

не з҃ єва. ѡ. нѡ҃а гл҃а ҁϙг

с҃ж. з҃. єв҃а ѡ м҃а гл҃а ϙ ѕ

не д҃. пс҃та єва. ѡ марь г҃ ϙ а

В старобългарските паметници освен ѕ=6 се употребява и огледално-симетричният вариант г със същото числено значение. Единственият пример за г=6 в Савината книга е с҃ж гı. єв҃а ѡ лоу҃ г҃ ҁог (глава 176). Употребата на г=6 е последователна в Листовете на Ундолски и в Енинския апостол (въ вторнн : г : не с҃ж: лг: прѣжде м҃ꙁпо, гл҃а г).

Във византийската числена система полегатата чертица, поставена пред буквите за единиците (от а до ѳ), превръща съответната буква в знак за хилядите, напр. ҂а=1000, ҂в=2000, ҂з=7000. Има и няколко старобългарски примера за ҂г с числена стойност 6000, напр. г҃уна (6451) в Добруджанския надпис от 943 г. ҂гфа (6501) в Самуиловия надпис от 993 г., ҂гфд (6504) във Варошкия надпис от 996 г. Но освен ҂г с числена стойност 6000 се употребява и огледално-симетричният образ ѕ, напр. ҂ѕул (6430) в надписа до с. Крепча от 921 г., ѕфкв (6522) в надписа на българския цар Иван Владислав.

Численият знак ϡ (сампи) не е засвидетелствуван в оцелелите старобългарски паметници. Наблюдаваме го в Изборника от 1073, староруски препис от Царсимеоновия сборник, съставен около 920 г. в българската столица Преслав: н отъ фалека доже н до. мв. лѣта цс҃рьства аугоустова. лѣтъ єѫ҃ѯз (5967). Покъсните руски книжовници са започнали да означават 900 с ѧ поради голямата прилика между ѧ и ϡ (сампи).

Обърнете внимание, че численитe стойности на редица букви от кирилските текстове се отличават от численитe стойности на съответните букви в кирилската транслитерация на глаголическите текстове. Напр. н в кирилския текст е 8, а в кирилската транслитерация на глаголическо Ⰽ е 20, м в кирилския текст е 40, а в кирилската транслитерация на глаголическо Ⰿ е 60. Вж. напр. следните еднакви текстове:

а) в Асеманиевото евангелие

Мт 4.2 и пості сѧ дьнии к҃ и ноціни к҃ те. послѣді же възьалка

не҃ в҃ пс҃ є҃ с҃ ма҃ гл҃а од҃ : —

з҃ : ева҃ ѡ҃ лоу҃ гл҃а тжі : —

б) в Савината книга

и поць сѧ днъ м҃ и ноціні м҃. послѣдь възалъка

не҃ г҃ поста. ева҃ ѿ маѳь. гл҃а пе ⌊

ева҃ и ѿ лоу҃ гл҃а зі ⌊ (вм. тзі)

При преписването на глаголическите оригинали старобългарските книжовници са заменяли глаголическите букви с числена стойност с кирилски букви, които имат същата числена стойност, напр. Ⰱ (б)=2 с в=2, Ⰶ(ж)=7 с з=7, Ⰼ(ћ)=30 с л= =30, Ⰿ(м)=60 с ѯ=60 и т. н. Има обаче случаи, в които глаголическата буква е била транслитерирана без оглед на числената стойност. С това е бил променен и смисълът на текста. Примери:

Лк 13.14 Сав. и отъвѣщавъ же архисоунагогъ негодоуꙗ понеже въ сѫботѫ. ицѣ лн іс. глаше є҃ дьні естъ вь нѧже достоитъ дѣлати. въ тъі оубо дни приходѧще цѣлите сѧ. а не вь днь сѫботънъі (ὅτι ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι); срв. шесть дьни есть в Асеманиевото евангелие.

Супр. 452.7—9. хс по трехъ десѧтехъ дьнь. вьниде въ земънъін їероусалимъ въ црькъве (в глаголическия оригинал е било ⰳⰵ ⰶ ⰴⰵⰔⰵⰕⰵⰜⰵⰖⰠ); срв. въ прьвое рождьство хъ. по четърехъ десѧтехь дьнь. въніде земънъі іємъ въ цркві в Клоцовия сборник.

Това е доказателство, че части от Савината книга и Супрасълския сборник са препис от глаголически оригинали.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете следните числа (означения на глави) от:

а) Асеманиевото евангелие

ра, рмж, са, рне, сгі, ске, снг, те, ћв, кд, реі, оз, тк, рнж, сіз, тзі, ді, рћа

б) Савината книга

рке, сѕ, рпг, лѳ, ѯа, мз, оа, ѯѳ, ѕѕ, сні, смв, ѕд, сг, тлв, оѳ, ѕѕі

Указание: рмж (Асем.)=глава сътьнаꙗ и шестьдесѧтьнаꙗ и седьмаꙗ

тлв (Сав.)=глава трисътьнаꙗ и тридесѧтьнаꙗ и втораꙗ

снг (Асем.)=глава дъвосътьнаꙗ и седмьдесѧтьнаꙗ и четвр҃таꙗ

2. Препишете числените стойности от упр. 1 а) с глаголически знаци, които след това обърнете на кирилица като запазите съответната числена стойност, напр. ра=ⰹⰰⰰ (181)>рпа (181)

3. Преведете следните календарни бележки от:

а) Асеманиевото евангелие

мца сеп з. стоую праведьникоу акима и аннѣ:

мѣ сеп ді.стааго мка никитѣ. и обрѣтение мощемъ стаа мка стефа. и па стмъ оцмъ.събьравъшиимъ са въ стѣмъ и вьселенстѣмъ съборѣ: ев ѡ ма. гла кв: —

мца окто ві стх мк: папоула распаанавла и дроужинѣи и: ев о лоу гла лг.

мца то гі стааго оца на курила философа (м. февруари)

мца апри е стъі мкъ ри. іе в персѣ: и па ста оца на евтуха архипа цри гра: и па оусьпение прнаа оца наго. мефодіа. архпа вышиаа моравьн. бра прго курила философа: ева и б септа: —

мца ию иж стаго пантелеимона мка и стаго стлѣ оца наго климента епскпа великаго: и сж в по па.

б) Савината книга

мѣ априлѣ ѕ авьтоуха. и методиа . . . ѡ иwа пса г сеп(т)ѧбра.

мѣ маиа а пррока еремиа. ева ѡ ма псано. кѳ июна. мѣ и иwа апла бгословьца. ева ѡ иwа гла св

в) Листовете на Ундолски (м. ноември)

мѣ: то: гі: стаго апла ма: и: сж: е: ѡ ма: — мѣ: то: зі: стаго григорие чюдотворца: и: а: сего мѣ: мѣ: то: иі: стаго платона и романа: и: си заповѣдаж вамъ: —

мѣ: то: к: стыхъ оцъ максимиена и: еі септабрѣ: мѣ: то ка: възнесение стъі бца: и: и септабрѣ: мѣ ке: стомоу оцоу нашемоу климентоу:

г) Охридския апостол, среднобългарски паметник от XII в.

мца.се. ке.климента еппа и петра алеѯан'дриж. и мцж ек'кафериинѣ (м. ноември)

мца се. л. ѡбрѣтение моции.стго ѡца нашего климента. папежа римъска. слоу. ке. ножбрѣ (м. януари)

ді. стыхъ ѡцъ. авѯентиа. и кирила оучителѣ словѣньскоу жзыкоу. пѣ. гла. д.

м. февруари)

д) Остромировото евангелие, староруски препис от старобългарски оригинал, с дата на започването на преписа ҂ѕфѯд и дата на завършването ҂ѕфѯе (1056—1057 г. от н. е.)

л. мца то. обрѣтение моции чьстьнѣихъ. стааго климен'та. папежа римьска. д. по аплѣ петрѣ. ниин слоубъі. въ ке. ноѧбра (м. януари)

ді мца то па прпдбьнаго. аѵѯен'та чоудотворьца. и прпдбьнаго оца нашего. костан'тина философа нареченаго въ чрьньчьство имьньмь курила. ева отъ ма. въ врѣ оно. призъва. ниин. въ а ноѧбр:

4. Каква е системата (права или инверсна) за записване на числените стойности от 11 до 19 в следните откъси от:

а) Марийнското евангелие

аі о ловитвѣ рыбъ:

ві о прокаженѣемь:

еі о пати хлѣбъ:

зі о финикисии

б) Супрасълския сборник

мѣсаца марта въ аі. житие григора папъі роумъскаго

мѣсаца марта въ ві. мжчение стааго пион'на. презвутера змурьска града:

в) Енинския апостол

сж мапостъиаѣ. к корентіомъ. ниин сжб(отж) гі по пандікост

ниин сж: ві: не:

мцъ октабрь рекомы листопадъ. иматъ дни и нощи лꙗ. дъ иматъ. ча. іа. а но. гі.

г) Листовете на Ундолски (вж. упр. 3 в)

д) староруския препис на Царсимеоновия изборник, направен през 1073 г.

авъгоустъ. иже и осмородныи. лѣ. ѕ. мѣ. д. днь. а. въ мг лѣ его. роди сѧ хс бъ нашь. въ лт въсего мира. хефа:

тиверносъ. лѣ кв. мць. ѕ. днии. іѳ: —

клавъдиосъ. лѣ. іг. мць. и. днии. іѳ: —

нерѡнъ лѣ іг. мць. ѕ днии. 13.

5. Вижте следните откъси (календарни бележки за м. септември) в Охридския апостол и посочете на какво се дължи инверсното записване на числените стойности от 21 до 29:

ак стра. стомоу сталю и мкоу. исакꙋ еппоу. кипръскоу. и семеѡноу жжицѣ гни. и сщеннѥ стомоу минѣ.

вк стѣи бци въ хроусополии. и стѣи мци приклови и мартианоу. и николавоу и стмоу мкꙋ фоцѣ.

гк ново лѣто. и зачѧтие иѡаноу кръстителю слоужба. ѩже ѥ и на рождьство его.

дк стра стѣ а. мци равнѣи апломъ ѳеклѣ.

§ 71. СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ КАЛЕНДАР

Старобългарският календар включва названията на дните от седмицата, названията на месеците от годината и имената на подвижните и неподвижните византийски църковни празници. Освен това в някои стари славянски текстове има следа от тюркския прабългарски календар, основан на дванадесетгодишния източноазиатски животински цикъл. В този цикъл всяка година носи името на определено животно, а месеците са назовани с бройни числителни.

В Европа седмицата се е появила постепенно, под влияние на юдейската култура, която е оставила траен отпечатък върху християнското богослужение, и под влияние на египетския календар, който е една от съставките на латинската хронология. Юдейската седмица е завършвала с празничния ден събота (Sabbath), а следващите дни, които са съответствували на нашите неделя, понеделник, вторник и т. н., са били наричани първи (неделя), втори (понеделник), трети (вторник) и т. н. В гръцката християнска седмица, която започва с деня на Христовото възкресение — неделя (*χυριαχή*), понеделник е *δευτέρα*, вторник — *τρίτη*, сряда — *τετάρτη* или *τετράδη*, четвъртък — *πέμπτη*, петък — *παρασχευή*, а събота — *σάββατον*. Египетската седмица се е отличавала от юдейската по това, че е започвала със събота и че дните в нея са носели имената на седемте планети, които според тогавашните представи са имали следния ред: Сатурн, Юпитер, Марс, Слънце, Венера, Меркурий Луна. Тъй като египтяните са съпоставяли седемте небесни сфери със седемте степени на музикалната стълбица, а съвършеният музикален интервал, основа и на небесната хармония, наречен по гръцки *διὰ τεσσάρων*, е бил скок от първата на четвъртата степен и т. н. (1→4→7→3→6→2→5→1), то хармоничното разположение на планетите като названия на дните от седмицата е следното — Сатурн (събота), Слънце (неделя), Луна (понеделник), Марс (вторник), Меркурий (сряда), Юпитер (четвъртък), Венера (петък). Този ред е възприет и в латинската християнска седмица, която започва с неделя (dies dominica), а следващите дни са dies Lunae, dies Martis, dies Merkurii, dies Iovis, dies Veneris, dies Saturni, срв. фр. Lundi, Mardi, Mercredi, Jeudi, Vendredi, итал. Lunedì, Martedì, Mercoledì, Giovedì, Venerdì.

Варварските народи в ранносредновековна Европа са възприели имената на планетите в латинските календарни означения като имена на богове и са създали

по подобен модел свой собствен календар. У старите германци напр. срядата е Odinsdagr (ден на бог Один или Ведан), четвъртъкът — Thorsdagr (ден на бог Тор), петъкът — Friadagr (ден на богинята Фриа) — срв. англ. Wednesday, Thursday, Friday, нем. Donnerstag, Freitag. Следа от подобни названия има и в някои славянски езици — напр. у старите балтийски славяни край р. Лаба (Елба) четвъртъкът се е наричал Peräunedan — ден на Перун, бог на гръмотевицата, съответствуващ на латински Iupiter и на германския Thôr.

През християнската епоха не е било удобно дните от седмицата да се наричат с имената на езическите богове, затова по юдейски и по гръцки образец седмичните дни са били наречени с латински редни числителни — feria secunda (понеделник), feria tertia (вторник), feria quarta (сряда), feria quinta (четвъртък), feria sexta (петък). У старите германци четвъртият ден от седмицата при неделно начало (Odinsdagr) е бил посветен на главния германски езически бог Odin и затова твърде рано името на този ден е било заменено със старонем. mittawëcha, mittewoche, буквален превод на среднолат. media hebdomas (при неделно начало), откъдето произлиза романското диалектно mezzedima, mezemna. Старобълг. срѣда, образувано по подобие на старонем. mittawëcha или на романското диалектно mezzemna, има средноевропейски произход.

Славянската седмица, в която понеделник съответствува на гр. δεύτερα и на лат. feria secunda, вторник — на гр. τρίτη и на лат. feria tertia и т. н., предполага наредба на дните с последен ден неделя (срв. юдейската седмица, в която празничният ден събота е последен). Този ред славяните заимствували от средновековния фриулски диалект в Североизточна Италия (от ретороманската група), който е изоставил латинските планетни названия на седмичните дни, за да ги замени с редни числителни — във фриулския диалект (от името на областта Фриули) понеделник е напр. prindi от prima dies. Споменатият романски диалект се е говорел в старата Аквилейска патриаршия, по северните брегове на Адриатическо море, откъдето още преди времената на Кирил и Методий християнството се е разпространило не само сред адриатическите славяни, но и по-надалече — в Панония, дори до Моравия. Календарните означения недѣлѩ (превод на лат. feria), понедѣльникъ, въторьникъ, срѣда, четврьтъкъ, пѧтъкъ са проникнали в старобългарската книжнина едва в Моравия и Панония от местната славянска християнска терминология, която е възникнала още преди да пристигнат Кирил и Методий. Средноевропейски (моравско-панонски) произход има и собота, което се среща само в Марийнското евангелие и в Синайския псалтир. То съответствува на sabata (мн. ч. от лат. sabbatum) в средновековните романски диалекти край северните брегове на Адриатическо море, откъдето се е разпространило сред една част от славяните. Пряк наследник на народното гръцко σάμβατον е сѫботъ (м. р.) в Асеманиевото евангелие и в Синайския евхологий. Под влияние на сѫботъ моравско-панонското собота се е променило в сѫбота, което е засвидетелствувано в повечето старобългарски текстове.

В първоначалните Кирило-Методиеви преводи, направени през 862 г., предиоще да е потеглила моравската мисия, дните от седмицата са означени по гръцки образец. Вж. следните примери:

а) Марийнското евангелие

Мт 27.62. въ оутрѣнии же день иже естъ по параскевьћии. събраша сѧ архиереи и фарисеи. къ пилатоу τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν

Йо 19.42. тоу же за параскевьћиѭ июдеискѫ. ѣко близъ бѣаше гробъ. положисте иса ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων

Лк 23.54. і дьнь бѣ параскевьћи. і собота свитааше.

Мт 28.1. въ вечеръ же соботъны. свитаѭщи въ пръвѫѭ соботѫ. приде мариѣ магдалъини εἰς μίαν σαββάτων (в първия ден от седмицата, в неделя)

Мк. 16.9. въскрьсъ же нсъ за оутра въ прьвы соботѣ. ѣвн сѧ прѣжде марнн магдалннн πρώτῃ σαββάτου

б) Синайския псалтир

93.1. пъсалмъ давъ въ четвръток соботѣ ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ τετράδι σαββάτου (в четвъртия ден от седмицата, в сряда)

47.1. псалмъ пѣснї сновъ корѣовъ во въторжѫ сѫботѣ ψαλμὸς ᾠδῆς τοῖς υἱοῖς Κορὲ δευτέρᾳ σαββάτου (във втория ден от седмицата, в понеделник)

Има и пример, който предполага наредба на дните с последен ден неделя: въ конець пъсаломъ о точілѣхъ асафовъ въ пать соботѣ (feria sexta) — псалм 80.

Тази наредба е била възприета при богослужението на старобългарски език в Моравия и Панония.

Обърнете внимание, че сѫбота в старобългарските богослужебни текстове означава не само съботния ден, но и цялата седмица. Подобен смисъл в старобългарските паметници има и недѣлꙗ. Вж. следните примери от Асеманиевото евангелие

в срѣ г не прѣповленне прани·

в че в не по пас·

в въ свѣ не·

в пон стън не.

От византийския календар са били заимствувани и латинските наименования на месеците:

септабрь, род. п. септабрꙗ (-а)

октобрь, октабрь, октоумврнн, октеврь

ноабрь, ноаврь

декабрь, декебрь

еноуарь, еньварь

феврарь, феврарь

мартъ

апрналь, род. п. апрнлꙗ

ман, род. п. манꙗ

нюнн, род. п. нюнꙗ

нюль, род. п. нюлꙗ

авгоустъ, авгостъ

Вж. следните примери от:

а) Асеманиевото евангелие

мца сеп еі стъна мца ефімїа· —

мца окто б. стаа мка еппа купрнѣна. нустннъі дѣвън·

мца ноа з сьнемъ арханѣла мнхан· — н прнѣн матронѣ·

б) Савината книга

мѣ ноабра а. козмъі н дамнꙗна.

мѣ декабра. д. варварѣ

мѣ еньвара а обрѣзанне га нашего іс ха н васнлнꙗ.

мѣ манꙗ а пррока еремнꙗ. ева ѡ ма псано кѳ нюнꙗ

в) Супрасълския сборник

мѣсаца марта въ е҃ день. мѫчениѥ стааго василиска

мѣсаца марта въ гі҃ мѫчениѥ стааго савина

мѣсаца марта. кг҃. мѫка стааго дометиа и ꙋченикъ его

Обърнете внимание, че при четенето на календарните бележки в изборното евангелие пред редното числително трябва да се постави предлогът въ, след редното числително — дьнь, а пред името на светеца — памѧть (ако чествуваното лице е мъченик, може да се постави страсть или мѫчениѥ).

Образец: мца окто҃ з҃і. стааго апла евѣлста лоукы⁖ (Асем.)-

мѣсаца октобрѣ въ осмъи на десѧте дьнь. памѧть свѧтааго апостола еванъѥлиста лоукы⁖

мца фе҃ кв҃. стаго свщмчка полукарпа. еппа змурнъска: (Асем.)

мѣсаца феврарѣ въ дъвадесѧтъи и третии дьнь. страсть свѧтааго свѧщеномѫченика полукарпа. епископа змурнъска.

В някои изборни апостоли календарните бележки са по-подробни — включват житийни данни. Вж. следните примери от Енинския апостол:

л҃ (30.IX) стрть стаго григорѣ архиепискꙋпа. великыѩ армениѩ. и римпсиѩ. и дроужины еѩ. при диоклитиѩнѣ црѣ. и при црѣ перстѣ. артаванѣ. снѣ. аласури ратоу сѫщꙋ. кюрꙋ црѹ арменьскоу. лѣстиѫ оубиенъ бысть: —

а҃ (1.X) стрть стаго апстла ананїѩ. епскпа. дамаскова. поставленъ бывъ апстлы дамащениинъ сѫи. съ апостла павла. повѣданиемъ бжиемъ крсти. и приведенъ бывъ къ лїкинию кнѧзоу. по многах мѫках. камениемъ побиен⁖ бысть⁖ —

Срв. съответните календарни бележки в Асеманиевото евангелие:

мца сеп҃ к҃. стааго свщмчка григориа архиеппа великъıѩ армениѩ.

мца окто҃ а҃ стаа апла ананиѩ. еппа дамаскова.

Календарните вести в изборното евангелие са по-кратки от календарните вести в някои изборни апостоли, защото на християнските празници апостолът се е чел преди евангелието и не е било необходимо едни и същи бележки да се записват изцяло два пъти.

По-подробният старобългарски календар в изборните апостоли е съдържал и кратки астрономически сведения — дължината на деня и нощта през различните месеци, а също и старите славянски народни названия на месеците. Вж. л. 38 а от Енинския апостол:

мцъ октѧбръ рекомы листопадъ. иматъ дни и нощи л҃а. днъ иматъ ча҃. ї҃а а нощ҃ гї҃.

Голяма част от Енинския апостол е изгубена, но старите славянски имена на месеците могат да се възстановят въз основа на Охридския апостол (XII в.), Слепченския апостол (XIII в.), календара на Търновското евангелие от 1272—1273 г., по-късните кирилски приписки в Асеманиевото евангелие. Тези имена са:

I. просинецъ (Охр., Слепч., Остр., Търн.)

II. сѣченъ (Охр., Асем., Търн.)

III. соухъı (Охр., Асем.)

IV. брѣзенъ (Охр.), брѣзокъ (Търн.)

V. трѣвенъ (Охр., Търн.)

VI. нзокъ (Охр., Слепч., Търн.)
VII. чрьвенъı (Охр., Търн.)
VIII. заревъ (Охр., Търн.)
IX. ревенъ (Асем.), роунінъ (Търн.)
X. лнстопадъ (Охр., Ен., Слепч., Търн.), лнстогонъ (Асем.)
XI. гроуденъ (Охр., Асем.)
XII. стоуденъı (Охр., Слепч., Асем.)

Някои от тези названия, напр. *сечко, травен, цървеник* (*червения*), *руен, листопад*, са запазени в българските народни говори или пък се срещат в другите славянски езици — в чешки и в хърватски prosinec е декември, в белоруски *сечен* е януари, в чешки březen е април, в украински *травен* е май, а *червень* е юли, в чешки září е септември, в белоруски *грудзень* е декември.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Разгледайте следния откъс от Манасиевата летопис, преведена на среднобългарски по времето на цар Иван Александър (1331—1371), и извадете имената на планетите в съответния ред:

кронъ бѣше модръ, ωловѣнъ ωбразомъ. бльщаше сѧ зевсъ ꙗко сребро. ар же пламенень зрѣше сѧ. снааше слнце ꙗко свѣтлое и доброкоренное злато. сьвтѣше сѧ ꙗко касӥтеръ, кржгъ афродитинъ. ꙗко мѣдь чръмнозрачнаа, ермие снааше. свѣтло ꙗко нелъ снааше лоуна.

Като имате предвид, че Κρόνος съответствува на Saturnus, Ζεύς — на Iuppiter, Ἄρες — на Mars, Ἀφροδίτη — на Venus и Ἑρμῆς — на Mercurius, обърнете внимание на астрономическия смисъл на този ред, който съответствува на гръцкия геоцентричен модел и разполага планетите в дълбочина според периодите на движението им в геоцентричната система — планетата с най-голям период (Κρόνος) е първа, а планетата с най-малък период (μήνη, σελήνη) е последна. Приложете правилото διὰ τεσσάρων. Ще получите следния ред: Saturnus, Sol, Luna, Mars, Mercurius, Iuppiter, Venus. Какъв е неговият календарен смисъл? Преобразувайте този ред в християнска седмица, като замените dies solis с dominica и поставите този ден на първо място.

Защо в Царсимеоновия изборник, оцелял в староруски препис от 1073 г., планетите имат следния ред: сльньце. лоуна. зеус. ермис. арис. афродити. кронос?

2. Прочетете следните календарни бележки от Асеманиевото евангелие:

мца дека г. стна мца варварн҃ —
мца де бı стаго оца на спирндона еппа н прнаго оца даннла стлъпьнника҃
мца де ні стънхъ мкъ і. еже в кріті. н прнаг. стлѣ ннгонта҃ н нз нюнѣ҃
мца еноу ні стаго мка клнмента еппа анкурска. ева о ма гла од҃ н сж в поста҃ —
мца ма з стаго прка нсана. н мка хрстофора. нцн а авго҃ —
мца ню. нз. стоую връховноую аплоу. петра н павла҃ е ω ма гла рме҃ —
в срѣ б не по пас҃
в че в не по пас҃
не д но лѣ ев ω лоу гла рпе҃ —
не г по е о ма гла па҃ —

3. Прочетете следните старобългарски надписи:

а) Крепчански (921 г.): лѣто ѕул почн рабъ бжнн антонъ мѣсаца октобра

б) Варошки (996 г.): (въ) лѣто ҂гфд пѡ андрне ппъ феу зі

в) Мурфатларски: прнде отъцъ сıамо въ се мѣсто (зъванъ) мѣсаца октоумврнѣ д прнде къ намъ въ нма оца н сна н стго (дха) поклонн сѧ рабъ неклю(чнмъı) снмеон пръвое въ цръкви мѣсаца агоуста в ла днъ

§ 72. СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА ГОДИНА

Старобългарската църковна година е изградена изцяло по образец на византийската църковна година и се състои от два цикъла:

1. Цикъл на подвижните християнски празници (ἑορταὶ κινητοί) — включва всички съботни и неделни служби и службите, свързани с великденския празник, който също е в неделя.

2. Цикъл на неподвижните християнски празници — включва всички служби, които ежегодно са се извършвали на определена дата в чест на Исус Христос (δεσποτικαὶ ἑορταί), света Богородица (θεομητορικαὶ ἑορταί) и на останалите светци (ἁγίων ἑορταί).

Начинът, по който са се извършвали службите, е описан в специална книга, която по византийски се е наричала Τύπικον (старобълг. тѷпикъ).

Цикълът на подвижните християнски празници в изборното евангелие и в изборния апостол започва с неделната великденска литургия (κυριακὴ τοῦ Πάσχα, ἡ ἁγία καὶ μεγάλη κυριακὴ τοῦ Πάσχα великаꙗ недѣлꙗ пасхы) в първия ден от седмицата, която се нарича ἑβδομὰς διακαινήσιμος (свѣтьлаꙗ недѣлꙗ).

Следващият неделен ден се нарича κυριακὴ β'. τὸ ἀντίπασχα недѣлꙗ в҃ антипасха, по-следващият неделен ден — κυριακὴ γ' ἀπὸ τοῦ Πάσχα недѣлꙗ г҃ по пасцѣ и т. ч. до седмия неделен ден, който се нарича κυριακὴ ζ' ἀπὸ τοῦ Πάσχα недѣлꙗ з҃ по пасцѣ. Осмият неделен ден се нарича κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ἁγία κυριακὴ τῆς ν', ἡ Πεντηκοστή, недѣлꙗ пѧтьдесѧтьнаꙗ, пѧтикостиꙗ, недѣлꙗ осмаꙗ пентикостина, тъй като е 50-и ден от Великден. Срядата след четвъртия неделен ден от Великден се нарича μεσοπεντηκοστή или τετάρτη τῆς μεσοπεντικοστῆς прѣполовлениѥ праздьника, а четвъртъкът след шестия неделен ден от Великден се нарича ἀνάληψις възнесениѥ господьнѥ или възношениѥ господьнѥ. Често осмата неделя от Великден се означава само с н҃ във византийските и кирилските ръкописи и с ⰾ (л҃) в глаголическите ръкописи. Особен пролетен църковен празник след Великден е била ἡ ἡμέρα τῶν ῥόδων, ἡ Ῥοζαλία, τὰ Ῥουσάλια. Така в Савината книга се нарича празникът Петдесетница — вж. напр. ева ѡ лоу пса. ai. нѥ по русалиıахъ; ева ѡ иwа. пса въ сѫ. русальнѫ. От Великден до Петдесетница включително в църква се четат откъси от апостолските деяния и от евангелист Йоан, а от понеделника след Петдесетница (κυριακὴ ά ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, понедѣльникъ по пентикостı) започват да се четат откъси от апостолските послания и от евангелист Матей.

От ἡ Πεντικοστή започва ново броене на неделите — κυριακὴ α' ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς недѣлꙗ а҃ по н҃, нѥ а҃ по пентикостı и т. н. до неделята след началото на византийската гражданска година — 1. IX включително. Тази неделя се нарича κυριακὴ πρὸ τῆς Ὑψώσεως недѣлꙗ прѣдъ въздвигомь крьста — самият празник ἡ παγκόσμιος ὕψωσις τοῦ τιμίου σταυροῦ, въздвижениѥ крьста е на 14. IX. В неделята преди Кръстовден (14. IX) за последен път се чете откъс от евангелист Матей. От първата неделя след Кръстовден (ἀπὸ τῆς κυριακῆς μετὰ τὴν ὕψωσιν) започват да се четат откъси от евангелистист Лука.

Обърнете внимание, че началото на византийската нова година в подвижния и в неподвижния богослужебен цикъл не е едно и също — в цикъла на подвижните християнски празници то е в първата неделя след Кръстовден (14. IX), а в цикъла на неподвижните християнски празници то е на 1. IX.

Тъй като през различните години Великден се пада на различни дати, броят на неделите от празника ἡ Πεντηκοστή (50 дни след Великден) до 14. IX е различен — обикновено той достига до 16 или до 17. В изборното евангелие неделите след

14. IX. се броят наново от начало — *κυριακὴ α′ τοῦ νέου ἔτους* **недѣлꙗ а҃ новоуѥмоу лѣтоу** и т. н. до 9-ата неделя преди следващия Великден, която се нарича *κυριακὴ τοῦ ἀσώτου* (неделя на блудния син), защото на нея се чете Лука 15. 11—32 (вж. стр. 123—124), но освен това и *κυριακὴ πρὸ τῆς ἀπόκρεως* **недѣлꙗ прѣдъ масопоустомь, недѣлꙗ прѣжде масопоуста.** Една от по-предните недели се нарича *κυριακὴ τοῦ τελώνου καὶ τοῦ φαρισαίου* — неделя на митаря и фарисея, защото на нея се чете Лука 18. 10—14 (вж. учебника за X клас, стр. 142). Обикновено неделята на митаря и фарисея е 15-ата, 16-ата или 17-ата по ред от началото на византийската година в подвижния цикъл (14. IX), а неделята на блудния син е 17-ата или 18-ата.

Обърнете внимание, че в изборния апостол за разлика от изборното евангелие богослужебният цикъл от Петдесетница до 9-ата неделя преди Великден е неделим и се състои обикновено от 25 недели — четенето на откъсите от апостолските послания, което започва от Петдесетница, продължава в съботните и неделните дни и след 14.IX.

Подир неделята на блудния син идва *κυριακὴ τῆς ἀπόκρεως* **недѣлꙗ масопоустьнаꙗ**, последвана от *κυριακὴ τῆς τυροφάγου* **недѣлꙗ сꙑропоустьнаꙗ** и от петте недели на светия пост — *κυριακὴ α′ τῶν νηστειῶν* **недѣлꙗ а҃ поста, недѣлꙗ а҃ свѧтааго поста** и т. н., който завършва в съботата след петата неделя, наречена *σάββατον τοῦ Λαζάρου* **сѫбота шестаꙗ поста лазарева, сѫбота цвѣтьнаꙗ.** През целия пост в съботните и неделните дни се четат откъси от евангелист Марко. След Лазаревата събота идва *κυριακὴ τῶν βαΐων* или *ἑορτὴ βαϊοφόρος* **недѣлꙗ цвѣтьнаꙗ**, а по-следващата неделя е *κυριακὴ τοῦ Πάσχα*, Великден. Дните след **недѣлꙗ цвѣтьнаꙗ** се наричат **понедѣльникъ, въторьникъ, срѣда, четврьтъкъ свѧтꙑѩ великꙑѩ недѣлꙑ, понедѣльникъ, въторьникъ, срѣда, четврьтъкъ свѧтꙑѩ недѣлꙑ, великꙑи четврьтъкъ, свѧтꙑи пѧтъкъ, великꙑи пѧтъкъ, великаꙗ сѫбота,** *ἡ ἁγία (μεγάλη) δευτέρα, ἡ ἁγία (μεγάλη) τρίτη, ἡ ἁγία (μεγάλη) τετάρτη, ἡ ἁγία καὶ μεγάλη πέμπτη, ἡ ἁγία καὶ μεγάλη παρασκευή, τὸ ἅγιον καὶ μέγα σάββατον.* Вечерта срещу Велики петък се нарича *τὰ πάθη*, **та фатн**, в литургичните указания за нощната служба срещу Велики петък в Марийнското евангелие.

По времето на Кирил и Методий ежедневното византийско монашеско богослужение е било доста просто и се е състояло от псалми и подобни песнопения на утрина, в третия и шестия час, на вечерня и т. нар панахида, кратка служба след вечернята. На тези кратки ежедневни служби Константин-Кирил Философ е обучавал учениците си — **въ скорѣ же вьсь цръковьнꙑи чинъ приимъ. наоучи ѩ оутрьници и часовомъ и вечерьни и павечерьници** (гл. XV от Житието на Кирил). Но още тогава е започнало да се създава по-сложно манастирско богослужение, което по-късно е било възприето и от старобългарската църква.

През последната четвърт на IX в. всички подвижни християнски празници вече са били обединени в три големи богослужебни цикъла, които по манастирския типик са се наричали *τριῴδιον, πεντηκοστάριον* и *ὀκτώηχος* според заглавията на трите химнографски богослужебни книги, които са се използували последователно през една църковна година. По първата книга, наречена п о с т е н т р и о д, се е служило от неделята на митаря и фарисея до Лазаревата събота или до Великден. Тя съдържа химнографски творби (канони), съставени от три, четири или девет песни. Всяка песен (*ᾠδή*) се състои от няколко по-малки песнопения на един и същ глас, наречени тропари (*τροπάριον*). Нейният сюжет се гради на някоя от деветте библейски песни, които през Средновековието обикновено са притурка към псалтира. Старобългарският текст на деветте библейски песни не е запазен (Синайският псалтир е без край), те са засвидетелствувани само в среднобългарски преписи. Както установи българският учен Г. Попов, една част от старобългарския текст на постния триод е оригинално дело на Презвитер Константин (Константин Преславски).

Сходна по съдържание е книгата, наречена пентикостар. Тя се използува от Великден до първата неделя след Петдесетница (κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς) включително, чието име е κυριακὴ τῶν ἁγίων πάντων недѣлꙗ а по пентикостї. памать вьсѣхъ свѧтыхъ. Една разновидност на пентикостара се нарича цветен триод— той започва от Цветната неделя (Цветница), откъдето е и името му. Византийският пентикостар (цветният триод) е бил преведен от Климент Охридски.

Октоихът (осмогласникът) съдържа служби (канони) от по осем песни за съботните и неделните или за всички дни през седмицата. Службите са наредени по гласовете на византийското църковно пеене (от първи до осми). По октоиха се служи от втората неделя след Петдесетница до началото на триодния цикъл (неделята на митаря и фарисея).

Начало на празниците от неподвижния цикъл е 1.IX — ἀρχὴ τῆς ἰνδίκτου ἤτοι τοῦ νέου ἔτους начатъкъ ендиктоу. новоѥ лѣто.

По-важните неподвижни празници са:

8. IX. τό γενέσιον τῆς παναγίας Θεοτόκου рождьство богородици, рождьство свѧтѣи богородици, родьство свѧтыꙗ госпожда богородица

14. IX. ἡ ὕψωσις τοῦ τιμίου σταυροῦ въздвиженьѥ крьста, въздвиженьѥ свѧтаѥго крьста, въздвиженьѥ чьстьна животворьца крьста господьнꙗ

23. IX. ἡ σύλληψις τοῦ Προδρόμου новоѥ лѣто и зачатиѥ иоаноу крьстителю

26. X. τοῦ ἁγίου Διμητρίου мѫченика дьмитра, свѧтааго мѫченика димитриꙗ. иже въ солоунѣ

8. XI. ἡ σύναξις Μιχαὴλ τοῦ ἀρχιστρατηγοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀσωμάτων δυνάμεων σύναξις τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ михаила и гавриила, съньмъ архангела михаила

21. XI. εἰσόδια τῆς παναγίας Θεοτόκου вънесениѥ свѧтыꙗ богородица, вънесениѥ въ црькъвь свѧтѣи богородици

25. XII. ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου рождьство хрьстово, родьство господа нашего исоуса хрьста

6. I. Θεοφάνεια, ἡ παραμονὴ τῶν φώτων ꙗвлениѥ, просвѣштениѥ, свѧтыꙗ ефифаниꙗ, свѧтоѥ богоꙗвлениѥ

25. III. εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου благовѣштениѥ свѧтѣи богородици марии

21. V. Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη μεγάλοι βασιλεῖς памать свѧтоуѥмоу и великоуѥмоу благовѣрьноуѥмоу конъстанътиноу цѣсарю. и матере его еленꙑ

29. VI. Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ κορυφαῖοι ἀπόστολοι свѧтоую врьховьноую апостолоу. петра и павьла

6. VIII. μεταμόρφωσις τοῦ Κυρίου свѧтоѥ прѣображениѥ господа нашего исоуса хрьста

15. VIII. ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου оусъпениѥ прѣсвѧтыꙗ владꙑчица нашеꙗ богородица

Службите (т. нар. ἀκολουθίαι) за неподвижните християнски празници са обединени в химнографски сборници, които се наричат служебни минеи (τά μηναῖα). Главна част на всяка служба е т. нар. канон на светеца (κανών), който се състои обикновено от осем песни (ᾠδαί) на един и същ глас. Обърнете внимание, че в служебните минеи по правило липсва втората песен на канона, съответствуваща на втората библейска песен. По това каноните в служебните минеи, пентикостара и октоиха се отличават от каноните в постния триод, които могат да съдържат втората песен. Запомнете, че триодът (трипѣсньць), който съдържа и пълни канони от девет песни, главно за съботните и неделните дни, е получил името си от по-кратките канони, които са съставени от три песни, не непременно в последователен ред, от всичко деветте песни на пълния канон. Тези кратки канони са главно през делничните дни.

Всяка песен (ᾠδή) от канона, независимо в какъв химнографски сборник е включена (служебен миней, триод, пентикостар, октоих), се състои от ирмос (εἱρμός), кратко начално песнопение, което задава мелодията на песента, и от няколко, обикновено три тропара, последвани от още един, богородичен тропар (θεοτοκίον) за прослава на св. Богородица. Макар че имат общ сюжет, заимствуван от съответната библейска песен, песните, които имат един и същ пореден номер в каноните или триодите, са винаги различни по текст — може да се повтаря само ирмосът, от който обикновено се записват само първите 2—3 думи.

Пълният канон (от осем или девет песни) или триодът (от три песни) като ядро на службата през X в. е бил съпровождан от седални тропари (τὰ καθίσματα), кондаци (τὰ κοντάκια), икоси (οἱ οἶκοι) и от по-пространни химнографски творби, наречени стихири (τὰ στιχηρά). На определено място в службата, след псалмите или след други псалмоподобни песнопения, се пее кратка мелодия, наречена **на стиховьнѣ** (εἰς τὸν στίχον). Старобългарската богослужебна практика е запазила византийските химнографски названия **тропарь** и **трепарь**, **конъдакъ**, **икосъ**, **стихира**, **канонъ**, **ирмосъ**. Превод от гръцки са **сѣдальнъ**, **пѣснь**, **на стиховьнѣ**, **богородичьнъ**. За гласа на дадена стихира срещаме означенията **подобьнъ** (ὅμοια) — като някое познато песнопение, или **самогласьнъ** (αὐτόμελα).

През XII в. във византийските богослужебни книги седалните тропари са били пренесени след третата песен на канона, а кондаците и икосите — след шестата песен. В по-късно време почти всяка служба е включвала особен текст, наречен ἐξαποστειλάριον или **свѣтильнъ**.

Ето напр. състава на службата за 23. IX в един староруски служебен миней, преписан в края на XI в. от старобългарски. Даден е в частична нормализация само текстът на надсловите, а химнографските творби, от които се състои службата, за краткост са пропуснати.

мца то. въ кг. зачатие стго іѡ прдча.

сѣ. гла. д. по. оудиви са

кон. гла в. по. подвигъі въ стра

ико. по. чьто твои.

стр. на ги въз. гла. г. по. все оупъвание

ино. гла д. по. звавъи

кано. гла. г. пѣ. а. ірмо. ꙗко по соухоу

пѣ г. иѣстъ ста ꙗкоже

пѣ д. хсъ мнѣ сила

пѣ е. ірмо бжиемь свѣтомь

пѣ г. ірмо житиискаго морꙗ

пѣ з. ірмо. хладодавицѫ

пѣ и. ірмо. ис пламене стъі

пѣ ѳ. ірмо. ба чавкомъ

УПРАЖНЕНИЯ

1. Преведете и изтълкувайте следните календарни бележки от:

а) Асеманиевото евангелие

в сѫ свѣ не

в срѣ б не по пас

сѫ г по пацѣ

не д по л

сѫ аі но лѣ

сѫ г по о ма гла нг ⁘

ева о ноа гла . нг ⁘ —

ев о но гла ѣз ⁘ —

ева ѡ ноа гла оз ⁘ —

ева о ма гла мз ⁘ —

ев ѡ лоу гла ѕла ⁘ —

в въ стъіѧ не ева о ма гл сѫ

не прѣжде въздвн чена крста ⁘

не прѣжде рождства хва. вь нѩже бъіваетъ па стъінмъ оцмъ. авраамоу и исаакоу иаковоу ⁘ —

сѫ прѣжде просвѣщеннѣ . ева ѡ ма гла ж ⁘ —

мца еноуа д ⁘ наверне стаа боавленнѣ . е о лоу гла е ⁘

сѫ по просвѣщенни . е о м гла ід ⁘ —

мца мар нд благовѣщение стѣи бці марии ⁘ — ев о лоу гла а ⁘ —

б) Савината книга

не в по пентикостні ева ѡ ма гла к ⌊

не мѦсопѹстьна . ева ѡ ма гла сог ⌊

сѫ а постьна памѦ ѳедора. ева ѡ ма ⌊

въ великъіѧ не ева ѡ иѡа . і сѯ . ⌊

навечерие рождьства хва . ева ѡ лоу ⌊

не прѣдъ ꙗвлении . ева ѡ мар гла а ⌊

навечерие стъіхъ ефифании . ева ѡ лоу ⌊

2. На кои дати са били старобългарските празници, свързани с култа към Кирил и Методий и Климент Охридски? Вж § 70, упр. 3.

3. Вижте в христоматията службата в чест на Константин-Кирил Философ! От какви части се състои тя?

§ 73. СТАРОБЪЛГАРСКОТО ЛЕТОБРОЕНЕ

Годините във византийското и българското средновековно летоброене са се изчислявали ἀπὸ κτίσεως κόσμου (отъ създаниꙗ мира, оть сътвореннꙗ мира) или ἀπὸ Ἀδάμ (отъ адама). Тъй като за хронологията на това библейско събитие е имало няколко гледища, съществували са и няколко летобройни системи или ери. От гледище на днешния историк разликата между старите летобройни системи е в нееднаквите срокове от сътворението на света до началото на ерата, с която си служи съвременното летоброене (нашата ера). Тези срокове са коефициентите за преизчисляване — спомагателните числа, с които превръщаме годините от сътворението на света в дати от нашата ера.

Запомнете, че спомагателните числа (коефициентите) не са същностна част от старите летобройни системи и не определят срока между най-важното старозаветно събитие, сътворението на света, и най-важното новозаветно събитие (Рождество

Христово). В почти всички стари летобройни системи този срок е един и същ—5500 години, но съвременната наука установява, че той е ориентиран по различен начин спрямо началото на нашата ера. Поради различните средновековни мнения за библейската хронология едно и също събитие е могло да получи нееднаква датировка, зависеща от избраната летобройна система.

Ето как датират напр. възцаряването на император Теофил византийските хронисти Георги Амартол и Псевдосимеон (от гледище на съвременния историк събитието е станало през 829 г. от н. е.).

Георги Амартол: Τῷ ἐνιαυτῷ ἀπὸ τοῦ κόσμου ἑξάκις χιλιοστῷ εἰκοστῷ ἕκτῳ (=6326), τῆς δὲ θείας σαρκώσεως ωκς' (=826) ἐβασίλευσην Θεόφιλος.

Псевдосимеон: Κόσμου ἔτος ςτκγ' (=6323) τῆς θείας σαρκώσεως ἔτος ωκγ' (=823) Ῥωμαίων βασιλεὺς Θεόφιλος.

По какво си приличат и по какво се отличават двете ери? Обърнете внимание, че коефициентът на Амартоловата ера е 5497 (6326 г. от с. св. — 829 г. от н. е.= = 5497), а коефициентът на Псевдосимеоновата ера е 5494 (6323 г. от с. св.—829 г. от н. е. =5494).

В началото на VIII в. е била създадена т. нар. византийска ера. Според официалното византийско летоброене годината е започвала от 1. IX и е траела до 31. VIII. Коефициентът за превръщане на датите от византийската ера в дати от новата ера е 5509 за интервала от 1. IX до 31. XII и 5508 за интервала от 1. I до 31. VIII. Напр. по византийската ера на 6537 г. от с. св. съответствува времето от 1. IX. 1028 г. до 31. VIII. 1029 г. от н. е. — по юлианския календар (т. нар. стар стил, с който у нас сме си служили до 1916 г.). Ако за едно събитие е казано, че е станало напр. на 26. XI. 6743 г. от с. св.. съответната дата ще е 26. XI. 1234 г. от н. е. по юлианския календар (6743—5509 = 1234) при условие, разбира се, че летоброенето е по византийската ера; ако пък за друго събитие е казано, че е станало на 8. V. 6782 г., съответната дата ще е 8. V. 1274 г. по юлианския календар (6782—5508 = 1274) пак при същото условие.

През IX и X в. византийското летоброене е съжителствувало с други летобройни системи (Амартолова ера, моравско-панонска ера, българска летописна ера, Псевдосимеонова ера). До началото на IX в. във Византия се е използувало и т. нар. александрийско (Анианово) летоброене. Византийската ера е имала и ултрамартенски (протовизантийски), и инфрамартенски вариант. В първия случай годината е започвала през м. март преди началото (1. IX) на съответната година от византийската ера, а във втория случай — през м. март, но след началото на съответната година от византийската ера. С ултрамартенско и инфрамартенско летоброене са си служили в средновековна Русия. Особеностите на тези ери личат от следната таблица:

Ери	Срок от с. св. до Благовещение	Датата, на която е бил сътворен светът	Коефициенти
Александрийска (Анианова)	5500 г.	25. III неделя 5492 г. пр. н. е.	5491 за интервала 1. I—24. III 5492 за интервала 25. III—31. XII
Ултрамартенска (протовизантийска)	5505 г.	18. III неделя 5492 г. пр. н. е.	5509 за интервала март—31. XII 5508 за интервала януари—февруари

Византийска		18. III неделя 5509 г. пр. н. е.	5509 за интервала 1. IX—31. XII 5508 за интервала 1. I—31. VIII
Инфрамартенска			5508 за интервала март—31. XII 5507 за интервала януари—февруари
Амартолова	5500 г. (до Р. Хр.)		5497; начало на годината 25. XII
Псевдосимеонова	5500 г. (до Р. Хр.)		5494; начало на годината 25. XII
Константин-Кирилова (моравско-панонска)	5501 г. (до Р. Хр.)	22. III неделя 5501 г. пр. н. е.	5501; начало на годината 25. XII
Българска летописна			5513; начало на годината 25. XII

Примери за:

а) александрийско летоброене

У Максим Изповедник (VII в.): Ἐν ἔτει κζ′ βασιλείας Ἰουστινιανοῦ ἡ ε′ γέγονε σύνοδος. ἦν δὲ τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ τὸ ͵ςμε′ (=6045), τῶν δὲ ἀπὸ Χριστοῦ φμε′ (=545).

Петият църковен събор е свикан по времето на Юстиниан I (527—567) през 553 г. от н. е. (6045 г. от с. св. —5492=553 г. от н. е).

У Теофан Изповедник (VIII—IX в.): κόσμου ἔτους ͵εψοζ′ (=5777) τῆς θείας σαρκώσεως σοζ′ (=277) Ῥωμαίων βασιλέως Διοκλητιανοῦ ἔτος α′.

Първата година от царуването на Диоклитиан, който се е възцарил през 284 г. от н. е., е завършила през 285 г. от н. е. (5777 г. от с. св. —5492 = 285 г. от н. е.).

б) моравско-панонско летоброене, с което си служат последователите на Константин-Кирил

У Черноризец Храбър: аще ли въпросиши словѣньскꙑꙗ боукарꙗ гл҃а. къто вꙑ писмена сътворилъ ѥсть.или кънигꙑ прѣложилъ. то вьси вѣдатъ. и отъвѣщавъше рекѫтъ. ст҃ꙑи костантинъ философъ нарицаѥмꙑи кирилъ. . . въ лѣто же отъ създаниꙗ вьсего мира ѕт҃з҃г (6363 г. от с. св. —5501=862 г. от н. е.).

В Пространното житие на Кирил: и тако почи о г҃и. сꙑи м҃в.ма лѣтома. м҃ца феврꙋариꙗ. въ д҃і д҃нь. їндикта вътораѥго. отъ сътворениꙗ же сего мира ѕ҃то лѣто

Константин-Кирил Философ е починал на 14. II. 869 г. от н. е. (6370 г. от с. св. —5501 = 869 г. от н. е.)

в) българска летописна ера

В староруската „Повесть временных лет“: въ лѣ҄ ѕ҃тоз крщна бысть вся земля болгарьскаꙗ.

Княз Михаил-Борис е покръстил българския народ през 864/865 г. от н. е. (6377 г. от с. св. — 5513 = 864 г. от н. е.)

В Историкиите към Учителното евангелие: василъ к҃ лѣ҄. львъ с҃нъ ѥго. з҃. лѣ҄. вьсѣхъ же лѣ҄. ѿ пропатиꙗ х҃ва до льва ц҃рꙗ нꙑнѣшьнꙗго. девать сътъ. и҃і. а ѿ адама до настоꙗщааго въ вї индикта. ѥстъ лѣ҄ ѕ҃ѵѕ.

Седмата година от царуването на византийския император Лъв VI Философ (886—911) е 893 г. от н. е. (6406 г. от с. св. — 5513=893 г. от н. е.).

Обърнете внимание, че през IX и X в. във Византия и България е имало няколко ери. Византийската ера по това време се е използувала главно в надписите, докато летописците са си служели с други летобройни системи, Какви са били те може да се провери и установи въз основа на индикта (индиктовото число), който придружава годината от сътворението на света и е един и същ за всички ери. Той е равен на остатъка, който получаваме, когато делим годината от сътворението на света по византийската ера на 15. Ако годината се дели точно на 15, индиктът е 15-ти. Следователно индиктовото число се равнява най-малко на 1 и най-много на 15. Напр. на 6492 г. от с. св. по византийската ера съответствува 12-и индикт (6492 : 15 = 432 при остатък 12), на 6504 г. от с. св. — 9-индикт (6504 : 15 = 433 при остатък 9), на 6510 г. от с. св. —15-индикт (6510 : 15 = 434 без остатък), а следващата 6511 г. от с. св. е 1-и индикт (6511 : 15 = 434 при остатък 1).

Запомнете, че при изчисляването на индикта ни интересува само остатъкът от деленето. Тъй като напр. 6492 г. от с. св. по византийската ера съответствува на интервала 1. IX. 983 — 31. VIII. 984 г. от н. е., то същият интервал е 12-и индикт. А напр. интервалът, съответствуващ на 1. IX. 1001 — 31. VIII. 1002 г. от н. е и на 6510 г. от с. св. по византийската ера, е 15-и индикт. Индиктовото число се повтаря периодично през всеки 15 години. напр. ако 6471 г. от с. св. по византийската ера е 6-и индикт (6471 : 15 = 431 при остатък 6), то 6-и индикт ще бъдат както 6486 (6471 + 15), 6501 (6471 + 30), 6516 (6471 + 45), 6531 (6471 + 60) г. от с. св. по византийското летоброене и т. н., така и 6456 (6471—15), 6441 (6471—30), 6426 (6471—45), 6411 (6471—60) г. от с. св. по византийското летоброене и т. н. Следователно индиктовото число само по себе си не съответствува на една определена година, а на последователна поредица от години с период 15.

Запомнете, че на една и съща година от н. е. съответствуват две последователни години от сътворението на света по византийското летоброене и два различни индикта. Смяната е ставала на 1. IX. Вж. следната календарна бележка в Асемaниевото евангелие: мѣ҃ септ҃а :— въ а҃ де҃. начато индиктоу и но лѣ҃ :— . В някои по-стари летобройни системи индиктът се сменял на 23. IX (в деня на есенното равноденствие) — вж. следната бележка в Асеманиевото евангелие мц҃а сеп҃ кв҃. новолѣто и зачатие иоаноу крстителю, в която ново лѣто вече не е имало календарен смисъл.

Още веднъж обърнете внимание, че пресмятаме индикта, като делим на 15 само ако сме убедени, че датата от сътворението на света е по византийската ера Във втория пример от т. *б* и във втория пример от т. *в* на нашия урок са посочени съответно 6370 г. от с. св., 2-и индикт и 6406 г. от с. св., 12-и индикт. Ако разделим обаче 6370 на 15, ще получим остатък 10, а ако разделим 6406 на 15, ще получим остатък 1, две числа, които не съвпадат с индиктите от примерите. Причината е, че и двете години не са от византийската ера, а от други летобройни системи — моравско-панонската ера и българската летописна ера. Ако искаме да проверим или да установим какви са коефициентите за преобръщане на годините от сътворението на света в години от нашата ера, при условие че е посочен и индиктът, постъпваме по следния начин. Намираме индикта, съответствуващ на интервала 1. IX — 31. VIII през две произволно избрани последователни години от интересуващата ни епоха — в нашия случай втората половина от IX в. на н. е., напр. на интервала 1. IX. 858 — 31. VIII. 859 г. от н. е. На този интервал съответствува 6367 г. от с. св. по византийското летоброене (859 г. от н. е. + 5508 = 6367 г. от с. св.). Следователно 6367 г. от с. св. по византийското летоброене е 7-и индикт (6367 : 15 =424 при остатък 7), което ще рече, че на 1. IX. 858 г. от н. е. е започвала година, която е 7-и индикт. Интересуват ни всички години от втората половина на IX в.,

които са втори индикт (т. *б*) и 12-и индикт (т. *в*), Тъй като вече намерихме, че на 1. IX. 858 г. е започвала година, която е 7-индикт, лесно пресмятаме с помощта на периода 15, че на 1. IX. 853 г., 1. IX. 868 г., 1. IX. 883 г., 1. IX. 898 г. и т. н. са започвали години, които са 2-и индикт, и че на 1. IX. 863 г., 1. IX. 878 г., 1. IX. 893 г., 1. X. 908 г. и т. н. са започвали години, които са 12-и индикт. Следователно 14 февруари, 2-индикт 6370 г. от с. св., когато е починал Константин-Кирил (т. *б*), може да съответствува на 14. II. 854, 869, 884, 899 г. от н. е. и т. н. Изборът ни по исторически съображения пада на 14. II. 869 г. (Константин Философ бил посрещнат в Рим, където наскоро починал, от папа Адриан II, глава на западната църква от 867 до 872 г.), което означава, че датата, на която е починал Кирил според Пространното му житие, е по моравско-панонското летоброене с коефициент 5501 (6370 г. от с. св. — 5501 = 869 г. от н. е.). А седмата година на византийския император Лъв VI Философ (886—911) наистина е 12-и индикт (т. *в*) с начало 1. IX.893 г., което означава, че датата на Учителното евангелие е по българската летописна ера (6406 г. от с. св. — 5513 = 893 г. от н. е.).

УПРАЖНЕНИЯ

1. Можем ли да сме съвсем сигурни, че Самуиловият надпис с дата 6501 г. от с. св. — напис(же сѧ въ) лѣто отъ сътво(рениꙗ миро)у ҂s҄.фа, е издълбан през 993 г. от н. е. (дясната долна част на надписа, където се е намирало индиктовото число, е унищожена)? Дайте по-точна датировка на надписа, като приемете, че ерата е византийска!

2. В Общото похвално слово на Кирил и Методий е казано, че Константин-Кирил почи о г҃н. въ лѣто҂ s҃то . з҃. Не противоречи ли тази дата на годината s҃то в Пространното житие на славянския първоучител?

3. В един среднобългарски паметник за старобългарския богослужебен текст е казано: прѣведе сѧ ѿ прѣводьникъ ѿ гръчьскаго ѧзыка въ българскаго въ лѣтѡ ҂s҃то. Не противоречи ли тази дата на 6363 г. от с. св., когато според Черноризец Храбър Константин Философ е създал азбуката и е превел книгите?

4. Някои учени преизчисляват датата, посочена у Черноризец Храбър, така—6363 г. от с. св. — 5500 = 863 г. от н. е., и наричат Черноризец-Храбровото летоброене александрийско. Къде е грешката на този подход?

5. Разгледайте следния пример от хрониката на Теофан Изповедник: Τοῦτο δὲ ἔτος ἐν ᾧ Ζήνον τέθνηκε καὶ ᾿Αναστάσιος ἐβασίλευσαν, ἀπὸ ᾿Αδὰμ μὲν κατὰ ῾Ρωμαίους ҂ εϡϛ҃, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆν καὶ ἀληθινὴν ψῆφον ᾿Αλεξανδρέων ҂ εϡπγ҃, ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς Διοκλητιανοῦ σζ҃, τῆς θείας σαρκώσεως υπγ҃, ἰνδικτιῶνος ιδ҃. В този пример едно и също събитие, смъртта на византийския император Зинон и възцаряването на Анастасий, е датирано по византийски (κατὰ ῾Ρωμαίους), по александрийски (κατὰ τὴν ψῆφον ᾿Αλεξανδρέων), от началото на Диоклитиановото царуване (284 г. от н. е.), с индиктовото число и от божественото въплъщение (според александрийската система). В коя година от нашата ера е умрял император Зинон? На коя година от нашата ера съответствува новозаветното събитие, което в александрийската система е наречено ἡ θεία σάρκωσις (25. III. Благовещение)? Намерете сами коефициента, с който следва да преизчисляваме датите от александрийската (Аниановата) ера! Какво бихме получили, ако летоброенето на Черноризец Храбър е александрийско?

§. 74. ОСНОВИ НА СТАРОБЪЛГАРСКОТО ПАСХАЛНО ИЗЧИСЛЕНИЕ

За да бъдат правилно прочетени и изтълкувани някои стари славянски текстове, нужно е да се знае как се работи със слънчевия и лунния кръг. На това знание се основава и византийското пасхално изчисление — умението да се пресметне кога е Великден през дадена година.

Поредните номера на годините от византийския слънчев кръг (ὁ κύκλος τοῦ ἡλίου) са числата от 1 до 28, равняващи се на остатъка, който получаваме, когато делим годината от сътворението на света по византийското летоброене на 28. Запомнете обаче, че всички години от 28-годишния византийски слънчев кръг не започват на 1. IX, а на 1. X.

Напр. 6393 г. от с. св. по византийското летоброене без интервала 1. IX — 30. IX е 9-а от слънчевия кръг (6393 : 28 = 228 при остатък 9); за датите от 1. IX до 1. X ще се каже обаче 6393 г. от с. св., 8-а година от слънчевия кръг.

С помощта на слънчевия кръг, византийски или западен, може да се намери на кое число от месеца от юлианския календар какъв ден от седмицата отговаря. Подобно пресмятане е най-лесно да се извърши по начина на западноевропейските средновековни хронолози. За удобство ще приемем, че византийските, също като западните години от слънчевия кръг започват на 1. I, но за датите от интервала 1. IX—31. XII при византийско летоброене ще работим с един пореден номер помалко. Поредните номера на годините от византийския слънчев кръг не съвпадат с поредните номера на годините от западния слънчев кръг, но между двете системи има взаимно-еднозначно съответствие. Нека A B C D E F G са буквите на дните от седмицата, която както във Византия, така и на запад е започвала с неделя. Предварително не е уточнено каква буква съответствува на неделния ден, но ако напр. E е неделя, F ще е понеделник, G — вторник, A — сряда и т. н. На всяка невисокосна година от 28-годишния слънчев кръг приписваме по една буква, а на всяка високосна година — по две букви — първата буква се отнася за интервала януари — февруари, а втората буква — за интервала март — декември. Това извършваме по следния начин:

F	1	XVIII	ED	8	XXV	C	15	IV	A	22	XI
E	2	XIX	C	9	XXVI	BA	16	V	G	23	XII
D	3	XX	B	10	XXVII	G	17	VI	FE	24	XIII
CB	4	XXI	A	11	XXVIII	F	18	VII	D	25	XIV
A	5	XXII	GF	12	I	E	19	VIII	C	26	XV
G	6	XXIII	E	13	II	DC	20	IX	B	27	XVI
F	7	XXIV	D	14	III	B	21	X	AG	28	XVII

Арабската цифра съответствува на поредния номер на годината във византийския слънчев кръг, а римската цифра — на поредния номер на годината в западния слънчев кръг. При зададена година от слънчевия кръг горната таблица показва коя буква от поредицата ABCDEFG съответствува на неделния ден. Напр. през 17-ата година от византийския слънчев кръг на неделния ден съответствува буква G, на 4-ата година от византийския слънчев кръг в интервала януари-февруари на неделния ден съответствува буквата C, а в интервала март-декември — буквата B.

За да намираме бързо на кое число от месеца какъв ден отговаря, ни е необходима следната спомагателна таблица:

1 януари	A	1 май	B	1 септември	F
1 февруари	D	1 юни	E	1 октомври	A
1 март	D	1 юли	G	1 ноември	D
1 април	G	1 август	C	1 декември	F

Нужно ни е да знаем напр. какви дни от седмицата са били 16. III и 22 X.

през 6583 г. от с. св. по византийското летоброене. Намираме, че 6583 г. от с. св. по византийското летоброене е трета в слънчевия кръг (6583 : 28 = 235 при остатък 3). За датата 16. III (от интервала 1. I—31. VIII) ще работим с третата година от византийския слънчев кръг, а за датата 22. X (от интервала 1. IX—31. XII) ще работим с един пореден номер по-малко, т. е. с втората година от византийския слънчев кръг. През третата година от византийския слънчев кръг неделната буква е D, а в спомагателната таблица на 1 март съответствува пак буква D, което значи, че 1. III. 6583 г. от с. св. по византийското летоброене е неделя. Следователно 16. III (=16. III. 1075 г. от н. е,) през същата година е понеделник. През втората година от византийския слънчев кръг неделната буква е E, а в спомагателната таблица на 1 октомври съответствува буквата A, което значи, че 1. X. 6583 г. от с. св. по византийското летоброене е сряда. Следователно 22. X през същата година (=22. X. 1074 г. от. н. е.) е сряда.

Запомнете, че когато решаваме календарна задача, в условието на която годината е от н. е., при датите от интервала 1. IX—31. XII не работим с един пореден номер по-малко. Нужно ни е да знаем напр. какви дни от седмицата са били 1. VII и 3. XI през 811 г. от н. е. по юлианския календар. Намираме, че поредният номер на тази година във византийския слънчев кръг е 19 (811 г. от н. е. +5508 = 6319 г. от с. св. по византийската ера; 6319 : 28 = 225 при остатък 19) и че следователно неделната буква е E. Тогава 1 юли (буква G в спомагателната таблица) е вторник, а 3 ноември е понеделник.

По числото, месеца, деня от седмицата и индикта можем да пресметнем годината от н. е., ако ни е известна епохата, от която датира паметникът. Напр. Мрачката грамота на българския цар Йоан Александър (1331—1371) има дата 1. XII, 1-и индикт събота. Вземаме 1. I през определена година от епохата на Йоан Александър (напр. 1340 г. от н. е.) и относно тази дата изчисляваме индикта и поредния номер на годината от слънчевия кръг (1340 г. от н. е. +5508 = 6848 г. с. св. по византийската ера; 6848 : 15 = 456 при остатък 8, следователно 8-и индикт; 6848 : 28 = 244 при остатък 16, следователно 16-а година от византийския слънчев кръг). Оттук намираме, че по времето на Йоан Александър 1. XII е бил първи индикт през 1332 1347 и 1362 г. от н. е. На 1. XII. 1332 г. от н. е. съответствува 8-ата година от византийския слънчев кръг с неделна буква D и следователно 1. XII с буква F в спомагателната таблица е вторник. На 1. I. 1347 г. от н. е. съответствува 23-ата година от византийския слънчев кръг с неделна буква G и следователно 1. XII е събота, на 1. I. 1362 г. от н. е. съответствува 10-ата година от византийския слънчев кръг с неделна буква B и следователно 1. XII е четвъртък. На условието 1. XII, събота, 1-индикт отговаря само 1347 г. от н. е., за която година приемаме, че е датата на документа.

Обърнете внимание, че таблиците в урока са пригодени за изчисляване на датите по юлианския календар. Те не могат да се използуват при грегорианския календар, който у нас е въведен през 1916 г.

Поредните номера на годините от византийския лунен кръг (ὁ κύκλος τοῦ σελήνης) са числата от 1 до 19, равняващи се на остатъка, който получаваме, когато делим годината от сътворението на света по византийското летоброене на 19. Запомнете, че началото на годините и от византийския, и от западния лунен кръг е 1. I. Напр. 6393 г. от с. св. по византийското летоброене (без интервала 1. IX—31. XII) е 9-а от византийския лунен кръг (6393 : 19 = 336 и остатък 9). Поредните номера на годините от византийския лунен кръг не съвпадат с поредните номера на годините от западния (александрийския) лунен кръг, но между двете системи има взаимноеднозначно съответствие. С годините от византийския и западния лунен кръг са свързани епактите. Западната епакта е число, което показва на колко дни е луната на 22. III през съответната година от лунния кръг. С помощта на епактите се определя пасхалната граница, която съвпада с първата дата преди пълнолунието (с 14-ия ден от новолунието) след 21. III включително през определена година от

юлианския календар. Първият неделен ден след пасхалната граница е Великден

Съответствията между византийския и западния лунен кръг и между византийските и западните епакти, а също и пасхалните граници са посочени на следната таблица:

Пореден номер на годините от византийския лунен кръг	Пореден номер на годините от западния лунен кръг	Пасхална граница	Византийска епакта	Западна епакта
1	IV	2. IV	11	III
2	V	22. III	22	XIV
3	VI	10. IV	3	XXV
4	VII	30. III	14	VI
5	VIII	18. IV	25	XVII
6	IX	7. IV	6	XXVIII
7	X	27. III	17	IX
8	XI	15. IV	28	XX
9	XII	4. IV	9	I
10	XIII	24. III	20	XII
11	XIV	12. IV	20	XII
12	XV	1. IV	12	IV
13	XVI	21. III	23	XV
14	XVII	9. IV	4	XXVI
15	XVIII	29. III	15	VII
16	XIX	17. IV	26	XVIII
17	I	5. IV	8	XXX
18	II	25. III	19	XI
19	III	13. IV	30	XXII

Ако искаме напр. да узнаем коя дата през 890 г. от н. е. е била Великден, постъпваме по следния начин. Превръщаме 1. I. 890 г. от н. е. в дата по византийското летоброене (890 от н. е. + 5508 = 6398 г. от с. св. по византийската ера) и намираме поредния номер на годината във византийския лунен кръг (6398 : 19 = 336 при остатък 14); на 14-ия пореден номер от византийския лунен кръг съответствува пасхална граница 9. IV. През 6398 г. от с. св. по византийското летоброене 9. IV е четвъртък (пресметнете). Следователно 12. IV. 6398 г. от с. св. (890 г. от н. е.) е Великден.

Нека да проверим хронологическата достоверност на съобщението за смъртта на Методий според Пространното му житие:

събьравъшемъ же сѧ нмъ въ цвѣтънѫѭ недѣлѭ. вьсѣмъ людьмъ. въшьдъ въ цркъвь н не могꙑ. казавъ благдатн. цра н кънѧзѧ н клнрнкꙑ н людн вьсѧ. н рече стрѣзѣте мене дѣтн до г. ꙗго дьне. ꙗкоже н бꙑстъ. свнтаѭщоу г. моу дьнн прочее рече. въ рѫцѣ твон гн. дшѫ моѭ вълагаѭ. на рѫкахъ же нерѣнскахъ почн въ ѕ дьнь мца апрнлꙗ въ г. ннднктъ въ ѕ т н ҁ н г. лѣ ѿ тварн вьсего мнра.

Методий е починал през третия ден от седмицата при неделно начало, във вторник след Цветница, на 6 април 6393 г. от с. св., 3-и индикт. Разделяме 6393 на 15 и получаваме остатък 3, равен на индиктовото число, а това означава, че ерата е византийска. Разделяме 6393 на 19 и 28 и получаваме съответно остатъци 9 (9-и пореден номер от византийския лунен кръг) и пак 9 (9-и пореден номер от византийския слънчев кръг). На 9-ата година от византийския слънчев кръг съответствува неделна буква C, а в спомагателната таблица на 1 април съответствува буква G, което означава, че 1 април през 6393 г. от с. св. по византийското летоброене е четвъртък, а 6 април е вторник. На 9-ата година от византийския лунен кръг отговаря пасхална граница 4. IV, но 4. IV през 6393 г. от с. св. по византий-

кото летоброене е неделя, следователно Великден е бил следващият неделен ден, 11. IV, а на 4. IV е била Цветница. Хронологическите вести в Пространното житие на Методий са достоверни.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Според староруската „Повесть временных лет“ българският цар Симеон (893—927) сключил мир с византийския император Роман Лакапин пред стените на Цариград през 6437 г. от с. св.: в лѣ ѕꙋлз приде семеонъ на цареградъ и поплѣни ѳракиѭ и макидониѭ. и приде къ царигра дꙋ въ силѣ въ велицѣ. въ грьдости. и створи миръ съ романомь царемь и възврати сѧ въ своꙗ си. Според някои византийски хронисти събитието е станало на 9. IX, четвъртък. На коя година от нашата ера съответствува посочената 6437 г. от с. св. и по какво летоброене е тя? Византийските хронисти пишат, че събитието е станало през година, която е втори индикт, но това не е вярно. На какво се дължи грешката им? (Допуснете, че в текста на договора, съставен от българите на гръцки език, годината от сътворението на света не е била по византийската ера!)

2. Разгледайте календарното съобщение за църковния събор, който цар Борил свикал срещу богомилите в лѣ ѕѱи і. индиктїѡн ді. лоуны аі лѣ. слнчнаго крѫга лѣ єі. мца февроуарїа аі. въ днь пато сыропостнои недѣли. По каква ера е датата от сътворението на света? Проверете чрез пасхално изчисление хронологическата достоверност на съобщението! С какъв лунен кръг и с какъв слънчев кръг, западен или византийски, си е послужил среднобългарският книжовник? Не забравяйте, че преди да почнем да изчисляваме индикта или поредния номер от слънчевия или от лунния кръг, трябва да сме сигурни, че годината от сътворението на света е по византийската ера. Ако датата е по друга ера, трябва предварително да я преобърнем в дата по византийската ера.

§ 75. СЛЕДИТЕ ОТ ПРАБЪЛГАРСКОТО ЛЕТОБРОЕНЕ В СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ПАМЕТНИЦИ

Един староруски ръкопис от XVI в., озаглавен еллинскыи и римскыи лѣтописецъ, изрежда библейските сведения за сътворението на света, за Каин и Авел, за фараона и евреите, за Мойсей. Непосредствено след данните, извлечени от четвъртата библейска книга („Царства“), в руския лѣтописецъ е вмъкнато родословието на българските князе (ханове) от династията на Аспарух (рода Дуло) и от династията на Кормисош (рода Вокил). Този кратък текст, който обикновено се нарича Именник на българските ханове, е много важен исторически и езиков паметник. По-долу той е възпроизведен изцяло.

авитохолъ житъ лѣ. т. родъ емоу доуло. а лѣ емꙋ. диломъ твиремъ. ирникъ житъ лѣ. ри и. ро емоу доуло. а лѣтъ емоу диломъ твиремъ. гостоунъ намѣстникъ сы. в лѣ. ро емоу ер'ми. а лѣ емоу. дохсъ твиремъ. коуртъ ѯ лѣтъ дръжа. ро емоу доуло. а лѣ емоу шегоръ вечемь. безмѣръ. г. лѣ. а родъ семоу дꙋло. а лѣ емꙋ шегоръ вечемъ. сии. є. кънѧзь дрьжаше кнѧжение. ѡб онꙋ страноу доунаꙗ. лѣ. ф. и єі. ѡстриженами главами. и по томъ приде на страноу дꙋнаꙗ. исперих кнзь тоже и доселѣ. есперих кнзь. ѯ. и ѡдино лѣто. рѡ емоу доуло. а лѣтъ емоу верени алемъ. тервель. к. и а лѣто. ро емоу доуло. а лѣ емꙋ текꙋчитемь. твиремь. к. и н. лѣ. рѡ емоу доуло. а лѣ емоу дван' шехтемь. севаръ. єі лѣ. ро емꙋ. дꙋло. а лѣ емоу. тох алтомъ. кормисошь. зі лѣ. родъ емоу вокиль. а лѣ емоу шегоръ твиримь. сии же кнзь измѣни ро доуловъ рекше вихтꙋнь. винехъ. з. лѣ. а ро емоу оукиль. а лѣтъ емоу шегоръ алемъ. телець. г. лѣ. ро емоу оуганинъ. а лѣ емоу соморъ

алтемь. и сии иного р҃а. оуморъ. м҃. дини. р҃ѡ емоу оукиль. а лѣ емоу дилом̑ь тоутомъ.

Старинните думи след лѣть емоу (сгодния му час, времето му), а именно дилом̑ъ твирем̑ъ, дохсъ твирем̑ъ, шегоръ вечем̑ь, тох алтом̑ъ, соморъ алтем̑ъ и под., бяха изтълкувани от финландския учен Юлиус Микола, който установи, че всяко подобно съчетание е по произход прабългарско (на езика на Аспаруховите българи) и че се състои от име на животно (първата част) и бройно числително (втората част). Това разчитане бе основано на допускането, че Аспаруховите българи, по произход азиатски тюрки, са си служили с 12-годишния животински календарен цикъл, използуван в недалечното минало, дори и сега, в страните на Източна Азия (Япония, Китай, Тибет, Монголия, Виетнам, Кампучия). Същият 12-годишен животински календарен цикъл се използува и в старотюрските каменни надписи при река Орхон в Сибир, приток на река Селенка, която излива водите си в Байкалското езеро, а също и в уйгурските каменни надписи в Северна Монголия. Цикълът се състои от следните 12 животни, прабългарските имена на част от които бяха установени от Микола главно въз основа на Именника на българските ханове:

1 мишка соморъ	7 кон
2 вол шегоръ	8 овца
3 тигър	9 маймуна
4 заек дваншь	10 кокошка тохъ
5 дракон	11 куче етхъ
6 змия диломъ	12 свиня дохсъ

Названието на 11-ата година от цикъла (годината на кучето) е засвидетелствувано в една приписка към превода на „Четири слова срещу арианите“, извършен от Константин Преславски, където се казва сьи же борисъ българы крьстилъ ѥстъ въ лѣто етхъ бехти.

Прабългарските думи след названията на животните са бройни числителни, които означават месеца: алемъ е едно, вечемъ е три, тоутомъ — четири, бехти — пет, алтомъ — шест, твиремъ — девет.

Нямат сполучливо тълкуване думите верени и техоучитемъ, втората от която следва да се раздели на две — име на животно и име на число, без да се знае кое е животното, кое е числото и къде е границата между двете названия; дван'шехтемъ се разделя обикновено на дваншь 'заек' и ехтемъ 'осем'.

Откритието на Микола позволи почти напълно да се разчете текстът на Именника — лѣтъ (вм. лѣть, ж. р., і-основа) емоу диломъ твиремъ напр. означава 'годината му, времето, когато дойде на власт' — година на змията, девети месец, букв. змия, девет, дохсъ твиремъ означава година на свинята, девети месец, шегоръ вечемъ — година на вола, трети месец, тох алтомъ — година на кокошката, шести месец, шегор алемъ — година на вола, първи месец, соморъ алтемъ — година на мишката, шести месец, дилом̑ь тоутомъ — година на змията, четвърти месец, етхь бехти — година на кучето, пети месец.

У всички народи, които си служат с източноазиатския животински цикъл, той е ориентиран по еднакъв начин спрямо началото на нашата ера. Отправната точка (годината на мишката) на китайската епоха съответствува на 2637 г. пр. н. е., от което следва, че 9 г. пр. н. е. (дотогава са изминали 219 цикъла) ще бъде пак година на мишката, 1 г. пр. н. е. (9-ата година от цикъла) ще бъде година на маймуната, 1 г. от н. е. ще бъде година на кокошката, а 4 г. от н. е. — отново година на мишката и т. н. Обърнете внимание обаче, че от поредния номер на годината в

цикъла, който номер ни е зададен от името на животното, не можем да определим еднозначно положението на годината спрямо началото на нашата ера. Ако напр. 4 г. от н. е. е година на мишката, година на мишката ще бъдат и 16, 28, 40, 52, ...724, ..., 784, 796, 808, 820, 832, 844, 856, 868, 880 г. от н. е. и т. н. Година на вола може да бъде напр. всяка една от годините 785, 797, 809, 821, 833, 845, 857, 869, 881 от н. е. и т. н.

Да изчислим напр. датата на прабългарския надпис на гръцки език, поставен от хан Омуртаг (814—830) близо до днешната гара Хан Крум в годината σιγορ ελεμ, 15-и индикт (βουγλαριστὶ σιγορ ελεμ γρικιστὶ ἰνδικτιόνος ιε'). Гръцкият запис σιγορ ελεμ без съмнение съответствува на старобългарския запис шегор алемъ (година на вола, първи месец), която по времето на Омуртаг може да бъде само 821 г. от н. е. На 15-и индикт съответствува периодът от 1. IX. 821 до 31. VIII. 822 г. от н. е. (пресметнете), от което следва, че хан Омуртаг е поставил надписа през есента на 821 г. А годината етхъ бехти, през която княз Михаил-Борис покръстил българите (година на кучето, пети месец), съответствува на 866 г. от н. е. През същата година обаче не се е покръстил самият княз, за това събитие от други източници знаем, че е станало приблизително през 864 г. от н. е.

Според арабския астроном Ал-Бируни (втората половина на X в.) старотюркските месеци са подредени по следния начин:

1	ulug ai	(голям месец)	7	säkizinč ai	(осми месец)
2	küčük ai	(малък месец)	8	tokuzunč ai	(девети месец)
3	birinč ai	(първи месец)	9	onunč ai	(десети месец)
4	äkinč ai	(втори месец)	10	tö-tünč ai	(четвърти месец)
5	altъnč ai	(шести месец)	11	üčünč ai	(трети месец)
6	bäšinč ai	(пети месец)	12	jätinč ai	(седми месец)

Вижда се, че в тюркския календар има пререждане (напр. четвъртият месец е след десетия), което се дължи на неизвестна причина.

В Изборника от 1073 г., староруски препис от Изборника на цар Симеон, означенията на 12-те зодии (всяка зодия съответствува на определен месец) са в следния ред: стрѣльць, водолѣиць, овьнъ, тельць, близнц, львъ, ıарьмъ, ракъ, дѣвица, скорпиос, рыба, козьльрогъ. Този ред се отличава от реда на византийските зодии — а именно κριός, ταῦρος, δίδυμοι, καρκίνος, λέων, παρθένος, ζυγός, σκορπίος, τοξότης, αἰγόκερως, ὑδρηχόος, ἰχθύες.

Следователно и в прабългарския календар при имената на месеците е имало пререждане, подобно на пререждането в старотюркския календар.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Ако Авитохол (авитохолъ) е дошъл на власт в годината диломъ твиремъ и според Именника е живял 300 години, може ли неговият приемник Ирник (ирникъ) да дойде на власт пак в годината диломъ твиремъ?

2. Тюркският хан Kültägin е умрял в годината на овцата. От други източници знаем, че събитието е станало около 730 г. от н. е. През коя година е умрял Kültägin?

3. Прабългарският хан Кормисош е дошъл на власт през годината шегоръ твиримъ (вм. твиремъ). Събитието е станало през първата половина на VII в. Кои са възможните дати?

Христоматия

ГЛАГОЛИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ В КИРИЛСКА ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ

ЗОГРАФСКО ЕВАНГЕЛИЕ

1. СМЪРТТА НА ЙОАН КРЪСТИТЕЛ (Мт 14.1—12)

Въ оно[1] врѣмѧ[2]. слъішавъ[3] іродъ тетраархъ[4]. слоухъ хвъ.[5] 2 і рече отрокомъ своімъ. се[6] естъ іоанъ крьстнтель.[7] тъ въскрьсе[8] отъ мрътвъіхъ. і сего раднсилъі дѣѭтъ сѧ о немь. 3 іродъ бо імъ[9] іоан'на. съвѧза[10] і въсадн въ тьмьннцѫ[11]. іродъадъі[12] радн. женъі фнлнпа брата[13] своего. 4 глаше бо емоу іоанъ. не достоітъ тн імѣтн ѭ[14]. 5 і хотѧ н оубнтн оубоѣ сѧ народа. за не ѣко пророка імѣхѫ і. 6 дьнн же бъівъшю[15]. рождьства[16] іродова. плѧса дъштн іроднѣдина по срѣдѣ. і оугодн іродоу[17]. 7 тѣмь же клатвоѭ[18] ісповѣдѣ (ізрече) ен датн. его же аште въспроснтъ. 8 она же наваждена матерніѭ своеѭ. даждь мн рече сьде на блюдѣ[19]. главѫ іоана крстнтелѣ. 9 і печальнъ бъі цръ[20] клатвъі[21] радн. і възлежѧштніхъ[22] съ ннмь[23]; повелѣ датн[24]. 10 і посълавъ оусѣкнѫ іона[25] въ тьмьннцн[26]. 11 і прннесошѧ[27] главѫ его на блюдѣ[19]. і дашѧ дѣвнцн. і несе матерн своен. 12 і прнстѫпьше оученнцн его. възѧшѧ[28] тѣло его і погребошѧ[29] е. і прншьдъше[30] възвѣстншѧ ісвн.

Разночетения: (дават се само по Марийнското евангелие) [1—2] врмѧ оно;[3] оуслъішавъ; [4]тетрархъ; [5]нсвъ; [6]сь; [7]кръстнтель; [8]въскрьсе; [9]емь; [10—11]съвѧза н. і въсадн н вь темьннцѫ; [12]іроднѣдъі; [13]братра; [14]еѩ; [15]бъівъшоу; [16]розьства; [17]нродовн; [18]съ клатвоѭ; [19]мнсѣ; [20]цсръ; [21]клатвъі же; [22]възлежащнхъ; [23]ннмъ; [24]датн н; [25]ноана [26]темьннцн; [27]прннѣсѧ; [28]вьзѧсѧ; [29]погрѣсѧ; [30]прншедъше.

2. ПРИТЧА ЗА БЛУДНИЯ СИН (Лк 15.11—32)

11 Рече же. чкъ етеръ[1] імѣ дъва сна[2]. 12 і рече мьнні снъ ею[3] оцю оче даждь мн. достоінѫѭ часть. імѣньѣ. і раздѣлн іма імѣнье. 13 і не по мнозѣхъ[4] дьнехъ[5]. събравъ. все мьнн[6] снъ. отнде на странѫ далече. і тоу[7] расточн імѣнье свое жнвъі блѫдьно. 14 іжднвъшю же емоу вьсѣ[8]. бъістъ гладь крѣпъкъ[9] на странѣ тоі. і тъ начѧтъ лншнтн сѧ[10]. 15 і шьдъ[11] прнлѣпн сѧ еднномь отъ жнтелъ тоѩ странъі[12]. і посъла і на селѣ своѣ[13]. пастъ свнніі. 16 і желааше[14] насъітнтн сѧ[15]. отъ рожьць[16] ѩже ѣдѣахѫ[17] свннни. і ннкътоже дааше-моу[18]. 17 вь себѣ же прншьдъ[19] рече. колнкоу наімьннкъ оца моего[20] ізбъіваѭтъ хлѣбн. азъ же сьде[21] гладомь гъіблѫ[22]. 18 въставъ ідѫ къ оцю моемоу[23]. і рекѫ емоу. оче съгрѣшнхъ на нбо і прѣдъ тобоѭ. 19 юже нѣсмь достоінъ[24]. нарештн сѧ снъ твоі. сътворн мѧ. ѣко еднного отъ наімьннкъ[25] твоіхъ. 20 і въставъ іде[26] къ оцю своемоу. еште же емоу

далече сѫштю[27]. оузърѣ i оць его. ꙇ милъ емоу бꙑ. ꙇ текъ нападе на вꙑѭ его. ꙇ облобꙑза i. 21 рече же[28] емоу сн҃ъ. оч҃е. съгрѣшихъ на нб҃о ꙇ прѣдъ тобоѭ. юже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сн҃ъ твоi. сътвори мѧ. ꙗко единого отъ наꙇмьникъ твоꙇхъ[29]. 22 рече же оць[30] къ рабомъ своꙇмъ. скоро[31] ꙇзнесѣте одеждѫ прѣвѫѭ[32]. облѣцѣте i. ꙇ дадите прѣстень[33] на рѫкѫ его. ꙇ сапогꙑ[34] на нозѣ[35]. 23 ꙇ приведъше тельць[36] оупитѣнꙑ. заколѣте[37]. ꙇ ѣдъше да веселимъ сѧ[38]. 24 ꙗко сн҃ъ моi сь. мрьтвъ[39] бѣ ꙇ оживе. ꙇзгꙑбль[40] бѣ ꙇ обрѣте сѧ. ꙇ начѧшѧ[41] веселити сѧ. 25 бѣ же сн҃ъ его старѣи на селѣ. ꙇ ꙗко грѧдꙑ[42] приближі сѧ къ домоу. ꙇ слꙑшѧ[43] пѣниѣ ꙇ ликꙑ. 26 ꙇ призъвавъ единого отъ рабъ[44]. въпрашааше i[45]. чьто[46] оубо си сѫтъ[47]. 27 онъ же рече емоу. братъ[48] твоi приде ꙇ закъла[49] оць твоi. тельць[36] оупитѣнꙑ. ꙗко съдрава i приꙗтъ. 28 разгнѣва же сѧ. [50]ꙇ не хотѣаше[51] вьнити[52]. оць же его ꙇшьдъ[53] молѣаше[54] i. 29 онъ же отъвѣштавъ рече оцю своемоу. се колико[55] лѣтъ работаѭ[56] тебѣ. ꙇ николиже заповѣди твоеѩ не прѣстѫпихъ. ꙇ мьнѣ[57] николиже не далъ еси козьлѧте[58]. да съ дроугꙑ моꙇми възвеселилъ сѧ бимь[59]. 30 егда же сн҃ъ твоi[60]. ꙇзѣдꙑ [61] твое ꙇмѣнье[62]. съ любодѣꙇцами. приде. ꙇ закла емоу[63] телець[36] питомꙑ[64]. 31 онъ же рече емоу чадо. тꙑ всегда[65] съ мноѭ[66] еси. ꙇ в'сѣ[67] моѣ твоѣ сѫтъ. 32 възвеселити же сѧ ꙇ въздрадовати подобааше[68]. ꙗко братръ[48] твоi сье мрьтвъ[69] бѣ ꙇ оживе. ꙇзгꙑбль[70] бѣ ꙇ обрѣте сѧ.

Разночетения: [1]Мар. єдинъ; Сав. єдинь; [2]Асем. сн҃ꙑ; [3]Мар. и рече юнѣи єю Асем. и рече меньши сн҃ъ; [4]Мар. мънозѣхъ; Асем. многѣхъ; [5]Асем. дънехъ, Сав. дньхъ; [6]Мар., Асем. и Сав. мьнии; [7]Асем. и Сав. и тоу сꙑ; [8]Сав. все; [9]Мар. и Асем. крѣпокъ; [10]Асем. и Сав. лішаті сѧ; [11]Мар. и Асем. шедъ; Сав. пришъдъ; [12]Асем. странꙑ тоѩ; [13]Сав. на село свое; [14]Сав. жѧдаше; [15]Мар. насꙑтити чрѣво свое; [16]Мар рожецъ; Асем. рожець; [17]Сав. ѣдѣхѫ; [18]Мар. и Сав. не даѣше емоу; Асем. даѣашемоу; [19]Мар. и Асем. вь себѣ же пришедъ; Сав. помꙑсливъ же в себѣ; [20] Мар. колико наимъникъ отъца моего; Асем. колікоу наемъникъ оц҃а моего; Сав. колико наімьникъ оу оц҃а моего и; [21]в Мар. липсва сьде; [22]Сав. изгꙑбаѭ; [23]в Асем. липсва моемоу; [24]Асем. юже недостоинъ есмъ; [25]Асем. наемьнікь; [26]Асем. поиде; [27]Асем. недалече сѫщоу; [28]в Асем. липсва же; [29]в Мар. липсва сътвори. . . твоꙇхъ; в Асем. вм. наꙇмьникъ стои наемъникь; [30] Асем оц҃ь его; [31] в Мар. липсва скоро; [32]Сав. прьвѫѭ; [33]Сав прьстень; [34]Сав. сапогъ; [35]Мар. и Асем. на нозѣ; [36]Мар. телецъ; Асем. телець; [37]Мар. и Асем. заколите; [38]Асем. да възвеселімъ сѧ; [39]Сав. мьрьтвъ; [40]Сав. погꙑбль; [41]Мар. начѧсѧ; [42]Асем. и ако грѧдꙑ; Сав. и ꙗко идꙑ; [43]в Мар. и Асем. пред слꙑшѧ липсва ꙇ; Сав. оуслꙑша пак без ꙇ отпред; [44]Асем. единого о̑ отрокъ; Сав. единого раба; [45]в Мар. липсва i; в Сав. въпрашаше също без i след него; [46]Мар. и Сав. что; [47]Сав. се естъ; [48]Мар. ꙗко братръ; [49]Мар. и Сав. закла; [50]Асем. разгнѣвавъ же сѧ без ꙇ след него; Сав. разгнѣвавь же сѧ и; [51]Сав. не хотѣше; [52]Мар. и Асем. вьнити; [53]Мар. и Асем. ишедъ; Сав. ишъдъ; [54]Мар. и Асем. молѣаше; Сав. молѣше; [55]Мар. толико; [56]Асем. работахь; Сав. работахъ; [57]Сав. мнѣ; [58]Асем. не далъ еси и

козьлате; [59]Сав. бъіхъ; [60]Мар. и Асем. сн҃ъ твои сь; Сав. сн҃ъ сь; [61]Асем. изѣдъ; [62]Мар., Асем. и Сав. имѣние; [63]в Мар. и Сав. пред закла няма і; Асем. и закьлалъ ѥмоу есі; [64]Асем. пітомъ; Сав. оубипитѣнъі погрешно вм. оупитѣнъі; [65]Мар. вьсегда; Асем. въсегда; [66]Мар. мьножѧ; Асем. мъножѧ; [67]Мар. вьсѣ; Асем. въсѣ; Сав. вса; [68] Сав. подобаше; [69]Мар. мрътвь; Сав. мрьтвъ; [70]Мар. ізгъібль; Сав. погъібль.

3. ПРИТЧА ЗА ЛОЗАРИТЕ (Лк 20.9—16)

9 начатъ же къ людемъ гл҃ати притъчѫ сьѫ[1]. Чл҃къ насади виноградъ. і вьдастъ і дѣлателемъ[2]. і отиде на лѣта многа[3]. 10 і въ врѣма посъла къ дѣлателемъ рабъ. да отъ плода винограднааго[4] дадатъ емоу. дѣлателе же бивъше і[5] поустиша тъштъ. 11 і приложи і[5] дроугъі посълати рабъ. они же і того бивъше. і досадиша[6] емоу. поустиша і[5] тъштъ[7]. 13 і приложи і[5] третиі[8] посълати. они же і сего оуѣзвивъше[9]. ізгънаша. 13 рече[10] гь винограда. чьто[11] сътворѭ. посълѭ сн҃ъ мої възлюбленъі. некъ[12] ли сего[13] оусрамлѣѭтъ са. 14 видѣвъше же і дѣлателе. мъішлѣахѫ дроугъ къ дроугоу гл҃ѭште. сь естъ наслѣдьникъ оубьемъ[14] і. да наше бѫдетъ достоѣние[15]. 15 ізведъше[16] же[17] і вънъ[18] із винограда оубиша. чьто[11] оубо сътворитъ імъ гь[19] винограда. 16 придетъ і погоубитъ дѣлателѣ сьѣ[20]. і въдастъ виноградъ інѣмъ. слъішавъше же рѣша да не бѫдетъ.

Разночетения: (дават се само по Марийнското евангелие) [1]сиѭ; [2]дѣлателемь; [3]мънога; [4]виногра́да; [5]липсва; [6]досаждьше; [7]тъштъ; [8]трети; [9]оуѣзвьше; [10]рече же; [11]чъто; [12—13]негъли сего видѣвъше; [14]придѣте оубиѣмъ; [15]достоѣние; [16]і изведъше; [17] липсва; [18]вонъ; [19]гнъ; [20]сиѣ.

4. РАЗПЪВАТ ХРИСТОС НА КРЪСТА (Йо 19.12—22)

12 пилатъ іскаше[1] поустити і. жидове[2] же въпиѣхѫ гл҃ѭште. аште сего поустиши нѣси дроугъ кесаревн[3]. вьсѣкъ іже са творитъ црь. противитъ са кесаревн[3]. 13 пилатъ же слъішавъ та словеса. ізведе вънъ[4] іса. і сѣде на сѫдиштн[5]. на мѣстѣ нарицаемѣмь[6] литостратѫ[7]. еврѣіскъі[8]же гаваата[9]. 14 бѣ же параскевьіи пасцѣ[10]. година бѣ ѣко третиѣѣ[11]. і гла імъ[12]. се црь вашь. 15 они же въпиѣхѫ[13]. възьми възьми пропьни і[14]. гла імъ пилатъ. црѣ[15] ли вашего пропьнѫ. отъвѣшташа архиереі не імамъ црѣ[15]. тък'мо[16] кесарѣ[17]. 16 Тогда же і прѣдастъ імъ[18]. да і пропьнѫтъ[19] коц[20]. Они же поемъше[21] і вѣса. 17 і самъ си несъі[22] крстъ. ізиде же[23] въ нарицамое краниѣво мѣсто. еже глетъ са еврѣіскъі[24] ѣолъѣота[25]. 18 іде[26] і пропаса[27]. і съ нимь іна дъва. сѫдоу і оѫждоу[28]. по срѣдѣ же іса. 19 Нап'са[29] же і титьлъ[30] пилатъ. і положи і на крстѣ[31]. бѣ же нап'сано[32]. ис. назареі[33]. црь іюдѣіскъ[34]. 20 сего же[35] титъла[36]. мнози[37] чиша[38] отъ іюдеі[39]. ѣко близъ бѣ мѣсто града. ідеже пропаша[40] іса. і бѣ нап'сано еврѣіскъі[8] і гръчьскъі[41]. латиньскъі[42]. 21

глаахѫ же пилатови. архиереі июдеисци[43]. не пиши црь июдеискъ. 22 отъвѣшта пилатъ. еже п'сахъ[44] п'сахъ[44].

Разночетения: [1]Мар. искааше; [2]Мар. июден; [3]Мар. кесарови; [4]Мар. и Асем. вонъ; [5]Мар. сѫдиништи; Сав. изведе вънъ іса. сѣде на сѫдищи; [6]Асем. рекомѣмь; [7]Мар. литостротѣ; Асем. літострата; Сав. литострафа; [8]Мар. еврѣнскы; Асем. евренскъи; Сав. евреіскыі; [9]Мар. и Асем. гаввата; Сав. погрешно голъгафа; [10]Мар. параскевьћии пасцѣ; Асем. параскевьћин пастѣ; Сав. параскевьгнѣ пасцѣ; [11]в Зогр. и в Асем. (третіѣа) погрешно; Мар. шестаа; Сав. ѕ без ѩко отпред; [12]Зогр. погрешно; Мар., Асем. и Сав. июдеомъ; [13]Асем. възпіѣахѫ; Сав. вьпиѩхѫ; [14]Асем. възьмі и възьмі и распьни і; Сав. възьми възьми распьни і; [15]Мар. цсрѣ; Сав. цра; [16]Мар. тькмо; Асем. тъкьмо; Сав. тъкмо; [17]Мар. и Сав. кесара; [18]Мар. и Сав. прѣдастъ і имъ; Асем. прѣдастъ имъ без і; [19]Мар. пропънѫтъ; Асем. р(а)спънѫтъ; Сав. распьнѫтъ; [20]Мар. к; [21]Сав. поімъше; [22]Асем. вм. самъ си несы стои носа себѣ; Сав. вм. вѣса. . . несы стои ведошѧ вь преторъ. и самъ си носѧ; [23]в Мар., Асем. и Сав. липсва же; [24]Мар. евренскы; Асем. и Сав. като в 8. разночетение; [25]Мар. голгота; Асем. голгофа; Сав. голъгафа; [26]Мар., Асем. и Сав. идеже; [27]Асем. распаса; Сав. распѧшѧ; [28]Сав. онѫдоу; [29]Мар. и Асем. написа; [30]Мар. титла; Асем. тітелъ; [31]Асем. и положі крстѣ; [32]Мар. и Асем. написано; Сав. напсано; [33]Асем. назарен; Сав. назарѣнинъ; [34]Мар., Асем. и Сав. июденскъ; [35]в Асем. и Сав. липсва же; [36]Мар. и Сав. титла; [37]Мар мънози; Асем. мнозі; [38]Мар. и Асем. чиса; Сав. чьтошѧ; [39]Асем. и Сав. июден; [40]Мар. пропаса; Асем. распаса; Сав. распѧшѧ; [41]Мар. гръчьскы; Асем. гречьскы; Сав. грьчьскы; [42]Сав. роумьскы; [43]Мар. июденсцин; [44]Мар. писахъ.

МАРИЙНСКО ЕВАНГЕЛИЕ

ПРИТЧА ЗА ТАЛАНТИТЕ (Мт 25.14—30)

14 Ѣкоже бо чловкъ отъходѧ призъва своѩ[1] рабы[2]. и прѣдастъ[3] имъ[4] имѣние свое[5]. 15 и[6] овомоу же[7] дастъ пѧть[8] таланътъ[9]. овомоу же дъва[10]. овомоу же единъ[11]. комоужъдо[12] противѫ силѣ своеи. и отиде абие. 16 шедъ[13] же приемы[14]. д таланътъ[15] дѣла о нихъ. и приобрѣте дроугѫѩ д[16] талантъ[9]. 17 тако[17] и иже дъва. приобрѣте дроугаѣ дъва[18]. 18 а приемы[19] единъ[20]. шъдъ[21] раскопа землѭ[22]. съкры сребро[23] гна[24] своего. 19 по мьнозѣхъ[25] же врѣменехъ[26] приде гь рабъ тѣхъ. и сътѧза[27] сѧ съ ними о словеси[28]. 20 и пристѫпь[29] приимы[30] д[31] таланътъ[32]. принесе[33] дроугѫѩ д таланътъ[34] гла[35]. ги пѧть[36] таланътъ[9] ми еси прѣдалъ[37]. се дроугѫѩ д[16] таланътъ[38] приобрѣтъ[39] ими. 21 рече[40] емоу гь его. добры рабе и[41] благы и[42] вѣрьне[43] о малѣ бѣ вѣренъ[44]. надъ мъногы[45] тѧ поставлѭ[46]. вьниди вь[47] радость гн[48] твоего[49]. 22 пристѫпь[50] же и[51] приемы[52] дъва[53] таланъта[54]. рече ги б[55] таланъта[56] ми еси прѣдалъ. се дроугаѣ[57] дъва[58] приобрѣтъ[59] има. 23 рече[60] емоу гь его. добры рабе[61] благы и вѣрьне[62]. о малѣ бѣ вѣренъ[44] надъ мъногы[45] тѧ

поставлѭ[46]. вьниди въ радость гн҃[63] твоего[64]. 24 пристѫпь[65] же и[66] приемы[67] еди-нъ[11] таланътъ[9] рече гн҃. вѣдѣхъ[68] та ѣко жестокъ[69] еси чл҃къ[70]. жьна[71] идеже не-си сѣлъ[72] и събираѫ ѭдоуже не[73] расточь[74] 25 і ̑і[75] оубоѣвъ са шедъ[13] съкрыхъ талантъ[76] твои вь[77] земи[78]. се имаши твое[79]. 26 отъвѣштавъ[80] же[81] гъ҃[82] его рече емоу. зълы[83] рабе и лѣны[84]. вѣдѣаше[85] ѣко жьнѭ[86] идеже не сѣахъ[87]. і събираѭ ѭдоуже не расточихъ[88]. 27 подобааше[98] ти оубо[90] въдати сърeбро[91] мое тръжъникомъ[92]. і пришьдъ[93] азъ възалъ[94] оубо[95] бимь[96] свое[97] съ лихвоѭ. 28 [98]възьмѣте[99] оубо отъ него таланътъ[9]. і дадите имѫщюмоу[100]. і҃. таланътъ[15]. 29 імѫщюмоу[100] бо весьде[101] дано бѫдетъ и[102] избѫдетъ[103]. а отъ не имѫштааго[104] и еже аште[105] мьнитъ[106] са имы[107] възато[108] бѫдетъ отъ него. к҃[109]. 30 і неключимааго[110] раба въвръзѣте[111] въ тъмѫ кромѣштьнѭѭ[112]. тоу бѫдетъ плачь[113] и скрьжетъ[114] зѫбомъ.

Разночетения: [1—2]Асем. рабы своѩ; така и Сав.; [3]Асем. дастъ; [4]липсва в Сав.; [5]Асем. сво (sic!); [6]липсва в Асем. и Сав.; [7]липсва в Зогр. и Асем.: [8]Зогр. и Асем. д҃; Сав. е҃; [9]Зогр. талан'тъ; Асем. и Сав. талантъ; [10]Зогр. и Асем. б҃; Сав. в҃; [11]Зогр. и Сав. а҃; [12]Зогр. кождо; Асем. комоуждe; Сав. къждо; [13]Зогр. шьдъ; Сав. шъдъ; [14]Сав. прiимы; [15]Зогр. талан'тъ; Асем. таланть; Сав. талантъ; [16]Сав. е҃; [17—18]Зогр. такожде іже дъва приобрѣте і дроугаѣ б҃.; Асем. такожде и іже дьва прiобрѣте дроугаѣ дьва; Сав. такожде же иже в҃ прiимъ. и приобрѣте дроугаѩ в҃.; [19]Зогр. примъі; Асем. приемъни; Сав. прiимъі; [20]Сав. а҃.; [21]Зогр. шьдъ; Асем. шедъ; [22]Сав. земьѭ; [23]Асем. сьребро; Сав. сребро: [24]Зогр. и Асем. га҃; [25—26]Зогр. мнозѣхъ же врѣменехъ; Асем. мнозѣ же врѣмени; [27—28]така и в Зогр., но липсва о; Асем. сьтаза са о словесі сь ними; [29]Зогр. пристѫпль; [30]Зогр. примъі; Асем. приемъи; [31]Сав. е҃; [32]Зогр., Асем. и Сав. талантъ; [33-34]така и в Зогр., но талан'тъ; Асем. също, но талантъ; в Сав. пасажът липсва; [35]Сав. гла; [36]Зогр. д҃; Сав. е҃; [37]Асем. далъ. и; [38]Зогр. талан'тъ; Асем. талантъ; в Сав. липсва; [39]Зогр. приобрѣтъхъ; Асем. прiобрѣтохъ; [40]Асем. рече же; Сав. и рече; [41]в Зогр., Асем. и Сав. липсва; [42]в Сав. липсва; [43]Зогр. вѣрьны; [44]Зогр. и Сав. вѣрьнъ; [45]Зогр., Асем. и Сав. многы; [46]Зогр. поставлѭ; Сав. поставлѫ; [47]Зогр., Асем. и Сав. въ; [48—49]Зогр. гн҃ своего; Асем. и Сав. га҃ своего; [50]Зогр. пристѫплъ; [51]в Зогр. и Сав. липсва; [52]Зогр. примъі; Сав. прiимы; [53—54]Зогр. б҃ талан'та; Асем. дъва таланта; Сав. в҃ таланта; [55—56]Зогр. б҃ талан'та; Асем. дъва таланта, Сав. в҃ таланътa; [57]Зогр. дрѹгаѩ; [58]Зогр. б҃ талан'та; Сав. в҃; [59]Зогр. приобрѣтохъ така и Асем.; [60]Сав. и рече; [61—62]Зогр. рабе благы вѣрьне; така и Сав.; Асем. рабе вѣрьны; [63—64] Зогр., Асем. и Сав. га҃ своего; [65]Асем. пристѫпль; Сав. пристѫпи; [66]в Зогр. и Сав. липсва; [67]Зогр. примъі; Сав. прiимы; [68]Асем. вѣдѣахъ; [69]Асем. жесток; [70]Асем. члкь; [71]Сав. жьнѧі; [72]Зогр. сѣлъ; Асем, сѣал; [73—74]Зогр. не расточивъ; Асем. несі расточилъ; [75]Зогр. і; така в Асем. и Сав.; [76]Зогр. талан'тъ; Сав. таланьтъ. [77]Зогр. и Асем. въ; [78]Асем. земи; [79]Асем. свое; [80]Сав. отъвѣщавъ; [81]в Сав. липсва же; [82]Зогр., Асем. и Сав. гь҃; [83—84]Зогр. зълъі рабе лѣнъі; Асем. зълыи рабе и лѣнивъи;

Сав. зълы рабе и лѣнивы; [85]Зогр. и Сав. вѣдѣше; [86]Зогр. жьнѫ; Сав. жънѫ; [87]Зогр. сѣвѣхъ; Асем. сѣавъ; Сав. сѣхъ; [88]Асем. расточіх; [89]Сав. подобаше; [90]Сав. вбо; [91]Асем. и Сав. сребро; [92]Зогр. тръжьникомъ; така и в Асем.; [93]Асем. пришедъ; Сав. пришъдъ; [94]Асем. възал; Сав. възѧлъ; [95]в Асем. липсва; [96]Сав. бимъ; [97]в Сав. липсва; [98]в началото на стиха Зогр. прибавя тъгда рече рабомъ своимъ; [99]Зогр. възъмѣте; Асем. възьмѣте; [100]Зогр. имѫштюмоу; Асем. имѫщоумоу; [101]Зогр. вьсьде; Асем. весде; Сав. все; [102—103] в Асем. липсва; [104]Асем. имѫщаего; Сав. имѫщаго; [105]в Асем. липсва, Сав аще; [106]Зогр. мнитъ; Асем. мънитъ; [107]Сав. имѣѧ; [108]Асем. и то вьзато; [109]в Зогр. липсва; [110]Зогр. неключимаего; Сав. неключимаго; [111]Зогр. въвръзѣте; Сав. въвръзѣте; [112]Зогр. кромѣшьнѭѭ; Сав. кромѣшьнѭѭ; [113]Сав. плачъ [114]Асем. скрьжьтъ; Сав. скрьжътъ.

АСЕМАНИЕВО ЕВАНГЕЛИЕ

КОЙ ЩЕ ИМА ВЕЧЕН ЖИВОТ (Мт 19.16—26, л. 45 b 23—л. 46 a 8)

Н҃е Б҃і ев ѿ м҃а г҃л рпв.

16 Въ о҃ юноша етеръ прістѫпі къ ісвн. мола и и г҃ла[1]. Оучітелю благън. чьто благо сътворѭ. да имамъ жівотъ вѣчьнъи[2]. 17 онъ же рече емоу. чьто ма г҃леші[3] блага. ніктоже[4] благъ тъкьмо б҃ъ едінъ. Аще[5] лі хоштеши въ жівотъ вѣчьнъи[6] вънитi. Съблюді[7] заповѣді. 18 г҃ла емоу[8] къиѧ. Іс҃ъ же рече емоу еже не оубіеші[9]. не прѣлюбь сътворіші[10]. не оукрадеші[11]. 19 чьті о҃ца и матеръ[12]. И възлюбіши[13] искрънѣаго[14] своего ако и[15] самъ сѧ. 20 г҃ла емоу юноша. всѣ[16] си съхранихъ[17] о҃ юности моеѧ. чесо есмъ еще не доконъчалъ[18]. 21 И[19] рече емоу ис҃ъ. Аще (хоште)ші съвръшенъ быті[20]. Иді и[19] продаждъ имѣніе твое[21]. и даждъ нищимъ. И имѣті имаши[22] съкровіште на нб҃сьхъ[23]. И пріді[24] въ слѣдъ мене. 22 Слъишавъ же юноша слово се[25] отіде скръбѧ[26]. бѣ бо имѣѧ сътажаниѣ мънога[27]. 23 Іс҃ъ же рече оученикомъ[28] своимъ. Амі[29] г҃лѭ вам[17]. ѣко не оудобь вьнидетъ богатъ[30] въ ц҃рство нб҃сьное[31]. 24 Пакы г҃лѭ вамъ. Ѣко оудобѣе естъ вельбѫдоу[32] скозѣ[33] оуші игълинѣ[34] проитн. нежели[35] богатоу. въ ц҃рствиѥ б҃жіе вънити[36]. 25 Слъишавъше же оученіци. Дивлѣахѫ сѧ зѣло[37] г҃лще. кто оубо можетъ сп҃сенъ бънти[38] 26 и възьрѣвъ іс҃ъ[39] рече имъ. ѿ ч҃къ невъзможна. а о҃ б҃а всѣ възможьна сѫтъ[40].

Разночетения: [1]Мар. і се етеръ пристѫпь рече емоу; Зогр.[2] и се единъ пристѫпъ рече емоу; Сав. въ оно. ч҃лкъ юноша. единъ приде къ ісвн. г҃лѧ: [2]Сав. что б҃лго створь приимѫ жизнь вѣчънѫѭ; [3]Зогр.[2] твориши; [4]Зогр.[2] никтоже естъ; Сав. никтоже бо; [5]Сав. и аще; [6]в Мар., Зогр.[2] и Сав. вѣчьнъи липсва; в Сав. жизнь вм. жівотъ; [7]Сав. то съхрани вм. съблюді; [8]Сав. г҃ла емоу юноша; [9]Мар. еже не оубьеши; Сав. не оубиваі; [10]Мар. не прѣлюбы сътвориши; Зогр. [2] не прѣлюбы твориши; Сав. ни прѣ-

любъı створи; [11]Мар. и Зогр[2]. не оукрадеши. не лъжесъвѣдѣтель бѫдеши; Сав не кради ни лъжѧ послоушаı: [12]така, без ь, понеже е на края на реда; в Сав. мтре; [13]Сав. и възлюби; [14]Сав. ближьнıаго; [15]Мар. и Зогр.[2] ѣко; Сав. ıако и; [16]Мар. вьсѣ; Зогр.[2] въсѣ; Сав. вса; [17]така, без ъ, понеже е на края на реда; [18]Сав. чесого еще лишѫ сѧ; [19]в Мар., Зогр.[2] и Сав. липсва и; [20]Сав. хощеши ли испльнити; [21]Зогр.[2] твое имѣние; Сав. все имѣние свое; [22]Сав. и прıимеши; [23]Мар. съкровиштѐ на небсе; Зогр.[2] скровище на нбси; Сав. црствие небское; [24]Сав. поıди; [25]в Мар. и Зогр.[2] липсва се; [26]Сав. печальнъ; [27]Сав. богатьство много; [28]Мар. и Зогр.[2] къ оученикомъ; [29]Мар. аминъ; Зогр.[2] а минъ; Сав. амн амн; [30]Сав. ıако не оудобь богатоу вьнити [31]Мар. въ цсрествие нбское; Зогр.[2] въ цръствие нбское: Сав. вь црство нбско; [32]Зогр.[2] велъбѫдоу; Сав. вельбѫдѫ; [33]Мар. сквозѣ; [34]Мар. оуши игълинѣ; Зогр.[2] оуши іглинѣ; Сав. иглинѣ оуши; [35]Мар. и Зогр.[2] неже; Сав. негъли; [36]в Сав. липсва вънити; [37]Сав. чюждахѫ сѧ; [38]Сав. кто можетъ спасти сѧ; [39]Мар. и Зогр.[2] възьрѣвъ же іс; Сав. възьрѣвъ же на нѧ іс; [40]Мар. отъ чл҃вкъ се невъзможьно естъ. а отъ ба вьсѣ възможьна; Зогр.[2] отъ чкъ се невъзможьно а отъ ба въсѣ възможьна сѫтъ; Сав. отъ чл҃къ невъзможьно естъ.а отъ ба възможьна сѫтъ.

СИНАЙСКИ ПСАЛТИР

ПСАЛМ 9 (л. 7 b 17 — л. 11 a 17)

Сл҃а Дѣ (погрешно вм. сѣдильна) въ конець о таıньıхъ сно пс Дадовъ.

2 Ісповѣмъ сѧ тебѣ гı вьсѣмъ срдцемъ моимъ. повѣмъ вьсѣ чюдеса твоѣ. 3 Възвеселѭ и въздрадуѭ сѧ о тебѣ вьспоѭ імені твоемоу вышьнеı. 4 Вънегда възвратіти сѧ. вр[а]гоу моемоу вьспатъ. ізнемогѫтъ и погыбнѫтъ отъ (отъ повторено погрешно) лица твоего. 5 Ѣко створілъ есі сѫдъ моı. пьрѭ моѭ. Сѣда (погрешно вм. сѣде) на прѣс[то]лѣ сѫдаı правьдѫ. 6 Запрѣтілъ есі ѧзыкомъ і [по]гыбе. нечьстівын. Ӏма его потрѣбітъ сѧ въ вѣкъ ї въ вѣка 7 Вражьѣ оскѫдѣша орѫжьѣ в конець. И грады раздроушілъ е[сі] 8 Погыбе памѧть іхъ съ шюмомъ. И гь въ вѣкъ прѣбыват[ъ] Оуготова на сѫдъ прѣстолъ свои. 9 И тъ сѫдітъ въселенѣи въ правьдѫ. Сѫдіті (чети сѫдітъ) людемъ въ правъıнѭ. 10 Ї бысть гъ прібѣжище оубогоумоу. помощьникъ. въ благо врѣмѧ вь печалехъ да оупъваıѫтъ на тѧ знаѭщі-імѧ твое. 11 Ѣко нѣсі оставілъ вьсіскаѭщінхъ (чети възискаѭщінхъ) тебе гı. 12 [П]оіте гві живѫщюмоу вь сионѣ. възвѣстіте вь ѧзыцѣхъ начинаниѣ. днпса 13 [Ѣ]ко възискаа крьвı іхъ помѧнѫ Не забы зъваньѣ оубогыхъ. 14 [П]омилоуи мѧ гı виждь съмѣренье мое отъ врагъ моіхъ. Възносаı мѧ отъ вратъ съмрътьныхъ. 15 [Д]а възвѣщѫ вьсѧ хвалы твоѧ. Въ вратѣхъ

дъщерн сіоновѣі. 16 Въздрадоуемъ сѧ спні (чети о или въ спні) твоемъ. Угльбѫ ѩзъщі въ пагоубѣ. юже створнша. Вь сѣті сеі юже съкрыша увазе нога іхъ, 17 Знаемъ естъ гь сѫдъбѣі твора. Вь дѣлѣхъ рѫкоу своею оувазе грѣшьнікъ. днпса 18 Възврататъ сѧ грѣшьниці вь адъ. Въсі ѩзъщі забъіваѭщиін ба. 19 Ѣко не до конъца забьвенъ бѫдетъ ніштеі. Трьпѣнье оубогъі (чети оубогъіхъ) не погъібнетъ до коньца. 20 Въскрьсні гі. да не крѣпітъ сѧ чкъ сѫдатъ сѧ ѩзъщі предь тобоѭ. 21 Поставі гі законодавьца надь німн. Да разоумѣѭтъ ѩзъщі ѣко члці сѫтъ. 22 Вьскѫѭ гі отъстоѣ далече. Прѣзьріші вь благо врѣмѧ вь печалехъ. 23 Въ грьдості нечьстнваго възгараетъ сѧ ніщеі. Оувазаѭтъ. въ сьвѣтехъ аже помъішлѣѭтъ. 24 Ѣко хвалімъ естъ грѣшьнон вь похотехъ дша своеѩ ї (н погрешно повторено) обндан благословествнмъ. 25 Раздражі гѣ грѣшьно (чети грѣшьнон). По мьножьствоу гнѣва своего не вьзнщетъ. 26 Нѣстъ ба предъ ліцемъ его. оскврьнѣѭтъ сѧ пѫтті (чети пѫті) его на вьсѣко врѣмѧ. Ѡтъемлѫтъ сѧ сѫдъбъі твоѩ отъ ліца его. Вьсѣмъ врагомъ своімъ оудолѣетъ (повторено погрешно въсѣмъ врагомъ свонмъ оуделѣетъ.) 27 Рече бо въ срьдьці своімъ. не подвіжѫ сѧ отъ рода въ родъ бе зъла. 28 Ѥмоуже клатвъі оуста его пльна сѫтъ. н горестн і льсті. подъ ѩзъікомъ емоу троудъ і болѣзнъ 29 Прѣсѣдітъ въ лателіхъ съ богатъїімі. въ таінъіхъ оубіті неповінънаго. 30 Ѡчі его на оубогаго възіраете. лаетъ въ таінъїхъ ѣко левъ въ оградѣ своеі. лаетъ въсхътіті (чети въсхъітіті) ништаего. въсхътіті (чети въсхъітіті) ніштаего да і превлѣчетъ Въ сѣті своеі съмѣріто-ї. 31 Прѣклонітъ сѧ і падетъ. егда оудоблѣлъ бѫдетъ оубогъіимъ. 32 Рече бо въ срьдьці своемъ забъі бъ. Ѡтъвраті ліце свое да не відітъ до конъца. 33 Воскрьсні гі бже мон да възнесетъ сѧ рѫка твоѣ· Не забѫді оубогъінхъ твоіхъ до конъца. 34 Чесо раді прогнѣва нечъстівоі ба. Рече бо въ срьдьці своемъ не възіштетъ. 35 Відіші ѣко тъі болѣзнъ і ѣростъ смотрѣеші. да п[редань] бѫ[детъ въ рѫцѣ твон] Тебе (чети тебѣ) оставленъ естъ ніштеі. Сіроу тъі бѫдн помоштьнікъ. 36 Съкоуші (чети съкроуші) мъішьцѫ грѣшънаго і лѫкаваго. възіштетъ сѧ грѣхъ его і не обращетъ сѧ. 37 Гь црь въ вѣкъі [въ] вѣкъ вѣкоу. погъібнете ѩзъщі отъ земла его. 38 Желанье оубогъіхъ оуслъша гъ. Оуготованъе срьдьцю їхъ вънатъ оухо твое. 39 Сѫді сіроумоу н съмѣреноумоу. Да не пріложнтъ [сѧ] потомъ велічаті сѧ члкоу на земі·

СИНАЙСКИ ЕВХОЛОГИЙ

1. МОЛИТВА ЗА ВСЯКАКВО СТАДО (л. 15а 2—23)

Мо на в'сѣцѣмь стадомь.

Влко гі бже нашь. в'седрьжнтелю. ѥстнньнъі агньче. Вьземлан грѣхъі в'сего мнра. не презьрн дшь молащь сѧ тебѣ. чключе къ тебѣ прнбѣгаемъ. н тебѣ сѧ

молнмъ. ıзволен вѣчьнааго своего нѣкова. ı оумъножь его стада. ı нзбавнвъ і отъ рѫкъı нсаавовъı. ı отъ лавааановъı. ı нъıнѣ нззолн. ı блгвн стадо се. ı оумъножн е. на тъıсаща н на тъмъı. ı нзбавн нъı н се. отъ наснльѣ ннoплеменьннкъ. ı отъ в'сего часа. съмрътънааго. съблюдн е стъıмн анлъı своимн. ı съподобн сътажавъшаго е. незавндьлнвомь окомь. наслаждатн са. отъ него. ı хвалѫ тебѣ прнноснтн. в благодѣтнıѫ н щедротамн. еднночадааго.

2. НАЧАЛО НА „ЧИН ЗА ИЗПОВЯДВАЩИТЕ СЕ“ (л. 66b 1—л. 67a 8)

чн на нсповѣдающнıмь са.

пръвое снце бъıваетъ. поoучение. гле емоу нерѣн прѣ цркве снце. чадо. нъıнѣ обновнтн са хощешн. честънъıмь покааннемь. ı вънскатн пръвааго отечьства. ı сновьствѣ его прнмѣснтн са. егоже остѫпнлъ бѣ прѣстѫпленнемь. нъ слъıшн чадо. како тн жаждетъ покааннѣ нашего бъ. ı пркомь вьпнетъ къ намъ гла. по снхъ в'сѣхъ обратнте са. къ мнѣ. да азъ ıцѣлѭ въı. тѣмьже ıже бес покаанне оумьретъ. то авѣ то естъ. ѣко нестъ крестьѣнъ. понеже не вѣроуетъ вьскрѣшенью. нн въ стѫıѫ тронцѫ. да надъ таковъıмь не подобаетъ са нерѣовн обрѣтатн. нн прнношеннѣ за нь въ цркевь прнноматн. аще лн естъ жнвъ. тн глетъ. ѣко несмь добрѣ наoученъ законоу бжью. нн разоумѣлъ нстнннънъıа вѣръı крестьѣнъскъı. то снце наoучнтн н глаѭще. слъıшн чадо ı разоумѣн добрѣ. бъ еднnъ естъ сътворен в'сıѫ тварь. не нмѣа нн отъкѫдоуже начат'ка. нъ самъ съı начало в'семоу. нмѣа в'себѣ слово събезначально.

КИРИЛСКИ ПАМЕТНИЦИ

САВИНА КНИГА

ИЗ ХРИСТОВАТА ПРОПОВЕД НА ПЛАНИНАТА (Мт 7.1—8, л. 31a 19—л. 32a 1)

сѫ е по пентнкостнı ева ѿ маѳеа гла н.

1 рече гь не осѫждаıте да не осѫднте[1] са[2]. 2 о[3] немьже сѫдѣ[4] сѫднте сѫдатъ са[5] вамъ. н вь нѫже мѣрѫ мѣрнте. мѣрнтъ[6] са[7] вамъ. 3 что[8] же вндншн сѫчць[9]. въ очесе братоу своемоу. а въ очесе своемь брьвъна не вндншн[10]. 4 лн[11] како речешн братоу[12] своемоу[13]. останн[14] да възьмѫ сѫкъ. въ очесе твоемь[15] . 5 лнцемѣре. нзъмн[16] пръвѣе[17] брьвно[18] въ[19] очесе твоемь[20] н тогда[21] оузьрншн[22] нзатн сѫкъ[23] въ[24] очесе брата твоего[25]. 6 не даднте сщеннıа[26] пъсомъ[27]. нн полагаıте[28] бнсеръı ваша[29] прѣдъ свнннıамн[30]. да не попержтъ нхъ ногамн своимн. н вращьше[31]

сѧ попержтъ[32] васъ[33]. 7 просите и дастъ сѧ вамъ. ищѣте и обрѧщете. тлъцѣте и отврьзжтъ[34] сѧ вамъ. 8 всакъ[35] бо просѧи приемлетъ[36]. и їщѧи обрѧщетъ[37]. и тлъкжщюмоу[38] отврьзжтъ[39] сѧ.

Разночетения: [1-2]Зогр. осжждени бждете; така Мар. и Асем.; [3-4]Зогр. ѥмь же бо сждомь, така Мар. и Асем.;[5] в Зогр., Мар. и Асем. липсва;[6-7] Зогр. и Асем. възмѣрятъ; Мар. възмѣрнтъ сѧ; [8]Зогр. и Асем. чьто; [9-10]Зогр. сжчьць ѥжь естъ въ оцѣ братра твоего. а брьвна еже естъ въ оцѣ твоемь не чюеши; Мар. сжчецъ въ оцѣ братра твоего. а бръвна . . . (нататък като Зогр.); Асем. сжчець въ очесі брата твоего. а бръвна . . . (нататък като Зогр.); [11]Асем. и; [12-13]Мар. братроу твоемоу; Асем. братоу твоемоу; [14-15]Зогр. остави ѥ изъмж сжчець ѥз очесе твоего. ѥ се бръвно въ оцѣ твоемь; така и Мар., но сжчецъ; така и Асем., но оставі да изьмж . . . въ очесі твоемъ; [16]Мар. ѥзьми; така и Асем.; [17]Зогр., Мар. и Асем. прѣвѣе; [18]Зогр., Мар. и Асем. бръвно; [19-20]Зогр. ѥз очесе твоего; така и Мар.; Асем. из ока твоего;[21] Зогр. Мар. и Асем. тогда; [22]Зогр. и Мар. оузьриши; [23]Зогр. ѥ сжчьць; Мар. и Асем. сжчецъ; [24-25]Зогр. ѥз очесе брата твоего; така и Мар., но братра; Асем. изь очесе братвоего; [26]Зогр. и Мар. стаго; Асем. стааго; [27]Зогр., Мар. и Асем. псомъ; [28-29]Зогр. помѣтаіте бисеръ вашихъ; така и Мар., но бисьръ; Асем. пометаите бисеръ вашихъ; [30]Мар. свиньѣми; [31]Зогр. враштьша; Асем. възвращьше; [32-33]Зогр. растръгнжтъ вы; така Мар. и Асем.; [34]Зогр., Мар. и Асем. отвръзетъ; [35]Зогр. и Мар. вьсѣкъ; Асем. въсѣкъ; [36]Асем. пріеметъ; [37]Зогр. и Асем. обрѣтаетъ; Мар. обрѣтаатъ; [38]Зогр. тлъкжштоумоу така и Асем.; [39]Зогр. отврьзетъ; Мар. отврьзаатъ; Асем. отвръзж.

ЕНИНСКИ АПОСТОЛ

ИЗ „ПЪРВО СЪБОРНО ПОСЛАНИЕ НА ЙОАН БОГОСЛОВ“ (1 Йо 4. 12—19, л. 36б 17—л. 37б 7)

12 Ѿра. ба никтоже не видѣ нїгдеже. аще любим сѧ бъ въ насъ пр[ѣ]бываетъ и любы его съвръшена естъ въ [насъ]. 13 сего ради разоумѣемъ. ѣко въ немъ живемъ. и тъ в насъ. ѣко ѿ дха своего намъ дастъ. 14 и вїдѣхомъ и съвѣдѣтелъствоуемъ. ѣко ѡцъ посла сна своего. спситеlѣ въсемоу мироу. 15 їже аще їсповѣстъ ѣко снъ естъ бжи. бъ живетъ въ немъ. и онъ въ бѕѣ. 16 и ны разоумѣхомъ. любъве жже иматъ бъ в насъ. бъ любы естъ. нжъ прѣбываеъ въ любъви. въ бзѣ прѣбываетъ. и бъ в немъ прѣбываетъ. 17 ѡ семъ съвръшаетъ сѧ любы в насъ. да дръзновение имамъ въ днъ сждны. зане ѣко ѡнъ естъ. и мы есмъ въ въсемъ мирѣ. 18 боѣзни [нѣстъ] въ любъви нж съвръшена любъвъ излагаетъ бѣзнъ. ѣко боѣзнъ мжкж иматъ. а не боаи сѧ не съвръшаетъ сѧ въ любъви. 19 мы любимы (вм. любимъ и). зане онъ прѣжде възлюби насъ.

СУПРАСЪЛСКИ СБОРНИК

ЖИТИЕ НА ЧЕТИРИДЕСЕТТЕ СЕВАСТИЙСКИ МЪЧЕНИЦИ
(л. 68.22 — л. 81.27)

Мѣсаца марта въ ѳ҃ дьнь мѫчение ст҃ꙑихъ мѫченикъ

м. иже въ севастии мѫчени бꙑша.

Вь лѣтѣхъ ликиниꙗ цр҃а. бѣаше гонение велико на крьстиꙗнꙑ. и вьси благовѣрьнѣ живѫштиі о х҃ѣ. ноуждаахѫ сѧ жрѣти богомъ. агриколаоу воеводѣ сѫштоу. гоубителю сѫштоу свѣрѣпоу. и бꙑстроу къ дьꙗволи слоужьбѣ. крьстиꙗни же иже бѣхѫ въ воиньствѣ вьси ноуждаахѫ сѧ от нихъ жрьти бѣсомъ. Бѣахѫ же воини кападокиискꙑꙗ странꙑ. въ саноу едномъ. живѫште благовѣрьнѣ. числомъ м҃. непобѣдьни и добі вь ратехъ. а се имъ имена. дометиꙗнъ. исухии. змарагдъ. мелитонъ. ираклии. алеѯан'дръ. еутухии. лусимахъ. домнъ. сакердон. курионъ. сунокъ. ѯан'ѳиі. севириꙗнъ. ек'дикиі акакии. іѡанъ. гаии. аѳанасиі. горкониі. оуалъ. ноулиꙗн. сисиниі. филиктимон. куриіл оуалерии. клавдиі. прискъ. ѳеодоул. еутухии. флавиі. леѡнтии. аггии. аетиі. никал. хоудион. илиадиі. кан'дидъ. ѳеѡфил. валериꙗнъ. си вьси ѧти бꙑвъше отъ воеводъ. ноуждаахѫ ѧ (чети сѧ) жрьти бѣсомъ. нача же воевода глаголати имъ. еже оуспѣшьно вамъ въ ратехъ показасте. и добьесть дроужинѣ своеи. покажате и нꙑнѣ ед'ногласье ваше. и покорите сѧ вькоупѣ цр҃оу законоу. и жьрѣте богомъ прѣжде мѫкъ. ст҃иі же рѣша пакостьникоу. аште за съмрьтънаа҃го цр҃а борѭште сѧ одолѣва'хомъ. ꙗкоже и тꙑ послоушьствоуеши. колико паче за бесъмрьтьнааго цѣсара подвизаѭште сѧ. побѣдимъ твоего зълокъзньнааго нрава. агриколаи воевода глагола. ед'но отъ двою прѣдълежитъ вамъ. или жърѫше богомъ вь санꙑ и вь чьсти достоинꙑмъ бꙑти. или не покоривъше сѧ отъѧти живота и воиньство. и отънѫдь оуже прѣдати сѧ мѫкамъ. помꙑслите оубо и изволите еже на пользѫ вамъ. Ст҃ии же глаголаша еже на пользѫ намъ г҃ь печетъ сѧ. воевода глагола не многоглаголите. нъ оутро пристѫпивъше жьрѣте богомъ. и повелѣ ѧ вьвести въ темницѫ. вьлѣзъше же ст҃ии вь темницѫ прѣклониша колѣнѣ свои. и молиша г҃а глаголѭште. из'ми насъ г҃и отъ напасті. и отъ съблазнъ творѧштиихъ безаконие. вечероу же бꙑвъшоу начѧша пѣти ѱал'мъ сии. живꙑи въ помошти вꙑшьнꙗго. въ кровѣ б҃а небесънааго въдворитъ сѧ. рече (вм. речетъ) господеви застѫп'никъ мои еси тꙑ. и прибѣжиште бѣ мои оуп'ванѣ на нь. ꙗко тъ избавитъ мѧ отъ сѣти ловьча. и отъ словесе мѧтежьна. и коньчавъше ѱал'мъ помолиша сѧ. и въставъше пакꙑ поѧхѫ до полоунопти. бѣаше же старѣи имъ вь пѣснехъ ст҃ꙑи куриѡнъ. а въ отьвѣтехъ ст҃ꙑи каньдидъ. и доменъ. и ꙗвивъ сѧ имъ съпаситель рече. изволение ваше добро. нъ иже сътрьпитъ до коньца. тъ съпасетъ сѧ. вьси же оуслꙑшаша гласа сего. и бꙑвъше въ страсѣ бесъна прѣбꙑша до свѣта призъвавъ же воевода вьсѧ дроугꙑ своѧ. повелѣ привести сватꙑѧ. и пришедъше м҃ сташа прѣдъ воеводѫ. и нача глаголати имъ воевода. еже имамъ издрешти не на

благодѣти зьра глаголѭ. нъ ꙗкоже ѥсть истина. ѥлико сѫть воини подъ црѣмь. ни сѫть акꙑ вꙑ. ни храбри. ни мѫдри ни красьни. ни тако любими мноѭ. да не оубо любьве моѥꙗ на ненависть прѣнесете. се оубо вꙑ ѥсть ненавидѣти и любитї. стꙑи кан'дидъ глагола. противѫ твоѥмоу нравоу и имꙗ твоѥ положено бꙑстъ. агрико-лаоу сверѣпъ бо ѥси льстецъ. воѥвода глагола. не рѣхъ ли ти ꙗко в (чети вꙑ) ѥсть ненавидѣти. или любити. стꙑи кан'дидъ глагола. ѥлма же въ нꙑ ѥсть не (не е излишно) тꙑ оубо сверѣпоуи (вм. сверѣпоу или сверѣпе) отъ ба ненавиди-мъ не изволи любити насъ. неподобьне и завидьливе, и покрꙑвене тъмоѭ. слꙑша-въ же се воѥвода въздроу акꙑ левъ и повелѣ съвꙗзати ꙗ. и влачѫште вести ꙗ вь тем'ницѫ. стꙑи куриωнъ глагола. не вьзꙗ власти мѫчити насъ нъ въпраша-ти. тъгда възбоꙗвъ сꙗ воѥвода. повелѣ легъко ихъ вести вь тем'ницѫ. запрѣ-тивъ агланоу капикларию. тврьдѣ блюсти ихъ. жьдѣаше бо и доукова пришествиꙗ. и вьсь оубо день и ношть оучаахѫ сꙗ отъ стааго куриωна. глаголааше бо имъ. братиꙗ по строю бжию дроужина бꙑхомъ. въ маловрѣменьнааго сего житиꙗ. да не отълѫчимъ сꙗ оубо отъ себе. нъ ꙗкоже жихомъ ѥд'ноѭ дшеѭ. и ѥдинѣмь оумомь. тако же и послоушьствоуѥмъ. ꙗкоже сьде бꙑхом искоушени. маловрѣмень-ноуоумоу цроу. такожде потъштимъ сꙗ искꙋшени обрѣсти сꙗ. боу великоуоумоу цроу. минѫвъшемъ же дьнемь з. сѫштемъ стꙑимъ вь темьници. приде доукъ отъ ке-сариꙗ. и пришедъ вь севастии ї въ и день сѣдъ съ воѥводѫ повелѣ привести стꙑꙗ. ведомомъ же имъ. оучааше ꙗ стꙑи куриωнъ. глаголꙗ. братиꙗ не възбоимъ сꙗ. ѥг'да бо вь ратехъ обрѣтахомъ сꙗ. и помолꙗхомъ ба. то помагааше намъ и оде-лѣваахомъ. и вьси побѣгаахѫ. и мꙑ ѥдини м. посрѣдоу ихъ обраштахом' сꙗ. по-мьните ли ѥгда сꙗ б'рахомъ на велицѣи бранї. съ слъзами молѣ'хом' ба. и да-стъ намъ бгъ силѫ. да ово отъ иних' оубихомъ. овꙑ прог'нахомъ. и ни ѥдинъ отъ насъ не бꙑ ꙗзвьнъ. отъ толика народа. нꙑниꙗ оубо трои сѫтъ пакости дѣѭште намъ. сотона и доукъ и воѥвода ѥдинъ ѥст же невидимъ оубо м мъ да оудолѣѥ-тъ. да не бѫдетъ. нъ молѭ васъ. помолимъ оубо акꙑ вꙑнѫ нꙑнѣ ба. и не имѫ-тъ къ намъ прикоснѫти сꙗ мьсти и мѫкꙑ. ни ѫзꙑ. не вьсег'да ли ѥг'да на-чьнѣхомъ сꙗ брати. глаголаахомъ ѱал'моса сего. бже въ имꙗ твоѥ съпаси мꙗ и вь силѣ твоѥи сѫди ми. бе оуслꙑши молитвѫ моѭ. вноуши глаголꙑ оустъ моихъ. и нꙑниꙗ того рьцемъ ѱал'моса. и оуслꙑшитъ насъ и поможетъ намъ. и ведоми къ пакостьникомъ сего ѱалма глаголаахѫ. и вьси сьидоша сꙗ видѣтъ. став'шем' же имъ прѣдъ воѥводѫ и доук'сомъ. вьзьрѣвъ на нꙗ доуксъ глагола. сии хотѣли бꙑша да большемъ чьстемъ достоини бѫдѫтъ. бѫдетъ же вамъ отъ мене чьсть велика. и дари больши инѣхъ. да оуже ѥд'но отъ двоѥго прѣдъло-жимъ вамъ. или жьрꙑшемъ богомъ саномъ великомъ и чьстемъ и даромъ достоино-мь бꙑти. или не покоривъшемъ сꙗ отъꙗти поꙗсꙑ и воиньство. и отъндѫжь оуже прѣдати мѫкамъ. кан'дидъ глагола вьзьми и поꙗсꙑ наша и тѣлеса. ничтоже бо

намъ х҃а честьнѣише. тъгда доук'съ повелѣ каменииимь лица имъ бити. с҃тꙑи
каи'диъ глагола. наставьниче тьмѣ. и вьсего безакониꙗ оучителю. нач'ни се тво-
рити. и оузьриши мьсть своѭ. въздроувъ же воѥвода на слоугоуѭштаа воинꙑ ре-
че. Ѡ зълꙑꙗ слоугꙑ. поч'то въскорѣ не творите повелѣнааго вамъ. въземъше же
слоугꙑ камени дроугъ дроуга биꙗхѫ. видѣвъше же с҃тии бꙑвъшеѥ. дрьзи бꙑша.
разгнѣвавъ же сѧ доук'съ. вьзьмъ камꙑкъ. вржже да оударитъ ѥд'ного отъ
с҃тꙑихъ. възвративъ же сѧ камꙑкъ на лице кнѧже и съкроуши ѥмоу вьсе лице.
тъгда с҃тꙑи куриѡнъ рече. борѭштии сѧ съ нами врази наши ти изнемогоша и
падоша. въ истинѫ да вьнидетъ орѫжиѥ ихъ въ срьдьца их'. и лѫци ихъ да
съкроушатъ сѧ. воѥвода рече тако ми бози. вльшьство нѣкоѥ бꙑстъ. с҃тꙑи до-
менъ ̑ рече. тако ми х҃ъ б҃ъ нашъ вьмѣстилъ сѧ ѥстъ. бестоуд'на же лица ваша
глаголѭштаа на б҃а неправьдѫ. бес'чьстиꙗ бо испльни. не стꙑдиши [л]и сѧ прѣ
исподьнии темьнꙑи диꙗволе. и штѹждь истинѣ. подателю блазномъ. глава диꙗ-
волѣ тꙑ ѥси агриколаоу. а опашь лисиꙗ доук'съ. иже съ тобоѭ. ва оба слоузѣ
сотониинѣ. ѥште ли не оувѣритъ ваю прьвꙑи начѧтъкъ мѫкамъ. начнѣта и второѥ.
слоугꙑ же глаголаша с҃тꙑимъ. обоуѥнии вьсеꙗ милости и богомъ врази, чесо
ради не жьрете богомъ. с҃тꙑи куриѡнъ рече. мꙑ къ ѥдиномоу богоу при-
ближаѥмъ сѧ. раби і҃с х҃са с҃тааго д҃ха. съврьшити изволениѥ и течениѥ
страстемь. и вѣньца възѧти нетьлѣнию. побѣдивъше ваша зълохъзньнꙑꙗ
нравꙑ. тъгда доук'съ повелѣ вести ихъ вь темницѫ. да помꙑслитъ
что о нихъ. вьведеномъ же бꙑвъшемъ имъ вь тем'ницѫ. нача с҃тꙑи куриѡнъ
пѣти съ вьсѣми ими глагола. к'тебѣ възведохомъ очи наши живѫштоуоумоу на
небеси. се ѥко очи рабъ въ рѫкоу господиї своихъ. ѥко очи рабꙑнь въ рѫкоу гос-
пожда своѥꙗ. тако очи наши къ г҃оу б҃оу нашемоу доиждеже оуштедритъ нꙑ. и
по молитвѣ къ шестоуоумоу часоу ношти. и гласъ бꙑстъ к'нимъ. и ѥвивъшоу сѧ
имъ б҃оу. и глаголѭштоу вѣроуѧи вь мѧ аште оумьретъ живъ бѫдетъ. дрьзайте
не боите сѧ ихъ мѫкъ. маловрѣменьни бо сѫтъ. сътрьпите мало. и законьнѣ по-
страждите да вѣньца възьмете. прѣбꙑша же въ тѫ ношть веселѧште сѧ. о на-
казании господьни. оутроу же бꙑвъшоу. въ тъ дьнь повелѣ извести ѧ ис темни-
цѧ. и привести. и ставъше прѣдъ пакостьникꙑ рѣша. ѥже хоштете творите. ѥви
же сѧ диꙗволъ о деснѫѭ дрьжа мечь. о лѣвѫѭ же змии. глаголааше же къ
оухоу агриколаоу. мѧ ѥси подвизан сѧ. повелѣ же воѥвода. съвѧзавъше за вꙑѭ
вести вьсѧ вькоупѣ къ ѥзероу. ѥстъ бо вь севастиї езеро имꙑ водѫ многѫ. въ то
же врѣмѧ ѥг'да с҃тꙑꙗ мѫчаахѫ. бѣаше стоудень велика. въведъше же ѧ нагꙑ
поставиша посрѣдѣ езера. бѣаше же и въздоухъ стоуденъ. и часъ бридъкъ. къ
вечероу бо бѣаше дьни. приставиша же имъ стража воинꙑ. и капиклариꙗ. вьс-
кран же бѣаше ѥзера банѣ. раждежена. да аште к'то хоштетъ пристѫпити и
ізбѣгнѫти. прибѣжитъ къ бани. въ часъ же прьвꙑи ношти. съклѣштаахѫ сѧ отъ
стоудени с҃тии. и тѣло имъ распадааше сѧ. ѥдинъ же отъ числа м҃ отпадъ при-
бѣже къ бани. и прикоснѫвъ сѧ къ топлотѣ. абиѥ растаа сѧ. и тако отъдастъ

дшѫ своѭ. стиї же отъпадъше рѣша. ꙗко из єдинѣхъ оустъ гласомъ велиѥмъ. єда вь рѣкахъ прогнѣваѥши сѧ г҃и. ли вь рѣкахъ ꙗрость твоꙗ. или въ мори оустрьмьѥниѥ твоѥ иже бо отълѫчивъ сѧ отъ насъ акꙑ вода разлиꙗ сѧ. и разидоша сѧ вьсѧ кости єго. мꙑ же не ~~отъстѫпимъ~~ отъ тебе доньждеже ожививши насъ. и имѧ твоѥ призовемъ. єгоже хвалитъ вьса тварь. змиѥве и вьса бездениꙗ. огн҄ь градъ снѣгъ ледъ. доухъ боуренъ творѧштии слово єго. ходаи по морꙋ акꙑ по соухоу. и сверѣпꙑимъ вльнамъ помаꙗниимъ рѫкꙋ твоѥю кротаи. и нꙑн҄ꙗ тꙑ єси г҃и иже оуслꙑшавъ мѡусиѫ и даѭшта знамениꙗ и чоудеса въ егуптѣ. въ фараѡнѣ и въ людехъ єго. раздѣл҄ѣѧ море и въ поустꙑн҄и настав[ьꙗѧ] люди своѧ. иже оуслꙑшавъ иꙗкѡва молѧшта сѧ. бѣжѧшта вьспрѣштениꙗ исаавова. иже съ ïѡсифомъ продавъ сѧ и съпасъ єго. иже оуслꙑша ст҃ꙑѧ апостолꙑ. и насъ оуслꙑши г҃и. и да не потопитъ насъ боура водьнаа. ни пожьрет' насъ глѫбина. ꙗко обиништахомъ ѕело помози намъ б҃е с'пасе нашь. ꙗко стахомъ въ глѫбинѣ морꙋ. и мокрꙑ бꙑша ногꙑ наша кръвьѭ нашеѭ. облегъчи тѧгости наша и лютости въздоуха г҃и б҃е нашъ. и да оувѣдѧтъ вьси ꙗко к' тебѣ възвахомъ и съпасени бꙑхомъ. к'тебѣ оупвахомъ и не постꙑдѣхомъ сѧ. и сѫштоу часоу третиюмоу нощти. слъньце о нихъ въсиꙗ топло ꙗко въ жѧтвѫ. и растаавъ сѧ ледъ бꙑстъ вода топла. вьси же стрѣгѫштиї сьномь съдрьжими бѣахѫ. єдинъ же капиклариı бѣаше бьдѧ. и послоушаѧ молѧщь сѧ ихъ. и помꙑшлѣѧ. како иже прибѣгъ къ бани. не вьчьте сѧ съ четꙑрьми десѧтꙑ. нъ абьѥ отъ топлотꙑ растаа сѧ. а сии въ колицѣ мразѣ сѫште доселѣ живи сѫтъ. и зьрѧ свѣта иже о н҄ихъ. и възьрѣвъ на небо. хотѧ видѣти отъкѫдоу єстъ свѣтъ. видѣ вѣньцѧ съходѧшта на главꙑ ст҃ꙑхъ. числомъ л҃ѳ. и помꙑшлꙗаше вь себѣ глагол҄ѧ. четꙑре десѧте ихъ єстъ. то како єд'номꙋ нѣстъ вѣньца. и разоумѣв' ꙗко прибѣгъıи въ ба н҄ѫ. не прич'тенъ бꙑстъ к н҄имъ. и възбоуждь вьсѧ стрѣгѫштаѧ. и съвръгъ ризꙑ сь себе на лицѧ ихъ. въскочи вь езеро вьпиѧ и глагол҄ѧ. и азъ крьстиꙗнъ єсмъ. и въшедъ посрѣдѣ ихъ рече. г҃и б҃е вѣроуѭ вь тѧ. вь н҄ьже и си вѣроваша. и въчьти мѧ вь нѧ. и съподоби мѧ искоушениѥ мѫкъ приѧти. ꙗко да и азъ искоушенъ бѫдѫ. побѣжденъ же бꙑвъ диꙗволъ прѣмѣни сѧ въ мѫжескъ образъ. съвѧзавъ рѫцѣ свои и колѣнѣ свои дрьжѧ глаголааше. оувꙑ мьнѣ оувꙑ мьнѣ. побѣжденъ бꙑхъ мѫжи сими свѧтꙑими. и бꙑхъ вьсѣмъ врѫгъ. не имꙑ єдинодоушенъ слоугъ. аште бо бꙑхъ имѣлъ. то не бꙑхъ побѣжденъ бꙑлъ. и нꙑн҄ѣ что сътворѫ. развраштѫ срьдьци кнѧзема моимѧ. и съжегѫтъ тѣлеса ст҃ꙑих'. и вь рѣкѫ вьврьгѫтъ. и се сътворѫ да и остатъка ихъ не бѫдетъ. ст҃ꙑи же куриѡнъ рече. к'то богъ великъ ꙗко богъ нашъ. тꙑ єси богъ твораи чоудеса. сѫштаѧ бо на нꙑ по насъ сътвори. и лишениѥ четꙑрь десѧтъ наплънилъ єси. и начѧша пѣти. съпаси нꙑ г҃и ꙗко оскѫдѣ прѣподобьнꙑи. оутроу же бꙑвъшꙋ придоста нечьстиваꙗ мѫчителꙗ. и обрѣтоста капиклариꙗ сь ними сѣдѧшта. и въпросиста воинꙑ. ч'то видѣвъ сътвори се. рекоша же воини. мꙑ ꙗкоже измьлени бѣхомъ сьномъ. онъ же бьдѣ въ вьсѫ нощть. и вьнезаапѫ възбоуди нꙑ. и видѣхомъ свѣтъ великъ на н҄ихъ. онъ же абиѥ съвръгъ ризꙑ своѧ. въскочи вь нѧ

вьпиѩ и глаго҃лѧ. и азъ крьстиꙗнъ ѥсмъ. и разгнѣвавъша сѧ мѫчителꙗ. повелѣ-
ста извлѣшти ѩ. и извѧзавъше ѩ вести на брѣгъ морѣ. и др'кол'ми ногы ихъ
прѣбивати. ѥд'ного же мати прилежааше ихъ. бѣ бо сынъ ѥѩ юнѣи вьсѣхъ. и
боꙗше сѧ ѥда како отъврьжетъ сѧ. и на н҃ь присно вьзираше. възлагаѭшти на
н҃ь рѫцѣ и глаголѭшти. чѧдо моѥ сладъкоѥ. ѥште мало прѣтрьпи да съврьшенъ
бѫдеши. не бои сѧ чѧдо. се бо х҃с прѣдъстоитъ помагаѩ тебѣ. ѥгда же имъ
прѣбиваахѫ голѣни. прѣдаахѫ д҃шѧ своѩ глаго҃лѭште. д҃ша наша ꙗко п'тица
избави сѧ отъ сѣти ловѧштиихъ. сѣть съкроуши сѧ и мы избавьѥни быхомъ.
помошть наша въ имѧ господь҃не. сътворьшааго небо и землѭ. и вьси вькоупѣ
рек'ше аминъ прѣдаша д҃шѧ своѩ. сынъ же оучимыи материѭ. именемь мелитъ.
ѥште дыхааше. повелѣста же мѫчите҃лѣ привести возы. и въскладъше тѣлеса свѧ-
тыихъ прѣвезоша ѩ на брѣгъ рѣкы. оставьше юношѫ чаѭште ѥмоу живоу быти.
видѣвъши же мати ѥго тъ ѥдинъ оставьѥнъ. отъвръгъши женьскѫѭ немошть.
възьмъши же мѫжьскѫѭ крѣпость и мѫдрость. и възьмъши с҃на своѥго на рамоу крѣпъ-
ко. вьслѣдъ колъ идѣаше. носимъ же с҃нъ материѭ прѣдастъ д҃хъ свои радоуѩ
сѧ. несъши же и м҃ти ѥго поврьже и врьхоу ихъ. вьзгнѣтивъше же ог҃нь съжего-
ша тѣлеса с҃тыихъ. сьвѣтъ же сътворьша мѫчите҃лѣ рекоста. сиѩ останькы аште
сице оставимъ. вьзѧти ѩ имѫтъ крьстиꙗни. и напльнити вьсь миръ. нъ при-
дѣте да ѩ въврьжемъ вь рѣкѫ. и събъравъше кости с҃тыихъ и пепелъ съметъше
въсыпаша вь рѣкѫ. и нич'соже не [погоу]би рѣка ихъ. по трехъ же дьнехъ ꙗви-
ша сѧ епискоупоу града того. именемь петрꙋ. ꙗко сѫтъ съхра҃нены кости наша семь
мѣстѣ. приди оубо вь нощти и ізнеси ны из-д-рѣкы. и поимъ еп҃пъ клирикы и
мѫжа вѣрьны. и пришедъ ста на брѣзѣ рѣкы. и се просвьтѣшѧ сѧ кости с҃тыихъ
вь водѣ. акы и свѣтильници. и аште кде оставьѥна бываше кость свѣтомъ
ꙗвьꙗше сѧ. и тако събъравъше кости с҃тыих' мѫченикъ. положиша ѩ въ ракахъ.
и сице пострадавъше вѣньчани быша. и сиꙗѭтъ ꙗко и звѣзды вь вьсемь мирѣ.
богоу вѣровавъше х҃са исповѣдавьше. с҃таго д҃ха не отъврьгъше сѧ. прославьѥни-
бывъше о х҃ѣ. памѧть вь житии семь оставиша. на съпасениѥ вьсѣмъ вѣроуѭштиі-
мъ. въ о҃цъ и с҃нъ и с҃тыи д҃хъ. ѩти же быша с҃тии мѫченици на мѫчениѥ о х҃ѣ.
прѣжде четырь калан'дъ мар'та. сирѣчь вь к҃ѕ феуроара. прѣдаша же своѩ доу-
ша господеви. прѣжде з҃ дьнь марта. при лик҃инии самовластьци. нам же цѣсарь-
ствꙋѭштоу г҃оу нашемоу и б҃оу и сп҃соу. и владыцѣ нашемоу і҃с х҃соу. ѥмоуже ѥстъ
слава и дрьжава и честь. ны҃нѣ и присно и вь вѣкы векомь аминъ.

ДРАГАНОВ МИНЕЙ

Драгановият миней е среднобългарски книжовен паметник от XIII в. Писан е от книжовника Драган, който е оставил името си в следната приписка: пиши ѡка҃аніче драгане. ꙗко за грѣхы твоѫ б҃ъ твои мѫчит тѧ. пи҃ страннiче. Ръкописът се

състои от 219 пергаментни листа, изписани с дребен устав с калиграфски удължения. Пази се в българския Зографски манастир в Света Гора. Отделни листове, изтръгнати от него по различно време, се намират на други места. Два листа са притежание на Държавната библиотека „В. И. Ленин“ в Москва, три листа се съхраняват в Ленинградската публична библиотека „М. Е. Салтиков-Щедрин“, а шест листа са в руския манастир „Св. Пантелеймон в Света Гора. Украсата му е богата: заставки и инициали в тератологичен стил с редица плетенични елементи. Важни правописни и езикови особености на паметника са смесването на носовките и еровете, липсата на епентетично л и много случаи с изяснени ъ в о и ь в є. Йотацията на гласните обикновено се отбелязва с точка или с дъгичка над буквите, напр. а и а̑, є и є̑, ѫ и ѫ̑, ѧ и ѧ̑. Драгановият миней има изключителна историко-литературна стойност, тъй като е първият опит в славянското Средновековие да се създаде национален празничен миней. В него е обобщена българската химнографска традиция. Съдържа песенно-поетически произведения (служби) за широко почитаните български светци Константин Кирил-Философ, Методий, Иван Рилски, цар Петър, Петка Търновска и Михаил Воин. Той е ценен паметник и от музикално гледище. Някои от съдържащите се в него песнопения са нотирани, като често се среща т. нар. ѻ-нотация.

Службите за Кирил и Методий се намират в листовете, които са притежание на манастира „Св. Пантелеймон“.

СЛУЖБА ЗА КИРИЛ

памѧ прпобнаго ѡца нашего костандина философа. прѣтворенаго именем кѵрила и оучителѣ словенскомꙋ ѩзыкꙋ.

ве. на гн възва. ѡ. с ѕ. пое. стр.

г. по .в. гла. д. по. ꙗко доблѣ вь мцѣ.

красотѫ прѣсвѣтлѫѫ дѣтелъ имѣѫ ѡче. весь мирь прѣтекова дѣтель ꙗко пчела. бгоразоумниꙗ медъ прчтыи въ срца влагаѫ. вѣроѫщимъ въ едииого ха. на землѧ пришешаго. и ѡбживша члвы за мло бесчисльнѫѫ и много съхожение.

кротькь млтиѫ. биѫ мѫдро испльнь. правовѣрныихь оучении прѣоукрашень. кириле прѣблжныи. грады же и страны бмъ ꙋловлень. проиде просвѣтѧ блтиѫ. въ спние приемша разоумие. сего ради тѧ чте стми пѣми.

жие бес порока и живо дохвалень. прѣ бмь бы вьсѣчьскыимъ. емꙋже в рѫцѣ ѡче прѣда си дшѧ. просвѣтованиѫ исправлениемь. тѣмже тѧ молимь ѡ на хоу помли сѧ. да ѡбрѧщемъ млть вѣрно хвалѧщи тѧ.

сла. и н б. на сти. ѡ. и стмꙋ. гла. и.

(Следва стихира на Авксентий, който се слави на същия ден, 14 февруари).

тро. гла. д.

ѡ пелень прилежно. прѣмѫдрость с(е)стрѫ себѣ створивъ бгоглсе. ꙗко двцѫ чстѫѫ. ꙗже приведъ ꙗко златы монисты оукрасивъ своѭ дшѫ. и ѡбрѣте сѧ на земы и дроугыи кѵриль блжие. и разоумомъ мѫдре.

ка. гла. д. пѣ. а. ірмо. ѡверьзѫ ѹста моꙗ.

въ чешѫ мдрти бестьнен ти ѹстнѣ. приложь напита сѧ спснааго пиꙗньства. разоумом'же съв'та сѧ. ꙗви сѧ ѧзыкомъ. и секыра посѣкаѭщи неприꙗзни. и всѣкѫ ле.

просвѣщь сѧ ꙗко свѣтила. свѣтодавець бъ нашь всемѹ мироу ѹчителѣ. и посла та ѹчити темныѫ. книгами закона ѧзыкы западныѫ.

стмъ дхмь ѡ пѫчины извлѣче бжиемъ словомь. всемоу мироу ѹчителѣ блгыѫ вѣры мѫдре. драгь бисерь книгами блже. и ѧзыкы ѡсти бжиꙗ закона.

красныимь прѣимѣѫ небесныимъ силамъ. бжии бо бы твои храмь дшевьныи. ꙗже вь чрѣвѣ понесе та дваа. гора прстаа твоꙗ ба нашего.

пѣ . г . їрмо . съ высоты сьнидe волеѫ на зе.

словомь и срцмь и ѧзыкомъ. ха сна бжиꙗ проповѣда. прѣмѫдро же и сила слово бие въпльщьшсе (sic!) сѧ строунами (в ръкописа стои строунами) притчьнами. оудави тріѧзычникы.

цѣвница (в ръкописа стои цѣванца) притьчна ста въ истинѫ. ꙗви сѧ блже кїрїле гламь спна стмь ѕвакомь дхвныимь брацаѫ красно сьна ѡгонѧ.

ѡ ѹме ѡгнень. ѡ гласна трѫбо. ѡ славню пѣсниввыи. ѡ лѣствице златогливаа. ѡ ѧзыче сладчае меда. въ притчахъ кириле мѫдре. вса ны помѣни.

свѣтомъ ѡчемь безначалныи сне. ꙗко слово въ ложесна твоꙗ. ѡсѣнениемь стго дха бце всели сѧ. въ плъти роди сѧ ис тебе спаѫ члкы.

сѣ . гла . а.

бжвнами мтвами просвѣщ' си срце. просвѣтова дшѫ бодъхнов ние ѹчении ниѣже прид е ка свѣ невѣрнии. тѣмь дне свѣтоносиѫѫ ти пама празнѹемъ. велиемъ срца прѣслав'не кириле.

пѣ . д . їрмо . сѧдаи въ славѣ на прлѣ.

дроугыи авраамъ. прѣселениемъ бжие бывъ ѡ ѡчьства похотиѫ мѫдрости. болшѫѫ. ꙗко златы монисты ѹкрасил' сѧ еси. лоучами прѣсвѣтламї ѕѣло ѡблистаѫ.

копиемъ словесъ твоихъ. ꙗко зам'бриѫ пронъзилъ еси. мадиꙗмьстѣи ѥреси. горко приложи сѧ телеснааго ѡбраза ѡмѣтаѭщь сѧ. ꙗвльшаго сѧ іса еврѣиска.

равносѫщнѫѫ проповѣдаль еси силѫ стго дха. оцоу и сноу трьсличнааго свѣта. имже би бываѫтъ данни.

избавльше сѧ прьваго ѡсѫжениꙗ адамова. тобоѫ дво ѡбрѣтохомь радо неизглан'нѫѫ. ба родила еси сна биꙗ въ нашъ ѡбразъ.

пѣ. є. ннѣ вьстанѫ прчкын.

мастнѫ своеѫ оукрашь са блажене. блть нзлнѣ са въ 8стна дховнаа мѫдре. н нечьстнв8ѫщнмъ глжбнмѫ нс8шнвъ. наводненѫ словесы твонмн.

стоѩше крѣп'ко пособьств8ѫ. по вѣрѣ мѫдре. льстн прѣтыканне посѣкь словом' тн. оуравнѣѫ вѣрнынмъ бжтвнѫѫ стъѕѫ. наставлѣѫ въ градъ бнн послоушлнвын.

прѣплаваѫщоу днвно. бездиѫ твонмъ слово. прїтчамн жекнгуле прѣмѫдре. ѿ знмы мразныѫ благоѫ вѣроѫ. въ нстннѫ въ вышнаѫ ѡбнтѣль въшелъ есн.

спаѫ члкы. ѡцоу равень снъ. члкъ бываеть нс тебе прчтаа плъ прнемъ. н земныѫ гвн створь. н нбнѡм8 црственю члкы створнлъ ѥ.

пѣ. ѕ. їрмо. . прїдѫ вь гѫ.

сьборь 8мрвн са прнложь са агарѣне ѩко змнѫ. зѡвѫщнхъ н въ прнт'ча трьсльнечны. н єднног) бжва. снлоѫ бо нзнемагаѫ.

ѣко нзбраннаа стрѣла. ѩвн са. єретнкомъ врагомъ нмена въ т8лѣ стыїмн пррркы. ѩкоже пншет' хранацін. н бжвомь прѡстрѣ лѣжщнн.

вьзлюбнвъ нз мла мѫдро. нстнн'нѫѫ мѫдро себѣ прнжль есн. н оумѫдрї са самъ бо блжне. ѩвнль са есн фнлософъ.

незекнл'' та вра внде. нмнже пронде еднлъ гь. нз ложеснъ стхъ пльтнѫ. прчтаа. неѡврьста ѡставнль ѥсть.

ко. гла. в

тврьдымь оумомъ. бгодьхновен'нынмъ 8ченнемъ. просвѣщаѫ мнръ прѣсвѣтламн. зарѣмн. ѡбьтече вселенѫѫ вса кїрнле сте. расѣваѫ прѣсвѣтло слово бжне. на сѣверѣ на западъ н юѕѣ мнра просвѣщаѫ. 8ченнемъ сте. нмашн бо дрьзновенне кь хоу. непрѣстанно молн са за ны.

нко.

свѣтло жнтне възлюбнвъ сте. зарѣмн трьсл''нечнамн бжвноо ѡсщаемъ. пронде ѩко мльнин вселенѫѫ сѣверскѫѫ зема. н южьнѫѫ просвѣтнвъ. западным же незаходацінн свѣ ѩвн са. тѣмже мнѣ мракъ ѡгнавъ сте. съвыше нспрошь послн блть дховнѫѫ. нмашн бо дрьзновенне кь хоу боу.

лю. непрѣстанно молн са за ны.

пѣ. з. їрмо. не послужнша тварї.

словесынмн пнщал''мн. блжне прнзнваѫ. ѡвца въ ѡграды стыѫ. мѫдрамн прнт'чамн. красотоѫ н сластнѫ словесь твон.

не 8страшн са 8чнтелю вѡнлскы. еднлъ вънлтн пль жндовъскын. вѣ же

нарọ н҃. мѫдростиѫ разврьзе стл҃ьпь ꙗко инь хананеискыи. пр҃рчкаамн прит'-чамн.

небсъ широшѫѫ съдѣꙗ бъ. въ ложесна твоꙗ всели сѧ пр҃чтаа. тѣмже мм тї сѧ. стѫжажщи ми прѣгрѣшенїи избави. широтоѫ ѡкаанаа.

пѣ҃. н҃. їрмо҃. ѡтрокы пр҃чтыѫ. вь пеши ро.

свѣтѣ приложь сѧ. стѣ ꙗви сѧ вънитию. еже ѡ҃ ба҃ ѡ҃ философе. ни' бо ѡбрѣте сѧ павель. дѣл҃ми прѣтекь въсѧ земѧ. въ ѫзыцѣ свѣтлѣе паче слнца. словомъ ꙋчениꙗ ꙋчїтелю блжне.

ѣкоже прѣтрьже събѡрь евреискыи. ѡстротоѫ словесъ твои҃ блжне. вь градѣхъ сѣверскы. и козарѣхь прилож(и)ти сѧ. ты бо множьство имыи. посвѣче оучителю стыи. ꙗко гелиꙗда двдъ въ поганы.

кнїгами ꙋчениꙗ дво. стхь пр҃ро та бцѧ проповѣдае. роди бо ѡтрочаты и вет'хаагo дньми ꙗко нова чл҃ка. тѣмже та стѫ поемь. и прѣвьзс.

пѣ҃. ѳ҃. їрмо. ев'ва оубо недѫгомь. ѡслоушаниꙗ.

ꙗко свѣтила та драга. хс възложи. блыщати сѧ въ кон'цихъ сте вен'ци црквнѣмь. егоже ради до смръти подвиꙃа сѧ. оумноже вѣрныимъ въспитаниѥ. разоумѣниꙗ говѣниемь.

павлоу блжномоу оученикъ бы. егоже дѣтѣльми послѣдоуѫ проиде. до кр҃аи западны. слово расѣваа въ ѫзыцѣхъ. въ каѡнѣ и в римѣ. дхъ свои в рѫцѣ боу своемоу прѣдасть.

ꙗко слнце на земѧ всиꙗ оучителю всѫдоуже прит҃чами лоуча ми боусиꙗнны. просвѣщаѫ пожщиѫ та. вѣрно. и ѡ҃ рацѣ стоѫщихъ твоего тѣла. помѣни блжене ꙋченикы своѫ.

лоучами твоего свѣта пр҃чтаа дшѫ моѫ нн҃ѣ просвѣти. лежѫщиѫ вь гробѣ гыбѣлнѣмъ. съкроуши врагы ѡскрьблѣѫщї дшѫ моѫ. къ грѣхоу порѣѫщь мѧ.

свѣ.

прѣ бгмь сте скончa житиѥ свое. книгамь вънимаѫ философьскы. тѣмъ просвѣти сѧ дша твоꙗ. и ꙗвї сѧ въ испльнение бжиꙗго разоума. кириле достохвалне-

Речник

А

авити (сѧ) *вм.* ꙗвити (сѧ)
агньць *същ.* агне; агнец
агода *вм.* ꙗгода
ако *вм.* ꙗко
ап҃л- апостол-
ап҃ри априль
апс҃тл- апостол-
архитриклинъ *същ.* стар сват (на сватба)
архп- архиепискѹп-
аспида *същ.* отровна змия
аспидовъ *прил.* змийски
афедонъ, афедъ *вм.* афедронъ *същ.* анус

Б

б҃ богородичьнъ
б҃гласе богогласьне
беж҃н- без н-
безаконьнѣ *нрч.* неприлично, безбожно
бездении *вж.* бездьниѥ
бездьниѥ *същ.* бездна
беспрѣстани *нрч.* непрестанно
б҃ствн- божьствьн-
бестѹдьнъ *прил.* безсрамен
бжвн- божьствьн-
благовѣстьвовати, -вѣстьвѹѭ, -вѣстьвѹѥши *несв.* благовестя
блаженииѥ *същ.* благословия, похвала, прослава, възхвала
бл҃гн- благословлен-
бл҃гсв- благослов-
бл҃же блаже
бл҃жн- блажен-
бл҃т- благодат-
бльвати, блюѭ, блюѥши *несв.* повръщам, бълвам
блѫдъ *същ.* блуд, разврат
блѫдьница *същ.* блудница
блѫдьно *нрч.* блудно, развратно
богородичьнъ *прил.* богородичен; ~тропарь тропар за възхвала на Богородица
богочьстьно *нрч.* почитайки бога
боль *същ. м. р.* болник
больми *нрч.* повече
бр҃а брата

брады, *род. п.* брадъве *същ. ж. р.* брадва
брань *същ. ж. р.* битка, сражение
бридъкъ *прил.* остър, суров
брьвь *същ. ж. р.* вежда
брьвьно *същ.* греда
брьниѥ *същ.* кал
брѣжьнъ *прил.* който е на брега
брѣзенъ *или* брѣзокъ *същ.* април
брѧцати, брѧцаѭ, брѧцаѥши *несв.* дрънкам
бѹкарь *същ.* граматик, книжовник
бѹкы, *род. п.* бѹкъве *същ. ж. р.* буква
бъхъма *нрч.* съвсем, изобщо
бъшиѭ *вж.* бъхъма
быля *същ. само в зват. п.* господарю
бѣсовьскъ *прил.* бесовски

В

в҃ дъвашти, дъвашьди
ве҃ вечеръ
велиство *същ.* големина
велити, велѭ, велиши *несв.* заповядвам
величати сѧ, величаѭ сѧ, величаѥши сѧ *несв.* величая се
вельзѣвѹлъ *същ.* велзевул, дявол
вельми *нрч.* много, твърде
веселити сѧ, веселѭ сѧ, веселиши сѧ *несв.* веселя се
вина *същ.* 1. вина; 2. причина
власвимлꙗти *вм.* власвимисати
власти, владѫ, владеши *несв* владея
влачити, влачѫ, влачиши *несв.* влача
влъшьба *същ.* магьосничество, вълшебство
влъшьство *същ.* магия, вълшебство
водоносъ *същ.* 1. носене на вода; 2. съд за носене на вода
водотѣчь *същ.* поток
возъ *същ.* кола
враждовати. враждѹѭ, враждѹѥши *несв.* враждувам
вратарица *същ.* вратарка
врачьбьно *нрч.* като лекар, по лекарски
врѫхосъ, врѫхъ *същ.* вид безкрил скакалец
врътоградъ *същ.* градина
врътъпъ *същ.* пещера; въртоп
врътѣти, врьштѫ, врътиши *несв.* въртя
врѣдити, врѣждѫ, врѣдиши *св.* навредя, повредя; нараня
въ҃ въторьникъ
въгодьникъ *вм.* ѹгодьникъ
въдаꙗти, -даѭ, -даѥши *несв.* давам, предавам

въдворити сѧ, -дворѭ сѧ, -двориши сѧ *св.* вдворя се, настаня се
възбоꙗти сѧ, -боѭ сѧ, -боиши сѧ *св.* уплаша се
възбоудити, -боуждѫ, -боудиши *св.* събудя
възбънѫти, -бънѫ, -бънеши *св.* събудя
възбѣшениѥ *същ.* изстъпление
възводити, -вождѫ, -водиши *несв.* издигам
възвѣꙗти, -вѣѭ, -вѣѥши *св.* повея
възгарати сѧ, -гараѭ сѧ, -гараѥши сѧ *несв.* запалвам се
възгнѣтити, -гнѣштѫ, -гнѣтиши *св.* напаля
възгнѫшати сѧ, -гнѫшаѭ сѧ, -гнѫшаѥши сѧ *несв.* погнусявам се
въздꙑхати, -дꙑхаѭ, -дꙑхаѥши *несв.* въздишам
въздѣти, -деждѫ, -деждеши *св.* издигна
възиграти сѧ, -играѭ сѧ, -играѥши сѧ *св.* разиграя се
възимати, -емлѭ, -емлѥши *несв.* вземам
възлакати *вм.* възалкати -алчѫ, -алчеши *св.* огладнея
възлѣсти, -лѣзѫ, -лѣзеши *св.* изкача (се)
възнесениѥ *същ.* възнесение; ~господьнѥ четвъртъкът след шестия неделен ден след Великден
вълагати, -лагаѭ, лагаѥши *несв.* слагам, влагам
вълежати, -лежѫ, -лежиши *несв.* имам, налице съм
въмѣрити, -мѣрѭ, -мѣриши *св.* смиря
въмѣстити, -мѣштѫ, -мѣстиши *св.* вместя, побера
вънѥгда *нрч.* докато
вънезаапь *и* вънезаапѫ *нрч.* внезапно
вънозити, -ножѫ, -нозиши *св.* забия
вънѹшити, вънѹшѫ, вънѹшиши *св.* чуя
вънѣѭдоу *нрч.* отвън
вънѫтрь *нрч.* вътре
вънѫтрьѭдоу *нрч.* отвътре
въ҇о въ оно врѣмѧ
въпль *същ.* вик, вопъл
въскласти, -кладѫ, -кладеши *св.* сложа върху
въскорѣ *нрч.* скоро
въскочити < възскочити, въскочѫ, въскочиши *св.* скоча
въскраи *нрч.* покрай, отстрани
въскѫѭ *нрч.* защо
въслѣдьствовати, -слѣдьствоуѭ, -слѣдьствоуѥши *несв.* следвам, вървя след някого
въспомѣнѫти, -мѣнѫ, -мѣнеши *св.* напомня, припомня
въспоплъзениѥ *същ.* подхлъзване
въсприѩти, -имѫ, -имеши *св.* получа, възприема
въспрѣтити, -прѣштѫ, -прѣтиши *св.* попреча, възпрепятствувам
въсоуѥ *нрч.* напразно
въсхвалити, -хвалѭ, -хвалиши *св.* възхваля
въсхотѣти, -хоштѫ, -хоштеши *св.* поискам
въсхꙑтити, -хꙑштѫ, -хꙑтиши *св.* грабна; ~ сѧ издигна се, възнеса се
въсꙑпати, -сꙑплѭ, -сꙑплѥши *св.* изсипя
въторицеѭ *нрч.* за втори път
въчисти, -чьтѫ, -чьтеши *св.* зачисля; ~ сѧ вляза в числото на . . . , причисля се
вꙑнѫ *нрч.* винаги
вꙑспрь *нрч.* нагоре
вьдова *същ.* вдовица
вьсьжде *нрч.* навсякъде
вьсѣмо *нрч.* във всички посоки
вьсѫдоу, вьсѫдѣ *нрч.* навсякъде
вѣниѥ *същ. събир.* клонки
вѣньчати, вѣньчаѭ, вѣньчаѥши *св.* венчая, увенчая
вѣтвиѥ *същ. събир.* клонки
вѣтьскꙑ *нрч.* като приказка

Г

г҃ глава
гл҃а глава
гл҃ гласъ
гласити, глашѫ, гласиши *несв.* викам, повиквам
гладати, гладаѭ, гладаѥши *несв.* гледам
гнѣвати сѧ, гнѣваѭ сѧ, гнѣваѥши сѧ *несв.* гневя се
голѣнь *същ. ж. р.* пищял
господьскъ *прил.* господен, господарски
грабити, граблѭ, грабиши *несв.* грабя
грано *същ.* стих, *мн. ч.* гранеса
грѹденъ *същ.* ноември
грътань *същ. м. р.* гърло
грьмѣти, грьмлѭ, грьмиши *несв.* гърмя
грѣти, грѣѭ, грѣѥши *несв.* грея
гꙑбати, гꙑблѭ гꙑблѥши *несв.* загивам
гѫ҃ галилѣѭ *или* галилеѭ *от* галилѣꙗ *или* галилеꙗ *същ. ж.р.* Галилея

Д

дань *същ. ж. р.* данък, дан
дв҃а дѣва *вм.* дѣваꙗ *субст. прил.* девица
двигнѫти сѧ, двигнѫ сѧ, двигнеши сѧ *св.* раздвижа се
двц҃- дѣвиц-
де҃ декабрь
десѧторо *числ. събир.* десет, десетмина
диво, *род. п.* дивесе *същ.* чудо
дидраг(ъ)ма 1. *същ. нескл.* пари, драхми; 2. *същ. ж. р.* тънка кожица, ципа
динарионъ *същ.* римска монета

динпса динѣпсалъма, *евр.* села (музикален знак между части на псалм)

добль *прил.* доблестен

дожьдати, -жидж, -жидеши *св.* дочакам

дондеже *нрч.* докато

доити, -идж, -идеши *св.* стигна

доконьчати, -коньчаѭ, -коньчаѥши *св.* довърша,

дома *нрч.* у дома, вкъщи

домови *нрч. за посока* вкъщи

донелиже, донелѣже *нрч.* докато

досадити, -саждж, -садиши *св.* обидя, досадя на някого

достоинъ *прил.* достоен, подобаващ; който се полага, пада на някого

дотешти, -текж, -течеши *св.* дотичам

дохвален- достохвален-

драгъма *същ.* драхма грош

древле *нрч.* по-рано

древ(л)ьнъ *прил.* древен

дрьзъ *прил.* дързък

доукъ *същ.* княз, управител на град или област

дшевьн- доушевьн- дъвашьди, дъвашьды *нрч.* дваж

дьлы, *род. п.* дьлъве *същ. ж. р.* делва

дьньсьнь *прил.* днешен

дѣвьствьнъ *прил.* девствен, непокътнат

дѣльма *задлог с род. п.* заради

дѣлꙗ *вж.* дѣльма

* джти, дъмж, дъмеши *несв.* надигам се

Є *вж.* Ѥ

Ж

женити сѧ, женѭ сѧ, жениши сѧ *несв.* женя се

животворити, -творѭ, -твориши *несв.* животворя

жидовинъ *същ.* евреин

жие житие

жизнодавьць *същ.* този, който дава живот

жити, живж, живеши *несв.* живея; оживявам

жласти, жладж, жладеши *и* жлѣсти, жлѣдж, жлѣдеши *св. и несв.* възстановявам щетите; заплатя; върна дълг

жрьны, *род. п.* жрьнъве *същ. ж. р.* воденичен камък

жрьти *и* жрѣти, жьрж, жьреши *св. и несв.* принеса/принасям жертва

жрѣбьць *вж.* жрѣбѧ

жрѣбѧ *род. п.* жрѣбѧте *същ.* жребче

жѧтелинъ *същ.* жътвар

ѕвакъ *вж.* звакъ

З

забывати, -бываѭ, -бываѥши *несв.* забравям

завидѣти, -виждж, -видиши *несв.* завиждам

завѣштати, -вѣштаѭ, -вѣштаѥши *св.* завещая

задѣти, -деждж, -деждеши *св.* заставя

заклинати, -клинаѭ, -клинаѥши *несв.* заклевам

заключити, - ключж, -ключиши *св.* затворя, заключа

законоположение *същ.* 1. сбор от правила, норми, предписания от религиозно-културен или светски характер; 2. част от Светото писание — петокнижието на Моисей

заморити, -морѭ, -мориши *св.* уморя

запльвати, -плюѭ, -плюѥши *св.* заплюя, оплюя

заревъ *същ.* август

затыкати, -тыкаѭ, -тыкаѥши *несв.* запушвам, затъквам

зачати сѧ, -чьнж сѧ, -чьнеши сѧ *св.* бъда заченат

звакъ *същ.* звук, звън

зе земля

златогаие- златоглаголие-

змии *същ. м. р.* змия

знаменати, знаменаѭ, знаменаѥши *несв.* запечатвам, отбелязвам с печат

зълокъзньнъ *прил.* злонравен, който е с лош нрав

зълонравьнъ *прил.* коварен, лукав, злокознен

зълы, *род. п.* зълъве *същ. ж. р.* зълва

И

ибо *съюз* защото, тъй като

иде *нрч.* където

иждe *нрч.* 1. *за място* където; 2. *за причина* нали, защото

иждити < из-жити, иждивж, иждивеши *св* преживея; похарча

ижеса *мн. ч. от* иго *същ.* хомот, ярем

избити, -биѭ, -биѥши *св.* избия

избытъкъ *същ.* излишък, остатък

извалити сѧ, -валѭ сѧ, -валиши сѧ *св.* изсипя се

изволити сѧ, -волѭ сѧ, -волиши сѧ *св. безл.* намеря за добро

извѧзати, -вѧжж, -вѧжеши *св.* навържа

изгонити, -гонѭ, -гониши *несв.* изгонвам

изгы(б)нжти, -гы(б)нж, -гы(б)неши *св.* загина

издрв -издранлев-

издрадь *нрч.* изрядно

издрасти *вж.* истрасти

излазити, -лажж, -лаз-иши *несв.* излизам

излв- издранлев-

измрѣти, -мьрж, -мьреши *св.* измра

измѣнити сѧ, -мѣнѭ сѧ, -мѣниши сѧ *св.* изменя се, променя се
изнести, -несѫ, -несеши *св.* изнеса
изокъ *същ.* юни
изѣсти, -ѣмь, -ѣси *св.* изям
издати, изьмѫ, изьмеши *св.* извадя
ико икосъ *същ.* икос (*вж.* конъдакъ)
имьже *съюз* защото, понеже
инако *нрч.* иначе, другояче
инако *нрч. за посока* нанякъде
иногда, инъгда *нрч.* някога
инорожь *прил.* еднорогски
иночадъ *прил.* който е единствена рожба
инъде *нрч. за място* някъде
инѫдоу, инѫдѣ *нрч.* отнякъде
ирмо ирмосъ *същ.* ирмос (първият тропар на всяка песен от канона, който служи като ритмомелодически модел за останалите тропари)
исконьчати сѧ, -коньчаѭ сѧ, -коньчаѥши сѧ *св.* свърша се
искрь *нрч.* близко
искоупити сѧ, -коуплѭ сѧ, -коупиши сѧ *св.* изкупя се, изплатя се
искоуповати, -коупоуѭ, -коупоуѥши *несв.* изкупувам
искоусъ *същ.* изпитание, изкушение
испасти, -падѫ, -падеши *св.* падна, изпадна
исповѣдати сѧ, -вѣдаѭ сѧ, -вѣдаѥши сѧ *несв.* изповядвам се
исповѣдѣти, -вѣмь, -вѣси *св.* кажа, изповядам
исправити, -правлѭ, -правиши *св.* изправя; поправя; извърша; осъществя
исправлꙗти, -правлꙗѭ, -правлꙗѥши *несв.* 1. поправям; 2. ръководя
истачати, -тачаѭ, -тачаѥши *несв.* пускам да изтече, източвам, изтакам
исто, *род. п.* истесе *същ.* бедро
истръгнѫти, -тръгнѫ, -тръгнеши *св.* изтръгна
истрѧсти, -трѧсѫ, -трѧсеши *св.* отърся, изтърся
истъкати, -тъкѫ, -тъчеши *св.* изтъка
исха исоухрьста
исъхнѫти < из-съхнѫти, исъхнѫ, исъхнеши *св.* изсъхна
иwа иwана
иштистити < из-чистити, иштиштѫ, иштистиши *св.* изчистя
ию июни

К

ка канонъ
казнь *същ. ж. р.* наказание
калан(ъ)дꙑ *същ. мн. ч. ж. р.* календи (първият ден на всеки месец)
камо *нрч. за посока* къде, накъде
кано канонъ *същ.* канон (химнографска жанрова форма; състои се от девет или осем песни)
канѫти, канѫ, канеши *св.* капна, пусна вода
кападокиса *същ.* кападокийка
капикларии *същ. м. р.* тъмничар, ключар
капиште *същ.* капище, езически храм
капь *същ. ж. р.* изображение, идол
каръкинось *същ.* рак
кладѧзь *същ.* кладенец
клюсѧ, *род. п.* клюсѧте *същ.* товарно впрегатно животно; муле
ко *вж.* конъдакъ
кобь *същ. ж. р* 1. гадаене по полета на птиците; 2. съдба; вяра в съдбата; 3. бог-покровител
ковьчегъ *същ.* ковчег, сандък
козьлѧ, *род. п.* козьлѧте *същ.* козле
кокотъ *същ.* петел
кокошь *същ. ж. р.* кокошка
коли, коль, колѣ *нрч.* доколко, до каква степен
коло *род. п.* колесе *същ.* колело
кольма, кольми *нрч.* колко, доколко
колѣбати, колѣблѭ, колѣблѥши *несв.* люлея; разтърсвам; разколебавам
комисъ *същ.* длъжностно лице във Византия, комит; военачалник, управител на област
кон конъдакъ *същ.* кондак (полистрофична химнографска жанрова форма, достигаща до тридесет и шест строфи; първата строфа се нарича кондак, а всички останали — икоси)
копати, копаѭ, копаѥши *несв.* копая
корабица *същ.* корабче, лодка
корити, корѭ, кориши *несв.* коря
коснѫти сѧ, коснѫ сѧ, коснеши сѧ *св.* докосна се
крабии *същ. м. р.* ковчеже; кошница
красти, крадѫ, крадеши *несв.* крада
кричь *същ. м. р.* вик, глъч
крл- крьстител-
кромѣ 1. *нрч.*; 2. *предл. с род. п.* извън, без
кротити, кроштѫ, кротиши *несв.* укротявам
кротъцѣ *нрч.* кротко
кроупица *същ.* троха
кръчажьнъ *прил.* съсѫдъ~ глинен съд, стомна кърчаг
кръвоточивъ *прил.* страдащ от кръвотечение
крьстиꙗнинъ *същ.* християнин
крьстиꙗньскъ *прил.* християнски
крѣпити сѧ, крѣплѭ сѧ, крѣпиши сѧ *несв.* 1. потвърждавам, утвърждавам; 2 ожесточавам се
коумиръ *същ.* кумир, идол, езически бог
коумирьскъ *прил. от* коумиръ
кънигъчии *същ. м. р.* книжовник; писар

кънажь *прил.* княжески

къждоу, къдѣ *нрч.* откъде

Л

лаинта *същ.* буза, страна

латѣль *вж.* лаıатель

лаıатель *същ.* този, който е в засада

ле лесть *вм.* льсть

лиственије *същ. събир.* листа

листопадъ *същ.* октомври

лишити (сѧ), лишѫ (сѧ), лишиши (сѧ) *св.* лиша (се) *вм.* лишати сѧ търпя лишения

ловьчь *прил.* ловджийски

ложесна *същ. мн. ч.* утроба

локъı, *род. п.* локъве *същ. ж. р.* локва

лоу лоука

льгъкъ *прил.* лек

льзѣ *нрч.* трябва; нѣстъ ~ не трябва, не бива

льстивъ *прил.* коварен, лъжлив

льстити (сѧ), льштѫ (сѧ), льстиши (сѧ) *несв.* подмамвам, мамя, съблазнявам; подмазвам се

льстьць *същ.* ласкател; измамник

льштати сѧ, льштѫ сѧ, льштиши сѧ *несв.* лъщя, блестя

лѣ лѣто

лѣнъ *прил.* ленив, мързелив

лѣпота *същ.* красота, хубост; съ лѣпотъı *нрч.* прилично, уместно, както подобава

лѣторасль *същ. ж. р.* филиз, издънка, клонка

лѣть *същ. ж. р.* лѣть ıестъ позволено е; лѣть нѣстъ не бива

любодѣица *същ.* блудница, развратница

М

ма мафен, ѡ ма отъ мафеıа

малъı *нрч.* малко

ман(ъ)на *същ.* манна, бели зърна, които според библейския разказ бог хвърлял на евреите, когато се преселвали от Египет в Палестина

марь марко

масть *същ.* миро, масло

матерехъ *м. п. мн. ч. от* мати и *вм.* матерьхъ *от* матерь

матерь *прил.* майчински

мирьскъ *прил.* мирски, светски

мл о милость

мл т- милост-

мм молимъ

мрьзѣти, мрьжѫ, мрьзиши *несв.* омразен съм; гнуся се

мрькнѫти, мрькнѫ, мркнеши *св.* мръкна; помръкна

мтвами молитвами

мц- мѫченић-

мца мѣсаца, *род. п. от* мѣсаць

мъногашьди, мъногашьдъı *или* мъногаштн, мъногъıштн *нрч.* много пъти

мъногоглаголати, -глаголѭ, -глаголеши *несв.* многоглаголствувам

мъногочьстьнъ *прил.* много почитан

мъножицеѭ *нрч.* много пъти, често

мъчати, мъчѫ, мъчиши *несв.* хвърлям, мятам

мъıло *същ.* сапун

мьсть *същ. ж. р.* мъст, наказание

мѣ мѣсаца, *род. п. от* мѣсаць

мѣдьница *същ.* медна монета

мѣнити, мѣнѭ, мѣниши *несв.* меня

мѧопостъи- мѧсопостьи-

мѧпо мѧсопоустъ

мѧта *същ.* мента, джоджен

мѫдро- мѫдрост-

мѫка[I] *същ.* мъка

мѫка[II] *същ.* брашно

N

н Петдесетница

н нъıнѣ

навадити, -важдѫ, -вадиши *св.* подуча

навъıкнѫти, -въıкнѫ, -въıкнеши *св.* науча

навъıцати, -въıцаѭ, -въıцаıеши *несв.* уча, научавам

наго нашего

нагъ *прил.* гол

надъıмати сѧ, -дъıмаѭ сѧ, -дъıмаıеши сѧ *несв.* надигам се

надѣıати сѧ, -дѣѭ сѧ, -дѣıеши сѧ *несв.* надявам се

назирати, -зираѭ, -зираıеши *несв.* наблюдавам, надзиравам

наимьникъ *същ.* наемник

наказаниıе *същ.* съвет, наставление

наказати, -кажѫ, -кажеши *св. и* -казаѭ, -казаıеши *несв.* съветвам, поучавам

накръмити, -кръмлѭ, -кръмиши *св.* накърмя, нахраня

наносити, -ношѫ, -носиши *несв.* нанасям, причинявам

напасть *същ. ж. р.* 1. напаст, беда; 2. изкушение

напаıати, -паıаѭ, -паıаıеши *несв.* напоявам

нарицати, -рицаѭ, -рицаıеши *и* -ричѫ, -ричеши *несв.* наричам

наслѣдити, -слѣждѫ, -слѣдиши *св.* наследя

наслѣдовати, -слѣдоуѭ, -слѣдоуıеши *несв.* наследявам

наставлıатн, -ставлıаѭ, -ставлıаѥшн *несв.* наставлявам

на стн на стнховьнѣ *вж.* стнховьнъ

натроутн, -тровѫ, -тровешн *св.* нахраня

неблюдомѣ *нрч.* без надзор

небонъ *съюз* тъй като, понеже, защото

небѣленъ *прил.* неизбелен

неверн- невечерьн-

неврѣжденъ *прил.* неповреден, непокътнат

невѣста *същ.* невеста, снаха

невѣстьннкъ *същ.* жених

недвнжнмъ *прил.* неподвижен; несъкрушим

не недѣлıа

незълоба *същ.* непорочност, беззлобие

ненстовъ *прил.* който не е на себе си, луд

неключнмъ *прил.* неспособен, некадърен

некълн *съюз* негли; *след сравн. степен* отколкото

немоштьно *нрч.* невъзможно

ненавндѣтн, -внждѫ, -вндншн *несв.* мразя, ненавиждам

неповнньнъ *прил.* невинен

неподобьнѣ *нрч.* недостойно

неплодꙑ, *род. п.* неплодъве *същ. ж. р.* бездетна жена, яловица

непрнıазнннъ *прил.* дяволски, сатанински

непьштеватн, -пьштюѭ, -пьштюѥшн *несв.* мисля, смятам някого.

неразоумьлнвъ *прил.* неразумен, неразсъждаващ

нестера *същ.* племенница

несъвѣда *същ. за количество* много, безброй

несъмѣсьно *нрч.* без да се смесва

не оу *нрч.* още не

нечловѣчьстѣ *нрч.* нечовешки

нечьстнвьствоватн, -чьстнвьствоуѭ, -чьстнвьствоуѥшн *несв.* нечестив съм

нечьсть *същ. ж. р.* безчестие, срам

нешьвенъ *прил.* без шевове, цялотъкан

неıасꙑть *същ. ж. р.* пеликан

ннжьнь *прил.* долен

ннкаможе *нрч. за посока* никъде

ннкъдеже *нрч. за място* никъде

но ново

ногъть *същ. м. р.* нокът

ноıа ноıабрь

ноуждатн сѧ, ноуждаѭ сѧ, ноуждаѥшн сѧ *несв.* принуждаван съм

нш- наш-

нѣкъгда *нрч.* някога

нѫдьмн *нрч.* по принуда, насила

О

обаватн, обаваѭ, обаваѥшн *несв.* обайвам, омагьосвам

обнтатн < об-внтатн, обнтаѭ, обнтаѥшн *несв.* обитавам, живея

обладатн < об-владатн, обладаѭ, обладаѥшн *несв.* владея

облачнтн сѧ < об-влачнтн сѧ, облачѫ сѧ, облачншн сѧ *несв.* обличам се

облештн, -лѧгѫ, -лѧжешн *св.* легна

oблобꙑзатн, -лобꙑзаѭ, -лобꙑзаѥшн *несв.* целувам

обльгъчнтн, -льгъчѫ, -льгъчншн *св.* облекча

обнажнтн, -нажѫ, -нажншн *св.* оголя, обнажа

обоѭдоу *нрч.* от двете страни

обратнтн < об-вратнтн, обраштѫ, обратншн *св.* върна, обърна

оброкъ *същ.* 1. заплащане, отплата; 2. данък

обоунтн, -боуѭ, -боуншн *св.* лиша от ум; обоуѥнъ безумен

объдрьжатн *вм.* одрьжатн

об(ъ)ннштатн, -ннштаѭ,-ннштаѥшн *св.* обеднея

объстоıатн, -стоѭ, -стоншн *несв.* заобиколил съм някого

объходнтн, -хождѫ, -ходншн *несв.* обхождам, обикалям

обꙑчьнѣ *нрч.* обикновено

обьшть *прил.* общ

обѣштатн < об-вѣштатн, обѣштаѭ, обѣштаѥшн *св.* обещая

обѧтрнтн сѧ, обѧштрѭ сѧ, обѧтрншн сѧ *св.* подлютя се, възпаля се

овамо *нрч. за посока* насам, натам

овогда *нрч. за време*,

овогда . . . овогда веднъж . . . друг път

овъде *нрч. за място* тук

овѫдоу *нрч.* отсам, оттам

одежда *същ.* облекло, дрехи

одолѣватн, одолѣваѭ, одолѣваѥшн *и* одолѣваѭ, одолѣваѥшн *несв.* побеждавам, надделявам

оженнтн сѧ, -женѭ сѧ, -женншн сѧ *св.* оженя се

ожесточнтн, -жесточѫ, -жесточншн *св.* ожесточа

оживнтн, -жнвлıѫ, -жнвншн *св.* оживя

ожндатн, -жндаѭ, -жндаѥшн *несв.* очаквам

онмьскъ *прил.* воински

онмьство *същ.* войска

окопатн, -копаѭ, -копаѥшн *св.* окопая

окрꙑтн, -крꙑѭ, -крꙑѥшн *св.* открия, разкрия

окрьсть *нрч.* наоколо

окрѫгъ *нрч.* наоколо

окто октобрь

октонхъ *същ.* октоих, осмогласник (химнографски сборник, съдържащ служби, подредени по византийската осмогласна музикална система в седмичен цикъл)

оловѣнъ *прил.* оловен

омꙑтн < об-мꙑтн, -мꙑѭ, -мꙑѥшн *св.* измия

онамо *нрч. за посока* натам, надалеко

онѹшта *същ. събир. ж. р.* обувки, сандали
онѫдѣ *нрч. за място* там далеко
онѫдѹ *нрч.* оттам, отдалеко
опашь *същ. ж. р.* опашка
осквръннти, -скврънѭ, -скврънниши *св.* оскверня
оскръбѣти, -скръбѩ, -скръбиши *св.* наскърбя се
оскѫдѣти, -скѫдѣѭ, -скѫдѣѥши *св.* намалея
ослоушати сѧ, -слоушаѭ сѧ, -слоушаѥши сѧ *несв.* непослушен съм, не слушам
ослоушьливъ *прил.* непослушен, невярващ
ослѣпити, -слѣплѭ, -слѣпиши *св.* ослепя
особь *нрч.* отделно
оставити, -ставлѭ, -ставиши *св.* оставя, пропусна
оставати, -стаѭ, -стаѥши *несв.* оставам
остоꙗти *вж.* объстоꙗти
остѫпити < отъ-стѫпити, остѫплѭ, остѫпиши *св. с род. п.* отстъпя от
осьлъ, *същ.* магаре
осьль *прил.* магарешки
осьлѧ, *род. п.* осьлѧте *същ.* магаренце
осѣнити, -сѣнѭ, -сѣниши *св.* осеня
осѧзати, -сѧжѫ, -сѧжеши *св.* и -сѧзаѭ, -сѧзаѥши *несв.* докосвам, усещам
осѫдити, -сѫждѫ, -сѫдиши *св.* осъдя, ~ сѧ бъда осъден
отаи *нрч.* тайно
отврьнь *нрч.* обратно, напротив
отриновати, -риноуѭ, -риноуѥши *несв.* блъскам, отблъсквам
отринѫти, -ринѫ, -ринеши *св.* блъсна, отритна, отхвърля нещо или някого
отроча, *род. п.* отрочѧте *същ.* дете, отроче
отъбѣжати, -бѣжѫ, -бѣжиши *св.* избягам
отъвалити, -валѭ, -валиши *св.* отместя
отъвѣштавати, -вѣштаваѭ, -вѣштаваѥши *несв.* отговарям
отъдыхати, -дыхаѭ, -дыхаѥши *несв.* дишам
отъимати, -емлѭ, -емлеши *несв.* отнемам
отъкѫдѹ *и* отъкѫдѣ *нрч.* откъде
отълѫчати сѧ, -лѫчаѭ сѧ, -лѫчаѥши сѧ *несв.* отделям се, отлъчвам се
отълѫчити, -лѫчѫ, -лѫчиши *св.* отлъча; ~ сѧ отлъча се, отделя се
отъмывати, -мываѭ, -мываѥши *несв.* измивам
отъносити сѧ, -ношѫ сѧ, -носиши сѧ *несв.* отнасям се
отъиѫдь *нрч.* съвсем, изобщо. въобще
отърешти сѧ, -рекѫ сѧ, -речеши сѧ *св.* отрека се
отъстоꙗти, -стоѭ, -стоиши *несв.* стоя настрана
отътрѧсти, -трѧсѫ, -трѧсеши *св.* отърся
отъходити, -хождѫ, -ходиши *несв.* тръгвам на път
охлаждание *същ.* небрежност
оходити, -хождѫ, -ходиши *несв.* отивам си, отдалечавам се
очивисть *нрч.* очевидно
очистити сѧ, -чиштѫ сѧ, -чистиши сѧ *св.* очистя се, пречистя се от грях
ошьд- от-шьд-

П

па҇ пасха
падати, падаѭ, падаѥши *несв.* падам
палити, палѭ, палиши *несв.* паля, запалвам; горя, пламтя
паничица *същ.* водоем
пастырь *същ.* пастир
пас҇ пасцѣ
пасха *същ.* 1. Пасха (празник у евреите); 2. специално приготвеното ядене за този празник
пентикостиѥ *прил.* ; недѣлꙗ ~ осмият неделен ден след Великден, Петдесетница
пентикостиꙗ *същ.* Петдесетница
пиганъ *същ.* растението седефче
пиникъсъ *същ.* финикова палма
плавъ *прил.* златист
пламы, *род п.* пламене *същ. м. р.* пламък
плодоносьствовати, -носьствоуѭ, -носьствоуѥши *несв.* нося, давам плод
пльвати, плюѭ, плюѥши *несв.* плюя
пльзѣти, пльжѫ, пльзиши *несв.* пълзя
плѣвьнъ *прил.* който е от плява
плѣнити, плѣнѭ, плѣниши *св.* пленя, разграбя
по҇ вж. подобьнъ
по҇ постъ
побесѣдовати, -бесѣдоуѭ, -бесѣдоуѥши *св.* поговоря
побѣгати, -бѣгаѭ, -бѣгаѥши *несв.* побягвам
побѣдити, -бѣждѫ, -бѣдиши *св.* победя
повапьнити, -вапьнѭ, -вапьниши *св.* боядисам
повелѣвати, -велѣваѭ, -велѣваѥши *несв.* заповядвам
повиньнъ *прил.* 1. подчинен, подлежащ; 2. длъжен; 3. виновен
повинѫти сѧ, -винѫ сѧ, -винеши сѧ *св.* покоря се, подчиня се
поврѣшти, -врьгѫ, -врьжеши *св.* хвърля, съборя
поганꙑни *същ.* езичница
погрѫжати сѧ, -грѫжаѭ сѧ, -грѫжаѥши сѧ *несв.* потъвам, потапям се
погыбати, -гыблѭ, -гыблеши *св. и* -гыбаѭ, -гыбаѥши *несв.* загивам
подавати, -даваѭ, -даваѥши *несв.* давам, подавам
подвигнѫти, -двигнѫ, -двигнеши *св.* дигна, поместя
подвизати сѧ, -движѫ сѧ, -движеши сѧ *св. и* -двизаѭ сѧ, -двизаѥши сѧ *несв.* боря се, състезавам се; мъча се, подвизавам се

подлъгъ *предл. с вин. п.* покрай, по дължина на

подобити, -добл̑ѭ, -добиши *несв.* оподобявам, оприличавам

подобьнъ *субст. прил.* подобен (песен, която е приета като ритмо-мелодически модел за други песни)

подъкопавати, -копаваѭ, -копаваѥши *несв.* подкопавам

подъножиѥ *същ.* това, което е под краката на някого, подножие

подъпѧга *същ.* парясница

позорище *същ.* театър, арена, зрелище

поимати, -ѥмл̑ѭ, -ѥмл̑ѥши *несв.* поемам, хващам

покланꙗти сѧ, -клан̑ꙗѭ сѧ, -клан̑ꙗѥши сѧ *несв.* покланям се

покоити, -коѭ, -коиши *св.* успокоя, упокоя; дам почивка

покорити сѧ, -кор̑ѭ сѧ, -кориши сѧ *св.* покоря се

полизати, -лижѫ, -лижеши *св.* поближа, започна да ближа

полиꙗти, -лѣѭ, -лѣѥши *св.* полея

полъма *нрч.* на две части

помагати, -магаѭ, -магаѥши *несв.* помагам

помазати сѧ, -мажѫ сѧ, -мажеши сѧ *св.* помажа се, намажа се

помаӈѫти, -маӈѫ, -манеши *св.* дам знак

помаꙗти, -маѭ, -маѥши *несв.* давам знак

помаи сѧ помоли сѧ

помолити, -мол̑ѭ, -молиши *св.* помоля, ~ сѧ помоля се

помрьзнѫти, -мрьзнѫ, -мрьзнеши *св.* замръзна

помꙑслити, -мꙑшл̑ѭ *и* -мꙑсл̑ѭ, -мꙑслиши *св.* помисля

помьнѣти, -мьн̑ѭ, -мьниши *несв.* помня

породити, -рождѫ, -родиши *св.* родя, породя, създам

порождениѥ *същ.* раждане и раждане отново, възраждане

посагати, посагаѭ, посагаѥши *несв.* омъжвам се

послоужити, -слоужѫ, -слоужиши *св.* услужа, послужа

послоушьствовати, -слоушьствоуѭ, -слоушьствоуѥши *несв.* свидетелствувам

посмиꙗти сѧ, -смѣѭ сѧ, -смѣѥши сѧ *св.* засмея се, надсмея се

посмраждати, -смраждаѭ, -смраждаѥши *несв.* помрачавам

пособьствовати, пособьствоуѭ, пособьствоуѥши *несв.* помагам, способствувам

постилати, -стилаѭ, -стилаѥши *несв.* постилам

пострадати, -стараждѫ, -страждеши *св.* пострадам, измъча се

постꙑдѣти сѧ, -стꙑждѫ сѧ, -стꙑдиши сѧ *св.* засрамя се

постьлати, -стел̑ѭ, -стел̑ѥши *св.* постеля

посꙑпати, -сꙑп̑лѭ, -сꙑп̑лѥши *св.* посипя

посѣшти, -сѣкѫ, -сѣчеши *св.* посека

потопити, -топл̑ѭ, -топиши *св.* потопя

потрѣба *същ.* нужда, потребност

потрѣбити сѧ, -трѣбл̑ѭ сѧ, -трѣбиши сѧ *св.* погубя се, бъда унищожен

потъштати сѧ, -тъштѫ сѧ, -тъштиши сѧ *св.* постарая се

поучати, -оучаѭ, -оучаѥши *несв.* поучавам

походъ *същ.* разходка

поштадити, -штаждѫ, -штадиши *св.* пощадя

поꙗсати сѧ, поꙗсаѭ сѧ, поꙗсаѥши сѧ *несв.* препасвам се

ппъ, ппъ пискоупъ *вм.* ѥпископъ

правъин̑и *същ.* справедливост

прахнѣнъ *прил.* гнил; станал на прах

при҃ преподобьи-

прдо преподобьнаѥго

преторъ *същ.* претория

прибѣгати, -бѣгаѭ, -бѣгаѥши *несв.* дотичвам, пребягвам

прибѣгнѫти, -бѣгнѫ, -бѣгнеши *св.* дотичам

приваждати, -важдаѭ, -важдаѥши *несв.* водя, довеждам

привлѣшти, -влѣкѫ, -влѣчеши *св.* извлека, измъкна, довлека

придѣти, -деждѫ, -деждеши *св.* поднеса, дам

приимати, -ѥмл̑ѭ, -ѥмл̑ѥши *несв.* приемам, получавам

приключити сѧ, -ключѫ сѧ, -ключиши сѧ *св.* случа се

прильпѣти, -льп̑лѭ, -льпиши *св.* прилепя се присъединя се

прилѣпити, -лѣпл̑ѭ, -лѣпиши *св.* прилепя; ~ сѧ прилепя се

примꙑслити, -мꙑшл̑ѭ *и* -мꙑсл̑ѭ, -мꙑслиши *св.* измисля, скроя нещо

примꙑшлꙗти, -мꙑшл̑ꙗѭ, мꙑшл̑ꙗѥши *несв.* измисля, кроя нещо

примѣсити сѧ, -мѣшѫ сѧ, -мѣсиши сѧ *св.* смеся се

примѣтати сѧ, -мѣтаѭ сѧ, -мѣтаѥши сѧ *несв.* унижаван съм; раболепнича

принудити, -ноуждѫ, -ноудиши *св.* принудя

прискрьбьнъ *прил.* скръбен

приставлениѥ *същ.* кръпка

приставлꙗти, -ставл̑ꙗѭ, -ставл̑ꙗѥши *несв.* поставям някого да служи някому; прилепям нещо до друго; закърпвам

пристати, -станѫ, -станеши *св.* 1. дойда, 2. акостирам (за кораб); 3. съглася се

причисти, -чьтѫ, -чьтеши *св.* причисля

причастити сѧ, -чаштѫ сѧ, -частиши сѧ *св.* 1. причестя се; 2. приобщя се

причаштати сѧ, -чаштаѭ сѧ, -чаштаѥши сѧ *несв.* 1. причестявам се; 2. приобщавам се

прнаа преподобьнааго

прогнѣвати сѧ, -гнѣваѭ сѧ, -гнѣваѥши сѧ *св.* разгневя се

прогонити, -гонѭ, -гониши *св.* прогоня

прологосъ *същ.* пролог *вм.* прокимен (два кратки стиха от псалтира, чието изпълнение предхожда четенето на евангелието, апостола или паремиите)

проньзнти, -ньжѫ, -ньзиши *св.* пронижа

пропинати, -пинаѭ, -пинаѥши *несв.* разпъвам

пророчьскъı *нрч.* пророчески, от пророците

просвѣтованьнъ *прил.* осветен, просветен

просвѣтовати, -свѣтоуѭ, -свѣтоуѥши *несв.* осветявам, просвещавам

просиньць *същ.* януари

прострѣлıати, -стрѣлıаѭ, -стрѣлıаѥши *несв.* прострелвам

простъıнн *същ.* простота, искреност, откровеност

просѣсти сѧ, -сѧдѫ сѧ, -сѧдеши сѧ *св.* пробия се

протесати, -тешѫ, -тешеши *св.* разсека

протлъковати, -тлъкоуѭ, -тлъкоуѥши *св.* преведа

проходити, -хождѫ, -ходиши *несв.* преминавам

прпдбьн- преподобьн-

прчт- прѣчист-

прьсть *същ.* земя, пръст

прѣблжн- прѣблажен-

прѣвести, -ведѫ, -ведеши *св.* прекарам, докарам

прѣвитати, -витаѭ, -витаѥши *св.* преселя се, преместя се

прѣвлѣшти, -влѣкѫ, -влѣчеши *св.* привлека, склоня, подмамя

прѣвьзс прѣвъзносимъ

прѣдолѣти, -долѣѭ, -долѣѥши *св.* преодолея, победя

прѣдълежати, -лежѫ, -лежиши *несв.* предстоя

прѣдъложити, -ложѫ, -ложиши *св.* предложа

прѣдъстоıати, -стоѭ, -стоиши *несв.* стоя отпред

прчā прѣдътеча, *род. п. от* прѣдътеча

прѣждевъзлаганиѥ *същ.* по-първо място на гощавка

прѣждесѣданиѥ *същ.* по-първо място за сядане

прѣзьрѣти, -зьрѭ, -зьриши *св.* 1. погледна; 2. презра

прѣизлиха *нрч.* извънредно много

прѣимѣти, -имамь, -имаши *несв.* превъзхождам

прѣисподьнь *прил.* долен, преизподен

прѣклонити, -клонѭ, -клониши *св.* преклоня

прѣлюбодѣи 1. *същ. м. р.* прелюбодеец; 2. *прил* прелюбодеен, развратен

прѣмо 1. *нрч.*; 2. *предл. с дат. п.* срещу, против

прѣмѣнити сѧ, -мѣнѭ сѧ, -мѣниши сѧ *св.* променя се

прѣнести, -несѫ, -несеши *св.* пренеса

прѣобидѣти, -обиждѫ, -обидиши *св.* обидя, пренебрегна

прѣодолѣти, -долѣѭ, -долѣѥши *св.* преодолея

прѣписати, -пишѫ, -пишеши *св.* препиша

прѣплавати, -плаваѭ, -плаваѥши *несв.* преплувам

прѣповлениѥ прѣполовлениѥ *същ.*; ~ праздьника срядата след четвъртия неделен ден след Великден

прѣподобьнѣ *нрч.* преподобно

прѣполовити, -половлѭ, -половиши *св.* преполовя

прѣрѣкати, -рѣкаѭ, -рѣкаѥши *несв.* уговарям, убеждавам

прѣставити, -ставлѭ, -ставиши *св.* преместя, отстраня; установя; ~сѧ умра

прѣстѫпити, -стѫплѭ, -стѫпиши *св.* престъпя

прѣтворити, -творѭ, -твориши *св.* превърна, претворя

прѣтварıати сѧ, -тварıаѭ сѧ, -тварıаѥши сѧ *несв.* превръщам се, престорвам се

прѣтековати, -текоуѭ, -текоуѥши *несв.* преброждам

прѣтрьгнѫти сѧ, -тръгнѫ сѧ, -тръгнеши сѧ *св.* разкъсвам се

прѣтрьпѣти, -трьплѭ, -трьпиши *св.* претърпя, устоя

прѣтъкнѫти, -тъкнѫ, -тъкнеши *св.* препъна

прѣчьсть *същ. ж. р.* щедрост

прѣıати, -имѫ, -имеши *св.* получа, приема, наследя

прѫтиѥ *същ. събир.* пръчки

прѧслень, *род. п.* прѧслене *същ.* вретено

пса- пьсан-

поуштеница *същ.* парясница

пш почи

пъвати, пъваѭ, пъваѥши *несв.* надявам се, уповавам се

пътеньць *същ.* птиче, пиле

пьрѣти сѧ, пьрѭ сѧ, пьриши сѧ *несв.* препирам се, споря

пьрıа *същ.* съпротива, възражение; разпра, спор, кавга

пѣ пѣснь

пѣнѧзь *същ.* сребърна монета

пѣснь *същ. ж. р.* песен

пѧдь *същ. ж. р.* педя

пѫто *същ.* окова

Р

радоштами *нрч.* от радост

радьма *задлог с род. п.* заради

раждати сѧ, раждаѭ сѧ, раждаѥши сѧ *несв.* раждам се

раждешти<раз-жешти, раждегѫ, раждежеши *св.* запаля, разпаля

разбогатѣти, -богатѣѭ, -богатѣѥши *св.* забогатея

разбѣгнѫти сѧ, -бѣгнѫ сѧ, -бѣгнеши сѧ *св.* разбягам се

разврьзати, -врьзаѭ, -врьзаѥши *несв.* отварям, разтварям

раздражнити, -дражѫ, -дражниши *св.* разсърдя

раздѣлити сѧ, -дѣлѭ сѧ, -дѣлиши сѧ *св.* разделя се

разлнчь 1. *прил. нескл.* различен; 2. *нрч* различно

разлиꙗти сѧ, -лѣѭ сѧ, -лѣѥши сѧ *св.* разлея се

разорити сѧ, -орѭ сѧ, -ориши сѧ *св.* разруша се, разоря се

рака *същ.* ковчег

раскопати, -копаѭ, -копаѥши *св.* разкопая

расмаштрꙗти, расмаштрꙗѭ, расмаштрꙗѥши *несв.* разглеждам

распадати сѧ, -падаѭ сѧ, -падаѥши сѧ *несв.* разпадам се

растаꙗти сѧ, -таѭ сѧ, -таѥши сѧ *св. и несв.* разтопявам се

расточити, -точѫ, -точиши *св.* пръсна, разпилея

растрошити, -трошѫ, -трошиши *св.* похарча, пръсна, потроша пари

расѣвати, расѣваѭ, расѣваѥши *несв.* разпръсвам

расѣдати сѧ, расѣдаѭ сѧ, расѣдаѥши сѧ *несв.* пукам се, пръскам се

рать *същ. ж. р.* война, битка

рачити, рачѫ, рачиши *св. и несв.* искам, желая, благоволя

раштениѥ *същ.* 1. растеж; 2. възраст

ро, рождво рождьство

рокъ *същ.* 1. срок; 2. заповед

роусалиꙗ *същ.* празникът Петдесетница

роуинъ *същ.* септември

рыдати, рыдаѭ, рыдаѥши *несв.* ридая

рьвьновати, рьвьноуѭ, рьвьноуѥши *несв.* стремя се към нещо

рѫгъ *същ.* подигравка, насмешка

С

с стихъ

самовидьць *същ.* очевидец

самовластьць *същ.* самодържец

самъчии *същ. м. р.* управител

свекры, род. п. свекрьве *същ. ж. р.* свекърва

свнок- свѧштеномѫченик-

свободити сѧ, свобождѫ сѧ, свободиши сѧ *св.* освободя се

свт- свѧт-

свьнѫти, свьнѫ, свьнеши *св.* светна

свьтѣти (сѧ), свьштѫ (сѧ), свьтиши (сѧ) *несв.* светя

свѣ свѣтильнъ *субст. прил.* светилен (еднострофична песен, изградена върху зракова образност)

се сегожде

седморицеѭ *нрч.* седем пъти

сеици *нрч.* сега, този път

сели, сель, селѣ *нрч.* толкова, до такава степен; до селѣ досега; отъ селѣ отсега

сеп септѧбрь

сиръ *прил.* сиротен

скан(ъ)далъ *същ.* съблазън, изкушение

скиниꙗ *същ. ж. р.* скиния; покрив

скозѣ *вм.* сквозѣ

скрьжьтати, скрьжьштѫ, скрьжьштеши *несв.* скърцам

скрьжьтъ *същ.* скърцане, скрежет

сла слава *същ.* слава (стихира, която се въвежда със запев слава отьцоу и сыноу и свѧтомоу доухоу)

слоу слоужьба *същ.* служба (композиция от химнографски жанрови форми, посветена на някой светец или празник; изпълнява се на деня, определен за чествуването на светеца или празника)

слоуговати, слоугоуѭ, слоугоуѥши *несв.* слугувам

слоужити, слоужѫ, слоужиши *несв.* служа

смокы, *род. п.* смокъве *същ. ж. р.* смокиня (смокинов плод)

смрьдѣти, смрьждѫ, смрьдиши *несв.* смърдя

сокачии *същ. м. р.* готвач

спаж *вм.* съпасаѧ

спние съпасениѥ

спсн- съпасьн-

спѣти, спѣѭ, спѣѥши *несв.* преуспявам, успявам; бързам

сракы *същ. събир. ж. р.* дрехи

срамлꙗти сѧ, срамлꙗѭ сѧ, срамлꙗѥши сѧ *несв.* срамувам се

срамьнѣ *нрч.* срамно

срѣ срѣда

стааг, стаго свѧтааго

стенати, стенѭ, стенеши *несв.* стéна

стн стиховьнъ *субст. прил.*; на стиховьнѣ на стиховне (означение за изпълнението на стихири, предхождани от псалтирен текст)
стмн свѧтънмн
стр стнхнра *същ.* стихира (еднострофична химнографска жанрова форма; в състава на службата стихирите могат да образуват определени цикли от по три, четири, шест или повече)
стра страсть
страдати, стражджѫ, стражд ешн *несв.* страдам
страстотрьпьць *същ.* страстотърпец който търпи мъки
страстьннкъ *същ.* мъченик
стрькъ *същ.* лебед; щъркел
стрьмоглавь *нрч.* стремглаво
стоуденъі *същ.* декември
стоудень *същ. ж. р.* студ
стѣнь *същ. ж. р.* тъмнина, сянка
соухън *субст. прил.* март
сщенне свѧщенне
събнратн, -бнраѭ, -бнраешн *несв.* събирам
съблюстн сѧ, -блюдѫ сѧ, блюдешн сѧ *св.* запазя се
съвнватн сѧ, -внваѭ сѧ, -внваешн сѧ *несв.* свивам се
съвнтн, -вьѭ, -вьешн *св.* свия, сгъна
съвластн, -владѫ, -владешн *св.* завладея
съврьшатн сѧ, -врьшаѭ сѧ, -врьшаешн сѧ *несв.* свършвам се; усъвършенствувам се
съврѣштн, -врьгѫ, -врьжешн *св.* хвърля
съвт- *вм.* свѣт-
съвѣдѣтн, -вѣмь, -вѣсн *несв.* зная заедно с, свидетел съм
съготоватн, -готоваѭ, -готоваешн *несв.* приготвям
съгрѣшнтн, грѣшѫ, -грѣшншн *св.* съгреша
съгънѫтн, -гънѫ, -гънешн *св.* сгъна
съдолѣтн, -долѣѭ, -долѣешн *св.* победя
съдрьжатн, -дрьжѫ, -дрьжншн *несв.* държа чрез сила или власт нещо; притежател съм
съдѣнствоватн, -дѣнствоуѭ, -дѣнствоуешн *несв.* съдействувам, помагам
съжештн, -жегѫ, -жежешн *св.* запаля, изгоря
съзадн *нрч.* отзад, изотзад
съзъватн, -зовѫ, -зовешн *св.* извикам, свикам
съклѣштатн сѧ, -клѣштаѭ сѧ, -клѣштаешн сѧ *несв.* вкочанявам се от студ
съложенне *същ.* сътворение, създаване
сънестн, -несѫ, -несешн *св.* снеса, сваля
сънѣдьнъ *прил.* който е за ядене
съпадатн, -падаѭ, -падаешн *несв.* падам
съпастн, -падѫ, -падешн *св.* падна
съпасьнъ *прил.* спасителен
съповѣданне *същ.* разказ, изповед
съповѣдатн, -вѣдаѭ, -вѣдаешн *несв.* разказвам, съобщавам
съпроста *нрч.* изобщо
съпрьва *нрч.* отначало
съпрѧштн сѧ, -прѧгѫ сѧ, -прѧжешн сѧ *с предл. съ и тв. п.* стана съпруг(а) на
състатн сѧ, -станѫ сѧ, -станешн сѧ *св.* събера се с някого
сьсъ *същ.* гърда, цицка
сьсьць *вж.* сьсъ
сѫждь *същ.* съсъд
сѫжждатн, -сѫжждаѭ, -сѫжждаешн *несв.* нареждам, устройвам
сътоорнцеѭ *нрч.* сто пъти
сътѧжатн, -тѧжѫ, -тѧжншн *несв.* събирам; печеля
сътѧжанне *същ.* имот, богатство
съхраннтн, -хранѭ, -храншн *св.* запазя, съхраня
съхранѣатн, -хранѣаѭ, -хранѣаешн *несв.* запазвам, съхранявам
съцѣннтн, -цѣнѭ, -цѣншн *св.* оценя
сытъ *същ. ж. р.* ситост; до сытн *нрч.* до насита
сѣ сѣдальнъ
сѣдатн сѧ, сѣдаѭ сѧ, сѣдаешн сѧ *несв.* пропуквам се, разрушавам се
сѣдальнъ *субст. прил.* седален (еднострофична песен, по време на чието изпълнение може да се седи)
сѣть *същ. ж. р.* мрежа
сѣченъ *същ.* февруари
сѫ сѫбота
сѫднтн, сѫждѫ, сѫдншн *несв.* съдя
сѫднште *същ.* съдилище
сѫдоу, сѫдѣ *нрч.* отсам
сѫкъ *същ.* сламка, клечка
сѫпротнвьннкъ *същ.* противник, враг
сѫпьрь *същ.* противник, съперник
сѫчьць *същ. вж.* сѫкъ
сүдарь *същ. м. р.* кърпа
сүкомарнѩ *същ.* смокиново дърво
сүрофнннкнссанънн *същ.* сирофиникийка

Т

таитн сѧ, таѭ сѧ, таншн сѧ *несв.* спотаявам се, скривам се
таланътъ *същ.* талант — парична и тегловна мярка (от 26 до 43 кг злато или сребро), различна у различните югоизточни народи
тамо *нрч. за посока* натам
тать *същ. м. р.* крадец, разбойник
тектоновъ *прил.* който е на дърводелец; дърводелски
тельць *същ.* теле, телец
темьѩнъ, тнмнанъ *или* тьмнѩнъ *същ.* 1. кадене; 2. тамян

ти[I] *съюз* и

ти[II] *местоим. дат. п. ед. ч.* от ты

тикъ *същ* огледало

тиньнъ *прил.* тинест

типикъ *същ.* типик (специална книга, в която е описан редът на службите, които ежегодно са се извършвали на определена дата в чест на Исус Христос, света Богородица и останалите светци)

то, то тогожде

тоже *вм.* тожде

токъ *същ.* гумно, харман

толи, толь, толѣ *нрч.* толкова, до такава степен

тольма, тольми *нрч.* толкова, дотолкова

третиицеѭ *и* третиици *нрч.* за трети път

трипѣсньць *същ.* триод, трипесник (канон, състоящ се от три песни)

тришьди, тришьды *нрч.* триж

тро тропарь *същ.* тропар (кратка едностофична песен)

трсличн- трисльньчьн-

тръжьникъ *същ.* сараф

трьсть *вм.* трьсть

трѣвенъ *същ.* май

трѧсомын *субст. прич.* болен от треска

тржсъ *същ.* трус, земетръс

тржтъ *същ.* стража, боен ред, редица

тоулъ *същ.* колчан

тъкъма *нрч.* само

тъчьнъ *прил.* равен

тъштаниѥ *същ.* грижа, старание

тъштати, тъштж, тъштиши *несв.* карам някого да бърза; ~сѧ старая се

тъшть *прил.* празен

тыкы, *род. п.* тыкъве *същ. ж. р.* тиква

тысѧшти, тысжшти *същ.* хиляда

тьлѣти, тьлѭ, тьлиши *несв.* разяждам, прояждам нещо

тьлѧ *същ.* ръжда

тьма *същ.* 1. тъма, тъмнина; 2. (за означаване на количество) множество; много; десет хиляди

тждоу, тждѣ *нрч.* оттам

тжжити, тжжж, тжжиши *несв.* тъжа, тъгувам; притеснявам се

оу

оубивати, -бивaѭ, -бивaѥши *несв.* убивам

оубѣжати, -бѣжж, -бѣжиши *св.* избягам

оувѧзати[I], -вѧжж, -вѧжеши *св. и* -вѧзaѭ, -вѧзaѥши *несв.* връзвам, заплитам

оувѧзати[II], -вѧзaѭ,- вѧзaѥши *несв.* попадам в плен, хващат ме

оувѧзнжти, -вѧзнж, -вѧзнеши *св.* 1. увенчая; 2. попадна в плен, хванат ме

оувѧнжти, -вѧнж, -вѧнеши *св.* увехна

оугаждати, -гаждаѭ. гаждаѥши *несв.* угаждам, угоден съм на някого

оудѣлѣти, -дѣлѣѭ, -дѣлѣѥши *св* надвия, завладея

оудеса, *мн. ч. от* *оудо *същ. ср. р.* член (част от тялото)

оудовлѣти, -довлѣѭ, -довлѣѥши *несв.* владея, господствувам

оудолѣти, -долѣѭ, -долѣѥши *вж.* оудѣлѣти

оудрьжати, -дрьжж, -дрьжиши *св.* удържа, запазя

оудьнъ *прил.* телесен

оукарати, -караѭ, -караѥши *вм.* оукарѣти -карѣѭ, -карѣѥши *несв.* укорявам

оуклонити сѧ, -клонѭ сѧ, -клониши сѧ *св.* отклоня се

оукрои *същ. м. р.* кърпа

оумилосрьдити сѧ, -срьждж сѧ, -срьдиши сѧ *св.* смиля се

оумирати, -мираѭ, -мираѥши *несв.* умирам

оумъножити, -мъножж, -мъножиши *св.* умножа, ~ сѧ умножа се

оумъıслити, -мъıшлѭ *и* мъıслѭ, -мъıслиши *св.* намисля, измисля

оумжчити, -мжчж, -мжчиши *св.* укротя

оупитѣти, -питѣѭ, -питѣѥши *св.* охраня;

оупостась *вм.* ѵпостась

оуравьнити, -равьнѭ, -равьниши *св.* уравня; сравня

оурѣзати, -рѣжж, -рѣжеши *св.* отрежа

оуситити, -оуштж, -оуситиши *несв.* подучвам, подстрекавам

оустоѣти, -стоѭ, -стоиши *несв.* господарствувам, стоя над някого

оустрашати сѧ, -страшаѭ сѧ, -страшаѥши сѧ *несв.* плаша се

оустоудити, -стоуждж, -стоудиши *св.* изстудя

оусъмѣнъ *или* оусниѧнъ *прил.* кожен

оутврьдити, -тврьждж, -тврьдиши *св.* запечатам

оутро *същ.* за оутра *нрч.* рано сутринта

оутрьнь *прил.* утрешен, следващ; въ оутрьнии на другия ден

оутѣкати, -тѣкаѭ, -тѣкаѥши *несв.* бягам

оучинити, -чинѭ, -чиниши *св.* подредя

оучити сѧ, оучж сѧ, оучиши сѧ *несв.* уча се, поучаван съм

оучиштати, -чиштаѭ, -чиштаѥши *несв.* очиствам

оушидь *същ. м. р.* беглец

оуштедрити, -штедрѭ, -штедриши *св.* смиля се, помилвам

оуѩзвити, -ѩзвлѭ, -ѩзвиши *св.* нараня

оуꙗснꙗти, -ꙗснꙗѭ, -ꙗснꙗѥши *несв.* изяснявам, показвам

Ф

фараѡсъ *същ.* фараон

фе҃р феврарь

филосъ *същ.* вид бълх а

Х

хѫпати, хѫпаѭ, хѫпаѥши *несв.* прося̆ (милостиня)

хорѫгы, *род. п.* хорѫгъве *същ. ж. р.* хоругва

хризма *същ.* благовонно масло, миро

хоулоти, хоулоуѭ, хоулоуѥши *несв.* хуля

хꙑзина *същ.* килия

хꙑзъ *същ.* хижа, колиба

Ѡ

ѡ҆ оставѝ

ѡ҃ *виж.* октоихъ

ѡ҃бж- обож-

ѡ҃сти освѧти

Ц

цвѣтьнъ *прил.* цветен; недѣлꙗ ~ празникът Цветница

цѣвьница *същ.* лира

цѣломѫдровати, -мѫдроуѭ, -мѫдроуѥши *несв.* оставам целомъдрен

цѣлꙑ, *род. п.* цѣлъве *същ. ж. р.* изцеление, спасение

цѣсарьствовати, цѣсарьствоуѭ, цѣсарьствоуѥши *несв.* царувам

Ч

че҃ четврьтъкъ

че҃на҃ честьнаѥго

четврьтовластьникъ *същ.* владетел на една област заедно с други трима, тетрарх

чрьтогъ *същ.* брачна стая; нощни покои, спалня,

чинити, чинѭ, чиниши *несв.* нареждам, съчинявам

числѧ, *род. п.* числене *същ.* число

чключе чловѣколюбьче

чл҃в- чловѣк-

чльнъ *същ.* лодка

чрьвенꙑ *същ.* юли

чрьмнозрачьнъ *прил.* червен на вид, червеникав

чрьмьнъ *прил.* червен; море чрьмьноѥ Червено море

чрьньць *същ.* монах, черноризец

чрѣвии *същ.* сандал, обувка

чрѣда *същ.* редуване при дежурство; дневно или седмично дежурство на свещениците в храма

чс҃т- чист-

чьстивъ *прил.* благочестив, набожен

Ш

шаръчии *същ. м. р.* художник

штоуждь *прил,* чужд

шюи *прил.* ляв; о шюѭ *нрч.* отляво

Ю

юноша *същ. м. р.* юноша, младеж

Ꙗ

ꙗзвьнъ *прил.* ранен

ꙗможе *нрч.* *за посока* където, накъдето

Ѥ

ѥва҃ ѥванѕелие

ѥв҃ѕлст- ѥванѕелист-

ѥдиноѭ *нар.* веднъж

ѥли *нрч.* щом като; ако

ѥль *нчр.* колкото

ѥльма 1. *нар.* колкото; 2. *съюз* щом, щом като

ѥльми *нар.* колкото

ѥлѣ *нрч.* едва

ѥноу҃ ѥноуарь

Ѫ

ѫѕа *същ.* болест

ѫтрꙑ, *род. п.* ѫтръве *същ. ж. р.* етърва

Ѫ

ѫгль *същ. м. р.* въглен

ѫзъкъ *прил.* тесен

Ѭ

ѭдоуже *нрч.* от където

Съдържание

Предговор . . . .

I. ГРАМАТИКА

§ 40. Глаголна система (преговорен урок) 3
§ 41 Основни склонитбени типове на старобългарските имена (преговорен урок) 3
§ 42. Местоимения и местоименно склонение (преговорен урок) 4

Именна система (продължение) 5

§ 43. Съществителни от *i*-основи, мъжки и женски род 6
§ 44. Съществителни от *ū*-основи 10

Основи на съгласна 12

§ 45. Съществителни от *en*- и *men*-основи, мъжки и среден род 13
§ 46. Съществителни от *nt*-основи 16
§ 47. Съществителни от *er*-основи 17
§ 48. Съществителни от *es*-основи 18
§ 49. Съществителни с наставки -ни-, -ани-/-ıани-, -ѣни-, арʼ- и -тєлʼ- 20
§ 50. Склонение на съществителните имена от неславянски произход 21

Числителни имена 25

§ 51. Бройни числителни имена 25
§ 52. Редни, събирателни и дробни числителни имена 29

Наречия 32

§ 53. Наречия, образувани от имена 32
§ 54. Местоименни наречия 36

Употреба на падежите 41

§ 55. Употреба на падежите без предлози 41
§ 56. Конструкциите Dativus cum infinitivo, Accusativus cum infintivo, Accusativus cum participio 50

Употреба на падежите с предлози 53

§ 57. Първични и вторични предлози, които управляват един падеж 54
§ 58. Първични предлози, които управляват два и повече падежи 58

Съюзи 64

§ 59. Прастари служебни думи в съюзна употреба 65
§ 60. Местоимения и наречия в съюзна употреба 70

Праславянските фонетични особености, отразени в старобългарски 74

§ 61. Праславянската тенденция за нарастваща звучност (преговорен урок) 75
§ 62. Опростяването на някои групи от съгласни 76

Промените със старите дифтонги и с дифтонгичните съчетания, които са съдържали носова или ликвидна съгласна 81

§ 63. Монофтонгизация на дифтонгите 81
§ 64. Промените с дифтонгичните съчетания, които са съдържали носова съгласна 83
§ 65. Промените с дифтонгичните съчетания, които са съдържали ликвидна съгласна (ликвидна метатеза и сонантични *r̥* и *l̥*) 85
§ 66. Праславянската тенденция за палаталност (преговорен урок) 88
§ 67. Протези 89
§ 68. Развой на ъ и ь пред *j* и н 91

Степенуването на гласните 93

§ 69. Прастарите редувания на гласните. Образуване на Verba iterativa 93

II. СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ЧИСЛЕНИ И КАЛЕНДАРНИ ОЗНАЧЕНИЯ

§ 70. Старобългарските числени означения . . . 98
§ 71. Старобългарскит календар . . . 103
§ 72. Старобългарската църковна година . . . 108
§ 73. Старобългарското летоброене . . . 112
§ 74. Основи на старобългарското пасхално изчисление . . . 116
§ 75. Следите от прабългарското летоброене в старобългарските паметници . . . 120

III. ХРИСТОМАТИЯ

Глаголически текстове в кирилска транслитерация . . . 123

Зографско евангелие . . . 123
Марийнско евангелие . . . 126
Асеманиево евангелие . . . 128
Синайски псалтир . . . 129
Синайски евхологий . . . 130

Кирилски паметници . . . 131

Савина книга . . . 131
Енински апостол . . . 132
Супрасълски сборник . . . 133
Драганов миней . . . 137

IV. РЕЧНИК . . . 142

Живка Владимирова Икономова
Анна-Мария Костова Тотоманова
Иван Добрев Добрев

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА XI КЛАС НА НГДЕК

Редактор *Екатерина Дограмаджиева*
Художник на корицата *Стела Керемидчиева*
Художник-редактор *Добрина Мишева*
Технически редактор *Йорданка Иванова*
Коректор *Росица Великова*

Код: 01 $\frac{9534752311}{4795-5-85}$

Българска. Издание I. Дадена за набор на 24. X. 1984 г. Подписана за печат на 12. VIII. 1985 г. Излязла от печат на 30. VIII. 1985 г. Формат 70×100/16. Печ. коли 9,75 Изд. коли 12,64 УИК 16,60. Тираж 2200+85 Поръчка № 1841. Цена 0,80 лв.

Държавно издателство „*Народна просвета*" — София

Набор ДП „*Атанас Стратиев*" — Хасково
Печат ДП „*Георги Димитров*" — София

Цена 0,80 лева

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК